ALINA-MERY HURUBEAN
(COORDONATOARE)

FEMININ-MASCULIN

POVESTIRI DE CARIERĂ-VIAȚĂ

POLIS BOOKS

Prezentul volum este reeditarea celui apărut sub același titlu la Editura Institutul European, Iași, 2016.

Lector: Sorin Bocancea

Concepția grafică a copertei: Andrei Cucu

Sursă foto: colaj www.freepick.com

© 2026 Polis Books pentru prezenta ediție

Reproducerea parțială sau totală a prezentei cărți fără acordul Editurii constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Editura Polis Books

Iași, str. Codrescu, nr. 6, jud. Iași
polisbook@revistapolis.ro

Alina-Mery Hurubean (coordonatoare), *Feminin-Masculin. Povestiri de carieră-viață,* 372 p., 2026

ISBN: 978-630-95154-7-6

Alina-Mery Hurubean

(coordonatoare)

Feminin-Masculin

Povestiri de carieră-viață

2026
POLIS BOOKS IAȘI

Alina-Mery Hurubean, lector, Universitatea „Petre Andrei" din Iași. Doctor în științe politice. Experiență, cercetări și publicații în ariile tematice: cercetare calitativă; studii feministe și de gen; investigare și intervenție în asistența socială din România; modernitate politică românească; practici narative aplicate în cercetarea socială și formarea profesională continuă; leadership; coaching și acompanierea tranzițiilor de carieră-viață. A publicat articole în reviste de specialitate și a coordonat două volume colective: *Statutul femeii în România comunistă. Politici publice și viață privată* (Editura Institutul European, Iași, 2015) și *Feminin-Masculin. Povestiri de carieră-viață* (Editura Institutul European, Iași, 2016).

Cuprins

Introducere / 9

Cum să te simți discriminat când nu cunoști cuvântul?
(Lavinia Betea) / 27

Uitându-mă înapoi fără mânie
(Reghina Dascăl) / 48

Un agent al schimbării (Harriet Silius) / 64

Angajament feminist și competențe „masculine" prin prisma unui parcurs atipic (Jacqueline Heinen) / 84

Un exercițiu subiectiv: reflecții, amintiri și confesiuni din perspectiva genului (Maria Nicoleta Turliuc) / 99

Fata de duminică (Cristina Neamțu) / 123

Despre „celelalte" inegalități de gen ale lumii patriarhale
(Andrei Țăranu) / 141

Cum am devenit ceea ce sunt. O analiză ideologică a biografiei
(Daniel Șandru) / 150

Reflecții în oglindă (Dana Bădulescu) / 168

De la patriarhat tradițional la feminism – despre trăirea diferențelor de gen și construcția identității (Diana Neaga) / 184

Epoca de aur (Valentin Quintus Nicolescu) / 203

O fetiță în palton verde… în căutarea dreptății. Sângele feminist mi-a curs prin vene sau viața m-a făcut feministă? (Cristina Rădoi) / 216

Aspecte ale construcției identității în formare din perspectiva studiilor de gen (Elena Velescu) / 244

Scurt demers autobiografic „la zi" (Tudor Pitulac) / 255

Dincolo de mit. O experiență masculină de la sfârșit de mileniu (Arnaldo Spallacci) / 275

Tranziții sociale și personale: de la roluri de gen predeterminate la femeia-subiect (Alina-Mery Hurubean) / 286

Postfață / 309

Résumé / 353

Referințe bibliografice / 365

„Viața însăși este cea mai bună poveste.”
Hans Christian Andersen

Introducere

Volumul de față[1] abordează o temă situată la intersecția dintre știință și viață, teorie și biografie, un exercițiu (auto)reflexiv pe cât de puțin explorat în câmpul științelor socioumane și politice de astăzi, pe atât de necesar înțelegerii și definirii conștiente a rolurilor și dinamicii relațiilor de gen. Principalul scop constă în reconstituirea subiectivă a reprezentărilor cu privire la feminitate/masculinitate, situate la intersecția traseului personal și profesional al femeilor și bărbaților, din mediul universitar și de cercetare. Acest volum colectiv reunește *povestirile vieții din perspectiva genului*, a construirii sociale a rolurilor de gen. Textele sunt redactate de autori și autoare din universități și centre de cercetare din România și din alte câteva țări europene (Franța, Italia, Finlanda)[2]. Cartea

1. Acest proiect editorial a fost inițiat și nuanțat în perioada stagiului de cercetare, derulat în 2012, la Université Lyon 2, Institut des Sciences de l'Homme, Centre Max Weber, Franța, ca urmare a documentării efectuate și a dezbaterilor de idei din cadrul Seminarului Interdisciplinar de Cercetare asupra Genului, coordonat de Christine Planté (LIRE) și Laurence Tain (CMW), precum și a Masterului European EGALES, Université Lumière Lyon 2, France (Coordonat de Conferențiar HDR Laurence Tain). Textele reunite în acest volum au fost redactate în intervalul 2012-2014.
2. Acknowledgments: Această cercetare a fost parțial finanțată din contractul POSDRU/89/1.5/S/62259, proiect strategic „Științe socioumane și politice aplicative. Program de pregătire postdoctorala și burse postdoctorale de cercetare în domeniul științelor socioumane și politice", cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013.

lansează un spațiu de dialog și interogații pe teme din registrul problematicii: gen-carieră-familie-viață privată, articularea dimensiunilor timpului social (ca timp profesional, timp familial și timp personal), raportul muncă productivă – muncă reproductivă sau de îngrijire, inegalitatea de gen și politicile publice.

Textele reunite în acest volum reprezintă mai mult decât un demers academic neutru, menit să răspundă unor obiective de cercetare științifică. Ele sunt ipostaze narative și interogative cu privire la traiectoriile noastre de carieră-viață, ca femei și bărbați, secvențe ale unui proces continuu de definire și redefinire personală, profesională și socială.

Ce este și ce nu este această carte?

Ideea cărții s-a născut din constatarea unei cvasiabsențe a reflecției și problematizării cu privire la rolurile sociale definite în funcție de sex. În acest sens, un astfel de exercițiu reflexiv-biografic este necesar pentru mediul universitar românesc atât pentru a provoca analiza și dezbaterea referitoare la fațetele și mizele problematicii dinamicii relațiilor de gen, a egalității de gen în cercetarea științifică și cariera academică, cât și pentru a înțelege mai bine condiționările reciproce dintre viața privată și carieră, diferențele de gen în construcția carierei și echitatea criteriilor de evaluare a performanței profesionale.

Principalul aport științific al acestui proiect editorial și potențialul său inovator constă în demersul de analiză a interacțiunilor complexe între traseul vieții personale și profesionale, privite în raport cu normele, reprezentările și rolurile de gen în diferite contexte sociale și culturale în care autorii s-au plasat. Substanța cărții are valențele unei cercetări aplicative de tip calitativ, „un du-te-vino între trăire și concept", astfel încât să se evite producerea unor concepte fără viață sau relatarea unor „trăiri fără concept"[1], permițând

1. V. Gaulejac, Introduction Deuxième partie: Le sujet face à son histoire. La demarche „Roman familial et trajectoire sociale", *Revue Internationale de*

înțelegerea unor procese, reperarea unor tipare sau, dimpotrivă, identificarea unor trasee atipice.

Proiectul a fost ghidat de un set de *obiective de cercetare*, care să faciliteze înțelegerea dinamicii traiectoriilor de viață dintr-o perspectivă de gen. Astfel, setul de obiective urmărește să surprindă conexiunile între profesie-familie-viață privată, respectiv să identifice similaritățile și diferențele în raport cu genul, etapa de vârstă, contextul sociocultural; să configureze tipologii, la granița dintre standardizarea traiectoriilor de viață și a carierelor (pentru femei-bărbați) versus destandardizarea, diversitatea și pluralitatea parcursurilor individuale; să extindă câmpul de cercetare interdisciplinară asupra genului; să integreze problematica egalității de gen în cercetarea științifică și cariera academică; să identifice nevoile și interesele specifice de susținere și dezvoltare profesională și personală ale femeilor și bărbaților din perspectiva politicilor egalității de gen; să sensibilizeze publicul cu privire la problematica de gen (diferențele de gen, egalitatea de gen, sfera publică – sfera privată; semnificația timpului social etc.). Acest set complex de obiective se concretizează doar parțial în cadrul acestei cercetări, fiind corelate cu opțiunea pentru modul de prezentare și de analiză a datelor (texte publicate și semnate de naratori, lăsate să vorbească de la sine, cu o intervenție minimalistă a cercetătorului/coordonatorului). În același timp, povestirile vieții reunite aici pot fi privite și ca materie primă pentru analize calitative și cantitative viitoare, care ar putea avea ca obiectiv principal configurarea unui profil de grup a universitarilor ca și categorie socioprofesională.

Această inițiativă editorială se fundamentează pe demersuri tematice și metodologice similare, existente în literatura de specialitate[1], în raport cu care aduce un plus de inovație prin *subiectul*

psychosociologie. Récits de vie et histoire sociale, nr. 14, 2000, p. 104.

1. Enumerăm doar câteva publicații și grupuri de cercetare reprezentative din această categorie: G.R. Pavel, D. Lungu (coord.), T*ovarășe de drum. Experiența feminină în communism*, Polirom, București, 2008; M. Miroiu, O. Dragomir (coord.), *Nașterea. Istorii trăite*, Polirom, Iași, 2010; Lavinia Betea,

ales (gen-carieră-familie-viață privată, traiectorii profesionale și personale/familiale), *abordarea propusă* (implicarea unor actori sociali din mediul universitar și cercetare din țară și străinătate; adoptarea unei perspective interdisciplinare și multiculturale) și *rezultatul proiectat* (producerea unor povestiri autobiografice centrate pe un ghid tematic semistructurat/nondirectiv și destinate publicării într-un volum colectiv).

*

Povestirea vieții, propusă spre redactare autorilor și autoarelor[1], este mai mult decât o relatare autobiografică de tip „clasic", care urmează traseul cronologic al propriei deveniri personale și profesionale și care punctează câteva momente și personaje de

Bărbați și femei. Întâlniri cu Serge Moscovici, Editura Fundației Culturale Române, București, 2007; Laura Grünberg, *biONGrafie. AnA – istoria trăită a unui ONG de femei*, Polirom, București, 2008; Zoltán Rostás, Theodora-Eliza Văcărescu (coord.), *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind*, Curtea Veche, București, 2008; V. Gaulejac (coord.), *Itinéraires de sociologues, Histoires de vie et choix théoriques*, Les Cahiers du Laboratoire de Changement Social, nr. 11, L'Harmattan, Paris, 2007; F. Aubert (coord.), *Parcurs de femmes*, Les Cahiers du Laboratoire de Changement Social, nr. 10, L'Harmattan, Paris, 2006; C. Vouhé (coordination du module), „Construction du soi genré. Consigne pour la redaction d'une autobiographie", *Formation en ligne en genre et développement. Pôle genre et développement de l'IHEID* (Institut de Hautes Études Internationales et du Développement), Geneva, 2009; F. Giust-Desprairies, „Raconter sa vie: la quête ontologique du sujet contemporain", *Revue Internationale de psychosociologie. Récits de vie et histoire sociale*, nr. 14, Paris, 2000; M. Oris (coord.), *Transition dans les parcours de vie et construction des inégalités*, Presses Polytechniques et Universitaires Romandes, Lausanne, 2009; les recherches du Centre lémanique d'étude des parcours et modes de vie (Centre PAVIE); les recherches du Institut des Sciences de l'Homme, Centre Max Weber (L'équipe DYVPI, Dynamiques de la vie privée et des institutions), Lyon, Franța.

1. Textele sunt autobiografii directe provocate (scrise la solicitarea cercetătorului/coordonatorului) redactate cu ajutorul unui ghid elaborat de cercetător care are rol de cadru de referință: vezi Dan Lungu, *Povestirile vieții. Teorie și documente*, ediția a II-a, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2009, pp. 44-45.

referință pe traiectoria acestei evoluții. De asemenea, nu este similară cu demersul practicat în mod obișnuit în cercetarea socială de tip calitativ, în care povestirile biografice sunt culese, analizate și interpretate de cercetător, sub protecția păstrării confidențialității și anonimatului subiecților intervievați. Abordarea lansată are specificul *autobiografiilor directe provocate*, cu scop de cercetare, dar și de conștientizare, menit să instituie un dialog intergenerațional și intercultural autentic și productiv sub aspect uman și științific, relevant atât pentru autorii care au contribuit la acest volum, cât și pentru publicul cititor[1]. Demersul propus nu are intenția să evidențieze celebritatea sau popularitatea autorilor sau exemplaritatea carierelor.

Cu alte cuvinte, spre deosebire de alte tipuri de povestiri biografice, concretizarea acestui proiect a presupus *autoreflecția și (re)semnificarea biografiei personale și intelectuale din perspectiva genului*[2] și redactarea textului de către autori (naratori) în vedera publicării. Este un fragment de viață individuală, dar și de istorie socială, un exercițiu profund subiectiv de reconstituire și reconstrucție personală contextualizată cultural-istoric, reflex specific modernității și ideologiei realizării de sine a subiectului[3]. Provocarea lansată este percepută, adesea, ca un exercițiu incomod și „riscant", având în vedere faptul că „ne pune în discuție", ne invită

1. A. Lainé, „Faire de sa vie une histoire. Théories et pratiques de l'histoire de vie en formation", apud J.L. Grand, „Définir les histories de vie", *Revue Internationale de psychosociologie. Récits de vie et histoire sociale*, nr. 14, 2000: „Histoire de vie=récit de vie+analyse des faits raportés", p. 39.
2. C. Vouhé (coordination du module), „Construction du soi genre. Consigne pour la redaction d'une autobiographie", *Formation en ligne en genre et développement. Pôle genre et développement de l'IHEID* (Institut de Hautes Études Internationales et du Développement), Geneva, 2009: *Une autobiographie est un récit de vie mais écrit par soi-même dans le but d'être lu par autrui. Donc différent du journal intime. Le narrateur et le narrataire sont la même personne. C'est un récit qui va être mis sur la place publique*.
3. V. Gaulejac, „Identité narrative", în J. Barus-Michel, E. Enriquez, A. Lévy (sous la direction de), *Vocabulaire de psychosociologie, références et positions*, Édition Érès, Paris, 2002, p. 177.

să ne povestim și să luăm un răgaz pentru autoanaliză și reconstrucție personalizată.

Problematica pusă în discuție este inovatoare și pentru faptul că sparge „cochilia" vieții private, pentru a regândi și a reconfigura granița dintre cele două sfere ale vieții noastre (*public/privat*), considerate multă vreme zone de demarcație ale celor două genuri (*masculin-feminin*). Separația rigidă a celor două sfere, făcută în numele dreptului la privatitate, a exclus din zona cercetării și a intervenției prin politicile publice o parte importantă a problemelor vieții sociale, mai cu seamă cele care țin de corp, sexualitate, violență, muncă reproductivă (munca de îngrijire; munca domestică), maternitate[1]. În abordările feministe este criticată nu atât distincția în sine (public-privat), cât genizarea celor două sfere și identificarea femininului și a rolurilor asumate de femei cu „invizibilitatea" spațiului privat, ca și cum toate acestea ar fi înscrise „în natura lucrurilor"[2]. De asemenea, demersul biografic propus vine să ilustreze revirimentul cercetărilor calitative cu privire la un spațiu și o problematică insuficient explorate și valorizate în științele sociale și politice: *Istoria consemnează viața publică. De-abia în ultimii ani pare să se aplece mai mult asupra a ceea ce numim privatitate*[3].

Pentru nuanțarea subiectului, analiza mecanismelor de excludere simbolică a femeilor din sfera vieții publice trebuie privită prin raportare la analiza privind „excluderea" bărbaților din sfera vieții private[4]. Tema raportului public/privat poate părea ușor *anacronică* din perspectiva feminismului occidental al celui de-al treilea val sau al postfeminismului, la fel cum poate fi percepută

1. M. Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Polirom, 2004, p. 71.
2. M.S. Okin, „Le genre, le public et le privé", în T.H. Ballmer-Cao, V. Mottier, L. Sgier (editeur), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Édition Gallimard, Paris, 2000, pp. 345-347.
3. Mihaela Miroiu, *Gândul umbrei. Abordări feminist în filosofia contemporană*, Alternative, București, 1995, p.18.
4. T. Carver, „Théories politiques féministes et théories postmodernes du genre", în T.H. Ballmer-Cao, V. Mottier, L., Sgier (editeur), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Édition Gallimard, Paris, 2000, p. 483.

drept „scandaloasă" de către apărătorii conservatori ai distincției clasice, care invocă riscul politizării spațiului privat (derapaj regretabil și bine-cunoscut de toți cei care au trăit experiența comunismului). Cu toate aceste posibile obiecții, tema pusă în discuție are relevanță și actualitate din perspectiva abordării politice a egalității de gen, care devine tangibilă doar dacă se regăsește în ambele sfere sau, într-o formulare mai directă: *democratizarea sferei publice nu este posibilă fără democratizarea prealabilă a vieții private*[1], în sensul echilibrării relațiilor de gen în ambele zone.

Pornind de la aceste premise teoretice și de la precizările metodologice și deontologice necesare unui demers editorial onest, efectul scontat pe care îl avem în vedere este de a vorbi despre aceste două dimensiuni ale vieții noastre (public-privat) care evoluează continuu, uneori armonic, alteori conflictual și care doar privite împreună (în interdependența și intercondiționarea lor) pot oferi imaginea completă și autentică a ceea ce suntem, ca indivizi și ca societate[2].

*

Ce nu este această carte? Acest demers editorial nu caută să alimenteze vechi polemici și nici să genereze altele noi cu privire la egalitatea pentru femei și bărbați. Deși textele poartă amprenta personală a autorilor și a diversității opțiunilor teoretice ale acestora, cartea transmite o imagine unitară chiar și pentru simplul fapt că nu rămâne în zona denunțării dominației masculine și a inegalităților sau a asimetriilor de gen din sfera vieții publice și private, ci invită la un exercițiu interogativ și critic la adresa modelelor culturale dominante, care încorsetează libertatea de alegere

1. M.S. Okin, „Le genre, le public et le privé", în T.H. Ballmer-Cao, Véronique Mottier, Lea Sgier (editeur), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Édition Gallimard, Paris, 2000, pp. 345-347.
2. F. Giust-Desprairies, „Raconter sa vie: la quête ontologique du sujet contemporain", *Revue Internationale de psychosociologie. Récits de vie et histoire sociale*, nr. 14, 2000, p. 89.

a traiectoriilor de viață feminină și masculină. Cartea nu oferă răspunsuri general valabile sau sentințe normative, ci probează valoarea euristică a întrebărilor lansate inițial, care au ghidat exercițiul argumentativ al autorilor și care pot inspira cititorii să intre în dialog cu ei înșiși și cu povestirile relatate pentru a adăuga noi teme de reflecție și întrebări relevante pentru propria traiectorie de carieră-viață.

Domeniul în care se încadrează proiectul editorial

Cartea se încadrează în câmpul de cercetare al studiilor privind dinamica relațiilor de gen (*gender studies*) dezvoltate în spațiul occidental începând cu anii ’80, prefațate fiind de mișcările și studiile feministe ale anilor ’60-70. În România, introducerea studiilor feministe și asupra genului în universități a început după 1990, ca în majoritatea țărilor din Estul Europei, și s-a materializat într-un număr de cursuri la nivel de licență și programe de masterat înființate în cadrul unor facultăți din București, Cluj, Timișoara, precum și în apariția unor publicații, cărți de autor și volume colective, în traducere sau producții autohtone.

Acest volum vine în completarea demersurilor editoriale din câmpul studiilor asupra genului din spațiul românesc, în încercarea de a dinamiza și a actualiza dialogul ideilor pe această temă. Cu toate că domeniul studiilor asupra genului se bucură de o bună vizibilitate publică și de recunoaștere academică în majoritatea țărilor europene, în universitățile din România, chiar și după 25 de ani de reconstrucție democratică, cercetările asupra dinamicii relațiilor de gen tind să fie marginalizate sau chiar ignorate, în bună parte și din cauză că problematica de gen este încă marcată de multe stereotipuri și, drept urmare, insuficient sau ineficient analizată și contextualizată.

Argumentarea teoretică a tematicii care stă la baza proiectului editorial se raportează așadar la *perspectiva de gen*, ca

demers transversal/intersecțional și pluridisciplinar, care pornește de la premisa că raporturile sociale dintre sexe constituie o dimensiune centrală a oricărei societăți, iar problematica de gen interacționează cu variabilele clasă, etnie, rasă, religie și reprezintă mai mult decât un domeniu sau o axă de cercetare pentru științele socioumane și politice, infuzând întreaga problematică științifică și socială[1].

Opțiunea pentru *o perspectivă genizată asupra realității sociale*, făcută din orizontul interdisciplinarității sau al specificității unor discipline (sociologie, istorie, antropologie, literatură ș.a.), presupune un demers critic cu privire la aspecte relevante pentru ambele genuri. Această perspectivă caută să surprindă *dinamica relațiilor, a diferențelor și a inegalităților în raporturile sociale dintre genuri* în diverse contexte cultural-istorice, respectiv modalitățile de interacțiune între bărbați și femei în cadrul instituțiilor și al practicilor cotidiene, cu referire la educație, diviziunea muncii, viața publică și viața privată, pentru a identifica nevoile practice și interesele strategice ale diferitelor categorii de femei/bărbați, resursele de putere și beneficiile implicate în structurarea identității și a statutului de gen[2]. În acest sens, analiza genului este circumscrisă demersului epistemologic de denaturalizare sau dezesențializare a feminității/masculinității, potrivit căruia condiția de gen nu este „un dat natural", ci este construită social, cel mai frecvent ca relație de putere, contextualizată cultural-istoric.

În același timp, privind *genul* drept categorie de analiză binară există riscul de a rămâne în perimetrul paradigmei esențialiste și universaliste și de a stagna în granițe teoretice rigide și a priori trasate, cu atât mai mult cu cât separația „gen"-„sex" este considerată, în multe dintre orientările feministe actuale, depășită sau cel

1. L. Bereni, S. Chauvin, A. Jaunait, A. Revillard, *Introduction aux gender studies. Manuel des etudes sur le genre*, Éditions De Boeck Université, Bruxelles, 2011, p. 11.
2. F. Aubert (coord.), „Parcurs de femmes", *Les Cahiers du Laboratoire de Changement Social*, nr. 10, L'Harmattan, Paris, 2006.

puțin „slabă" ca potențial analitic și explicativ[1]. Perspectiva pluralistă postmodernă asupra identităților de gen multidimensionale (androgine) și multiple, ca și noul val al feminismului („feminism al autonomiei"), care valorizează diversitatea experiențelor femeilor, situate în contexte sociale și politice particulare[2], ne oferă o alternativă analitică mult mai flexibilă și mai aproape de complexitatea realității sociale.

Acest proiect editorial a pornit de la o cercetare mai amplă[3], care a avut în atenție analiza politicilor publice din Uniunea Europeană din punctul de vedere al concretizării principiului egalității pentru femei și bărbați (politicile privind piața muncii; politicile familiale; politicile privind articularea între viața profesională și viața privată; politicile privind participarea femeilor și bărbaților la procesele de decizie; *gender mainstreaming*). Unul dintre obiectivele cercetării a fost să analizeze influența modelelor culturale (cu privire la familie, rolurile de gen, organizarea muncii, articularea vieții profesionale cu viața de familie și viața personală) *asupra politicilor publice*, căutând să identifice răspunsuri la întrebări referitoare la: Cum influențează modelele culturale, respectiv ideologia familială și de gen conținutul politicilor publice? În ce măsură politicile publice cu referire la piața muncii, familie, securitate socială, în funcție de contextul național în care acționează, contribuie la (re)producerea diviziunii sexuate a muncii și la menținerea raporturilor de putere între femei-bărbați în sfera vieții private și, implicit, în sfera vieții publice?

---

1. L. Bereni *et al.*, *op. cit.*, pp. 28-35.
2. M. Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Polirom, Iași, 2004, p. 79.
3. Este vorba despre tema cercetării postdoctorale: Analiza politicilor egalității de gen din Uniunea Europeană (EU Gender Equality Policy), derulată în cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, în perioada 2010-2013, finanțată prin contractul POSDRU/89/1.5/S/62259, proiect strategic „Științe socioumane și politice aplicative. Program de pregătire postdoctorală și burse postdoctorale de cercetare în domeniul științelor socioumane și politice", cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

De asemenea, acest demers se încadrează în aria tematică a cercetărilor cu privire la relația *politică și gen*, cercetări care nu se reduc la simple interogații cu privire la locul femeilor în politică, ci propun cel puțin trei teme centrale pentru teoria politică: cetățenia; statul și politicile publice; relația între sfera vieții publice și sfera vieții private. Aceste teme, privite din perspectiva genului, pun în discuție și reanalizează critic conceptele și teoriile politice clasice[1].

Contextul teoretic invocat servește pentru a susține ideea că formularea unor politici publice sensibile la dimensiunea de gen presupune ancorarea acestora în realitățile trăite ale subiecților interesați, care oferă indicatorul cel mai bun al mecanismelor sociale și culturale de (re)construcție a identităților și a (in)egalității de gen[2]. Aceasta este una dintre principalele mize teoretice care ne susțin demersul prin care vrem să contribuim la înțelegerea complexității mutațiilor pe care le traversează raporturile sociale dintre sexe în planul vieții publice și al vieții private, al familiei, muncii și profesiei, în societatea românească și europeană actuală.

Cui i se adresează această carte?

Beneficiarii acestei cărți sunt, în principal, studenții, masteranzii, doctoranzii, formatorii, profesorii, cercetătorii din domeniul sociouman (sociologie, antropologie, psihologie, pedagogie, studii de gen etc.), specialiștii din zona proiectelor de cercetare și intervenție socială, profesioniștii în coaching și dezvoltare personală, toți cei interesați de cercetarea calitativă, povestirea autobiografică, studierea și analiza dinamicii relațiilor de gen, problematica diferențelor, a identității și a egalității/inegalității de gen, precum

1. T.H. Ballmer-Cao, V. Mottier, L. Sgier (editeur), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Édition Gallimard, Paris, 2000, pp. 8-12.
2. R.G. Pavel, D. Lungu (coord.), *Tovarășe de drum. Experiența feminină în comunism*, Polirom, Iași, 2008.

și de corelațiile între gen-carieră-familie-viață privată. Cartea se adresează, în egală măsură, publicului larg care, indiferent de vârstă și profil socioprofesional, este interesat de înțelegerea opțiunilor și a traseelor școlare și profesionale din perspectiva articulării vieții private/personale cu viața publică/profesională. Cartea se adresează tuturor celor care își doresc să obțină un plus de conștientizare și înțelegere, degrevate de stereotipuri, cu privire la reconfigurarea permanentă a relațiilor femei-bărbați în sfera vieții publice și private, tuturor celor care sunt deschiși dialogului și povestirii (*gender storytelling*), angajându-se împreună cu autorii acestui volum într-un proces de schimbare a atitudinilor, a practicilor și a mentalităților cu privire la dinamica rolurilor de gen.

Autorii și autoarele biografiilor genizate

Volumul reunește textele a șaisprezece autori și autoare care lucrează în domeniul științelor socioumane și politice, dintre care nouă sunt specialiști în studii cu privire la relațiile de gen și feminism, în centre universitare și de cercetare românești și europene. Diversitatea intelectuală și eterogenitatea experiențelor de viață (raportate la variabilele sex, vârstă, formare profesională, apartenență geografică și culturală) îmbogățește cunoașterea și comunicarea interculturală și intergenerațională.

Dintre cei șaisprezece autori, unsprezece sunt femei și cinci sunt bărbați, trei sunt profesori sau cercetători din țări precum Franța, Finlanda, Italia și treisprezece sunt români.

Cu toții fie au deja o carieră consolidată și o expertiză recunoscută în domeniul lor de specialitate, fie se află pe traseul construcției și consolidării carierei. Autorii români au în comun faptul că au trăit experiența comunistă și postcomunistă, fie ca adulți, fie ca tineri elevi sau studenți. Majoritatea autorilor și autoarelor au și experiența parentalității, șase dintre aceștia nu au cunoscut încă această ipostază de viață. Vârstele autorilor/autoarelor

se situează în intervalul 30-70 de ani, cu următoarea distribuție pe segmente de vârstă: segmentul 50-70 de ani (cinci autori), segmentul 40-50 de ani (șase autori), segmentul 30-40 de ani (cinci autori).

Și în acest context, vreau să le mulțumesc autorilor și autoarelor care au avut deschiderea și bunăvoința de a participa cu un text propriu la acest volum: Harriet SILIUS (profesoară, gender studies, Åbo Akademi University, Finland), Jacqueline HEINEN (profesoară emerită, sociologie, Université de Versailles, Franța), Arnaldo SPALLACCI (sociolog, Centrul de Studii despre Gen și Educație (CSGE), Universitatea din Bologna, Italia), Reghina DASCĂL (profesoară, Centrul Interdisciplinar de Studii de Gen, Departamentul de Limbi și Literaturi Moderne, Universitatea de Vest, Timișoara), Lavinia BETEA (profesoară, Universitatea „Aurel Vlaicu", Arad), Nicoleta TURLIUC (profesoară, psihologia cuplului și a familiei, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași), Cristina NEAMȚU (conferențiară, psihosexologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași), Dana BĂDULESCU (conferențiară, Catedra de Engleză a Facultății de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași), Andrei ȚĂRANU (conferențiar, științe politice, Școala Națională de Studii Politice și Administrative – SNSPA, București), Daniel ȘANDRU (profesor, științe politice, Universitatea „Petre Andrei", Iași) Tudor PITULAC (profesor, sociologie, Universitatea „Petre Andrei", Iași), Diana NEAGA (lector, științe politice, Universitatea „Nicolae Titulescu", București), Valentin Quintus NICOLESCU (lector, științe politice, Universitatea „Nicolae Titulescu", București), Cristina RĂDOI (doctor în științe politice, expert în studii de gen, București), Elena VELESCU (lector, limba germană și franceză, Universitatea de Științe Agricole și Medicină Veterinară „Ion Ionescu de la Brad", Iași).

Suportul metodologic pentru redactarea povestirilor autobiografice

Ghidul tematic propus autorilor/autoarelor în vederea redactării textelor proprii are o structură nondirectivă, având rolul de a explicita cele trei dimensiuni ale temei volumului și de a imprima o anumită unitate și coerență proiectului editorial. Autorii au avut deplină libertate în formularea argumentării și în configurarea textului propriu, nefiind obligați să răspundă punctual la fiecare dintre întrebările și subtemele avansate. Relevantă rămâne racordarea la tematica volumului, precum și autenticitatea relatării autorilor/autoarelor. De asemenea, autorii au fost invitați să vină cu perspective critice în raport cu abordarea propusă, la fel cum au putut să aducă în discuție și alte aspecte pe care le-au considerat importante pentru tema volumului și pentru propria povestire. Autorii au fost rugați să menționeze care este semnificația pe care o acordă conexiunilor între viața profesională și viața personală/de familie, cum au menținut acest echilibru pe parcursul propriei traiectorii de viață, din perspectiva dinamicii trăite a relațiilor și a rolurilor de gen, plasate în contextul social și cultural în care s-au situat. Structura-cadru a proiectului invită la reflecție și povestire și se configurează pe *trei dimensiuni* pe care le-am considerat relevante pentru condiția de gen și care se cer a fi analizate prin prisma experienței proprii de viață:

- *dinamica rolurilor de gen – între opțiuni personale și presiuni sociale*;
- *timp profesional, timp familial și timp personal*; *munca productivă și munca reproductivă (de îngrijire)*, aspecte corelate cu procesul de dezvoltare a carierei universitare și de cercetare;
- *diferențele și egalitatea de gen în spațiul public și privat*, *contextualizate sociocultural*.

Ghid tematic (semistructurat/deschis)

1. Dinamica rolurilor de gen – între opțiuni personale și presiuni sociale: roluri de gen asumate pe parcursul vieții sau *construcția socială a identității de gen* – schimbări de rol și de statut, analizate în funcție de mediul social, familial, categorie socioprofesională, grup etnic sau religios; în raport cu familia de origine: copil unic/frați/surori; modelul maternal/paternal; propria familie/propriul cuplu; experiența vieții în cuplu, celibatul sau alte opțiuni privind viața personală; experiența parentală; momente, întâmplări, evenimente relevante pentru subiectul pus în discuție și pentru perioadele de viață evocate (perioada studiilor, mariajul, nașterea copiilor, schimbarea locului de muncă; divorț; pierdere etc.). Vor fi relatate experiențe de viață și roluri sociale pe care fiecare autor le consideră definitorii pentru *modelarea socioculturală a propriei feminități sau masculinități, privite în manieră diacronică*, reconstituind astfel traseul principalelor etape de evoluție psihosocială: *copilăria*, *adolescența*, *maturitatea*. În acest sens, am lansat un set de întrebări și subteme care să-i inspire pe autori în redactarea propriilor biografii din perspectiva genului:

- Cum au evoluat rolurile, statutul de gen, propria percepție asupra acestora, pe traseul vieții dumneavoastră? Cum s-au structurat toate aceste componente de gen-rol prin raportare la generația părinților și bunicilor? Ce schimbări ați remarcat în acest sens la oamenii din proximitatea dumneavoastră (frați/surori, colegi, rude, prieteni)? Care sunt factorii care au generat sau au blocat schimbările identificate sau cele pe care le-ați fi dorit?
- Imaginile/modelele/normele/simbolurile de feminitate și masculinitate din familie, comunitate și societate, care v-au marcat propria construcție a identității de gen și parcursul de viață.
- Stereotipurile de gen (percepute ca negative/pozitive) cu care v-ați confruntat cel mai frecvent în familie, în școală, în alte contexte sociale.

- Avantaje și dezavantaje percepute ale feminității și masculinității, limitări și autolimitări; valorizare și devalorizare; posibilitatea (libertatea) unor alegeri/opțiuni personale.
- Caracteristici și roluri de gen pe care le considerați cel mai bine valorizate social.
- Cum ați perceput așteptările și prescripțiile de gen-rol în diferite etape ale vieții (acceptare/satisfacție/revoltă/refuz/conflict de rol/resemnare/compromis etc.)?

2. Timp profesional, timp familial și timp personal: reflecții asupra vieții profesionale corelată cu viața de familie și personală, respectiv munca productivă și munca re-productivă (munca domestică; munca de îngrijire), semnalând aspecte specifice și strategii personale pentru construirea unei cariere universitare și de cercetare.

- Orientarea în carieră/formarea și afirmarea profesională; traseul școlar și profesional; biografia intelectuală; contextul cultural și instituțional în care ați evoluat; temele de cercetare pe care le-ați dezvoltat în articolele, cărțile și proiectele la care ați participat.
- Modele/mentori/oportunități/ideologii care au avut un impact asupra evoluției dumneavoastră personale și profesionale.
- Care au fost întâlnirile-reper din viața dumneavoastră profesională și personală? (cu referire la oameni/cărți/evenimente, care te ghidează pe traseul formării/dezvoltării și care te duc spre tine însuți/însăți).
- Caracteristici ale mediului familial și școlar sub aspectul investiției în educație și al valorizării educației pentru fete/băieți/frați/surori; reușite profesionale și obstacole întâmpinate; momente de referință (de cotitură, de schimbare, opțiuni, renunțări etc.).
- Raportul muncă domestică, îngrijirea și educația copiilor (munca re-productivă ca muncă neremunerată) – muncă profesională (munca productivă/remunerată): distribuirea sau externalizarea

rolurilor și sarcinilor; parteneriatul de gen în privința diviziunii muncii în familie sau adoptarea modelului tradițional; servicii de îngrijire formale și informale; timp liber/personal, timp domestic/familial – timp investit profesional/timp public, social (bugetul de timp alocat pentru fiecare categorie) pentru femei și bărbați; opțiuni personale și modele sociale care v-au influențat evoluția.

- Echilibrul viață profesională-viață personală/de familie: Cum se articulează viața personală și cea profesională? Cum se susțin reciproc sau, dimpotrivă, se „dispută" permanent? Cum percepeți această dinamică și cum realizați un echilibru?
- Ce raporturi puteți stabili între istoria dumneavoastră personală, familială, socială și propriile alegeri teoretice, epistemologice și metodologice?[1]
- Ce înseamnă pentru dumneavoastră succesul în viață, succesul profesional? Care sunt valorile și caracteristicile pe care le considerați importante pentru obținerea succesului din perspectiva genului?

3. Diferențele și egalitatea de gen în spațiul public și privat. Contextualizare socioculturală

- Surprindeți principalele schimbări și evenimente sociale, istorice și culturale survenite în propria țară sau în lume, care au intersectat, direct sau indirect, propria traiectorie de viață.
- Subiectul diferențelor și al egalității de gen este relativ puțin abordat în interviuri și în dezbaterile publice. Care credeți că este importanța (relevanța) acestui subiect pentru viața personală? Dar pentru agenda publică și cea profesională?
- Se vorbește adesea despre „dubla zi de muncă" sau despre „dubla prezență"[2], ca fiind o caracteristică a muncii femeilor și o

1. V. Gaulejac (coord), *Itinéraires de sociologues, Histoires de vie et choix théoriques*, Collection Changement social, L'Harmattan, Paris, 2007.
2. T. Torns, „Les temporalité sexuées et sociales du travail", prezentare susținută în cadrul Masterului EGALES, 12 iunie 2012, Université Lyon2, Franța.

componentă importantă a inegalităților de gen. Care sunt modalitățile practice prin care poate fi articulată/echilibrată viața profesională cu viața de familie și privată, pentru femei și bărbați? Care sunt actorii sociali (statul-familia-piața-întreprinderea/organizația) care pot și trebuie să-și asume un rol în acest sens? Cum vedeți implicarea acestora?

- Cum apreciați dinamica relațiilor de gen în societatea actuală, în spațiul public și privat? Care sunt noile identități, masculine și feminine, care se configurează ca urmare a acestei evoluții? Ce schimbări ar fi de dorit, din punctul dumneavoastră de vedere, în privința rolurilor și a condiției de gen în societatea românească/europeană de astăzi și de mâine? Ce înțelegeți prin egalitatea de gen?
- Cum ați perceput demersul autobiografic la care ați răspuns?

*

Acestea sunt coordonatele principale care au ghidat reflecția autorilor și redactarea textelor autobiografice din perspectiva genului. Povestirile reunite în acest volum au fost elaborate în intervalul 2012-2014. Bogăția conținutului și originalitatea scriiturii invită la o lectură activă, autoreflexivă și participativă, despre care sperăm să vă inspire să faceți conexiunile pe care le considerați necesare cu traiectoria voastră de carieră-viață, să priviți viața prin lentila genului și să redactați propriile povestiri de carieră-viață (*gender storytelling*). Care este povestea ta din perspectiva genului? Dacă ar fi să-ți (re)scrii povestea ta ca femeie/bărbat, ce ai vrea să scrii?

Alina-Mery Hurubean
noiembrie 2015

Cum să te simți discriminat când nu cunoști cuvântul?

Lavinia Betea

Așa cum ni-l ordonează memoria, sub pecetea cadrelor ei sociale, drumul fiecăruia este brăzdat de răscruci. Oameni sau întâmplări îi schimbă cursul, imprimându-i, uneori, albie nouă într-o direcție nebănuită. Aceste epifanii, cum le numește James Joyce, sunt amintirile care individualizează viața, conferindu-i unicitate și irepetabilitate.

Toate acestea le-am aflat târziu, aș spune într-o a doua viață. Căci pentru generația mea, prăbușirea regimului comunist de la finele anului 1989 a fost borna altui început. Ca și ceilalți profesioniști în disciplinele socioumane, am trăit atunci o norocoasă schimbare redescoperind istoria, psihologia, sociologia.

„Mica istorie" a poveștii mele de viață poate fi astfel o probă validă din fluviul „marii istorii" din cea de-a doua jumătate a secolului XX în Europa de Est.

Din creuzetul amintirilor primare

Între testele proiective de personalitate figurează și analiza primelor amintiri. Secvențele și personajele lor nu se întipăresc

întâmplător în memorie. Păstrate în străfundurile minții, alimentează ca niște izvoare adânci configurația unor trăsături fundamentale de personalitate.

La trei-patru ani, când procesele gândirii și imaginației sunt inseparabile, eu „văzusem" un înger. Pentru fetița ce se uita la cer culcată în iarbă, cu percepția propriei ființe tulburată de „căderea" în hăul boltei senine, nu era greu să închipuie din mișcătoarele contururi ale norilor albi, un înger înaripat. Și deloc nefiresc ca peste acea iluzie a percepției vizuale să suprapună detalii concrete dintr-o pictură: un înger călăuzind un copil în trecerea lui peste o punte.

„Arătarea", cu a cărei relatare mi-am încântat bunica, s-a imprimat în inconștient ca o efigie. Îngerul pe care-l implorasem în rugăciunea fiecărei seri mi se arătase. Mă va păzi toată viața, dar se va arăta numai la capătul punților de netrecut fără sprijinul aripii sale.

Acea imagine amintită-închipuită a funcționat ca un cadru mintal de susținere a eforturilor. În momentele de cea mai adâncă disperare dintr-o societate care nu admitea intruziunea depresiilor, angoaselor, alienărilor și frustrărilor, i-am simțit aripa protectoare ca o resursă de rezervă, neinventariată de conștient…

Altă amintire primară e o carte.

O carte fără cuvinte, pentru preșcolari. Cu prinți, prințese, balauri și castele desenate într-o succesiune al cărei sens ar fi trebuit decodat de-un părinte. Pe pagina stângă din mijlocul ei, un prinț bălai îngenunchease în fața domniței din pagina alăturată. Mâinile lor se uneau sub corola unei flori. Petalele de mătase roșie țâșneau prinse-ntr-un arc de hârtia cerată. Înflorea, nemaivăzut, floarea aceea când deschideai cartea!

Ceva mai plin de frumusețe, sensuri și dorințe nu aflasem în cercul orizontului natal. În casa copilăriei mele nu erau nici flori, nici cărți, nici declarații de dragoste. Și mi-am dorit atunci, cu ardoare, să ajung în străinătatea îndepărtată de unde venise obiectul acela miraculos.

Au fost momentele de decalibrare a unei realități însușite și integratoare prin procesele învățării sociale. Am trăit prima copilărie

și preadolescența într-o comunitate de nici o sută de gospodării din Munții Apuseni. O așezare mirifică cu oameni ce stăpâneau cai, vite, livezi de meri și peri, fânețe și păduri. Un sat ca acesta nu putea fi colectivizat, dar nici inclus în programul de electrificare. O enclavă de cutume și tradiții seculare perturbate simbolic de instituțiile regimului comunist. Istoria sa – integrată în protestele și răzvrătirile sociale transilvănene și încă, în plus, sărăcia exemplară în ilustrarea galeriei marxiste a luptei exploatașilor contra exploatatorilor – l-a scutit de malaxorul mimării „luptei de clasă". Astfel că în sate ca acestea vechiul mod de viață și-a retras încet și înțelept matca în fața avantajelor modernității: locuri de muncă stabile în noile antreprize de exploatări forestiere și miniere, exod urban prin calificarea în sectorul industrial, școlarizare gratuită pentru copii și tineri.

Generațiile mature și vârstnice țineau cadența rânduielilor vechi. Se-ngrijeau de mulțimea de animale din grajdurile mai mari decât casa. Fabricau primăvara, în cazanul de aramă care „ardea" pentru tot satul, fiecare familie, câteva sute de litri de țuică. „Vinarsul întors" de prune și cireșe – alcool cu tărie de 40-60 de grade – se păstrează și-acum ca un „brand" al ținutului. Curățau pășunile, arau și însămânțau holdele înguste și însorite cu cartofi, dovleci și porumb. Coseau, vara, fânețele, uscau și clădeau fânul în clăi țuguiate. Toamna culegeau livezile de pruni și meri. Apoi, bărbații înhămau caii la căruțele încărcate, până sub bolta coviltirului, cu butoiașe cu „vinars", vase din lemn cu magiun de prune și saci cu mere. Doi-trei vecini sau cuscri își plănuiau, în tovărășie, călătoriile în satele „pustei" – marea și roditoare Câmpie de Vest. Schimbau încărcătura, după cutumele trocului ancestral, pe grâu și porumb. Toamna bărbaților se scurgea în patru-cinci asemenea drumuri.

Într-o asemenea comunitate, femeile nu se puteau plânge de discriminare. N-aveau cum și pentru că, în vocabularul pasiv și activ al românilor, termenul nu exista. De la Adam și Eva încoace, se spunea, erau treburi anume bărbătești și munci femeiești. Asta doar pentru că așa lăsase Dumnezeu. Iar cu el nu te poți pune.

Așa ziceau și femeile, și bărbații. Spre deosebire însă de alte regiuni ale țării, unde doar bărbații se chemau a fi „oameni", în Apuseni sensul cuvântului îi includea, deopotrivă, și pe bărbați, și pe femei. De altfel, cu excepția cositului și a drumurilor „la țară", nevestele îșI însoțeau sau înlocuiau soții în treburile gospodăriei. În ierarhia acestor munci, n-aveau statut inferior. Dimpotrivă, aș zice! Pâinea și hrana, de fiecare zi, o pregăteau ele. Tot ele torceau, țeseau, împleteau și coseau hainele, așternuturile și decorațiunile casei. Iarna, cu lampa de petrol stinsă după ce adormeau toți ai casei, își trăgeau scaunul la fereastră și sub lumina lunii, proiectată pe omătul de-afară, își isprăveau caierul de tors.

Băutura și tutunul le erau însă interzise. La bătrâneț̦e doar puteau exersa aceste plăceri cu motivația „ca să mai uite de dureri". Alcoolul era distracție bărbătească, însă atât „cât să-ți poți duce capul". Dar „cum devine" să nu-ți placă băutura?, după cum exprima plastic Morometele lui Marin Preda viciul general al comunităților rurale.

În ciclurile muncilor anului, vârstate de lungi posturi religioase și scurte petreceri, se înț̦elege că practici ale noului regim, precum brigăzile de răspândire a cunoștințelor științifice, caravanele cinematografice și, mai ales, radioul, au fost primite cu plăcută curiozitate.

Personalitatea vocațională fără potențial de expresie

Din chiar momentul învățării cititului, viața mea s-a dedublat. O parte din mine ținea cadența generației. Dimineața la școală, apoi în fluxul îndatoririlor de copil: pășunatul vitelor și ajutorul la treburile gospodărești. Cealaltă parte evada, nevăzut, din raiul satului natal.

Ca toți copiii de la șase ani în sus, purtam grija vacilor la păscut. Exersam devreme simțul datoriei și al responsabilității

față de familie ca păzitori ai blândelor animale și stăpâni ai poienilor, miriștilor și fânețelor din proprietatea familiei. Ceilalți se bucurau de învecinare în locurilor de pășunat, întovărășindu-se în jocuri și povești. Mie-mi ținea cartea tovărășie. Cu foamea de nepotolit a viermilor de mătase care mâncaseră frunzele duzilor satului, crescuți obligatoriu în școală, devoram paginile cărților din biblioteca sătească. Toate genurile epice și lirice, cărți de dragoste, istorice și de aventură, lucrări din toate epocile și curentele literare, dar mai ales literatura sovietică, abundentă în epocă. Ziua și cartea. Personaje, aspirații și scenarii diverse îmi aglomerau universul interior de copil. Dependentă de lectură, îmi percepeam adicția cu vinovăția oricărei plăceri interzise. Trăiam cu tot mai intensă culpabilitate dorința de-a părăsi familia și satul natal, înlocuind realitatea lor cu mai frumoasa lume livrescă.

Fără rădăcini și modele în istoria familiei sau a comunității, de unde dorința de carte? Am descoperit, ulterior, în Niculae Moromete, personajul lui Marin Preda, un pattern în care s-ar fi putut recunoaște toți cei născuți sub zodia dublă a „tipului investigativ" și „tipului artistic". Emisă de John L. Holland, într-o primă variantă în 1959, teoria personalității vocaționale postulează că firea omului se exprimă cel mai bine prin muncă. Și că performanța ei depinde de aptitudinile native care configurează în șase tipuri distincte de personalitate: realist, artistic, investigativ, social, întreprinzător și convențional. La cariere potrivite datelor native puteau visa doar cei dintr-un mediu social permisiv. Ca-n parabola cu talanții dăruiți de stăpân slugilor pentru o vreme, dotarea nativă se pierdea fără rod îngropată sub povara cutumelor tradiționale.

Timpul copilăriei mele a fost însă mai bogat în șanse, posibilități și modele decât cel al micului Moromete. Obligați să parcurgă ciclurile prelungite ale învățământului obligatoriu – întâi de șapte, apoi de opt, și în cele din urmă de zece ani –, cu manuale gratuite, biblioteci și cămine culturale sătești, și dintre fiii de țărani se cerneau iubitorii de învățătură și înzestrații cu talente speciale. Eficiente au fost și „muncile de lămurire" duse de învățători și profesori cu părinții ca să-și dea mai departe copiii la școală.

Argumente imbatabile au fost gratuitatea învățământului și bursele oferite de stat.

Dar, în anii ’70, după absolvirea claselor obligatorii, grosul fiecărei promoții dispărea înghițit de școli profesionale și licee industriale. „Munca de birou”, cu efort și constrângeri lipsite de concretețe pentru lucrătorul manual, ajunsese la mare preț. Astfel că admiterile în liceele pedagogice, sanitare și economice înregistrau competiții dure.

În ce mă privește, dacă atunci s-ar fi făcut recrutări pentru migrații pe alt continent, o expediție pe Lună sau în comunități primitive de canibali, m-aș fi înscris imediat. Astfel că, mai aproape de dorita aventură, mi-a părut un liceu profilat pe limba și cultura franceză. Unic în țară, înființat la Craiova ca un omagiu prieteniei franco-române, după vizita președintelui Franței Charles de Gaulle în România. Parisul, Balzac, Baudelaire, Rodin, Piaf, Channel, spiritul francez și celelalte… Să tot visezi la acea oază eliberatoare într-o țară unde deținerea unei monede sau a unei bancnote străine echivala cu un delict pedepsit cu închisoarea. Dar, ca să ajungi în Craiova, schimbând trenurile, ai fi călătorit din satul meu o zi și o noapte.

Eu nu te țin să pierzi vremea într-un liceu care nu-ți dă o pâine în mână, a zis tata. Cum să te duci la Craiova?, s-a-mpotrivit mama. Și cu cine să vorbești în altă limbă?, s-a închinat bunica. Oricât am plâns și am pledat cauza limbii franceze, părinții au fost categorici: fie liceul pedagogic, fie rămân acasă.

Nu-mi doream să fiu învățătoare, deși meseria se păstra în vârful celor mai râvnite statusuri sociale rurale. Nimic nu părea mai ușor, mai plăcut, mai curat și chiar mai lipsit de răspunderi decât să lucrezi cu copiii. Vacanțele și ceea ce se credea a fi program de muncă redus la patru ceasuri sporeau forța de atracție. Așa se face că șase-șapte candidați pe câte un loc, în mare majoritate fete, asaltau concursurile de admitere în școlile normale transformate în licee pedagogice.

Situația nu-mi lăsa însă loc de alegere. Acasă însemna să mă mărit cât mai curând și, implicit, alungarea din paradisul lecturii.

O poveste de dragoste sfârșea în căsătorie, cu jugul casei, bărbatului și al copiilor.

Din acea primă răscruce de viață, am purtat o stavilă mintală: dragostea pentru un bărbat și dragostea pentru înțelepciune nu pot fi trăite, intens, deodată.

Sub pecetea lui Makarenko

Fără entuziasm și fără emoții, campată în apartamentul unei familii de rude îndepărtate, am trecut probele practice și teoretice ale admiterii. Fără vreo altă amintire precisă decât afișarea listei de admiși: reușisem cu cea mai mare medie. Am conchis, cu amărăciune, că, dacă aici m-am clasat pe primul loc, aș fi reușit și dincolo, la Craiova. De ce nu fugisem de-acasă? Descoperirea că n-aveam atâta curaj cât aș fi vrut m-a-mpovărat și anii următori.

O școală-model, în spiritul pedagogiei lui Makarenko, s-a dovedit a fi liceul fondat ca primă școală românească transilvăneană pentru învățători. Principiile educației prin colectiv și pentru colectiv, prin muncă și pentru muncă ne-au fost impuse ca și acelora pe care s-au experimentat. Deși pedagogia era o disciplină fundamentală a pregătirii noastre, știam puțin despre contextul producerii lor. Am fost tratați însă ca acei copii orfani ai războiului civil din Rusia, adunați în colonia condusă de Makarenko. Ca să obțină rezultatele scontate, directorul Preparandiei arădene introdusese, cu de la sine putere, dar cu aprobarea tacită a autorităților, interdicția școlarizării elevilor din mediul urban la profilul învățători.

Regimul instituției era, fără exagerări, de cazarmă. Adolescenții îmbrăcau uniforma școlară și intrau în regimul școlii-internat sub restricții dure ca ale regulamentelor militare. Petreceam 24 de ore din 24 în colectivul clasei: învățam împreună, mâncam aceeași mâncare la cantină și dormeam într-un singur dormitor. O școală pe placul părinților de la țară: un loc unde n-aveau a se

teme că feciorii, și mai ales fetele lor ar putea s-o ia pe calea „stricăciunii" orașului. Aprobau, chiar cu respect, regimul internatului în care li se îngăduia intrarea o singură dată pe an. În septembrie, când aduceau „bagajul" – așternuturi de pat, lenjeria și hainele noastre. Acestea din urmă strict precizate de regulament și controlate de pedagogi: două uniforme școlare și ținuta de sărbătoare și ieșiri în oraș – fustă neagră sau, după caz, pantalon neapărat bleumarin ori negru, cu bluze și cămăși albe.

Abia patru ore, și numai sâmbăta și duminica după-amiaza, elevii liceului pedagogic arădean aveau aprobare de-a părăsi zidurile reputatei instituții, fondate la începutul secolului al XIX-lea. Altfel, meditații și cursuri, cu puține pauze de conversat cu colegii și plimbare prin curtea școlii. Și dormitoarele funcționau în regim fix: lumina se stingea la ora 22:00 iar deșteptarea se făcea la 5:45. Ceea ce n-am fi îndrăznit a mărturisi nici părinților noștri a fost o acțiune colectivă, unică în învățământul românesc: controlul ginecologic anual al tuturor elevelor. Ultima fărâmă de intimitate distrusă, căci știam că listele care ne înregistrau virginitatea sau absența ei ajungeau pe biroul directorului. Pedagogul arădean depășise, prin aceasta, vigilența lui Makarenko!

Practică pedagogică și practică agricolă, activități culturale și „obștești", mai numeroase ca-n oricare liceu arădean, particularizau tabloul. Atât de eficiente, sub raportul obiectivelor organizației comuniste de tineret, încât clasa noastră a obținut, în anul al treilea de studii, locul întâi la concursul „cel mai bun colectiv de elevi din țară". Eram așadar cel mai bine clasați în ierarhia pedagogiei ce-și propunea să formeze oameni „de caracter": harnici, disciplinați, sinceri, modești și… dezinteresați material.

Școala aceasta țintea însă și la exclusivismul producerii unor buni învățători. Prin eludarea misiunii esențiale a pedagogului de-a ajuta educatul să-și atingă nivelul maxim de performanță, suportam o discriminare. Dar aceasta e doar o reinterpretare a amintirilor din perspectiva unei relatări centrate pe fenomenul discriminării. O reintrare în posesia propriei vieți pe-o ușă zidită de foarte curând.

Dar cartea a fost și-a rămas fereastra mea către libertate. După atâta lectură, credința că aș putea scrie și eu apăruse firesc. Fiecare uzină și școală organizau câte-un cenaclu de poezie. Liceele își făceau titluri de glorie și din revistele școlare, și din premiile obținute de elevii lor la olimpiadele naționale. Prima mea libertate, smulsă din regimul uzual al școlii, a fost „biletul permanent de voie" pentru participarea la activitățile cenaclului de pe lângă ziarul local patronat de Uniunea Scriitorilor. Apoi, un spațiu special de intimitate – cabinetul de limba română pentru a pregăti revista școlii al cărei redactor-șef am fost. Și niște vacanțe aparte în taberele speciale de instruire cu redactorii-șefi de reviste școlare, festivaluri de poezie pentru elevi și cantonamentele olimpicilor naționali la limba și literatura română. Și în aceste locuri care adunau speranțele literare ale tinerei generații am fost totdeauna mai multe fete decât băieți.

Astfel au trecut cei cinci ani de liceu, priviți de mine ca un drum mai ocolit către învățământul superior. Ținteam, din nou, un obiectiv dificil, Facultatea de Drept. S-a întâmplat că, sub incidența unor recente reglementări, candidaților la Facultățile de Drept, Filozofie și Istorie li se cereau, la înscriere, recomandări ale direcțiunii școlii și organizației comuniste de tineret. O formalitate birocratică, în fapt, care certifica o comportare disciplinată, toți liceenii fiind uteciști. Formalitatea aceea mi-a spulberat însă ceea ce azi s-ar numi planul de carieră.

Motivând „pedagogic" că sunt prea „sensibilă" pentru o meseria precum aceea de avocat, directorul școlii a tras linie peste Facultatea de Drept, „corectând" recomandarea pentru Filozofie. M-a anunțat, totodată, că a decis titularizarea mea ca învățătoare metodistă la Școala de aplicație a Liceului Pedagogic. Se înțelege că, în concurența acerbă pentru învățământul superior, schimbarea profilului cu numai o lună înaintea examenului transformase reușita într-o iluzie.

Părinții mei au respirat însă ușurați: misiunea lor se încheiase. 13 ani de școală erau deja prea mult, deși, bursieră fiind, nu-și risipiseră banii cu mine.

Psihologia, o calificare clandestină

Același cenaclu și pasiunea pentru poezie m-au făcut să întrezăresc o altă cale a continuării învățăturii: facultatea de ziaristică.

Exista una singură în țară. Iar înscrierile la examen se făceau nu de către candidați, ci la recomandarea ziarelor locale și centrale, prin dosarele trimise de cadriștii partidului. Facultatea funcționa în cadrul Academiei de Științe Politice „Ștefan Gheorghiu", fabrica de activiști și manageri comuniști. Ziaristul și directorul de fabrică erau considerați atunci tot o categorie de „revoluționari" pentru cauza utopiei marxist-leniniste. Condiționări obligatorii erau apartenența la Partidul Comunist, colaborarea la ziarul județean și un stagiu de doi ani în „câmpul muncii". Spre deosebire de oricare altă instituție de învățământ superior din România, peste cazarea și hrana oferite prin bursă studenții primeau și un salariu lunar.

Așa, părinții mei ar fi scăpat definitiv de grija mea. Îmi imaginam și că a fi jurnalist este o meserie extraordinară, deși știam, bineînțeles, că n-aș fi putut scrie tot ce văd și aud. Dar prăpastia dintre discursul public și cel privat făcea parte din geografia cotidianului.

Dar, vorba cronicarului din vechime, omul e supus vremurilor, nu-i stăpânul lor. Dosarul mi-a fost respins fără comunicarea motivului. După studiul în arhivele nucleului de decizie de-atunci, deduc că învățătorul – meserie trecută în categoria intelectualilor ca excepție de la regula definirii lor ca absolvenți de învățământ superior – nu oferea garanția cerută de partid. O frază dintr-un discurs al liderului partidului, din primăvara lui 1978, devenită lozincă, se transformase, probabil, într-o „indicație" nouă pentru cadriști. Dacă partidul e al muncitorilor, cadrele să fie promovate din rândul lor, decretase Ceaușescu cu puțin înaintea respingerii dosarului meu.

M-am temut că mi s-au isprăvit forța și dorința de-a înota împotriva valului. Fusesem continuu „pe linia" îndemnurilor

politice către autoperfecționare, dezvoltare a culturii generale și de specialitate. Și, totuși, trăiam un infern al muștei căzute în lapte: strădania de-a se cățăra pe paiul ce-ar scoate-o afară sfârșește prin a fi împinsă înapoi de cineva care se-amuză de eforturile măruntei vietăți. Mi-am trăit eșecul, de una singură, sub forma unei depresii. O formă de evadare și, implicit, vindecare mi-a părut reînscrierea la examenul de admitere în Facultatea de Filozofie. Păstrasem vechea recomandare. Dar nu-mi făceam nici acum mari speranțe deoarece din pregătirea pentru examenul la facultatea de jurnalistică puteam păstra doar filozofia. Cealaltă facultate pretindea o a doua probă, diferită. Începând din a doua jumătate a anilor '70, reușita copiilor la facultate se transformase în proiectul costisitor al familiilor. Părinții își restrângeau cheltuielile pentru a plăti meditațiile făcute cu profesori de liceu și cu universitari. Deși „specula" și orice „venituri ilicite" se pedepseau, candidații pentru învățământul superior se meditau câțiva ani înaintea admiterii. Retrospectiv, aș spune că și acest fenomen al meditațiilor particulare a fost o particularitate a vremii. Tolerată, după cum aveam să aflu lucrând la biografia lui Ceaușescu, căci el, nevasta și cel mai mic dintre copiii lor au recurs la sistemul acesta de pregătire.

S-a întâmplat, acesta e cuvântul potrivit, să reușesc. O întâmplare fericită fusese decizia unor subiecte de sinteză în locul celor din anii precedenți constând din „chițibușuri", evaluate, după cum se spunea, la punct și virgulă după textul din manual. Anunțul acela a fost momentul meu de beatitudine.

Dar într-o economie etatizată se produceau, după plan, și specialiștii. În deceniile '50-'60 se investise prioritar în formarea lor. Deceniile următoare au fost, din acest punct de vedere, o epocă a stabilității specialiștilor din sectoarele sociale, sănătate, cultură, învățământ. În consecință, facultățile de filozofie, istorie, psihologie, sociologie și pedagogie s-au „dizolvat" în două secții: filozofie-istorie și istorie-filozofie. Funcționau în trei centre universitare: București, Iași și Cluj-Napoca, care „produceau", împreună, câte 75 de absolvenți, anual, la filozofie-istorie.

Nici studenția noastră n-a semănat cu aceea din povestirile generațiilor anterioare. Trăiam iarăși într-un cămin, dar în noul regim de autogospodărire, cu obligațiile sarcinilor de portari, femei de serviciu și ajutoare de bucătari. Reducerea numărului de studenți și comasarea facultăților ne-a afectat și programul de studii. Într-o țară unde șomajul nu exista, cadrele universitare au fost menținute în posturi și după desființarea instituțiilor. S-a aglomerat, în schimb, orarul studenților la 40 de ore de curs și de seminar pe săptămână. În rest, studiu de bibliotecă. Iar în plus, serviciul militar pentru studente. O zi din săptămână în timpul anului universitar și alte trei săptămâni de „convocare militară" în vacanța de vară. „Războiul întregului popor", doctrina militară promovată de România în acel timp, îi obliga la program de pregătire militară pe toți cetățenii. Imediat după reușita la facultate, băieții erau încorporați 9 luni în serviciul militar cu termen redus. Studentele, în schimb, se înregimentau simultan înscrierii la universitate. Fiecare specialitate la arma ei, „filozoafele" și „istoricele" fiind infanteriste. Se înțelege cu ce ostilitate întâmpinasem programul de instrucție și teorie militară, care obliga la trezirea în zorii zilei și deplasarea în exteriorul orașului, pe Dealul Feleacului. Uniformele militare aglomerau spațiul camerei de cămin, conceput pentru patru persoane, dar în care se cazau totdeauna șase.

Curricula studenților la filozofie-istorie ar putea ilustra conceptul ideologic de om multilateral dezvoltat, utilizat cu mare frecvență în discursul politic al epocii. Deosebit față de celelalte instituții de învățământ superior românești, universitatea clujeană – rezultată din contopirea universității maghiare și a celei românești – avea în structura fiecărui an de studiu o „subgrupă" maghiară. Cu excepția istoriei României, trei dintre cei 25 de colegi, aveau cursuri, seminare și examene în limba maternă, maghiara. Beneficiau de un corp didactic de dimensiuni aproape egale cu al „grupei" de limbă română. Iar din anul III, studenții optau pentru unul dintre cele trei module de specializare: filozofie, sociologie și psihologie. Astfel că, dacă secția clujeană de filozofie-istorie ar fi intrat în competițiile universitare mondiale, cel

puțin după indicatorul raportului dintre numărul cadrelor universitare și al studenților s-ar fi plasat printre fruntași.

Am ales psihologia, încredințată de adevărul cuvintelor lui Sofocle: „Pe lume-s multe mari minuni, mai mari ca omul însă nu-s". Deja, din anul II, lucram cu pasiune la teza de licență pe tema creativității de grup la copii. În vremuri normale, lucrarea aceea inspirată dintr-un fenomen socioeducativ de actualitate și propunând o metodologie originală ar fi fost pasul spre cercetare printr-o admitere la doctorat.

Pornisem de la niște observații din practica de învățătoare. Cărțile pentru copii scrise de autori consacrați în literatură pentru adulți abundau atunci în librării și biblioteci. Dar copiii nu agreau deloc „prosteala" poeților și romancierilor. Inexplicabil era și pentru mine de ce poeți lirici și romancieri de succes însăilau versuri și povestioare anoste. Am aflat după căderea regimului că, în criza de hârtie datorată aceleiași politici a exportului excesiv, scriitorilor li s-a „indicat" să publice în genul care-i consacrase o singură carte pe an. Așa se face că „debutaseră" și-n literatura pentru copii.

Cu ipoteza că literatură pentru copii pot scrie beneficiarii ei înzestrați cu talent literar, am aplicat baterii de teste în școli primare pentru selecția unui grup de zece elevi înzestrați. Utilizând o tehnică inovativă, rezultată din combinația tehnicii brainstorming și metoda compunerilor cu început dat, am demarat experimentul. Rezultatele au fost peste așteptări, finalizate cu un mic volum de povești. Un test de control – constând în evaluarea creațiilor grupului experimental, prin comparație cu literatură consacrată pentru copii și amintitele scrieri de circumstanță – a validat ipoteza.

O teză notată cu 10 – la susținerea căreia am primit și felicitări din partea șefului catedrei de psihologie –, dar abandonată în acel stadiu de lucru.

Psihologia nu se regăsea în specializarea trecută pe diplomele noastre de absolvenți. Dispăruseră și posturile de psihologi din organigramele „unităților socialiste".

Dragostea = căsătorie + maternitate

Am admis, abia în studenție, că mă puteam angaja, în sfârșit, într-o „relație serioasă". Vrând-nevrând însă, studenții se căsătoreau aproape după modelul rural. Dragostea venea la pachet cu căsătoria și maternitatea.

În căminul studențesc nu-ți puteai primi colegi sau prieteni de sex opus. Un cuplu nu putea închiria o cameră de hotel urban sau într-o locație de vacanță dacă nu prezenta și acte doveditoare căsătoriei. Iar decretul antiavort, emis în 1966, interzicea întreruperile de sarcină, dar și comercializarea de mijloace anticoncepționale. Astfel că, după multe întâlniri consumate public – la cinema, teatru, cofetărie, bibliotecă – și semnificativ mai puține întâlniri de dragoste „ilicită", studenții decideau să se căsătorească. Aveau și condiții mai bune în căminele de familiști. În mica garsonieră erau doar doi, nu șase. Curând apărea primul copil, uneori chiar și al doilea. Dacă bunicii nu-i puteau crește, îi dădeau spre îngrijire la creșa cu program săptămânal din campusul studențesc.

Dar, începând cu 1981, țara intrase într-o cumplită criză energetică și de produse alimentare. Pentru plata datoriilor externe, tot ce putea fi vândut se dirija către export. Pâinea, zahărul, carnea, uleiul, ouăle, untul erau raționalizate și se cumpărau pe cartelă ca-n ani de război. Studenții cu „flotant" de Cluj nici nu primeau cartele. Laptele, scutecele și medicamentele pentru copii erau aproape de negăsit. Ca și cum n-ar fi fost de ajuns, curentul electric se întrerupea zilnic câteva ceasuri. Temperaturile din camere coborau, iarna, sub 14 grade. Sub amenințarea cu excluderea din cămin s-a interzis utilizarea reșourilor și caloriferelor electrice. Cum să crești acolo un copil? Și cum să planifici venirea lui pe lume într-un loc mai favorabil?

M-am căsătorit și eu la finele anului doi, iar în ultima vacanță mare studențească s-a născut fiul meu. Până când mie și soțului meu ni s-a repartizat un apartament în același oraș, bunica și părinții mei au fost, cinci ani, familia copilului. Situația era

aproape generală pentru generația lui, mamele din „câmpul muncii" urban alegând să-și trimită copiii la bunici, la țară.

Am revenit la începutul anului universitar în cămin, singură. Soțul meu absolvise, în vară, Institutul de Arte Plastice, seria sa fiind repartizată integral în fabrici și uzine. Cu specializarea sculptură, a ales singurul post din județul natal, într-o fabrică de scaune dintr-un mic orășel. A fost în prima serie lovită de-o nouă „indicație": eliminarea orașelor cu peste 150.000 locuitori din listele de repartiție. Din 1981 și până la căderea regimului, orașele mari au fost închise absolvenților din învățământul superior. Repartiții în institutele de cercetare nu mai existau, majoritatea posturilor fiind în mediul rural din zonele mai slab dezvoltate ale României. Scopul vizat decurgea din programul politic al dezvoltării conștiinței socialiste și reducerii diferențelor dintre sat și oraș. Intelectualului îi era destinat rolul de ferment „revoluționar" al dospirii aluatului mentalului comunității.

În numai două decenii, parcursul generațiilor de intelectuali se schimbase drastic. În anii '60, foști repetenți ai Politehnicii sau facultăților de chimie ajungeau în cercetare, posturile cu cele mai mici câștiguri în raport cu salariile și „primele" din fabricile și uzinele puse recent în funcțiune. Nedreptățiți față de generațiile anterioare – nu foloseam nici acum cuvântul „discriminare" –, n-am avut dreptul să ne plângem sau să protestăm. Ca fost student bursier, dacă nu te prezentai la post, erai constrâns să rambursezi statului contravaloarea căminului și hranei pe patru ani. Cine avea banii aceștia? Chiar fără asemenea datorii, dacă nu-ți efectuai stagiul de trei ani la locul repartiției, pierdeai dreptul de profesare în specialitatea obținută.

Pe „filozofi", istorici și filologi ne-au trimis profesori de gimnazii comunale și în liceele din centrele agro-industriale. Chestiunea aptitudinilor, competențelor și dorințelor nu se punea într-o țară care-și propusese să modeleze „omul nou" sub suflarea fierbinte a forjei ideologiei, pe nicovala decretelor și „indicațiilor" liderului partidului. Cercetarea în specialitatea noastră se numea

socialism științific, „știința" despre construcția comunismului. Deși, cu excepția liderului, nu mai credea nimeni într-un astfel de viitor.

Eram însă o generație de intelectuali care, sub raportul teoriei *locus of control*, ne simțeam tot atât de puțini stăpâni pe destinul nostru cât se vor fi simțit și generațiile de țărani care știau că hrana lor depinde de voia Celui de Sus. Care sloboade ori nu, la vreme, ploaia.

Exodul stagiului profesional

Repartițiile au fost un dezastru mai mare decât ne-am așteptat. Din grupa noastră de 25 de studenți, 17 se căsătoriseră în anii facultății. Mica noastră comunitate avea 11 copii crescuți, ca băiatul meu, de bunici. Nici o familie n-a reușit să fie, după repartiție, împreună. Am pornit cu toții – ce puteam face?! – în exodul „domiciliului obligatoriu", stagiul de trei ani la postul obținut prin repartiție guvernamentală. Statul care „ocrotea familia" și partidul care îndemna la „familii sănătoase, cu mulți copii", nu se-ngrijeau de „detaliul" ca soțul și soția să muncească în aceeași localitate.

Cu o medie de repartiție de 9,76 am ajuns la Reghin, la depărtare de sute de kilometri de soțul și de fiul meu. Eram o familie din trei membri, locuind în trei părți. Aveam posibilitatea unei întâlniri de o noapte, o dată pe lună, în casa părinților mei. În situații asemănătoare supraviețuiau și foștii mei colegi căsătoriți. După zece ani, o singură familie rezistase, ceilalți eram divorțați. În ce mă privește, inconștient am adoptat altă credință a lumii rurale: unui copil nu-i poți înlocui tatăl.

Cum să visezi la cercetare? În România exista un singur gânditor: liderul partidului. Puteai publica elogii și exegeze ale „gândirii sale creatoare". Norma de profesor însemna, în primii trei ani, planuri de lecție pentru fiecare oră. În această rutină a muncii

de la clasă și a redactării scrise a obiectivelor, metodelor și conținuturile a ceea urma să predai și să evaluezi a doua zi se scurgea timpul. Cercuri metodice, cursuri de învățământ politico-ideologic, dirigenție și, încă, pregătirea pentru examenul greu de definitivat.

Orizontul de speranță și energiile ni se consumau în strategii de supraviețuire a familiei, apropiere de soți, soții și copii, în soluții periculoase pentru a scăpa de sarcinile nedorite, în grijile cu aprovizionarea, ratele pentru mobilă… Strângeai doi ani banii pentru o excursie în grup într-o țară socialistă, cultivai „relații" pentru un bilet de odihnă și tratament pe litoral, prin sindicat, visând la Marea Neagră ca la marea frumusețe tangibilă a lumii.

Bucurii cotidiene erau cărțile, muzica, prietenii și poezia. În vremea aceea, scriitorul a fost un zeu, după cum a scris, frumos și adevărat, Andreï Makine. Refugiile acestea îndulceau viața ce se-ntindea în fața noastră ca un peisaj încremenit: nimic nu putea să se schimbe; iar dacă s-ar fi schimbat ceva, nu stătea în puterea noastră.

Ar fi multe de spus despre încercările neizbutite de „întregire" a familiei. Ori despre „democrația domestică". Sau anii de „navetistă" – sfârșeala și lehamitea de-a te trezi dimineața cu senzația c-ai fi un glonț pe țeava puștii: împinsă spre capătul zilelor, fără alt țel decât al ochitorului…

Darul vremurilor interesante

Aș fi putut însă alege dintre multe drumuri după „revoluție": puteam fonda un partid, un ziar, o afacere… Fără să fi existat o prezicere sau pregătire în acest sens, uriașul imperiu comunist se prăbușise. Izbucniseră convulsii naționaliste și altele generate de trecerea de la economia etatizată și planificată la cea de piață. Cu cât ai mai multe alternative, cu atât cumulezi și frustrări, fiecare alegere însemnând pierderea celorlalte posibilități. Nu mi-a trecut

prin cap să emigrez, căci nicăieri nu putea fi mai interesant decât în vârtejul anilor ’90. Asistam dinăuntrul malaxorului social la nașterea democrației trecând, simultan, ca oricare cetățean din Est, prin durerile și uimirile schimbărilor personale.

Am ales să limpezesc întâi primul cerc al vieții mele: am divorțat și am decis să fac „adevărată” gazetărie. Am obținut acreditare și am făcut corespondențe din parlamentele României și noii Republici Moldova, am fost jurnalist de front în ex-Iugoslavia și Transnistria, m-am aflat printre fondatorii asociației profesionale a jurnaliștilor din România și ai unor noi publicații și posturi zonale de televiziune.

O întâmplare a deschis calea spre cercetare și revenirea la psihologie. Într-o zi, fostul coordonator al agriculturii cooperatiste județene m-a invitat să-i cunosc părinții. Voiau să-mi povestească despre deportarea lor în Bărăgan. Așa am aflat, pentru prima dată, că în sărbătoarea Rusaliilor din 1951 mii de familii din comunitățile românești, sârbești și bulgărești aflate la granița cu Iugoslavia au fost încărcate cu avutul ce încăpea într-un vagon de marfă și duse într-o direcție necunoscută. Fără să li se comunice motivul, scopul, direcția și durata călătoriei. Bănățenii au muncit apoi patru ani Câmpia Bărăganului în aceeași incertitudine ca la plecarea de acasă. Și voiau, în 1990, să afle cine și de ce a luat decizia deportării.

În jurul poveștii familiei Roncov din Dudeștii Vechi (Timiș) despre deportarea în Bărăgan s-a conturat prima mea carte, *Sfârșitul libertății*. Intrasem cu ea în arhipelagul „petelor albe” din istoria recentă a României. În căutarea răspunsurilor m-am adresat președintelui Senatului, fostul lider comunist Alexandru Bârlădeanu. Erau secrete asemenea decizii, mi-a spus el, luate fără consemnarea discuțiilor. Se stabileau între Stalin și Gheorghiu-Dej ori se transmiteau, de la Moscova, ministrului de Interne prin consilierii sovietici. Despre deportați poate știe Gheorghe Apostol, mai apropiat de vârful puterii, a conchis interlocutorul, intermediindu-mi comunicarea cu celălalt personaj din fostul Olimp comunist.

Întâlnirile acestea au fost o altă epifanie a vieții mele. Fenomenul puterii comuniste mi s-a revelat ca o necartografiată junglă. Inițiată ca demers jurnalistic, cu succes de public, s-a conturat apoi aria mea de cercetare. Poarta de intrare în cercul puterii au fost interviurile cu foști lideri comuniști, publicate apoi în câteva volume. Povestea lor de viață, căci au și cărțile viețile lor, le-am spus-o în prefețe.

Față în față cu aceste personaje care-și începuseră periculos cariera prin aderența la un partid interzis, am făcut altă descoperire. Interlocutorii mei acceptau lungile convorbiri cu interes aproape egal cu al meu. Privați de libertatea de a da interviuri și supravegheați continuu, experimentau, la rându-le, libertatea de expresie. Mi-a fost însă mai ușor, ca femeie, să inițiez dialoguri și să pun întrebări mai mult sau mai puțin dorite de intervievați.

Nici o editură serioasă n-a vrut să publice convorbirile cu fostul prim-ministru Ion Gheorghe Maurer, prima mea carte de acest fel. Stereotipurile culturale și politice funcționau în sens invers. Întocmai cum regimul comunist îi „aruncase în groapa de gunoi a istoriei" pe fruntașii partidelor interbelice, tribunii noii democrații voiau să le impună „foștilor" tăcerea. Se reactivase și alt stereotip de tristă carieră: Cine nu-i cu noi e împotriva noastră. În anticomunismul general declarat, puteam reprezenta periculosul pattern al „împăciuitoristului", tratând „dușmanul" în spirit „obiectivist", „altă crimă de gândire" a anilor '50. Existau însă și motive mai pragmatice. Arhivele conducerii partidului fuseseră confiscate de armată, nedorindu-se ca anumite informații de natură economică să fie cunoscute public. Era de dorit și ca inițiații în secretele fostei puteri să tacă. Împrejurul butoiului privatizării bâzâia norul gros al tăunilor – viitorii miliardari ai țării. Încălcasem așadar un tabu al primilor ani de tranziție.

Ca să pot plăti editarea cărții, am acceptat coordonarea fondării unui post de televiziune la Craiova, orașul visului meu de la sfârșitul copilăriei. Cartea s-a epuizat în scurtă vreme din standurile stradale, dar nu mi-a adus câștig bănesc sau de prestigiu. Vânzătorii de cărți se mutau cu tarabele lor de azi pe mâine, dintr-un

oraș în altul, astfel că li se pierdea repede urma. Ca și cum n-ar fi existat, cartea n-a avut nicio cronică.

Studiul mecanismelor și personajelor puterii comuniste nu putea fi însă continuat exclusiv prin metoda interviului și la nivelul jurnalisticii. După acea primă carte de interviu, l-am reîntâlnit pe profesorul care îmi coordonase lucrarea de licență la vechea Alma Mater clujeană. Pentru mulțimea de aspiranți la doctorat în psihologie nu se găseau atunci profesori coordonatori, locurile fiind încă strict limitate. Teza mea despre proiectul „omului nou" – idealul utopiei comuniste s-a plasat în perimetrul psihologiei sociale, disciplină studiată în anii '80 exclusiv în școlile militare. Cercetarea și redactarea mi-au luat șase ani. Descoperisem însă, la final, alt teritoriu la care nu avusesem acces în anii cenzurii: psihologia politică.

Au fost apoi alte epifanii: lectura în arhivele speciale ale celei mai lungi anchete din istoria proceselor staliniste – ancheta Pătrășcanu –, întâlnirea cu psihosociologul francez de origine română Serge Moscovici… Mi-a fost mai ușor, ca femeie, și să îndur săptămânile lungi de lectură, selecție și dispunere a imensei cantități de informație de arhivă. Îmi asumam, oarecum, claustrarea în gineceul medieval a țesătoarelor de tapiserii. Dar cercetarea e o muncă de artist, cum spune Serge Moscovici, o aventură al cărei început și sfârșit nu-ți aparține.

Aș spune acum că am trăit un timp fascinant. Și norocos, prin aceasta. E ca-n povestea asiatică a darului făcut de-un înțelept rătăcitor la botezul fiului de împărat: i-a urat să trăiască vremuri interesante. Le trăiesc în continuare. Mai puțin atrasă de aventura necunoscutului și cu mai multă teamă că, sub avalanșa multicolorelor fapte, personaje și informații, mi-ar scăpa pâlpâirile Adevărului, Binelui și Frumosului.

◆

Lavinia Betea (n. 1956), profesoară la Universitatea „Aurel Vlaicu" din Arad. Absolventă a Facultății de Istorie-Filozofie, doctor în psihologie socială

(Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca). A publicat numeroase cercetări cu privire la studierea regimului politic românesc în perioada comunismului, biografii politice, psihologie politică și leadership, multe dintre acestea fiind deschizătoare de drumuri în domeniul de cercetare ales. Titluri publicate (selectiv): *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea* (2001), *Lucrețiu Pătrășcanu – moartea unui lider comunist* (2001), *Psihologie politică. Individ, lider, mulțime în regimul comunist* (2001), *Bărbați și femei. Întâlniri cu Serge Moscovici* (2007), *Partea lor de adevăr. Bârlădeanu, Mănescu și Maurer* (2009), *Povești din cartierul Primăverii* (2010), *Viața lui Ceaușescu. Ucenicul Partidului* (vol. 1), *Viața lui Ceaușescu. Fiul Poporului* (vol. 2), *Viața lui Ceaușescu. Tiranul* (vol. 3) (2014-2015) ș.a.

Uitându-mă înapoi fără mânie

Reghina Dascăl

Mă aflu de data asta în ipostaza inedită a unui dialog interior, sunt cea care întreabă și tot eu cea care răspunde, sunt, în același timp, cum spun englezii, *on both sides of the fence*. Am venit pe lume într-o comunitate pregnant pluriculturală și multilingvistică. Tata a fost repartizat după absolvirea facultății la Zăbrani/Guttenbrunn, o veche așezare, atestată documentar cu aproape un mileniu în urmă, în apropierea Lipovei, loc de baștină al marelui om de cultură șvab Adam Müller-Guttenbrunn.

Amintiri amestecate, adevăruri trăite nemijlocit, precum acela că fiecare limbă vorbită îți deschide noi porți spre alte și alte universuri. În primul pătrar al veacului al 18-lea, satul e populat cu coloniști germani și asta se vedea bine în spiritul gospodăresc, cumpătat, disciplinat, cu o foarte atentă cadențare a activităților casnice sau a celor legate de momentele importante din viața comunității; casele lor semețe, multe cu aspect de cetăți ce refuzau privirea iscoditoare a trecătorului; și încântarea și totodată teama care însoțesc pătrunderea într-o bună zi acolo, în intimitatea sacră a lucrurilor casei.

Am învățat tot atunci și tot acolo cum toate lucrurile și toate jocurile și toate bucuriile cotidianului și ale timpului sărbătoresc

aveau mai multe nume, toate la fel de bune și frumoase și valabile, că doar ce înțelept spune românul „câte limbi vorbești, de atâtea ori ești". Vorbeam acasă și româna, și germana, am făcut grădinița germană și nu îmi amintesc să fi avut de suferit vreodată umilințe sau tachinări din cauza faptului că nu aparțineam etniei majoritare. După ce etnicii germani au părăsit în număr mare Banatul, în deceniile '60 și '70 ale veacului trecut, se întorceau în Zăbrani de sărbătorile mari și, deși în cele mai multe cazuri nu aveau rude rămase în sat, se întorceau de dragul și dorul vecinilor cu care trăiseră într-o blândă și frumoasă acceptare reciprocă. După ani și ani, când rămăseseră tot mai puțini germani în Zăbrani, încă se purta „orânduiala cea nemțească": se făcea curat în ogradă și în fața casei în fiecare sâmbătă, se văruiau pomii primăvara înainte de Paști. Îmi amintesc clădirea școlii, impozantă, cu două niveluri, o clădire robustă, în stil neoclasic, așa cum se întâlnesc încă destule în Banat și Ardeal. Prima mea învățătoare, Eugenia Boiu, rumenă și rotundă ca un cozonac, soție de preot, harnică, exigentă. Vacanțele mi le petreceam la Timișoara, unde locuiau bunicii paterni și întâmplarea face că de mulți ani locuiesc tocmai în cartierul care în vremea copilăriei avea aerul idilic și ușor ficțional al vacanțelor mari. Îmi sunt vii în memorie mirosurile și sunetele acelor vacanțe.

Se apropia plecarea la oraș, despărțirea de lumea copilăriei. În trimestrul al doilea al clasei a VII-a se petrecea despărțirea de Zăbrani… Ne mutam la Timișoara și urma să frecventez cursurile unei foarte bune școli în apropiere de casă. Ce emoții, ce temeri legate de noua școală! Aveau să se dovedească neîntemeiate până la urmă: la sfârșitul acelui trimestru mă clasam pe același loc în ierarhia clasei, pentru că pe atunci se mai făcea școală adevărată la sate. Bunicul patern și Tata mi-au fost modelele cele mai apropiate în privința pasiunii pentru lectură. Tata era un romantic și îi citea Mamei poezii în fiecare seară. Sunt multe amintiri legate de Nana Ileana, o figură solară a copilăriei, adolescenței și tinereții mele. Împlinise 40 de ani când mă născusem eu și, fiind vecina și sfetnica Mamei, era mai tot timpul la noi, ea neavând

copii. Legătura dintre noi a fost foarte puternică, o simțeam ca pe o a doua mamă și, odată plecată la Timișoara, îmi petreceam o bună parte a vacanțelor la Zăbrani, la Nana Ileana; ea a rămas pentru multă vreme, până la moartea ei cu 17 ani în urmă, vestala care ținea nestinsă flacăra copilăriei, a vetrei primare.

Alte amintiri: aveam de acum 12 ani și îmi amintesc cum ne-a lovit pe toți ca un trăsnet vestea morții Helgăi. Era fiica familiei Reng, vecinii noștri de peste drum, brutarii satului. Era o fată foarte frumoasă, eminentă studentă la medicină în Timișoara, reporteră pentru emisiunile de radio în limba germană și îmi amintesc cum la ultima nuntă la care participase în sat ne-a învățat pe noi, fetele de clasa a V-a, să dansăm twist. I se făcuse rău la cursuri și s-a stins la scurtă vreme. Aveam să aflu peste ani că fusese una dintre victimele teribilului, odiosului decret 770. Aveam să trăiesc și eu, ca atâtea tinere femei ale României comuniste, consecințele acelui atroce program de inginerie socială.

Anii de liceu au avut un rol esențial în formarea mea. Deși eram premianta școlii, îmi amintesc cum profesorii mei, mai ales adorata mea dirigintă, profesoara emerită Elvira Bâtea, încercau să mă determine să nu dau admitere la secția de limba engleză a Facultății de Filologie: nu aveam nici o șansă, printre candidați erau copii ce avuseseră guvernantă englezoaică de la 2-3 ani ori învățaseră engleză în particular tot de la vârste fragede; ce șansă aveam eu, care învățasem primele cuvinte în engleză în clasa a IX-a?

Sunt datoare cu o explicație: în anii '70, a doua limbă străină se studia începând cu clasa a IX-a. După prima oră de engleză am repetat ca în transă, toată după-amiaza, expresiile învățate. A doua zi profesorul mă întreabă de câți ani învăț engleza; îi răspund nedumerită că abia cu o zi în urmă am învățat primele cuvinte. Și-mi răspunde: atunci va trebui să te faci profesoară de engleză, *young lady*! Și așa s-a și întâmplat. Pasiunea pentru engleză și pentru literatură m-au ajutat să recuperez rapid și să citesc primele romane în engleză la sfârșitul clasei a IX-a. În același timp, continuam să iau note mari la toate celelalte materii, în special la anatomie, fizică și chimie, pentru că înainte de prima oră de engleză

din clasa a IX-a declarasem cu multă hotărâre că voi face medicină și ai mei erau foarte mândri de alegerea mea. Cum era să le spun că voi face de fapt engleza? Erau vremuri grele pentru umanioare, la puțină vreme după ce am dat eu admiterea, intrarea la facultățile de profil filologic se făcea doar din doi în doi ani, concurența era acerbă, iar de multe ori și șefa de promoție pe țară ajungea cu repartiția de stat într-un sat pierdut de lume.

Numele acelui profesorul este Silviu Pepelea și nu pot uita bucuria cu care l-am regăsit în primul seminar de curs practic la facultate. În anul în care am devenit eu studentă s-a alăturat și el Catedrei de Engleză.

Nu pot să nu amintesc o pățanie a adolescenței. Trecuseră nebunii, revoluționarii, eliberatorii ani '60 (evident, pentru lumea occidentală) și trecuserăm de jumătatea deceniului șapte. Deși mișcarea feministă a celui de-al Doilea Val nu a fost resimțită deloc în România, aspecte ale *backlash*-ului – manifestare ciclică în istorie, care urmează îndeobște unei perioade de emancipare a femeilor, de realizarea de către ele a unor progrese în diverse sfere ale vieții publice și private – au ajuns și la noi. Imagini ale corpului famelic, de efeb asexuat abundau și în media de la noi. Twiggy devenise prototipul frumuseții feminine, Irina Petrescu se conformase și toate adolescentele o invidiau în secret. Sunt convinsă că povestea pe care o spun acum a fost trăită de multe congenere în adolescență. E o perioadă în care modelele sunt cruciale, dar, din păcate, lipsa experienței de viață, o aroganță și un orgoliu exacerbate, specifice vârstei, o dorință irepresibilă de a-ți controla propria viață, de a te autonomiza forțat și fără mijloace și resurse suficiente, ei bine, toate acestea te pot duce spre alegeri nefericite. Deși aveam o siluetă frumoasă și normală, îmi formasem o imagine corporală aberantă și am hotărât că nu e suficient să îmi fac un nume doar prin performanțele academice, olimpiade naționale etc., și iată-mă și „artistă a foamei", ca să-l parafrazez pe Kafka. Un an a ținut nebunia asta, am reușit să-i păcălesc pe toți, mai puțin pe un medic de la Institutul Parhon din București, unde ai mei, disperați, m-au internat după ce atâția alți medici nu înțelegeau

ce se întâmplă cu mine. O discuție plăcută cu acel medic despre muzică, dirijori ai Filarmonicii Banatul, literatură și apoi, ca din senin, diagnosticul *anorexia nervosa*. Și tot pe un ton cât se poate de prietenesc, doctorul m-a pus în gardă despre ceea ce avea să urmeze dacă nu mă opream din acea euforie a excesului negativ. M-au prins, care vasăzică. Rușinată, am dat înapoi. Nu se vorbea în acea vreme despre *eating disorders*. *Chapeau bas* în fața unui specialist ce reușea să rămână conectat, în ciuda embargoului informatic din acea vreme, la noutățile din domeniul său.

Sigur, rigorile ideologice se simțeau peste tot: tata asculta Europa Liberă pe furiș, iar mamei i se părea mereu că nu e destul de discret și că într-o bună zi cineva ne va reclama. Dar mai erau în viața noastră și săptămânile de practică agricolă, care nu ne displăceau întru totul, eram tineri, cântam, glumeam, ne hârjoneam, până și pestilențialele mirosuri de la fosta fabrică de conserve Fructus nu reușeau să ne strice cu totul plăcerea de a ne etala frumusețea și veselia tinereții.

Încă câteva amintiri luminoase ale perioadei de studenție: în 1976, în urma unui concurs național de eseuri, aveam să mă calific pentru a petrece o lună în Birmingham la o școală de vară. Era, evident, prima întâlnire cu Occidentul, un șoc cultural, și șansa de a lucra cu mari dascăli: Silviu Pepelea, Marcel Pop-Corniș, Mariana Popa, Pia Brînzeu, Hortensia Pârlog, Clara Georgescu, iar la secția de rusă cu Ilie Gyurcsik, Ivan Evseev, Galina Cernicova. Și, la terminarea facultății, marele noroc de a fi scoase exact în acel an trei posturi de profesor de engleză în Timișoara.

Aveau să urmeze 13 ani la Liceul Economic. Până în 1990, a fost una dintre cele mai bune școli din oraș, concurența era mare, procesul de selecție exigent și corect, în așa fel încât în cele patru, iar apoi două clase care se formau aveam elevi foarte buni. Cu entuziasmul tinereții și cu pasiunea pentru profesia aleasă, am reușit să pregătesc elevi pentru olimpiadele naționale de engleză, au luat chiar premii, am reușit să depășesc sau să pun în paranteze adesea cerințele metodicii ideologizate a vremii și să pun accent pe latura formativă a educației elevilor mei. Am avut chiar îndrăzneala

de a ține niște activități din acestea „liberalizate" și la nivelul conținutului, dar și al metodelor, ca ore deschise, pe oraș. Am avut și norocul de a da peste o inspectoare deschisă la minte, Mariana Golban, care a reușit să îmi și susțină, dar și să îmi strunească avântul, uneori demolator de-a dreptul.

Am învățat în acei ani ce important este să îți aduci propria persoană în fața învățăceilor, cu poveștile, pasiunile, stângăciile proprii, să nu îți fie frică să te comunici, să te transmiți așa cum ești. Am învățat să detest postura dascălului anonim, care își disimulează trăirile, propriile parti-pris-uri și experiențele de viață pentru a fi educatorul *ready-made*. Orele de engleză erau cadrul perfect pentru a vorbi, în engleză, evident, despre cărți, despre filme (eram cu toții de acum relativ buni cunoscători de limbă sârbă, prindeam posturile lor TV, care aveau niște documentare și filme artistice excepționale, Fellini, Tarkovski, Vajda).

Mizam și pe activitățile extrașcolare, am condus un grup folk și unul de teatru. Aici va trebui să deschid o nouă paranteză și să-l amintesc pe tânărul nostru dascăl de literatură Nicolae Harsanyi, care pe vremea studenției noastre conducea o trupă de teatru în engleză din care făceam parte. Cu *The Beggar's Opera* de John Gay am susținut mai multe reprezentații în Timișoara și în alte câteva centre universitare. Mai trebuie să amintesc că am fost și membră a Cenaclului „Generații XX" condus de Claudiu Iordache și că am făcut parte dintr-un grup folk împreună cu Adi Botezatu și Adrian Dinu.

Cu trupa de teatru de la Liceul Economic am avut și o pățanie care se putea solda cu consecințe nefaste. Doar solidaritatea directorului și a colegilor de la școală ne-au salvat. Repertoriul pentru concursurile artistice din cadrul diverselor etape ale Cântării României era de neeludat. În fine, dorind să concurăm, am îndrăznit să colorez puțin regizoral lemnoasa bucată dramatică, adoptând o pastișă gen *commedia dell'arte*. Piesa s-a bucurat de mare succes la faza pe școală și a fost unanim votată să reprezinte școala la etapa superioară. Acolo furii, insulte, cererea imperativă de a-i pedepsi pe vinovați. Sigur, nu era ușor, se esopiza mult în

epocă, trebuia să faci eforturi supradimensionate pentru a disimula chiar mărunte atitudini de frondă, era schizoidie în discursul nostru, în gesturile și impulsurile noastre, paranoia era însoțitoarea constantă a acelor ani, și totuși se putea rezista – da, poate în genunchi, mereu cu teama în suflet – Molohului anonimizator și dizolvant.

În 1981 l-am născut pe fiul meu Șerban, în 1982 am divorțat și am trăit 14 ani experiența (nu vreau să-i spun stigmă) femeii divorțate și a monoparentalității. Nimic neobișnuit, doar că i-am vorbit doar în engleză fiului meu până a împlinit 7 ani, o experiență absolut inedită pe vremea aceea, o provocare și pentru mine și, sper, o experiență benefică pentru fiul meu (o încercare de a-l expune universului plurilingv al copilăriei proprii? O dorință de a-l insolita puțin de atmosfera cenușie și ternă a anilor '80?).

O serie de provocări în plan profesional și privat aveau să urmeze anului 1990. Era ianuarie și încă se auzeau pe străzile Timișoarei răzlețe rafale de arme, nu trecuseră trei săptămâni de la Ce-o-fi-fost, că ne-am și reunit în mare ședință profesorii de limbi pentru a ne alege inspectorii de specialitate. Cugetele erau încă puternic inflamate, eram atât de înduioșător de naivi și de dornici de a reclădi lumea noastră și în acea ședință m-am trezit nominalizată și aleasă inspectoare de engleză. A fost o mare provocare, dar mă întorc cu plăcere la acea perioadă. Am simțit cu acuitate atunci că aveam vocația de a construi instituții și structuri și astfel am început proiectul Liceului Bilingv „William Shakespeare". Nu pot să încep evocarea asta fără a menționa tratamentul cu totul privilegiat de care am beneficiat noi angliștii, americaniștii, dascălii de engleză în general, din partea Consiliului Britanic și a Ambasadei Americane. Consiliul Britanic îndeosebi a investit enorm în dezvoltarea noastră profesională, abia atunci comunitatea dascălilor de engleză, care fusese ceva abstract până atunci, a devenit o realitate concretă; s-au format rețele, au apărut primele asociații profesionale, au fost demarate proiecte naționale și regionale importante, de rescriere a manualelor de limba engleză, programe doctorale precum LANCdoc ș.a.m.d.

Inerția instituțională, lipsa de transparență și de apetență pentru reforma de substanță, și nu de formă de la nivelul Ministerului Educației au frânat și au temporizat semnificativ eforturile combinate ale specialiștilor și ale Consiliului Britanic. Înființarea Liceului Shakespeare a însemnat, pe lângă greutățile inerente inițierii unei noi școli – curriculum, filozofie educațională, selecția, dar și pregătirea personalului didactic (eram cel mai radical experiment în domeniu la acea vreme, făcând în sistem bilingv și clasele primare) –, lupta pentru *a school of our own*, o clădire numai a noastră și gâlceava, care părea să nu se mai sfârșească, cu autoritățile educaționale. Amenințări și voalate, și fățișe cu desfacerea contractului de muncă din motive de nesupunere la comandamentele Ministerului, dar și sugestii pe un ton unsuros-sfătos: ce vă trebuie să vă legați la cap, la Cluj, Iași, București, înțelegem, ei au avut școală bilingvă pe vremea lui Ceaușescu, nu facem decât să le reînființăm, la voi nu e cazul… Sigur, acum mi se pare ușor ridicol raportul dintre eforturile cu totul disproporționate cu rezultatul acțiunii și ceea ce s-a obținut de fapt, dar așa se construiesc lucrurile bune (îmi place să cred că școala asta e un lucru bun) la noi.

A fost o perioadă foarte tumultuoasă, dar și foarte frumoasă. Voiam să ardem etape, să prindem timpul din urmă, fuseserăm izolați și apăsați atâta vreme, trebuia să recuperăm cât mai mult și mai repede. În toți acești ani păstrasem legătura cu dascălii mei din facultate și participam la toate simpozioanele organizate de Catedra de Engleză, publicasem câteva articole în volumele conferințelor și în revista culturală *Orizont* și, cu ceva vreme înainte de decembrie 1989, după o conferință susținută de mult îndrăgitul meu profesor Ivan Evseev, reputat etnolog și antropolog, am avut o lungă conversație în care îi relatam despre un interes constant al meu pentru casă/locuire și nenumăratele ramificații ale temei în cultura universală. La puțină vreme după aceea, în primăvara lui 1990 profesorul Evseev mă anunța că a primit dreptul de a conduce teze de doctorat și că era dispus să-mi conducă o cercetare doctorală pe o temă aleasă de mine. În 1997 aveam să-mi susțin doctoratul.

În februarie 1996 am revenit ca lector la Alma Mater. Mă așteptau noi provocări. 1996 a fost anul unor importante schimbări și în plan privat: m-am recăsătorit și pot să spun acum, după 17 ani, că, fără a fi întreținut vreodată prea multe iluzii despre căsătorie, pe care continui să o consider o instituție mediocră, profund asimetrică din perspectiva beneficiilor pe care le aduce membrilor cuplului, am avut șansa de a trăi într-o relație partenerială cu o bună și în mare parte dreaptă alocare a sarcinilor domestice și de îngrijire, o relație de prietenie, punctată de descoperirea unor afinități nebănuite, printre care sensibilitatea la problematica de gen.

Nevoia imperios resimțită de a construi noi structuri avea să conducă la un prim demers solid argumentat și înaintat Consiliului Britanic, urmarea fiind organizarea primului lor seminar național de studii de gen la Timișoara, cu o invitată prestigioasă: Haleh Afshar, profesoară la Facultatea de Științe Politice a Universității din York, directoare a Centrului de Studii Feministe de la aceeași universitate, și care a devenit o prietenă și o mentoră a mea. Am vizitat-o în vara trecută la Heslington, York. Se pensionase după transplantul de rinichi, care i-a împuținat fizicul și așa fragil, dar era extrem de activă și plină de inițiative legislative în calitatea sa de Baroneasa Haleh Afshar, membră a Casei Lorzilor din Parlamentul Britanic.

Nu e nimic întâmplător în această porțiune a traseului meu profesional. Încă din anii studiilor doctorale, am citit multe lucrări de antropologie culturală, de lingvistică, de arhitectură, care aveau o clară componentă de gen și am realizat ce fertilă poate fi o asemenea abordare, ce grilă analitică complexă este categoria de gen. În societățile tradiționale, practicile culturale legate de construire și de locuire, practicile simbolice apotropaice au o dimensiune de gen pregnantă. Am mers mai departe, am început să adâncesc această perspectivă, aveam să încep să caut metodic, așa cum făcuse Virginia Woolf în eseul său din 1929, urma femeii în istorie, în creația culturală. Următoarele mele proiecte de cercetare s-au oprit cu obstinație asupra acestor aspecte. Am petrecut câțiva

ani studiind opera lui Christine de Pizan; am publicat în 2008 o carte de eseuri în limba engleză și în prezent lucrez la un prim volum de traduceri și studii în limba română despre marea feministă *avant la lettre*, care și-a scris capodopera *Le Livre de la Cité des Dames* în 1405 (apărut la Editura Polirom, în cadrul colecției Biblioteca Medievală).

Centrul de Studii Feministe a fost înființat în 1998 și a beneficiat de mai multe burse de dezvoltare departamentală din partea Consiliului Britanic și OSI-Soros Foundation. S-a transformat în Centrul Interdisciplinar de Studii de Gen în 2003, gândit nu doar ca o structură mai soft, cel puțin la nivelul denominației: „studii de gen", ca să fiu onestă, suna mai puțin activistic și militant din punctul de vedere al cunoscătorilor, deși la vremea aceea, trebuie să o spun deschis, puțini știau ce va să zică „studii de gen". Centrul era menit să servească drept suport instituțional creării unui program masteral de studii de gen în cadrul Facultății de Litere, Istorie și Teologie de la Universitatea de Vest. Era însă și un experiment în *team-* și *peer-teaching*, pentru că în cadrul acestui program masteral urmau să predea colegi cu competențe în studiile de gen, dar care veneau din domenii diverse: jurnalism și comunicare, management, științe politice, psihologie, litere, permițându-ne astfel să lucrăm împreună dincolo de barierele artificiale ale diferitelor departamente, în mare măsură și la această oră monadice și monodisciplinare.

Din nefericire, am avut doar două promoții de absolvenți ai acestui program, din rațiuni care țin bineînțeles de factori pe care nu-i puteam controla. Numărul celor care se înscriau la acest program nu era convenabil din punct de vedere financiar, deși ei erau foarte motivați și interesați, în pofida relativei lipse de finalitate practică a parcurgerii programului: unde se regăsea în nomenclatorul calificărilor ocupaționale cea de expert în relații de gen?

Așa cum aveam să argumentez în cadrul intervențiilor mele la conferințele bienale Egalitatea de Gen în Învățământul Superior European, dar și în cadrul conferințelor bienale ESSE (European Society for the Study of English, în cadrul căreia am fost de curând

seminar convenor alături de profesoara Renate Haas, coordonând un proiect despre English Studies and Gender Studies in Europe), nu e deloc întâmplător că în perioada de după 1990, când departamentele de engleză din țară au început să lucreze la reforma curriculară, categoria analitică a genului și studiile de gen ca disciplină de sine stătătoare și-au găsit un loc privilegiat în noile oferte educaționale ale respectivelor departamente. Numeroasele și seminalele intersectări dintre teoriile și discursurile postcoloniale, postmodernism și feminism erau în măsură să suscite interesul specialiștilor în studii literale și culturale, dar în aceeași măsură citirea critică, dezvoltarea reflexivității, a autonomiei, pedagogia transformativă au impus.

Categoria de gen a atras nu doar prin potențialul său critic în analiza asimetriilor sociale, economice și politice, ci și ca mijloc de a impune un mod specific occidental de democrație liberală, economia de piață, având statutul unui *symbolic marker*.

Sublinierea necesității de a integra valorile reprezentaționale ale cunoașterii, dar și ale existenței cu bazele materiale, sociale și politice ale acestora constituie unul dintre motivele fundamentale de contestare a integrării dimensiunii de gen în educație și a includerii studiilor de gen în curriculumul academic și ar constitui păcatul originar al domeniului. Cumva, într-o bizară reactualizare a ideologiei victoriene a celor două sfere – cea publică și cea privată –, mediul academic continuă să marginalizeze sau chiar să excludă aspectele vieții personale, ale privatității din domeniul cunoașterii legitimate, al vieții profesionale, ostracizându-le ca aspecte neprofesionale, fără valoare gnoseologică; iar în vreme ce productivitatea și vizibilitatea internațională devin criterii tot mai presante ale sistemului academic, acesta se îndepărtează tot mai mult de valorile întrupatului, trăitului, pe de o parte, și de comunitatea civilă, intelectuală, socială, pe de altă parte, definiția însăși a excelenței profesionale sau academice se cantonează în sentințe arhaice, vădit patriarhale asupra vieții sociale.

Gândirea critică, întemeietoare a democrației, e văzută ca o amenințare la puritatea ideatică, la paradigmele obiectivității

științifice, reflecția critică erodează standardele academice, trivializează cercetarea, ideologizează și angajează politic; materialitatea vieților noastre grevează dramatic lumea înaltă și rarefiată a științelor.

Desigur, conservatorismului academic – nu neapărat specific românesc – i se adaugă multe alte metehne mentalitare și până la urmă un anumit model românesc de facere a lucrurilor într-o doară, într-o mioritică resemnare și capitulare în fața filosofiei lucrului bine făcut și la timp săvârșit. Proiectele eșuate de modernizare a societății noastre, frustrările acumulate în urma unor repetate ratări ale timpului ales, favorizant, kairotic cu alte cuvinte, absența unui spațiu dialogic autentic, a unei societăți civile vocale și eficiente, a unor instituții stabile, așezate pe baze constituționale solide, toate se adaugă tabloului societății românești postsocialiste. În ceea ce ne privește, absența celui de-al doilea val feminist – fundamentul cel mai favorizant pentru dezvoltarea și instituționalizarea studiilor de gen în vest – este o altă provocare. Beneficiem, din plin, pe de altă parte, în societatea noastră mereu originală, de ispitele postfeminismului și ale feminismului celui de-al treilea val, frenetic manipulate de revistele *glossy* și asezonate cu manifestările de *backlash* antifeminist aferente.

În condițiile acestea, nu e nici o surpriză că am apelat la proceduri subversive de-a dreptul pentru a preda studii de gen (subversivitatea este o constantă a eforturilor de expresie a femininului în istorie și recent am publicat la Cambridge Scholars Publishing un volum la care au contribuit mai multe autoare, intitulat *Episodes from a History of Undoing. The Heritage of Female Subversiveness*). Primele cursuri pe care le-am propus la Catedra de Engleză a UVT au intrat în meniul cursurilor opționale și, pentru că nu știam în 1998 ce nume să le dăm ca să nu lezăm anumite orgolii, am continuat să numim pe hârtie cursul *Autori fundamentali*, conținutul fiind de fapt *O istorie a feminismului* în câteva texte fundamentale. A fost un curs foarte popular, pe cei mai mulți studenți îi intriga și fascina totodată tocmai exploatarea istoriilor personale, a istoriei trăite la cursuri și seminare. Nu fuseseră înclinați vreodată să

creadă că acestea ar putea crea cunoaștere autentică. Mi-au mărturisit că au învățat să se raporteze altfel la colegii lor, să îi asculte cu interes, să absoarbă alte perspective, să creeze acel spațiu mintal ospitalier pentru diversitate și alteritate.

Dacă numeam metaforic începuturile acestor eforturi de instituționalizare a studiilor de gen în mediul academic românesc *loitering with intent*, într-o traducere aproximativă „hoinăreală nu fără sens", în care exploatam conotațiile de străin subversiv, neacceptat sau tolerat cu condescendență, la conferința ESSE de la Istanbul din 2012 numeam relația între studiile de gen și curriculumul academic românesc tradițional o „uniune consensuală"; recunosc, aprecierea e de genul *wishful thinking*, probabil prea optimistă.

Deși *gender mainstreaming* este unul dintre criteriile pe care România și le-a stabilit în vederea realizării Obiectivelor de Dezvoltare ale Mileniului, studiile de gen continuă să fie marginalizate, ceea ce numeam *a slippery, elusive and most of all contested client*.

Interesul pentru istoria trăită, dar și pentru diferitele medieri ale istoriilor trăite, reprezentate sau imaginate au devenit și ele parte a unui proiect pe care l-am demarat acum patru ani când am făcut prima vizită în India. Dacă în prima călătorie am întâlnit și intervievat femei din ONG-uri feministe sau din universități indiene în Mumbai, Coimbatore și Vellore din Tamil Nadu, în cea de-a doua am fost invitată o săptămână la Jadavpur University din Calcutta, Bengal, unde am participat și la o conferință în cadrul căreia feministe din lumea academică și feministe activiste au intrat într-un dialog nu arareori punctat de reproșuri și recriminări. Am călătorit tot atunci în sudul Indiei, la Kerala, cel mai *gender-friendly* stat al Indiei și nu întâmplător statul cu cea mai înaltă rată a alfabetizării, cu cele mai educate și emancipate femei din India, iar în 2014 aveam să ajung în anticul Bihar (a cărui capitală, Patna, a fost reședința împăratului Ashoka; este și leagănul oficializării budismului, Buddha însuși provenind din Mithila, Bihar; tot de acolo este Mahavira, fondatorul jainismului și tot

aici de veacuri femeile din Mithila transmit din mamă în fiică o artă neasemuită: pictura murală, un fel de dar de logodnă și de căsătorie care sintetizează un adevărat tezaur artistic cu motive folclorice, dar și tantrice, celebrând fertilitatea, iubirea și complementaritatea genurilor) și în Orissa, unde sunt multe comunități tribale, unde sărăcia, analfabetismul și violența sunt endemice. Am fost invitată tot atunci de Universitatea Jalgaon din statul Maharashtra, unde am întâlnit profesoare, studente, activiste.

Pe lângă documentarea de teren, cartea la care lucrez va fi în mare parte un studiu imagologic cu reflectări *en abyme*: am cercetat în vara lui 2012 la universitatea din York, Marea Britanie, o serie de jurnale, memorii, articole din ziarele britanice și indiene de la început veacului XX. Le-am citit pentru a înțelege cum se raportează nu doar englezii Imperiului Britanic la India, ci și mai ales cum pentru misionarele englezoaice, pentru soțiile ofițerilor Imperiului, dar și pentru feministele primului val, pentru sufragete, India devine un *testing ground*, un site al implementării unei agende de drepturi civile și politice greu de susținut și de revendicat în Anglia victoriană. Poziționalitatea mea specifică, zeugmaticitatea spațiului românesc (frumos definită de colega mea Mihaela Mudure) îmi îngăduie o perspectivă particularizată istoric și cultural asupra acestei imagini mediate a Indiei, o anumită și benefică, sper, întâlnire culturală cu India și femeile sale. Un studiu despre comunități imaginate care ar putea fi un punct de plecare pentru un mod de raportare și de analiză a altor *imagined communities* din lumea postcolonială și probabil descoperirea unor zone de transpolenizare, de transferuri culturale uimitoare.

Împreună cu directoarea centrului British and Commonwealth Studies de la Łódź, profesoara Krystyna Kujawińska Courtney, am inițiat și un proiect pe această tematică, de mare interes pentru noi fiind tocmai analiza dimensiunii de gen a violenței simbolice sau actualizate exercitate de etosul iluminist și de cel al modernității asupra grupurilor marginale nu doar în Europa, ci și în Caraibe sau în India, acolo unde britanicii, sub masca binevoitoare a civilizatorului (*white man's burden*, în memorabila

expresie a lui Rudyard Kipling), și-au derulat agenda imperialistă necruțătoare și obtuză culturalmente.

Au fost numeroase alte proiecte, dar nu pot să nu amintesc cele desfășurate în parteneriat cu Asociația pentru Promovarea Femeii din România, o asociație extrem de activă și de eficientă pe multiple planuri: legislativ, au lucrat foarte mult pentru promovarea legii privind prevenirea și combaterea violenței domestice (ratificată în 2003), dar și la modificarea și completarea legii în martie 2012; campania împotriva legalizării prostituției; campania internațională Women Together in Politics; campania pentru combaterea stereotipurilor de gen și a atitudinilor sexiste în media, de formare a jurnaliștilor din presa scrisă și audio-vizuală în spiritul egalității de șanse și de gen; acțiunile de conștientizare în legătură cu campaniile internaționale Sixteen Days of Activism against Gender Violence sau V-Day etc. Am cooperat în multe dintre aceste proiecte, am oferit consultanță în altele, am format voluntari pentru asociație.

O mențiune specială merită și revista *Gender Studies* (am ajuns la al 12-lea număr) *peer-reviewed*, care actualmente este publicată de Versita/De Gruyter în regim *open access*.

*

Mă uit înapoi fără mânie, mereu cu speranța că vom fi tot mai mulți care vrem să se schimbe ceva în lumea din jurul nostru și că într-o zi vom atinge statutul de masă critică… Mi-a dat foarte multă energie faptul că de atâtea ori am luat-o de la capăt, fără să-mi dau răgazul de a mă bucura de un succes sau altul. Proiectul Gender Studies va fi continuat, sunt sigură, de mai tinerele mele colege, foste studente. Am început Centrul Interdisciplinar cu speranța că tinerele entuziaste, frumoase, deștepte și curajoase care-mi stăteau alături în 1998 vor prelua marea parte a activităților Centrului, dându-mi mie mai mult timp pentru studiile culturale britanice și alte proiecte, profesionale sau private. Nu a fost să fie, pentru că la puțină vreme au plecat la universități

din America sau din Europa occidentală, și-au făcut doctoratele acolo și nu se mai întorc decât în vacanță. Au cariere frumoase și, la urma urmei, contribuie din plin la schimbarea în bine a imaginii României.

Speranțele mele se leagă și de o minunăție de fetiță care a apărut în viața noastră de aproape doi ani, nepoata mea Iulia, pe care îmi doresc să o văd crescând și evoluând într-o lume cu un simț mai precis al direcției, cu mai multă decență, respect, cu mai puțină ignoranță, ură, încrâncenare și suficiență – într-un cuvânt, o lume normală, pentru că la urma urmei ce ar fi viața noastră fără un orizont de idealitate?

◆

Reghina Dascăl (n. 1954), profesoară la Universitatea de Vest, Timișoara, Departamentul de Limbi și Literaturi Moderne, directoarea Centrului Interdisciplinar de Studii de Gen. Specialistă în studii culturale britanice și studii de gen, domenii în care a publicat numeroase articole și cărți, între care (selectiv): *Feminist Perspectives* (2002); „Beyond Liberal Feminism or how to Redraw the Boundaries of the Public and the Private", în *British and American Studies*, 2001; „Gender Studies in Romania: Between Subversiveness and Conservatism", în V. Maione (ed.), *Gender Equality in Higher Education. Third European Conference, Genoa, 13-16 April 2003*, Milano, FrancoAngeli, Milano, 2005; „The Long Shadow of the Lady", în *Gender Studies*, Editura Universității de Vest, Timișoara, vol. I/5, 2006 ș.a.

Un agent al schimbării

Harriet Silius

Nu am fost în Paris în 1968. Am fost acolo în 1967, în 1969 și în mulți ani înainte și după. În ciuda acestui fapt, anul 1968 este crucial în biografia mea. Povestea acestei vieți va argumenta că există momente-cheie sau nodale în viața fiecăruia, momente care afectează traiectoria parcursă, un argument care nu este controversat și care face parte din cercetarea biografică[1], povestiri (*storytelling*) și abordările narative. Eu văd momentele-cheie sau nodale drept caracteristici structurale, culturale sau contextuale, care împreună cu poziția mea într-un anumit moment istoric mi-au modelat parcursul[2]. Situația mea a facilitat o traiectorie anume și le-a făcut pe altele mai puțin posibile. Evident, viața personală este construită atât relațional, cât și social[3]. Drept urmare, nu mi-am construit viața singură.

1. Ursula Apitzsch, Prue Chamberlayne, Joanna Bornat (eds.), *Biographical methods and professional practice*, Policy Press, Bristol, 2004.
2. Donna Haraway, „Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective", *Feminist Studies*, vol. 14, nr. 3, 1988, pp. 575-599.
3. Vanessa May (ed.), *Sociology of personal life*, Palgrave Macmillan, Houndmills, 2011.

Născută în 1948, fac parte din generația baby boomer, cel mai mare grup în viață din Finlanda. M-am născut în orașul Åbo (Turku în finlandeză), fiica cea mai mare a unei familii de condiție medie, vorbitoare de suedeză. Tatăl meu a fost marinar, lucrând în acea perioadă pe o navă de pasageri ce naviga dinspre Åbo spre Stockholm. Mama mea lucra ca secretară într-un birou înainte de a avea o familie. Locuiam împreună cu mătușa mamei într-un apartament cu două camere, bucătărie și baie în centrul orașului Åbo. Bunicii din partea mamei muriseră deja. De la vârsta de 4 ani, mama mea a locuit cu mătușa ei după moartea bunicii mele cauzată de febra tifoidă. Mai târziu am avut o soră. Astfel, poziția mea a fost influențată de etnicitate, clasă și gen, dintre acestea poziția mea socială schimbându-se prin educație.

Întrucât tatăl meu lucra pe mare, mai întâi aproape și apoi pe rute spre Marea Britanie, Țările de Jos, Germania (Marea Nordului) și în cele din urmă pe traseele mediteraneene, era rareori acasă. Venea în vizită. Îmi aduc aminte de acele zile ca fiind festive. Tata nu făcea parte din viața de zi cu zi. Acest lucru nu era neobișnuit în perioada copilăriei mele. Tații nu erau prezenți nici în viețile prietenilor mei. După al Doilea Război Mondial, unii tați erau morți, unii dispăruți, unii lucrau în străinătate sau departe și unii erau absenți, deoarece copiii nu trebuiau să interfereze cu viața lor. În concluzie, am crescut într-o familie ai cărei membri erau cu toții femei.

În anii premergători școlii am participat întâi la activitățile organizate în parc pentru copiii mici (părinții își puteau lăsa copiii în parc, unde o femeie îi supraveghea pentru câteva ore). De la vârsta de 4 ani, mă duceam la grădiniță jumătate de zi. Mă duceam acolo cu tramvaiul. Îmi amintesc că scările erau foarte înalte și sora mea, când a început grădinița, trebuia ridicată în tramvai. Nu-mi amintesc să fi fost însoțită (dar memoria mea e în general proastă). După-amiezile mă jucam în grădina din spatele clădirii în care locuiam. Erau mulți copii, majoritatea vorbitori de finlandeză. Grădinile erau mari, adică erau zone libere dintre clădiri. Îngrijitorul (cea mai înfricoșătoare persoană din

perspectiva copiilor urbani din acele zile) menținea ordinea și se asigura că nici un copil din vecini nu se juca pe un teritoriu „străin". În acei ani am deprins limba finlandeză și intonația ei, dar nu eram capabilă să spun prea multe.

Când am început școala elementară puteam merge pe jos pentru că era aproape de casă. Era o școală publică cu grupe mari. Masa caldă de prânz a fost introdusă în Finlanda în 1948. Mesele erau servite în sala de cursuri, tacâmurile erau lingurile, una pentru fiecare, iar mâncarea era supă sau terci. Primeam un fel de mâncare lunea, unul marțea și așa mai departe. Știai mereu ce vei mânca. Singurul fel care nu-mi plăcea și nu-mi place nici acum era un soi de mâncare asemănătoare supei din macaroane-paste prea coapte în sos beșamel. După primii patru ani a trebuit să mă duc acasă pentru prânz.

De la bun început, am iubit școala. Îmi plăceau și temele. Îmi plăcea să citesc, să scriu, îmi plăceau matematica, geografia. Eram mereu neîndemânatică și uram gimnastica și sporturile (cu excepția patinajului iarna). Nu aveam talent pentru muzică și mi s-a spus de la bun început că nu pot cânta. La 10-11 ani, matematica era materia mea favorită. Eram în competiție cu un băiat care era cel mai rapid în a rezolva cerințele. Profesorul nostru ne dădea teme în plus, ceea ce era distractiv.

În 1950 fie continuai școala elementară timp de încă doi ani, fie te puteai muta la o școală gimnazială pentru cinci sau opt ani. Existau școli gimnaziale private și publice. În orașul meu, existau trei opțiuni pentru copiii vorbitori de suedeză. Prima era o școală privată mixtă pentru copiii din clasele sociale înstărite, a doua o școală pentru fete și a treia o școală doar pentru băieți. Ambele școli separate pe gen erau publice. Școlile gimnaziale nu erau gratuite, ca azi. Plăteai o taxă relativ mică și îți plăteai toate cărțile, materialele și mesele. În școlile de stat publice, copiii din familiile sărace puteau fi scutiți de taxe, puteau primi ajutor pentru cărți și haine. Trebuiau să meargă în fiecare lună la rector pentru asistență, ceea ce era jenant și rușinos pentru mulți. Pentru a fi acceptat la o școală gimnazială, trebuia să participi la un examen

național timp de două zile, mai ales la matematică și scris. Deoarece școlile gimnaziale erau singurele în limba suedeză din regiunea Åbo, concurenții nu erau doar copiii din Åbo, ci și cei din zonele rurale înconjurătoare și din arhipelaguri. Am fost în fruntea listei.

Fetele nu sunt potrivite pentru matematică, mi-a spus profesorul în liceu. A clarificat că noi trebuia să facem versiunea mai ușoară a ceea ce se numea pe atunci ora scurtă de matematică. Nu trebuia să alegem matematica la examenul final de înmatriculare de la sfârșitul celor opt ani. Dintr-un grup de 45 de candidate, doar câteva au fost considerate suficient de deștepte pentru a învăța materia standard sau chiar mai mult. Dintr-un motiv necunoscut, eu nu am fost una dintre ele.

În liceu am început să învățăm finlandeza în anul I și engleza în anul II. Finlandeza nu a fost un coșmar pentru mine, dar a fost materia cea mai solicitantă și consumatoare de timp. Câteva colege proveneau din familii bilingve sau erau fluente în finlandeză din vreun alt motiv, în timp ce altele aproape nu auziseră de limba aceasta (acest lucru se întâmpla înainte de existența televiziunii).

Eu nu aparțineam niciunui grup. Pentru fetele din familiile sărace sau cele care întâmpinau dificultăți în a învăța limbi străine, finlandeza constituia deseori un motiv de a renunța la școală sau de a o termina fără examenul final. De ce? Pentru că finlandeza diferă foarte mult de limbile indo-europene și pedagogiile nu erau prietenoase cu studenții.

În jurul vârstei de 13 ani am început să învăț franceza, prin corespondență. La vremea aceea tatăl meu avansase la rangul de căpitan al unei nave de transport. Începuse să navigheze în Marea Mediterană. E posibil ca mătușa mea să se fi mutat deja. Întrucât familia se descurca mai bine din punct de vedere economic, făceam parte din clasa de mijloc (dar mama avusese mereu drept scop clasa superioară, iar tata pe cea muncitoare) și am putut avea un hobby. Apartamentul nostru a fost renovat; am primit o cameră împreună cu sora mea. Soba pe lemne fusese deja

schimbată cu una pe gaz. Mai târziu gazul a fost înlocuit cu electricitate, făcând apa caldă disponibilă la orice oră. Învățarea limbilor străine nu era un lucru nou pentru părinții mei. Mama știa germana, pe care o învățase în școala gimnazială, iar tata vorbea și germana, și engleza. E posibil să fi studiat engleza la școala maritimă, dar în principiu era autodidact. Și-a făcut prieteni prin multe porturi, mai ales în Europa, trebuia să vorbească cu oameni care nu știau limbi străine, dar s-a descurcat bine, așa cum se descurcă mulți și în ziua de azi, fără pregătire formală.

Nu mi-e ușor să explic de ce am început să învăț franceza. Probabil din cauza cărților pe care le-am citit și poate eram deja influențată de literatura franceză, muzica șansonetelor și poezia. Știam că voi avea de învățat germana din clasa a IV-a în școala gimnazială. Dar am început franceza mai devreme și am petrecut trei veri în Franța, la Paris și în regiunea Charente-Maritime, Ardèche și Țara Bascilor. Am lucrat ca dădacă și am urmat cursuri de vară. Nu am învățat cum să mă ocup de copii, nu știam să mă joc cu ei, dar am învățat multe despre clasă, lucru ce mi-a permis să-l înțeleg foarte ușor pe Pierre Bourdieu mai târziu în viață. Am învățat și să gătesc în stil franțuzesc. La cursuri am învățat despre filosofia franceză contemporană, lucru pe care l-am apreciat foarte mult când am început să citesc teorii feministe. Am descoperit cărți în Franța pe care o dădacă își permitea să le cumpere. Am cumpărat multe, de exemplu *Le deuxième sexe* a lui Simone de Beauvoir. Am citit operele ei autobiografice și am încercat să-l înțeleg și pe Sartre. Am urmărit-o pe Beauvoir ca parte a mișcării feministe prin ziare și jurnale. Mi-am dat seama mai târziu că existau deja câteva mișcări feministe în Franța la începutul anilor 1970.

Înainte de vara mea în Franța, am petrecut câteva veri la bordul vasului tatălui meu, care ne-a dus în porturi precum Rotterdam, Edinburgh, Tanger, Alger, Tunis și câteva orașe italiene. Am mâncat pizza și ravioli acasă cu zeci de ani înainte ca mâncarea italiană să devină foarte cunoscută în Finlanda.

După cei cinci ani petrecuți în școala gimnazială, unii elevi nu trebuiau să continue cu ultimii trei ani, care erau și mai axați

teoretic pe pregătirea pentru examenul de absolvire. Fiecăruia i s-a oferit o vizită la un psiholog specializat în orientarea vocațională. Am făcut teste pentru diferite aptitudini intelectuale. Poate m-am descurcat prost. Am avut note mari la toate materiile școlare, dar, fără alte adăugiri, psihologul mi-a sugerat să nu termin școala întrucât, conform părerii lui, mi s-ar potrivi anumite îndeletniciri casnice. M-am opus. Am fost umilită. A fost un moment de cumpănă. Nu aveam nici o intenție să mă opresc și m-am simțit jefuită de capacitatea mea intelectuală. Mult mai târziu mi-am dat seama, când experiența mi-a oferit informații despre gen și clasă. În gimnaziu am făcut trei ani de latină și franceză. La franceză am fost mereu înaintea programei școlare.

De la jumătatea anilor 1960 am simțit un interes puternic pentru politică, mai ales politică internațională. M-am implicat în politica tineretului, am devenit editorul revistei școlii, am fost certată de către rector, care a caracterizat conținutul ca radical, și datorită politicii studenților din școală am întâlnit oameni care aveau să influențeze în multe zone ale culturii, politicii și societății finlandeze. Puțin câte puțin, ochii mei au identificat diviziunea puterii bazate pe gen între noii activiști și practicile politice sexiste declarate. Politica din școală a condus către politica studenților din universitate.

Primele mele amintiri politice se leagă de greva generală și alegerea lui Kekkonen ca președinte al Finlandei, în 1956. Am văzut la televizor asasinarea lui John F. Kennedy, în 1963, și a lui Martin Luther King, în 1968. Am auzit de chestiunea Ben Barka din 1965. Am fost profund mișcată de masacrul din Sharpville, Africa de Sud, care a avut loc în 1960, dar despre care am aflat ani mai târziu, când mișcarea antiapartheid din Suedia ajunsese în Finlanda. Întâmplările din Praga din 1968 m-au șocat și mi-au schimbat viziunea asupra Europei. Spre sfârșitul anilor 1960 și 1970, războiul din Vietnam era parte din viețile noastre cotidiene. Masacrul din My Lai, din 1968, de la care s-au arătat un an mai târziu fotografii la televiziune, au pus numele acelui sat în memoria mea pentru totdeauna. Nu am fost niciodată în Statele Unite.

Evenimentele internaționale au condus și la un interes pentru ceea ce era numit la vremea respectivă „țările subdezvoltate". M-am alăturat unei asociații de studenți care se axau pe sarcinile studenților „în societate" în opoziție cu statutul de simplu student. Ca orice altă mamă din anii 1970, în fiecare octombrie ne luam cărucioarele, lumânările, pancartele și mărșăluiam pentru pace prin oraș. La sfârșitul manifestației cântam *Vom învinge* și alte cântece pro pace. Majoritatea dintre noi erau femei. Am urmărit îndeaproape marșul nordic al „femeilor pentru pace" care au mers din Copenhaga la Paris și de la Stockholm către Minsk prin Helsinki. Marșul se opunea armelor nucleare. Următoarea chestiune a fost campania împotriva armelor nucleare. A devenit un subiect politic aprins, dar pentru mulți activiști a ridicat și problema mediului verde, aprecierea vieții la țară și mult mai târziu mișcarea pentru mâncatul lent.

Mi-am susținut examenul de absolvire în 1967, primul din cadrul familiei mele mărite. Am luat cele mai mari note din orașul Turku. Probabil am fost prima din școala mea care a făcut acest lucru, așa cum îmi amintesc eu. Am dat interviuri pentru ziarele locale sau au venit la mine acasă pornind de la premisa că voi da un interviu. Eseul meu literar a fost publicat în ziarul local de limbă suedeză; am primit bani și o vizită de două săptămâni la Paris, plătită de Alliance Française. Am vizitat și am ascultat prelegeri culturale. Șederea nu m-a impresionat, nu mi-a oferit niciun stimul intelectual. Prima vară după școală am petrecut-o lucrând în Åbo ca ghid turistic într-un muzeu.

Având hârtii de recomandare de la școală, am putut alege ce anume să studiez. Mult timp am avut planuri de a merge la Helsinki pentru a studia dreptul. Pe urmă am oscilat între științe sociale la Åbo sau Helsinki. Am ales în cele din urmă calea cea mai ușoară, Universitatea Åbo Akademi, singura universitate din Finlanda la care se vorbea suedeza, situată în orașul meu natal. În primul an de universitate toată lumea trebuia să facă același lucru. Eram 20% fete și restul băieți. Materiile mi s-au părut ușoare, nici provocatoare și nici stimulante. Dar erau toate aceste grupuri

interesante de studenți! M-am simțit ca un copil într-un magazin de jucării: o abundență de alegeri politice, sociale și culturale! Trebuia doar să participi. Politica studenților a devenit casa mea intelectuală pentru mulți ani. Pe lângă studii din domeniul științelor politice, sociologie, economie și statistică, am făcut franceza, dar m-am oprit atunci când a trebuit să traducem *Cântecul lui Roland* din Evul Mediu în finlandeză (studiile de nivel avansat de franceză trebuiau urmate la universitatea finlandeză) pe parcursul unui întreg an academic. Mi-a lipsit și conținutul mai relevant din punct de vedere social. Mai târziu în viață am făcut câteva cursuri de limba spaniolă, dar nu am învățat să o vorbesc.

Politicile studenților sau 1968 mi-au modelat viața. Lumea veche de după cel de-al Doilea Război Mondial dispărea și noi, toți activiștii, aveam să schimbăm lumea. Mi-am delimitat ariile de interes din ceea ce am citit, discutat și promovat în anii 1960 și 1970. Mi-a afectat activitatea academică și profesională. Mi-am scris teza de absolvire despre mișcarea studențească franceză „Mai 1968". Am devenit activă politic, mai întâi la nivel național prin politica studenților, politica tineretului și cea a femeilor. După ce am renunțat la toate pozițiile deținute la nivel național, am devenit activă în politicile municipale de educație timp de 15 ani, mai ales în anii 1980. Ceea ce este vital pentru o persoană născută în '48 este că noi am crezut că putem schimba lumea, noi am crezut că știam ce e o societate mai bună. Nu ne interesa individualul sau propria persoană.

M-am căsătorit cu Roger Broo în 1970. Mi-am întâlnit viitorul partener de viață în prima zi la universitate, când toate asociațiile pentru studenți s-au prezentat. Am locuit într-un apartament de 20 de metri pătrați pe care îl închiriasem. Și el era sociolog și lucra ca cercetător. Înainte de a avea copii, ne-am mutat într-un apartament mai mare. A fost o perioadă cu o inflație mare și băncile dădeau împrumuturi foarte ieftine pentru cuplurile tinere. Ne-am gândit să cumpărăm o casă, dar nu am cumpărat niciodată nimic. În continuare locuim cu chirie. La începutul anilor 1990, când câteva dintre colegele mele feministe americane și-au petrecut

un an ca profesori invitați în departamentul meu, nu au putut înțelege cum o familie cu trei copii nu avea o mașină. Partenerul meu cumpăra artă din economiile lui și eu îmi cheltuiam banii pentru familie, dacă e să exprim lucrurile într-o manieră caricaturistă. Nu am avut niciodată un cont comun în bancă.

În timpul studiilor universitare, am devenit conștientă că era irelevant pentru profesori dacă femeile studente se descurcă excelent. Femeile nu contau. Studenții bărbați pricepuți erau observați, primeau feedback, primeau propuneri și în scurt timp erau aleși de academie.

În aceiași lună în care eu am absolvit cu specializarea în sociologie mi s-a oferit o slujbă ca substitut al unui ofițer academic plecată în concediu de maternitate. În următorul an, 1972, am primit o poziție permanentă la Universitatea Åbo Akademi. Am fost prima persoană care s-a ocupat de treburile studenților/academice. Puteam să-mi creez conținutul muncii, era relativ bine plătit pentru o femeie și era sigur. La momentul acela eram angajați la stat, servitori civili.

În timpul anilor 1970, am avut trei băieți. În 1973-1974 am stat acasă mai puțin de două luni după naștere și cam trei luni pentru al doilea (1976) și al treilea copil (1979). Toate concediile au fost plătite sută la sută. Spre sfârșitul anilor 1970, aș fi putut să stau mai mult în concediu de maternitate cu o compensație de aproximativ 60%, dar nu am făcut-o. Ar fi însemnat șomaj pentru dădaca mea sau ea să plece la o altă familie.

În anii 1970, în Finlanda, subvențiile nu erau un drept subiectiv al fiecărui copil așa cum este astăzi. Îngrijirea întreaga zi se aplica doar în cazul mamelor/părinților singuri sau familiilor sărace. Unii dintre prietenii mei nu s-au căsătorit niciodată, dar locuiau împreună, pentru că li se permitea astfel accesul la centrele de îngrijire. Curând, statutul marital nu a mai fost important, în schimb partenerii care locuiau împreună nu mai erau considerați singuri. La început am avut o studentă ca dădacă internă pentru câteva luni. Mai târziu am avut o femeie cu experiență, cu o fiică tânără pe care a adus-o cu ea. Vorbea suedeza și

am „moștenit-o" de la un prieten. Aducerea copilului nu era o problemă pentru mine, dar am fost uimită când a întrebat dacă poate face o baie în locuința noastră. Am acceptat și am aflat că ea nu avea apă caldă în locuința ei. A stat cu noi mulți ani, era caldă, grijulie și inteligentă, avea inițiative și era responsabilă. A plecat când fiica ei a început școala. Trebuia să fie lângă școală. Nu am știut cum să iau pe cineva nou, dar în cele din urmă femeia care avea un magazin de legume la parterul blocului în care locuiam mi-a recomandat-o pe fiica unui prieten, care obișnuia să stea multe ore pe un scaun în magazin. A stat cu noi mult timp până i-am găsit alți copii, când ai mei au crescut. Pe măsură ce munca s-a diminuat, în loc să micșorez plata am păstrat cantitatea de sarcini la același nivel. Această a doua dădacă nu era la fel de responsabilă ca prima și nu putea fi comparată cu ea. Când nu apărea, lucru ce a devenit frecvent mai apoi, altă dădacă din aceeași casă se ocupa de întregul grup de copii, doar datorită simțului responsabilității. Când copiii au împlinit trei-patru ani, au început să meargă la un club pentru copii și la patru-cinci ani la grădinița cu program parțial. La acea vreme nu existau grădinițe private (au apărut mai târziu). Singura grădiniță cu program scurt era dincolo de centrul orașului și dădaca nu putea merge câțiva kilometri cu copiii la grădiniță dimineața și pe urmă să-i aducă la prânz. A trebuit să găsesc transport public pentru ei. Am mers la municipalitate, am scris la ziare, am abordat alți părinți și, fără a necesita mult timp sau muncă (pentru cineva care știa cum să le scrie autorităților), problema s-a rezolvat. Aceea a fost o perioadă a creșterii economice, când asistența socială se extindea și serviciile se îmbunătățeau an de an. Când cel mai mic dintre copiii noștri a început școala, nu mai aveam pe nimeni acasă, deși primii ani la școală în Finlanda nu sunt cu program întreg. Astăzi există activități organizate după-amiază și asistență pentru elevii mici, dar nu și în anii 1970 sau 1980. În primele zile, fiul meu cel mai mic era singur acasă după școală și îl sunam. După câteva zile mi-a cerut să nu mai fac asta. Mi-a spus că acele ore erau singurele în care putea face ce dorea fără să fie deranjat de băieții mai mari și toți prietenii lor care umpleau casa înainte să ajung eu.

Deși mamă a trei băieți...

Deși mamă a trei băieți, nu a fost o povară să lucrez program complet. Când s-a născut primul meu copil, tatăl lui lucra în Helsinki, așa încât eram singură, mai puțin în weekenduri. După perioada Helsinki, partenerul meu a lucrat mereu peste program și avea o grămadă de sarcini politice și culturale seara. Glumeam că primul cuvânt învățat de copiii noștri era „ședință". Când copiii mei erau mici, părinții mei încă trăiau. Tatăl meu se pensionase și m-am putut baza ocazional pe ajutorul lui. Eu făceam toată mâncarea pentru prânzul copiilor pentru o săptămână completă, în fiecare weekend, și puneam porții mici în congelator, astfel încât dădaca doar să încălzească. Era mai complicat să fii mamă la muncă, pentru că nimeni (multe dintre ele mame) nu lucrase încă în alt interval decât 8:15-16:15. A trebuit să fiu mai flexibilă, lucru care nu a fost pe placul celorlalți servitori civili. Dacă participam la un eveniment dimineața la școală și recuperam acea oră duminica, tot eram privită ca având mai multe privilegii decât cei care nu făceau nimic altceva după 15.30 decât să stea la biroul lor.

Mi-am putut dezvolta conținutul muncii mele. Am lucrat la democratizarea universității, scop pentru care studenții au demonstrat și ocupat clădiri în 1968. Eram mult mai radicală decât profesorii universitari, dar nu am simțit că bătăliile mele au fost pierdute. În locul unei universități conduse de profesori, noi am obținut legislație națională care impunea un model al corpurilor de decizie alcătuit din o treime profesori, o treime alt tip de personal și o treime studenți. Este aproape același model pe care îl avem și astăzi. După câțiva ani în care m-am ocupat de organizarea studiilor, singură în această ipostază (astăzi sunt în jur de 50 de persoane), Ministerul Educației a început să reformeze toate studiile universitare într-o formă modulară, introducând aptitudini generale pentru toți și conturând programe cu accent pe gradul de angajare. Am participat din prima zi, când ministerul ne-a convocat pe noi, cei implicați în studii, la întâlniri și evenimente. În

cele din urmă universitățile puteau obține poziții pentru reformatori ai studiului dacă aplicau. Am reușit să-mi conving universitatea să facă acest lucru. Am devenit prima din universitatea mea. Curând, diferite facultăți au putut să aibă propriii reformatori și am ajuns să recrutez noi colegi și să am un grup pe care îl conduceam. Dacă reforma administrativă legată de luarea deciziilor a avut parte de multă opoziție din partea profesorilor universitari, opoziția împotriva reformei studiului a fost și mai acerbă. Când te uiți la ideile principale ale reformei din perspectiva secolului 21, acestea se aseamănă mult cu modelul Bologna. Ceea ce știu acum este că noi, reformatorii, am făcut două greșeli. Am crezut că un model va fi potrivit pentru toate ariile de studiu și nu am fost atenți la toate diferențele dintre discipline. Cum universitățile sunt organizații experte bazate pe arii de cunoaștere, este crucial să înțelegem că există moduri foarte diferite de muncă. În timpul acelor ani am învățat că libertatea academică sau autonomia însemna că, dacă profesorilor nu le plăcea ceea ce ministerul sau altă autoritate le impunea, fie găseau metode creative de a evita decizia, fie pur și simplu nu se supuneau.

În mijlocul anilor 1980, mă săturasem de birocrație și m-am dedicat studiilor doctorale. Devenise destul de complicat să fiu prorector științific, deoarece partenerul meu era responsabilul administrației universitare. Noi doi nu aveam nici o problemă, lăsam munca deoparte când ne întâlneam, nu discutam chestiunile în care celălalt nu avea voie să se implice, dar ceilalți din cercul academic erau suspicioși. Odată au încercat să se descotorosească de mine prin metode foarte ciudate. Deoarece partenerul meu era activ din punct de vedere politic, având mereu idei despre cum să procedeze mai departe, nu era nici el plăcut de toți. În ceea ce privește administrarea universității, nu mai aveam cum avansa.

M-am alăturat sociologiei, întâi ca profesor începător care a înlocuit un coleg plecat în concediu. Apoi am renunțat la poziția permanentă din universitate și m-am găsit fără finanțare. A fost o situație problematică, întrucât avusesem salariu 10 ani de zile și banii mei proprii de și mai mult timp. Am început să-mi finanțez

studiile doctorale în același fel în care procedează mulți oameni din cadrul științelor umane și sociale și în ziua de azi: scrii propuneri de cercetare tot anul și, dacă ești norocos, primești o bursă timp de câteva luni, poate chiar jumătate de an. În unele perioade nu ai nimic și în altele ai două burse pentru același interval de timp. În anii 1980 studenții la doctorat nu erau la fel de numeroși ca în ziua de azi și nici nu erau la fel de multe granturi disponibile, dar competiția era mai puțin acerbă. Mi-am scris teza despre luarea deciziilor în universitate și am devenit cercetător. Îndrumătorul meu de la doctorat, care a fost profesor pentru o perioadă îndelungată în Statele Unite, era expert pe tema femeilor din profesiile medicale. Mi-a sugerat să scriu despre femeile din profesiile juridice. Mi-a predat sociologia profesiilor, mi-a furnizat toate articolele relevante din lumea anglofonă și mi-a dat un chestionar folosit de una dintre colegele ei americane. Prietena mea cea mai bună era judecător de succes la Curtea de Apel (a murit brusc în 2008). Dar nu eram foarte încântată de temă. Mi se părea mai degrabă mondenă, dar cum îndrumătoarei mele nu-i plăceau ideile despre sociologia educației și sociologia cunoașterii, m-am conformat. Am beneficiat de o perioadă de cercetare plătită de Consiliul Național de cercetare și alte sponsorizări mai scurte. Studiul s-a adresat unui eșantion de femei finlandeze avocați. Conținea întrebări despre egalitatea între sexe și chiar o întrebare legată de hărțuirea sexuală. Cum multe statistici nu aveau sens, mi-am dat seama că trebuia să conduc interviuri pentru a înțelege răspunsurile din chestionare. Am realizat și că contextul profesional american era foarte diferit de cel european, inclusiv de cel finlandez. Am început să particip la conferințele comparative despre profesiile juridice ale Asociației Internaționale de Sociologie. Această participare m-a dus de multe ori în micul oraș Oñati din Țara Bască din Spania și mi-a facilitat o prietenie de lungă durată cu Ulrike Schulz, care prin muncă neobosită a adus în atenție rețeaua de studii sociale și integrarea genului în domeniul juridic.

În 1986, Institutul Studiilor Feministe a debutat la Universitatea Åbo Akademi, primul din Finlanda. A avut trei cauze.

Studentele au cerut ore despre teme feministe. Un grup de cercetători au început să se adune pentru a discuta întrebările de cercetare ce necesitau cunoștințe despre feminism. M-am alăturat acestei asociații bilingve de femei din aria științelor care a fost activă spre sfârșitul anilor 1980 și începutul anilor 1990. A treia origine a centrului a fost o colecție de cărți și literatura gri adunată de la 1950 încoace de către femeile academicieni din cadrul și din exteriorul universității. Unul din acești colecționari de literatură feministă era ea însăși doctor în sociologie. În cele din urmă au avut nevoie de o bibliotecă pentru noua colecție. S-a găsit un spațiu în Departamentul de Sociologie. Acest lucru a fost extrem de convenabil pentru mine. Am descoperit că universitatea nu avea literatura feministă care îmi era necesară, dar puteam pur și simplu să merg la Centrul Feminist și să le cer să cumpere ceea ce aveam nevoie. Aproape din pur noroc singura poziție la Centrul de Studii Feministe era cea de specialist în informație pe care l-a obținut Universitatea Åbo Akademi, deoarece universitatea pentru care fusese intenționat postul respectiv nu-l dorea. Nu pot fi mai nostalgică de atât în 2013: în acele zile finanțarea universitară nu era o problemă. În fiecare an erau mai mulți bani. Discuțiile erau despre punctele de vedere conflictuale legate de modul de utilizare a noilor bani.

Studiile academice feministe au devenit casa mea pentru următoarele trei decenii. Existau infrastructurile necesare, colegi printre cercetători cu aceleași interese și un îndrumător care nu avea nici o problemă în privința cercetării feministe, deși ea era la perioada respectivă mai implicată în sociologia clasică. Prin asocierea femeilor din știință și datorită schimbărilor din câmpul cercetării academice, mai ales în orașul Tampere, mi-am găsit ca îndrumătoare a studiilor feministe pe profesoara Liisa Rantalaiho. Ea era plătită de consiliul de cercetare pentru a-i supraveghea pe toți studenții doctoranzi de la Studiile Feministe din cadrul tuturor universităților, pe lângă îndatoririle ei obișnuite din cadrul universității. Dar ce îndrumătoare! Ne întâlneam într-o „casă a femeilor" și eram ghidate într-o manieră feministă și blândă spre a

vedea noi însene ce era interesant dintr-o perspectivă feministă, ce aveam nevoie să facem și ce anume să evităm. Când făceam toate aceste lucruri, ni se părea că erau propriile noastre idei. Mi-am finalizat dizertația în 1991 și colocviul a fost în 1992. Petrecerea de după a fost diferită comparativ cu acele zile, întrucât a fost mult mai formală și solemnă, dar a inclus o reprezentație feministă.

În anii 1990, studiile feministe au fost apărate de diferite atacuri și s-au dezvoltat. Am încercat să ne instituționalizăm cât de mult posibil, întrucât eram convinse că pozițiile permanente reprezentau cea mai bună garanție împotriva antifeminismului, care era foarte activ. Am devenit cercetătoare postdoctorală în cadrul centrului beneficiind de finanțare externă. Am introdus Studiile Feministe ca materie și am stimulat profesorii să-și creeze propriile module împreună cu studenții. Ei au introdus teme și modalități noi de învățare, respectiv începuturile pedagogiei feministe. Ne-am implicat în cooperarea nordică. Studiile Feministe erau mai mari, mai vechi și mai bine stabilite în Suedia, Norvegia și Danemarca. Cooperarea era extrem de importantă pentru noi. Am prezentat inițiativa Institutului Nordic pentru cercetarea genului (NIKK). Universitatea din Oslo a oferit mai mult decât Universitatea Åbo Akademi și astfel Institutul Nordic și prietena mea cea mai bună, Solveig Bergman, s-au mutat în Oslo. Același lucru l-a făcut și specialista în informații al Studiilor Feministe, Maria Grönroos, pentru a crea un centru național norvegian de informații și documentare atunci când Åbo Akademi nu a mai participat la dezvoltarea serviciilor bibliotecii feministe.

Am predat primele mele ore de sociologie la începutul anilor 1970. Aveam un grup mai mare de o sută de studenți în domeniul afacerilor, care nu erau foarte interesați de sociologie. Datorită mărimii grupului trebuia să susțin prelegeri. Nu am devenit niciodată bun conferențiar și conceperea unor teste finale la care să se răspundă în timpul cursului nu prea avea sens. După ce citeam 50, notele erau la întâmplare și reflectau mai mult starea mea decât ceea ce a dorit să spună studentul. Mi-am dat seama repede că aceasta nu era cea mai bună metodă de a evalua studenții.

Am predat ore de sociologie și pentru studentele de la o școală de surori medicale. Nici ele nu erau interesate, sociologia era prea abstractă și teoretică. Sau modul meu de predare era de așa natură. Am fost o profesoară foarte nepricepută, dincolo de contextul studenților mei. Mai târziu, susținând un curs de introducere în sociologie, am învățat cum să le captez atenția studenților și mi-a plăcut enorm să mă adresez unui grup mai mare de 100 de studenți. Mă simțeam ca o persoană care susține discursuri în fața maselor. A fost foarte amuzant și satisfăcător.

Întrucât studiul genurilor este un domeniu interdisciplinar și transdisciplinar, am avut mai multe dintre interesele mele de cercetare. Am început cu femeile cu educație superioară și preocupări academice, care m-au condus spre critica feministă a diviziării public-privat. Curând, asistența socială a devenit un interes mai mare. În ultimul timp m-am axat cu precădere pe asistența socială nordică. De-a lungul anilor, politicile privind egalitatea de gen mi-au atras atenția în predare, cercetare, dar și în politică. La începutul anilor 1990 am condus un proiect despre maternitate și reproducere, care a acoperit teme precum tehnologia ultrasonică, familiile lesbiene și mamele din Plaza de Mayo, Buenos Aires. Un alt proiect a tratat etnicitatea și cercetarea istoriei vieții. Politicile de cercetare, instituționalizarea, crearea ariilor disciplinare și profesionalizarea studiilor europene de gen sunt pentru mine domeniile de cercetare inspiraționale.

De la începutul lui 1996, universitatea mea a obținut acreditare în Studiile Feministe. Ministerul Educației a devenit interesat în promovarea studiilor feministe datorită lobby-ului politic de succes. În 1995, activiști ai Studiilor Feministe din diferite centre ale universităților finlandeze au fost invitați la minister, la 8 dimineața. Nu am fost niciodată o persoană matinală. Din câte îmi aduc aminte, ministrul a discutat cu noi feminismul secolului 18. Și acum sunt mândră că am fost capabilă să spun ceva inteligent la acea oră a zilei. Poate am discutat despre Mary Wollstonecraft. Ca urmare, ne-a oferit finanțare pentru universități pentru cinci posturi de profesor. Universitatea Åbo Akademi a

depus cerere și a primit una. Procesul de recrutare a fost complicat și emoțional și în plus a fost o dilemă pentru universitate să decidă cărei facultăți să-i atribuie profesorul. În consecință, care corp să decidă cui să propună a constituit iarăși o problemă. Universitatea nu era pregătită pentru un domeniu interdisciplinar. Din 12 doritori, 3 au fost invitați pentru interviuri. Interviurile nu mai fuseseră folosite înainte în procesul de recrutare. Ni s-a cerut să redactăm o scrisoare despre cum vom dezvolta Studiile Feministe. Nici acest lucru nu mai fusese făcut. Am câștigat și am fost numită în funcție de președintele Republicii Finlanda pentru cinci ani. După această perioadă, universitatea urma să finanțeze poziția. În anii ce au urmat, am avut aproximativ zece contracte pe termen scurt și în 2006, după o campanie murdară împotriva mea, am fost numită profesor definitiv și am primit un loc în Institutul Studiilor Feministe, poziție pe care o dețin și azi. Nu este ușor să fii prima într-o organizație ca universitatea care are o moștenire veche de sute de ani a discursurilor și practicilor. Într-o carte despre un grup de femei pionier în meseria de profesor în Suedia[1], multe relatări descriu dificultățile întâmpinate atât în viața profesională, cât și privată. Nu pot nega că nu am fost martoră a consecințelor în ambele zone.

Pe parcursul anilor mei ca profesor de Studii Feministe m-am implicat în crearea unei școli doctorale nordice. Prin intermediul acestei munci, mai târziu ca membru al comitetului școlii, am cunoscut-o pe Nina Lykke, profesoară daneză la Universitatea Linköping în Suedia, și ne-am unit forțele cu diferiți prieteni nordici. Am contribuit de la bun început la crearea rețelei europene ATHENA, a școlii de vară europene despre studiile feministe, intitulată NOISE, și asociației europene numite AOIFE. Angajamentele europene au presupus muncă împreună cu profesoara Rosi Braidotti. Am avut diferențe de opinie legate de transparență și democrație. Proveneam din medii culturale diferite, unul cu o

1. Kirsti Niskanen, Christina Florin (eds.), *Föregångarna. Kvinnliga professorer om liv, makt och vetenskap* [*The pioneers. Women professors on life, power and science*], SNS, Stockholm, 2010.

ideologie feministă nordică antiierarhică și cealaltă cu o abordare sudică a problemei. În ciuda conflictelor noastre evidente, am învățat multe de la Rosi și o voi admira mereu. Studiile feministe europene și școala academică sunt nava mea de mai mult de două decenii. Rețeaua ATHENA mi-a dat prieteni noi, de exemplu profesoarele Gabriele Griffin și Nicky LeFeuvre. Am avut șansa de a coopera cu ele și cu mulți alții în două proiecte de cercetare finanțate prin programul rețelei europene. Primul din ele (cu acronimul EWSI) mi-a extins cunoștințele despre egalitate, instituționalizarea și profesionalizarea Studiilor Feministe atât în contextul cultural, cât și social al țărilor participante. Al doilea mi-a aprofundat înțelegerea diferitelor tipuri de probleme interdisciplinare și metodologice. Am scris și cărți împreună. Am executat sarcini de evaluare pentru Comisia Europeană despre programele și propunerile de cercetare, ceea ce a fost foarte util, întrucât am continuat să activez ca evaluator străin al programelor de studii de gen (*gender studies*), propunerilor de cercetare, activitatea de cercetare a universității, burse și poziții de profesor în multe țări. Când am fost președinta AOIFE, Asociația Europeană pentru Studiile Feministe, și la AtGender, succesoarea acestei asociații, am cunoscut-o pe Iris van der Tuin, o prietenă foarte apropiată. Cooperarea europeană m-a adus în programul european EGALES, prin intermediul căruia, după mai mult de 40 de ani, am avut posibilitatea să-mi reiau studiul limbii franceze și să continui instituționalizarea studiilor de gen.

Dezvoltarea studiilor femeilor/genului/feministe a fost țelul meu ca președintă. Scrierea unei biografii din postura de profesor implica redactarea unei versiuni a Studiilor Feministe în spațiul meu specific, în care genul autobiografiei, precum și poveștile dominante ale studiilor nordice ale genului joacă un rol important[1]. Când am început ca profesoară, în 1996, eram două persoane. În 2012 eram aproximativ zece, din care trei cu finanțare universitară

1. Clare Hemmings, *Why stories matter: the political grammar of feminist theory*, Duke University Press, Durham, 2011.

și celelalte cu finanțare externă. Supravegherea propriilor studenți doctoranzi și a celor din programul național doctoral este un lucru care îmi place și-l consider a fi crucial. Ca profesor îmi plac mai ales orele de metodologie. La momentul redactării acestei lucrări, universitatea face reduceri de personal într-o manieră care periclitează viitorul.

Mi-au mai rămas puțini ani de muncă în poziția de prezidiu al studiilor feministe și decan al Științelor Sociale la universitatea mea și am renunțat la multe dintre funcții. Sunt norocoasă că am trei nepoți mici. Sunt fericită să urmăresc fetița care locuiește în casa mea mai des decât cele care locuiesc departe. Mă bucur să locuiesc în casa de vară din arhipelagul sud-vestic al Finlandei pe care am moștenit-o de la părinții mei. Începând cu anii terminali din școala gimnazială, schimbarea a fost interesul meu principal și pasiunea vieții mele profesionale. Sunt norocoasă să fi trăit în timpuri și locuri unde schimbarea a fost rațiunea de a fi. A inclus și greșeli, efort, tristețe și dezamăgiri, dar niciodată motive de a renunța. Din multe puncte de vedere[1], am avut o viață privilegiată.

◆

Harriet Silius (n. 1948) este profesoară de Studii Feministe. A fost directoarea Institutului Studiilor Feministe la Universitatea Åbo Akademi. Predă sociologie din 1984 și studii feministe din 1989. A coordonat un număr de proiecte de cercetare interdisciplinare pe temele: „Femeile în profesiile dominate de bărbați" (1989); „Maternitate și reproducere" (1995); „Viața și poveștile de viață ale femeilor din Finlanda" (1998), conducând echipe de 5-10 cercetători. A editat și a publicat cărți și articole despre subiecte precum femeile în profesiile juridice, teorii ale profesionalizării, munca empirică

1. Bob Pease, „Interrogating Privileged Subjectivities. Reflections on Writing Personal Accounts of Privilege", în Mona Livholts (ed.), *Emergent Writing Methodologies in Feminist Studies*, Routledge, New York, 2012, pp. 71-82; vezi și Jeff Hearn, „Writing as Intimate Friends… How Does Writing Profeminist Research Become Methodologically Challenging?", în Mona Livholts (ed.), *Emergent Writing Methodologies in Feminist Studies*, New York, Routledge, 2012, pp. 184-198.

în serviciile sociale din statul finlandez și statele europene, contractele genurilor, diseminarea articolelor despre politica de cercetare în Uniunea Europeană, angajarea femeilor, oportunități egale și studiile feministe în Europa, precum și articole metodologice, de exemplu despre citirea narațiunilor, care includ discuții etice.

Angajament feminist și competențe „masculine” prin prisma unui parcurs atipic

Jacqueline Heinen

Am un parcurs de viață (profesional, politic și asociativ) destul de atipic și plin de meandre, cu etape succesive ce au fost marcate de asumarea unor responsabilități în organismele din care am făcut parte, în cadrul unor universuri profesionale sau militante foarte diferite[1]. Toate aceste experiențe diverse mă fac să mă întreb: Care sunt mutațiile observate în interacțiunile dintre femei și bărbați în cursul deceniilor scurse? Oare emoția care m-a cuprins acum aproape jumătate de secol la lectura observațiilor caustice făcute de Virginia Woolf în minunata sa lucrare *Trei guinee* (1938) și-a pierdut orice rațiune de a fi? La vremea aceea, și trecând peste evidentele schimbări intervenite în statutul femeilor începând cu anii ’30, am fost zguduită – privitor la raporturile de putere – de similitudinea dintre mai multe scene descrise cu verva cunoscută a acestei autoare și cele la care eu însămi am fost martoră.

1. De notat că nu am avut copii. Asta explică în parte acest lucru, deoarece situația aceasta mi-a lăsat o oarecare disponibilitate pentru a-mi asuma astfel de angajamente.

Pe parcursul existenței mele, mi-am asumat rând pe rând sarcini în calitate de: dramaturg în mai multe țări din Europa de Est și la Lausanne (la teatrul Vidy) în anii 1960 și la începutul anilor 1970, într-o vreme în care puține femei ocupau acest tip de poziție; membră a direcției locale a sindicatului Serviciilor publice la Geneva la începutul anilor '70 și membră a instanței sale naționale, însărcinată cu „problema femei"; membră în Biroul politic al Ligii marxiste revoluționare din 1969 până în 1976 și, în această calitate, prima candidată la un organ executiv politic în Elveția în 1973 (Consiliul de Stat genevez); membră a instanței directoare a unei organizații politice internaționale de extrema stângă timp de mai bine de zece ani, din 1976 până în 1986[1]; una dintre puținele jurnaliste femei străine care a urmărit de la un capăt la celălalt – pe teren și în comitetele de conducere – mișcarea poloneză Solidarność în 1980-1981; președintă a Asociației „Est în Viitor", din 1990 în 2000; directoare a unui laborator de cercetare a CNRS-GEDISST[2], în anii 1990, și directoare a unei reviste despre inegalitățile de sex susținută de acesta din urmă (*Caietele Genului*), din 1997 în 2008; și, în sfârșit, în anii 2000, în calitate de profesoară de sociologie: membră a grupului de experți având sarcina de a-l consilia pe Comisarul Cercetării din Comisia Europeană; președintă a secției de sociologie a Consiliului Național al Universităților (CNU) în Franța și, în același timp, președintă a Conferinței Permanente a CNU (CP-NCU), pe atunci în faza sa de început și militantă[3]. Lista nu este exhaustivă și ține de resortul unui poem în maniera lui Prévert…

În cursul acestor perioade și episoade distincte în care am ocupat funcții de coordonare și de conducere, dificultatea persistentă

1. E vorba, în acest caz, de a IV-a Internațională troțkistă, la Paris.
2. GEDISST (Grup de studii asupra diviziunii sociale și sexuale a muncii), singurul laborator al CNRS atunci axat pe această tematică. Și-a schimbat de mai multe ori numele între timp, dar a dăinuit sub forma unei echipe – Gen, muncă și mobilități – alipită la CRESPPA (Centru de Cercetări Sociologice și Politice al Universității Paris 8).
3. Această nouă instanță de coordonare a ansamblului disciplinelor academic a fost creată în 2004, în prelungirea mișcării „Să salvăm cercetarea". În 2010, ea a fost renumită «Comisia permanentă a CNU».

și reînnoită (chiar dacă sub forme foarte variate) de a face auzit cuvântul femeilor și mai ales al feministelor – al meu și cel al tovarășelor mele sau colegelor – mi-a apărut ca un fir conducător al reflecțiilor mele asupra luptei pentru recunoașterea drepturilor femeilor. O luptă la care am aderat încă din anii 1970 – în Elveția, mai întâi, apoi în Franța și la scară internațională – și pe care am urmat-o fără odihnă în mediile artistice, politice, jurnalistice sau academice în care m-am implicat.

Într-o întoarcere ego-istorie, și în legătură cu lucrările mele care pun problema locului femeilor în mediile politice și sindicale, dar și academice, îmi propun să revin asupra elementelor constante din obstacolele întâlnite, precum și asupra persistenței obiecțiilor formulate în fața exprimării nevoilor femeilor. Lectura pe care am făcut-o în anii 1980, a mărturisirii lui Michelle Perrot[1] a contribuit mult în a mă convinge de utilitatea de a lăsa câteva urme pe colții de stâncă de care riscă să se lovească cele care acceptă să urce în prima linie. Căci ele riscă două lucruri de egală importanță: fie să se cantoneze în posturile de conducere „rezervate femeilor" – chiar și pentru a evita sarcasmele inevitabile atunci când se pretinde ocuparea unor responsabilități tradițional „masculine", fie invers, atunci când riști, pe acest teren, să pierzi din vedere greutatea raporturilor sociale de sex și a inegalităților sociale și familiale care sunt moștenirea celor mai mulți dintre noi.

Faptul de a fi femeie a jucat fără îndoială un rol decisiv în experiența pe care am avut-o privind raporturile sociale în țările „celeilalte Europe", cum erau numite atunci, precum și în cele pe care prea adesea avem obiceiul de a le numi Europa și atât. Dramaturgie și regie nu se conjugau de loc la feminin, acum aproape cincizeci de ani, nu mai mult la Est decât la Vest. De aceea perioada mea de lucru în mediul teatral mi-a deschis ochii asupra forței „certitudinilor" care, în vremea aceea, voiau ca femeile să nu fie binevenite în domeniul actoricesc. Un episod special la Teatrul

1. Michelle Perrot, „L'air du temps", în Pierre Nora (ed.), *Essais d'ego-histoire*, NRF-Gallimard, Paris, 1987.

Național din Sarajevo – egal consacrat operei și dansului, care avea mai multe scene, în afară de faptul că adăpostea o școală și un corp de balet – a contribuit, în 1967, la „educația" mea în materie. El a luat forma unei ostilități declarate, datorate sexului meu, din partea tehnicienilor care formau în cele din urmă nucleul dur al celulei de Partid. Oricare ar fi fost refrenele, că se trece la autogestiune ș.a., acesta din urmă conducea pe sub mână (dar cu mână de fier) toată viața teatrului – programarea spectacolelor, distribuțiile de actori, angajarea de regizori, conținutul cursurilor etc. Hărțuirea era evidentă, eu m-am simțit umilită și plângeam des când mă întorceam seara la hotel. Dar m-am ținut tare, deși fără a sesiza cu adevărat ceea ce voiau să spună aceste agresiuni.

Câțiva ani mai târziu, învestirea mea sindicală m-a făcut din nou să măsor amploarea obstacolelor legate de participarea femeilor în instanțe de conducere aproape exclusiv compuse din bărbați, precum și dificultatea de a face față surâsurilor ironice (și, adesea, animozității) colegilor convinși că locul tău este în altă parte. Scena se petrecea în Elveția, la începutul anilor 1970. Era vorba de direcțiunea VPOD, sindicat al funcției publice care, în această țară, adună în structuri comune pe toți funcționarii ce lucrează pentru statul federal sau cantonal – funcționari administrativi, profesori (dintre care și eu făceam parte), dar și grădinari, pompieri, lucrători din rețeaua de drumuri publice etc. Reflecțiile sexiste nu lipseau și, în gura colegilor mei, termenul *feminism* era în mod vizibil un cuvânt urât.

Aceste dure confruntări cu realitatea cotidiană au cântărit evident nu numai în felul meu de a concepe și de a îndeplini sarcini care îmi reveneau, ci și în hotărârea de a reflecta la statutul femeilor în societate, în general, și în sânul mișcării muncitorești, în particular. În această calitate, m-am recunoscut pe deplin în cuvintele lui Monique Gadant[1], care insista pe faptul că a fi femeie a stat la baza întregului său parcurs, ca intelectuală străină într-o

1. Monique Gadant, *Parcours d'une intellectuelle en Algérie*, L'Harmattan, Paris, 1995.

societate – mai exact, Algeria – în care presiunea socială și greutatea conformismului privitor la raporturile între sexe îi interziceau să uite chiar și un singur moment această determinare primară (a fi femeie). În cazul meu, anii petrecuți în Polonia și în alte țări din Europa de Est în care am locuit și am muncit multă vreme au declanșat această luare de poziție – contribuția mea la reflecția asupra statutului femeilor în societate s-a hrănit din belșug din observațiile emanate din experiențele și cercetările pe care le-am făcut.

Am putut, de altfel, mai târziu să-mi dau seama că în mediile politice de extremă stângă care afișează totuși intenții lăudabile în materie de egalitate între sexe sau în mediile academice e dificil să stabilești o oarecare poziție de autoritate de îndată ce te revendici explicit ca feministă. Și chiar dacă înțeleg să mă feresc de orice viziune universalistă care nu ține cont de disparități imputabile contextului sociopolitic, din această reflecție decurge o problematică ce are, după câte îmi pare, o anvergură mult mai largă, prin aceea că ea pune problema motivelor pentru care în țările Europei de Est și în alte locuri „procesul de emancipare individuală și socială a femeilor nu și-a găsit întotdeauna traducerea politică", așa cum scria acum douăzeci de ani Éliane Vogel-Polsky[1]. Se poate spune că aceste cuvinte nu mai sunt de actualitate? Pentru că recent m-am aplecat îndeaproape (o dată în plus) asupra problemei dreptului la avort[2] și, în calitate de observatoare atentă a procesului (foarte lent!) care conduce femeile la participarea în instanțele de decizie, aș fi tentată să răspund „nu".

1. Éliane Vogel-Polsky, *Les femmes et la citoyenneté européenne*, Commission européenne, Bruxelles, 1994, p. 36.
2. Jacqueline Heinen (ed.), *Le droit de choisir. Avortement-contraception: lutte internationale des femmes*, La Brèche, Paris, 1979a; vezi și Heinen, Matuchniak-Krasuska, 1992; Heinen, 2013.

În centrul confruntărilor, problema drepturilor

Din cele de mai sus reiese importanța unei reflecții asupra factorilor specifici care împiedică mișcarea de democratizare în cazul femeilor, fiind înțeles că „drepturile nu se disociază de conștiința drepturilor”[1] și că orice proces democratic are în mod necesar un caracter imperfect. Fenomenul persistent de minorizare, și adesea și de excludere a femeilor de pe scena politică în acest început de secol XXI, se cere deci a fi scrutat de aproape. O asemenea întreprindere trece prin analiza dihotomiei care opune sfera publică și sfera privată și a organizării sociale care, în ansamblul societăților contemporane (cu mai multă sau mai puțină forță, e adevărat) continuă să înscrie în mod prioritar sexul masculin în prima sferă și sexul feminin în a doua.

Evident, felul în care un individ se investește (sau, dimpotrivă, nu se investește) în sfera privată îi modelează nu numai așteptările și comportamentele sale, ci are influență și asupra capacității sale de a se afirma în sfera publică – și deci de a se bucura de drepturile sale și de a le face respectate. Or, fenomenul generalizat pe care îl constituie neluarea în calcul a muncii reproductive în analiza inegalităților de sex și în practicile sociale face ca dificultatea de a emite declarații de principiu să se dovedească și mai puternică în materie de drepturi ale femeilor decât în alte domenii. Se știe în privința aceasta că menținerea unei repartiții total inegale a sarcinilor domestice are ca efect direct inegalitatea de statut a bărbaților și a femeilor, în ciuda multiplelor schimbări intervenite în viața acestora din urmă de ceva mai mult de un secol. Cu toate că rațiunea dezechilibrului s-a schimbat, afirmația ironică a Virginiei Woolf că „jumătate din munca fiicelor bărbaților educați

1. Claude Lefort, *L’invention démocratique. Les limites de la domination totalitaire*, Fayard, Paris, 1981, p. 69.

este întotdeauna neremunerată" își păstrează, din păcate, în mare parte actualitatea[1].

În acest sens, merită să facem o întoarcere în trecut. Întrebările care mă preocupau în anii 1970 se refereau la dificultățile pe care le-au întâmpinat mișcările de femei, în secolele XIX și XX, pentru a-și face auzite revendicările, precum și la rezistența organizațiilor din mișcarea muncitorească față de abordarea frontală a problemei inegalității de sex, mai ales la locul de muncă. Un lucru reieșea clar din studiile pe care le întreprindeam atunci într-o optică istorică, legat atât de revoluția rusă, cât și de revoluția spaniolă[2]: cu toate că au fost aproape întotdeauna în primele rânduri ale bătăliilor în fazele de confruntare, femeile nu apăreau niciodată – fie în scrieri cu caracter istoric, fie în cele care emanau de la mișcarea muncitorească – ca protagoniste ale istoriei pe cale de a fi scrisă[3].

Axa pe care am ales să o privilegiez în primele mele lucrări – cea a relațiilor între mișcările de femei și mișcările muncitorești la răspântia secolului – m-a făcut să acord o atenție deosebită tematicii drepturilor femeilor, în același timp din punctul de vedere al argumentației scoase în față de unii și de alții pentru a obține modificarea legislației existente, cât și din punctul de vedere al distanțărilor flagrante care există între drepturile înscrise în jurisdicție și aplicarea lor în fapte – între drepturi formale și drepturi reale. Dădeam o mare importanță acestei probleme, convinsă că „feminismul înseamnă, în bună parte, revendicarea de către indivizii-femei a drepturilor lor"[4]. Doar faptul de a cere recunoașterea

1. În țările industrializate, după caz, femeile își asumă încă două treimi până la trei sferturi din munca domestică. Cu titlu de exemplu, a se vedea demonstrațiile implacabile ale lui Ponthieux, Schreiber (2006) pentru Franța sau ale lui Baumgartner (2006) pentru Elveția.
2. Istoria este o disciplină de care m-am apropiat prin studiile mele, precum și o influență paternă a cărei importanță nu am apreciat-o decât târziu.
3. Jacqueline Heinen *et al.*, *Femmes et mouvement ouvrier*, La Brèche, Paris, 1979.
4. Perrot Michelle, «Histoire et pouvoir des femmes», în Nicole Aubert *et al.*, *Le sexe du pouvoir*, Desclée de Brouwer, Paris, 1986, p. 81.

a ceea ce ele estimează a fi drepturile lor – fie că e vorba de drepturi-creanță sau de drepturi-libertăți[1] – determină într-adevăr foarte adesea femeile să-și pună problema, ba chiar să conteste surghiunirea lor în universul privatului la care se pretinde a fi consemnate în virtutea ideii de „natură" și de „destin".

Or, formulele consacrate despre egalitatea între bărbați și femei din declarațiile oficiale ale cutărui partid sau sindicat nu eliminau nimic din faptul că ceea ce domina analizele mișcării muncitorești asupra propriei sale istorii era absența femeilor în calitate de actante ale evenimentelor, sau mai degrabă invizibilitatea lor: faptele și cifrele erau întotdeauna date la masculin. Prin comparație, povestirile cronicarilor și jurnaliștilor – care se mărgineau în general să fotografieze scenele pe care le aveau în fața ochilor – se opreau adesea îndelung asupra rolului femeilor în fazele revoluționare. Acestea figurau în povestirile lor pentru că ele erau cu adevărat acolo, în carne și oase, luptând alături de bărbați, adesea chiar în primele rânduri. În revanșă, istoricii care tratau aceleași perioade cel mai adesea își centrau atenția pe momentele marcante ale confruntărilor și pe pozițiile curentelor politice ale vremii. Or, femeile cântăreau așa de puțin în conducerile organizațiilor muncitorești, încât dispăreau din istorie ca prin farmec.

Într-o epocă mai recentă, istoria mișcării Solidarność oferă cu acest titlu un exemplu dintre cele mai grăitoare: femeile erau foarte prezente în această mișcare socială și sindicală de masă, însumând aproape jumătate din rândurile militanților și ocupând un loc de prim-plan în activitățile locale. Cu toate acestea, în nici un moment nu au avansat revendicări legate de discriminările speciale al căror obiect erau sau legate de drepturile lor – fie la locul de muncă, fie în viața cotidiană. Ele erau cvasiabsente din reuniunile naționale și din instanțele de conducere cele mai importante (nu au fost decât 6% femei printre delegații la Congresul Național, la un an după crearea sindicatului). Acest lucru ținea,

1. Prestațiile sociale sunt un exemplu de drepturi-creanțe, în timp ce drepturile-libertăți corespund drepturilor individuale pe care le posedă un individ față de intervenția statului și sunt garanția autonomiei sale (Marques-Pereira, 2003).

fără îndoială, de puterea interiorizării (la femeile și bărbații respectivi) dihotomiei între public și privat[1]. Machismul era atât de pregnant în mișcare, încât eu, care, în această perioadă, am fost atât de bine primită de militanți(te) și dirigenți(te) – la domiciliul lor, ca și în reuniuni –, am ajuns să-mi ascund convingerile feministe, urmare a unor episoade în care am văzut uși închizându-se după ce mi-am mărturisit aceste convingeri[2].

Greutatea prejudecăților sexiste în organizații

Conceptul de diviziune a muncii, frecvent pus în circulație de organizațiile sindicale sau politice, acoperă foarte rar pe acela de diviziune sexuală a muncii sau, atunci când aceasta din urmă este prezentată ca justificată, munca domestică îndeplinită de femei în sânul familiei rămâne, în majoritatea timpului, ocultată.

În epoca celei de-a II-a și a III-a Internaționale, la răspântia secolului al XIX-lea, sau în vremea Revoluției Spaniole – perioade pe care le-am studiat în mod special –, motivul unei asemenea atitudini ținea mult de încetineala evoluției mentalităților, în ciuda pozițiilor de principiu mai degrabă progresiste adoptate în rezoluțiile oficiale. Tonalitatea moralistă a dezbaterilor din mișcarea muncitorească a pus în evidență de nenumărate ori nu numai conservatismul dominant cu privire la locul ce le revine femeilor în familie, ci și pregnanța prejudecăților în tot ceea ce are legătură cu viața privată, și în special cu sexualitatea. Definiția politicului (mai adesea implicită decât explicită) care a prevalat mult timp excludea aproape din capul locului tot ceea ce avea legătură cu privatul – fie că e vorba de probleme sociale legate de universul domestic sau, *a fortiori*, de tot ceea ce trimite la sfera intimității.

1. Jacqueline Heinen, „Public/Private. Gender, Social and Political Citizenship in Eastern Europe”, *Theory and Society*, vol. 26/4, 1997.
2. Să precizăm că, lucru surprinzător în ochii lor, vorbeam curent limba lor și că asta ușura mult contactele.

Tocmai acest lucru a incitat militantele din mai multe organizații sindicale sau politice, în diferite epoci, să constituie – adesea în contradicție cu conducerea – grupuri interne de femei care și-au luat drept sarcină să dezbată *toate* aspectele opresiunii specifice femeilor, fie ea la locul de muncă, în familie sau chiar în organizație și să realizeze alianțe cu activistele din alte organizații. E ceea ce am făcut și noi, în cursul anilor 1970, în sindicate și în organizațiile politice: ne-am adunat noi, femeile (uneori cu militante de la alte grupuri), cu scopul de a ne confrunta experiențele, a formula exigențe, de a avea schimburi de impresii despre viața noastră cotidiană, de a ne încuraja pentru a rezista sarcasmelor și dificultății de a ne face auzite în calitate de feministe.

Acest gen de practici s-a pierdut apoi și mărturisesc că m-am simțit ușor dezarmată în fața situației căreia trebuia să-i fac față la universitate, vreo treizeci de ani mai târziu. Tineri colegi (femei și bărbați deopotrivă) au încercat atunci să-mi anuleze numirea la rangul de profesoară pe motiv că eram o „bătrână feministă înțepată" (*sic!*), și nu sociolog al muncii cum pretindeam că sunt. Aceștia erau termenii adresei lor către Consiliul de Administrație (CA) al Universității din Franche-Comte, care era pe cale de a valida alegerea comisiei de angajare. Proba unei asemenea aserțiuni rezida, după ei, în faptul că eu conduceam atunci un laborator al CNRS focalizat pe raporturile bărbați/femei – probă, dacă se poate spune așa, a lipsei de seriozitate a pretenției mele de a preda sociologia generală și sociologia muncii în special. Desigur, cererea lor nu a fost urmată de efect, dar cu ce preț! Chiar în ziua în care trebuia să se ia decizia, rectorul universității m-a avertizat că, dacă nu demisionez de la CNRS, el va cere în CA să fie urmat punctul de vedere al acelor tineri profesori. Ar fi făcut el la fel dacă ar fi fost vorba de un bărbat acuzat de viitorii săi colegi că nu corespunde profilului postului? Pentru motive în primul rând materiale, mărturisesc acest lucru, m-am supus[1]. Și astăzi încă mai regret că am cedat, convinsă că Virginia Woolf avea dreptate când își chema

1. Aveam atunci aproape 60 de ani. Or, a refuza o asemenea promovare ar fi avut pentru mine repercusiuni sensibile pe planul salarial, și mai ales asupra viitoarei mele pensii.

contemporanele „să nu se depărteze de sărăcie", precizând: „Prin sărăcie înțelegem a câștiga destui bani pentru a trăi (…), pentru a fi independentă de orice ființă omenească (…). Dar nu mai mult. Nici un penny în plus"[1].

Oricât de dificil ar fi să fii feministă și mai ales să construiești ceva important, eu trebuia să dovedesc, din nou, acest lucru câțiva ani mai târziu, la capătul a opt ani foarte senini petrecuți la Universitatea Versailles Saint-Quentin-en-Yvelines (UVSQ). Am fost în cele din urmă angajată acolo pentru ceea ce eram: o profesoară dornică de a conferi locul care i se cuvenea problemei raporturilor sociale de sex și de a face din aceasta o axă pe deplin integrată de-a lungul cursului obișnuit de sociologie. Contrar la ceea ce se petrecuse la Besançon, unde nu am rămas decât un an (obstacolele zilnice puse în calea exercitării funcțiilor mele m-au convins că nu voi reuși să-mi depășesc handicapul cu care am început), am găsit la UVSQ un mediu deschis către această problematică și noii mei colegi au făcut tot posibilul pentru a-mi susține eforturile, atât pe planul cercetării, cât și pe cel al predării. Da, dar iată… Echipele se schimbă și, de asemenea, și sensibilitatea indivizilor față de tematica inegalităților. Pentru motive care țin de partea de risc din cariera mea, la doar doi ani de la ieșirea mea la pensie, mai multe dintre cursurile relative la această axă – înscrise în planul cvadrienal al universității – au fost suprimate[2]. Astfel, problema raporturilor de gen – departe de a constitui un element care merge de la sine în programele pedagogice – depinde încă foarte adesea de persoana care o susține și dispare atunci când aceasta din urmă nu mai este acolo.

1. Virginia Woolf, *Three Guineas*, The Hogarth Press, London, 1938 [*Trois guinées*, traduit de l'anglais par Léa Gauthier, Les Presses du Réel, Paris, 2012], pp. 132-133.
2. Se va spune că o asemenea schimbare constituie un episod foarte obișnuit: programele, la universitate, sunt foarte adesea legate de profilul cutărui sau cutărui profesor. Fenomenul este cu deosebire sensibil (a putut fi observat de multe ori în alte universități) atunci când este vorba de cursuri care au legătură cu raporturile sociale de sex.

Un ultim exemplu de dificultăți întâlnite. Am menționat mai sus experiența mea, din 2004 până în 2008, în calitate de primă președintă aleasă a CP-CNU – instanța reunind în Franța toate secțiile Consiliului Național al universităților și care este organizat pe câmpuri științifice. Că eu am convingeri feministe afirmate nu i-a scăpat, desigur, niciunuia dintre cei vreo două sute de colegi, membri ai CNU, atunci când m-au ales la conducerea acestui organism. Dar nu pentru aceasta au făcut-o1. Și profesorii de rang A (PU) – cei mai sus în ierarhie – mi-au făcut cunoscut acest lucru cu mult tam-tam în ziua în care am vrut să pun pe ordinea de zi o dezbatere despre foarte slaba prezență a femeilor în interiorul acestui corp (13% sau 14% la vremea aceea, toate disciplinele la un loc2) și despre responsabilitatea care revenea, în fond, comisiilor de specialiști (sau comitete de selecție) de la disciplinele respective, însărcinate cu recrutarea profesorilor în universități. Câte n-am mai auzit atunci despre latura „nasoală" a unei asemenea pretenții și despre faptul că ei aveau altceva de făcut decât de evocat stările sufletești ale feministelor! Pentru a ieși din impas, am recurs la un artificiu, invitând-o pe Claudine Hermann, fiziciană recunoscută și prima femeie în istorie care a fost numită profesoară la prestigioasa École Polytechnique, să vină să ne vorbească despre situația care prevalează în disciplinile științei „dure"[3]. Faptul că era vorba de bastioane încă extrem de

1. Se precizăm că, în privința mea, această alegere a rezultat în mare parte din rolul de coordonatoare pe care îl jucasem în timpul fazei care a precedat constituirea formală a CP-CNU. Se poate deci vedea aici o recunoaștere a aptitudinii mele de a asuma sarcini materiale (lucru pentru care funcțiile mele anterioare mă pregătiseră) tot atât sau mai mult decât desemnarea unei persoane recunoscută pentru profilul său de leader.
2. Această proporție a crescut de atunci, dar abia depășește o cincime din posturile de la PU, așa cum atestă raportul Ministerului Învățământului superior și al Cercetării din noiembrie 2012: „Orientări strategice pentru cercetări despre gen", p. 14.
3. Nicole Hulin, Claudine Hermann, *Les femmes, l'enseignement et les sciences. Un long cheminement (XIXe-XXe siècle)*, L'Harmattan, Paris, 2008.

masculine[1] conferea cuvântului său despre consecințele negative ale foarte slabei prezențe a femeilor în aceste domenii de cercetare o autoritate pe care a mea, în calitate de sociolog, nu o avea. Ea a subliniat cu maliţiozitate că tabloul pe care îl făcuse avea legătură mai mult cu sociologia decât cu științele exacte. Dar era nevoie de poziția pe care ea o ocupa atunci pentru ca colegii mei să accepte temeinicia unui asemenea discurs (sau cel puțin să accepte să-l asculte).

Singurele locuri unde am fost scutită de acest tip de avataruri, pe când ocupam funcții de direcție, sunt în definitiv cele ale căror activități erau, întreg sau în parte, direct orientate pe tematica raporturilor sociale de sex[2].

*

La capătul acestei prezentări, îmi reiterez întrebările: Ce se întâmplă astăzi în cercetare, ca și în sindicate sau în partidele politice? Cum trăiesc colegele mai tinere situații analoge cu cele pe care le-am cunoscut eu? Ce concluzii trag ele din experiențele lor, în calitate de cercetătoare sau de activiste? Raporturile de forță în sânul instanțelor de conducere au început oare să se schimbe?

Dacă iau în calcul afirmațiile relativ recente ale Annick Coupé[3], conducătoare sindicală recunoscută a CFDT, apoi a SUD, despre rezistențele observate într-un grup dintre cele mai progresiste în acest domeniu cu privire la dificultățile care se mențin în accesul femeilor în posturi de conducere; dacă iau în calcul observațiile

1. Laurence Broze, Véronique Lizan, „En France, les femmes sont largement exclues du recrutement des enseignants-chercheurs en mathématiques", *SMF – Gazette*, nr. 128, http://smf4.emath.fr/Publications/Gazette/2011/128/smf_gazette_128_83-89.pdf, 2011.
2. Laboratorul de la CNRS care era GEDISST, revista *Cahiers du Genre* sau Asociația Est-în-Viitor. Nu că aceste funcții de conducere ar fi scutite de probleme inerente oricărei activități colective, dar cel puțin problemele întâlnite nu trimiteau la faptul că eu eram o femeie.
3. Annick Coupé, „Féminisme et syndicalisme", *Agone. Histoire, politique et sociologie*, nr. 28, 2003.

pe care am putut să le fac într-o mișcare precum ATTAC; sau de asemenea vorbele dezabuzate ale fostelor mele camarade de la *Cahiers du féminisme*[1] cu privire la indiferența care înconjura suspendarea, apoi încetarea apariției, în 1998, a acestei reviste născută cu douăzeci de ani în urmă și legată de extrema stângă; dacă iau în calcul întregul meu parcurs în calitate de președintă a CP-CNU și având în vedere forța antifeministelor[2], am niște îndoieli cu privire la soliditatea progreselor făcute.

Cât despre exigențele relative la drepturile femeilor, acestea continuă adesea să fie ignorate. Drept dovadă, suprimarea, în 2012, din declarația finală de la conferința Națiunilor Unite despre dezvoltarea durabilă (Rio +20), a oricărei afirmații că femeile au drept la avort și la contracepție. La prima vedere, și până la o informație mai amplă, asta nu pare deloc să fi mișcat organismele politice și sindicale din lume. Cum se conjugă astfel de decizii (și altele, de același fel[3]), se conjugă ele (sau nu) cu prezența afirmată a femeilor în organele conducătoare respective?

Este adevărat că în Franța, de la venirea stângii la putere în primăvara lui 2012, au fost luate numeroase măsuri în vederea transformării raporturilor sociale de sex. Că e vorba de educația foarte tinerilor copii, de măsuri luate în domeniul profesional sau în lupta contra violențelor, se fac reale eforturi pentru ca luptei contra sexismului să-i fie conferit locul care i se cuvine. Drept dovadă, locul consacrat dezbaterilor despre inegalitățile dintre femei și bărbați în media și în spațiul public. Și s-a observat în Spania, în anii 2000, câte progrese rapide au fost posibile, de îndată ce a

1. Josette Trat (ed.), *Cahiers du féminisme. Dans le tourbillon du féminisme et de la lutte des classes (1977-1998),* Syllepse, Paris, 2011.
2. Anne-Maire Devreux, Diane Lamoureux, „Les antiféminismes: une nébuleuse aux manifestations tangibles", *Cahiers du genre, „Les antiféminismes"*, nr. 1, 2012.
3. În Elveția, poporul va trebui în curând să-și dea votul asupra principiului de rambursare a avortului. În Spania, guvernul Rajoy se arată foarte hotărât să se întoarcă asupra legii care, în această țară, nu a liberalizat IVG decât în 2010. Ce zic și ce fac instanțele organizațiilor mixte de tot soiul în fața unor asemenea ofensive?

existat o voință politică hotărâtă să ia această problemă în serios. S-a văzut și în alte țări. Dar nu trebuie subestimată forța prejudecăților în vigoare. Exemplul feministelor curajoase care ne-au precedat nu poate deci decât să ne incite să continuăm bătălia pentru a realiza o societate în care femeile să fie, în fine, recunoscute ca indivizi și cetățene pe de-a-ntregul.

◆

Jacqueline Heinen este profesoară emerită de sociologie, l'Université de Versailles Saint-Quentin-en-Yvelines, Printemps-CNRS/UVSQ, Franța. Este membră în comitetul de redacție a revistei *Cahiers du genre*; membră în comitetul de conducere l'Advisory Board de Critical Social Policy; expertă independentă în cadrul Master européen „EGALES"; expertă în cadrul United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD); membră în comitetul științific pentru redactarea *Dictionnaire des inégalités* (eds. A. Bihr, R. Pfefferkorn, Armand Colin, 2014). Domeniile și temele de cercetare principale: politici sociale, politici reproductive, cetățenie din perspectiva genului, politici publice comparate în Uniunea Europeană și Europa de Est, în particular. Publicații recente: „*Rétrospectives"*, *Cahiers du genre*, nr. 54, 2013 (coeditare împreună cu I. Clair); „*Religion et politique: les femmes prises au piège", Cahiers du Genre*, hors-série, 2012 (coeditare împreună cu S. Razavi); *Travail et rapports sociaux de sexe: rencontres autour de Danièle Kergoat*, Paris, L'Harmattan, 2010 (coeditare împreună cu X. Dunezat *et al.*); „*État, travail, famille: «conciliation» ou conflit?", Cahiers du Genre*, nr. 46, 2009 (coeditare împreună cu H. Hirata, R. Pfefferkorn).

Un exercițiu subiectiv: reflecții, amintiri și confesiuni din perspectiva genului

Maria Nicoleta Turliuc

Nevoia dialogului interior

Într-o lume veșnic grăbită, presată parcă de nevoia exhibării sau a probării performanței, am acceptat provocarea intelectuală lansată prin acest proiect editorial deoarece rareori avem ocazia meditației profunde și sistematice asupra devenirii noastre și a identității de gen, ocazia (re)întâlnirii cu sine din perspectiva construirii genului. Ca adulți, suntem adesea tentați să considerăm că meditația autoreflexivă în scopul cunoașterii de sine este specifică preocupărilor copilăriei și adolescenței, continuitatea acestora ținând mai curând de imaturitatea persoanei decât de o nevoie firească, necesară și utilă. Nimic mai fals, din moment ce evoluția noastră psihică continuă de-a lungul întregii vieți, din moment ce fiecare activitate, individuală sau colectivă, este motivată, la rădăcina ei, de căutarea definirii de sine. Atunci când reușim

să ne retragem puțin – dezamăgiți sau nu – din iureșul cotidian, revenim la interiorul nostru, la relația noastră cu sine. Și indiferent dacă ești fericit, mulțumit sau frustrat, dacă te simți sau nu lipsit de control când interacționezi cu ceilalți, cu tine însăți lucrurile stau altfel. În liniștea din interior te regăsești, te poți analiza cu luciditate, fără orgoliu, te accepți, te iubești. Poate că fuga de sine a multor oameni – care adesea vorbesc încontinuu fără să se poată opri sau fără a putea fi opriți – ia adesea forma fugii de dialogul interior, căruia nu-i pot face față fiind prea apăsător, acuzator sau dureros.

Am fost dintotdeauna mulțumită că sunt femeie. Nu m-am simțit încorsetată de rolul de gen feminin și nu am simțit nevoia să-mi ascund feminitatea. Mi-a făcut plăcere să-mi joc rolul feminin, deși, uneori, am trăit și conflicte de rol sau disconfortul produs de decalajul dintre nevoile și așteptările personale și presiunile socioculturale, reale sau imaginate, externe sau internalizate, iar alteori am fost nemulțumită sau frustrată de statutul social mai scăzut sau de cel minoritar al femeii.

Odată asumată, sarcina de a scrie autobiografia din perspectiva genului a devenit destul de complicată, dificultatea ei constând nu atât în dezvăluirea unor gânduri și sentimente personale, cât în selectarea celor relevante pentru scopul și obiectivele acestui volum; nu atât în prezentarea unor elemente biografice, cât în interpretarea lor din perspectiva propriei experiențe profesionale. Adevăratul beneficiu al acestui exercițiu intelectual nu a constat în generarea de noi *insight*-uri cu privire la cine sunt, ci în delimitarea, în final, a unei mai clare granițe între spațiul public și cel privat.

Contextul social mai larg și natura relațiilor de gen

Feminismul exagerat al luptei pentru drepturile femeii nu a înțeles că egalitatea, care trebuie să existe din punct de vedere

juridic, nu înseamnă și lipsa diferențelor bărbat-femeie, pe de o parte, iar pe de alta, o serie de cercetători preferă să vorbească de specificități, și nu de diferențe de sex. Oricare ar fi termenii utilizați, este clar că între bărbați și femei există o serie de diferențe sau particularități diferențiatoare genetice, hormonale, fiziologice și anatomice, care au implicații psihologice și sociale. Unele se văd, cele anatomice, emoționale, comportamentale, altele se resimt în cadrul relațiilor interumane, în viața familială și socială. Câmpul acestor diferențe este mare, dar nu toate au același impact și aceeași importanță. Oricum, ceea ce unește individualitatea masculină cu cea feminină, în specia umană, este mult mai important decât ceea ce le desparte. Dincolo de evidenta asimetrie genetică, hormonală sau somatică, diferențele cognitive și comportamentale dintre cele două sexe, din practicile și relațiile lor sociale, s-au conturat și/sau accentuat în cadrul *raportului lor ierarhic*. Acesta este „regizorul" relațiilor de sex/gen și organizatorul tuturor reprezentărilor și practicilor, al diferențierii comportamentelor de gen și al ierarhiei sociale[1]. Acest raport ierarhic are la bază o „asimetrie simbolică", insinuată în universul simbolic comun celor două sexe, în care sexul masculin are o valoare generică, de normă de referință în raport cu specificitatea feminină. Este ca și cum unul dintre sexe ar fi norma, iar celălalt, excepția[2]. Interesul pentru înțelegerea factorilor determinanți ai rolurilor de gen și a statutului social subordonat, minimalizat sau defavorizat al femeii, nu a rămas străin psihologilor, care l-au integrat preocupărilor psihologiei diferențiale și, ulterior, demersurilor diferitelor orientări ale psihologiei sociale. În ultimele trei-patru decenii, am asistat la abandonul progresiv al centrării exclusive pe studiul diferențelor dintre sexe în favoarea atenției crescânde acordate proceselor de tratare a informației cu privire la sex și gen. În acest context, cercetătorii au repus problema relațiilor dintre sexe din

1. M.N. Turliuc, *Psihologia cuplului și a familiei*, Performantica, Iași, 2004a.
2. M.N. Turliuc, „Statutul social al femeii și teama ei de succes", în C. Turliuc, M.N. Turliuc (eds.), *Condiția femeii în România Modernă*, Fundația Academincă „A.D. Xenopol", Performantica, Iași, 2004b, pp. 114-142.

perspectiva efectelor acestora asupra cogniției sociale și a comportamentelor.

Fără a crede în existența unei conspirații masculine împotriva feminității, observam că reflecțiile bărbaților cu privire la femei au fost dominate, în decursul istoriei, de cel puțin trei teme proeminente și recurente: cum să obțină obediența lor, cum să le controleze sexualitatea și cum să justifice statutul lor inferior. Ele ilustrează foarte clar modul în care atitudinile pot legitima inegalitatea, iar dacă forma de exprimare a acestor preocupări sau griji masculine a cunoscut unele variații în timp, conținutul lor a rămas multă vreme același. Treptat, a devenit evident că diferențele cognitive și comportamentale dintre cele două sexe nu explică diferențele de putere, prestigiu și oportunitate dintre femei și bărbați. Pe de o parte, cunoașterea nevoilor, așteptărilor și a performanțelor fiecăruia dintre cele două sexe este necesară în scopul obținerii satisfacției interacționale și în înțelegerea erorilor sau omisiunilor implicate în conflictele interpersonale sau în eșecul unor relații. Pe de altă parte, chiar dacă în medie bărbații dispun de forță fizică mai mare decât femeile, aceasta nu justifică puterea lor mai mare (mai ales) în societățile care nu mai depind la fel demult de forță fizică, ci de cea intelectuală, cognitivă.

Apartenența sexuală și stereotipurile de gen

Oamenii au încercat să se adapteze lumii în care trăiesc, complexitatea ei fiind simplificată cu ajutorul stereotipurilor. Acestea sunt structuri de cunoaștere care asociază membrii categoriilor sociale cu anumite atribute, ce formează conținutul stereotipului. Stereotipurile culturale pot fi deosebite de stereotipurile personale, care reflectă convingeri personale, mai idiosincrasice. Cu toate acestea, faptul că stereotipurile de gen au un grad ridicat de consens social, în sensul că oamenii sunt de acord cu conținutul lor

general, le oferă o mare credibilitate. Oamenii sunt influențați de multe ori de zicala că, „dacă toți spun așa, atunci înseamnă că e adevărat", mai ales când este vorba de perceperea unui grup social[1]. Stereotipurile ajung să sacrifice acuratețea cunoașterii prin simplificarea operată. Astfel, în general, observatorii percep grupurile externe drept mai omogene (*ei* sunt toți la fel) în comparație cu grupurile din care fac parte (*noi* suntem toți unici). Această tendință este cunoscută sub denumirea de efectul omogenității grupului extern. De obicei, acuratețea stereotipurilor se evaluează prin cât de bine estimează oamenii diferențele medii dintre grupuri. În ansamblu, când este vorba de estimarea diferențelor medii dintre sexe, se pare că oamenii nu au tendința de a le supraestima, așa cum credeau inițial cei care studiază problematica prejudecăților. Dar acuratețea stereotipurilor rămâne încă în discuție. Chiar dacă oamenii pot estima corect diferențele medii dintre sexe, ar putea totuși să se înșele în alt sens: supraevaluând asemănările din cadrul fiecărui grup, în special a grupurilor externe. Când oamenii interacționează, au obiceiul de a interpreta informațiile ambigue despre ceilalți ca fiind în conformitate cu așteptările stereotipice și de a obține un comportament care să confirme aceste așteptări. Mai mult, oamenii au stereotipuri de gen implicite (sau automate) care pot provoca judecăți sau comportamente fără ca ei să fie conștienți de ele[2]. Prima informație ce îi este oferită mamei la naștere este cea referitoare la sexul copilului: „E fetiță!", „E băiat!". Îmi imaginez o mamă auzind aceste cuvinte, urmate de afirmațiile privitoare la starea de sănătate a copilului, relaxându-se ulterior, epuizată de efortul travaliului. Toate interacțiunile ulterioare cu copilul sunt structurate în funcție de stereotipul corespunzător apartenenței sale sexuale. Rezultatul constă în producerea unor

1. C.S. Crandall, C. Stangor, „Conformity and prejudice", în J.F. Dovidio, P. Glick, L. Rudman (eds.), *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport*, Blackwell Publishers, Oxford, 2005, pp. 295-309.
2. M.R. Banaji, A.G. Greenwald, „Implicit gender stereotyping in judgments of fame", *Journal of Personality and Social Psychology*, nr. 68, 1995, pp. 181-198.

persoane al căror comportament, feminin sau masculin, corespunde definiției date de societate masculinității și feminității, altfel spus, care-și asumă rolul dictat de apartenența la un anumit sex[1]. Dar stereotipurile nu sunt *arte-facte* socioculturale fără nicio legătură cu datul natural. Biologicul (sexul cromozomial, gonadic, hormonal etc.) exercită la rândul său o influență. În acest sens, afirmația lui Evola devine acceptabilă: „Ești bărbat sau femeie în interior înainte de a fi astfel și exterior: calitatea masculină sau feminină primordială pătrunde și impregnează întreaga ființa, așa cum o culoare pătrunde un lichid"[2].

„E așa de drăguță, minionă, finuță!", iată afirmații auzite adesea când tații își văd pentru prima dată fetițele, spre deosebire de reacțiile de tipul: „E puternic, mare, voinic!", auzite frecvent în cazul băieților. Chiar și atunci când nou-născuții, în prima sau a doua lor zi de viață, au aceeași greutate și aceeași lungime[3]. Automat și inconștient sunt activate stereotipurile și atitudinile care au drept obiectiv inconștient conformarea copilului la așteptările sociale cu privire la apartenența sa de gen. La fel au reacționat și părinții mei, cu siguranță. Eram primul lor copil. Aveau deja unele bănuieli și se așteptaseră la o fetiță (în lipsa mijloacelor avansate de imagistică medicală erau vehiculate o mulțime de credințe care asociau forma burții persoanei însărcinate cu sexul copilului).

În perioada în care m-am născut, anii '60, raporturile de gen erau dominate formal de ideologia egalitaristă, noul model de socializare propus fiind cel *universalist*, caracterizat prin minimalizarea diferențelor de gen și ignorarea diferențelor de gen. Informal însă, continua să funcționeze și *modelul diferențialist*, care promova rigiditatea rolurilor de gen, segregarea și ierarhizarea lor (de exemplu, prezentarea bipolară și ierarhizată a trăsăturilor și rolurilor masculine/feminine: activ-pasiv; putere-slăbiciune; public-privat; autonomie-dependență). Aceste practici s-au conturat pe fondul

1. B. Lloyd, „Diferențele dintre sexe", în S. Moscovici (ed.), *Psihologia socială a relațiilor cu celălalt*, Polirom, Iași, 1998.
2. J. Evola, *Metafizica sexului*, Humanitas, București, 2002, p. 76.
3. F. Giron, „Hommes-Femmes. Toutes les différences", *Le Point*, 932, 1990, pp. 62-70.

trecerii la strategiile maritale de tranziție. Hochschild aduce în discuție trei tipuri de strategii: tradiționale, de tranziție și egalitariste[1]. Autoarea le definește astfel: în *familiile tradiționale*, femeia se identifică cu rolul de mamă sau de soție, iar bărbatul își urmează cu perseverență scopurile profesionale, controlând în același timp relația maritală. Alegerea strategiilor și a rolurilor de gen tradiționale este evident mai confortabilă, fiind concordantă cu așteptările și presiunile socioculturale. O femeie care alege *strategiile de tranziție* va încerca să acorde egală atenție vieții de familie și celei profesionale, dar conservă o serie de valori tradiționale privind rolurile de gen și relațiile între membrii familiei. În sfârșit, *strategiile egalitariste* presupun ca cei doi parteneri să facă eforturi pentru a echilibra viața de familie și preocupările profesionale: încearcă să își asume în egală măsură responsabilitățile casnice (curățenie, pregătirea meselor, îngrijirea copiilor) și să nu neglijeze obiectivele care privesc cariera. Părinții mei, aparținând clasei de mijloc, au fost generația care a realizat trecerea de la modelul diferențialist la cel universalist, și de la rolurile de gen tradiționale la cele de tranziție, rămânând însă mai clar atașați celor dintâi. Mentalitatea este trendul greu al istoriei și nu poate fi schimbată printr-o simplă schimbare de regim politic sau într-o singură generație. Abia generația mea a reușit să-și asume mai clar strategiile maritale de tranziție și să iasă din conflictul produs de pendularea între două modele de socializare dihotomice, prin propunerea parteneriatului de gen care implică valorizarea deopotrivă și în egală măsură a atributelor feminine și masculine.

Identitatea de gen

Identitatea de gen a fost asociată cu înțelegerea genului și a tot ceea ce este legat de acesta. Ea poate fi corelată unei varietăți

1. A.R. Hochschild, *The time bind: When work becomes home and home becomes work*, Henry Holt, New York, 1997.

de niveluri ale cunoștințelor, corespunzătoare achizițiilor din diversele stadii de dezvoltare. Dezvoltarea la copil și adolescent a identității de gen, ca sentiment introspectiv al masculinității sau feminității sale, depinde de succesul și plăcerea individului de a-și potrivi comportamentul cu rolul de gen interiorizat.

Mărturisesc că mi-a fost ușor să realizez activitățile specifice genului feminin, că le-am realizat cu mare plăcere, mai tot timpul și, cred eu, la un nivel de performanță ridicat: de la jocul cu păpușile, cusut sau tricotat la învățarea limbii române, a celor străine sau realizarea de eseuri. De asemenea, am purtat și port în continuare cu mai mare plăcere hainele tipic feminine. De altfel, nu-mi aduc aminte ca cineva să fi confundat vreodată apartenența mea la sex, așa cum se mai întâmplă uneori. În acest context, am dezvoltat o identitate de gen feminină neproblematică și lipsită de ambiguități.

Treptat, am devenit conștientă de calitățile feminine care mă definesc și mă avantajează (empatia emoțională, grija față de celălalt, abilitățile de comunicare etc.) și de trăsăturile feminine care mă avantajează mai puțin (sensibilitatea, tendința spre conformism social etc.). Aceste trăsături consensuale stereotipurilor de gen tradiționale, evidențiate în întreaga literatură de specialitate din anii '60 și până la începutul anilor '80[1], au fost însă completate în timp cu altele, neutre la gen (perseverența, asertivitatea, felul de fi direct etc.) sau chiar masculine (autonomie, competitivitate, tendința spre activism și autonomie). Am acceptat toate aceste trăsături ca fiind în mod firesc ale mele, ca parte a identității mele de gen și psihosociale. Pe o axa a masculinității-feminității al cărei mijloc este punctat de androginia psihologică, cu siguranță

1. D. Bakan, *The Duality of Human Existence: An Essay on Psychology and Religion*, Rand Mc Nallly, Chicago, 1966; I.K. Broverman, S.R. Vogel, D.M. Broverman, F.E. Clarkson, P.S. Rosenkrantz, „Sex-role Stereotypes: A Current Appraisal", *Journal of Social Issues*, 28(2), 1972, pp. 59-79; S.L. Bem, „The Measurement of PsychologicalAndrogyny", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 1974, pp. 155-162; R.D. Ashmore, „Sex Stereotypes and Implicit Personality Theory", în D.L. Hamilton (ed.), *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behavior*, Erlbaum, Hillsdale, N.J., 1981.

mă plasez în partea feminină a acestei axe, undeva în apropiere de mijlocul ei.

Rolul de gen în copilărie și adolescență

M-am născut și am crescut într-o familie din centrul Transilvaniei, în care femeile au fost „majoritare", formată din patru persoane: părinții și două fete. Părinții mei sunt ambii primul copil născut în familia lor (mama într-o familie cu 2 copii, iar tatăl meu, într-o familie mai numeroasă, cu 7 copii), iar eu sunt de asemenea cea mai mare dintre surori. Cu toate acestea, până la 7 ani am fost crescută ca un copil unic, beneficiind de întreaga atenție și stimulare din partea ambilor părinți. Mama, de pildă, m-a învățat de mică poezii de lungimi considerabile și impresionam pe toată lumea recitând poezia „Mama" de George Coșbuc, iar cu tatăl meu discutam în lungile plimbări până în parcul copiilor, unde mă legăna în balansoar. Din fotografiile păstrate de până la trei-patru ani, o prefer pe cea în care apar într-o rochiță de voal roz cu floricele în culori pastelate. Până la patru ani am stat într-o casă dintr-un cartier cu mai puțini copii de vârsta mea, perioadă din care îmi amintesc de jocul din grădină cu păpușile, de faptul că mă jucam în preajma mamei mele în bucătărie imitând-o. După vârsta de patru ani am copilărit la bloc cu un număr mare de copii, fete și băieți, de vârste apropriate. Împreună cu celelalte fetițe, mi-a plăcut să mă joc cu păpușile, să le croiesc și cos hăinițe, să le aranjez căsuța etc. Am avut pe rând, câte o prietenă „cea mai bună", cu care discutam mereu despre preferințele noastre: lecturi, emisiuni sau jocuri. De la șapte ani sora mea, care a stat la bunica din partea mamei primii trei de viață, a intrat în grupul nostru de joacă.

Am avut și activități neutre la gen care îmi plăceau mult. De exemplu, mi-a făcut plăcere să punem în scenă povești, pe care le jucam în scara blocului în care locuiam unde reușeam să strângem

și ceva public-spectator. Am colecționat diferite obiecte: șervețele și timbre și am făcut numeroase schimburi cu ele. În grupuri mixte jucam tenis de masă, 9 Pietre" sau Țară, țară vrem ostași. De asemenea, la grădiniță, aveam un bazin rotund cu apa în care făceam baie vara, în *spielhosen*. Bazinul era înconjurat de o curte plină cu nisip, în care aveam găletuțe, greble, lopățele și forme pentru nisip cu care construiam. Era o adevărată plăcere! În fine, îmi aduc aminte și de serbările în care recitam și cântam, dar și de prima simpatie conștientă pentru un băiat pe nume Sebastian.

După vârsta de șapte ani, am devenit elevă, într-o clasă în care făceam parte din nucleul celor mai buni 4-5 copii din clasă. În afară de ușurința cu care am făcut față sarcinilor școlare, îmi plăcea să desenez. Aveam caiete întregi cu motive decorative pe care mama i le-a arătat și doamnei învățătoare, care a „decretat": „Are talent la desen!". Iar când în cursul clasei a IV-a au venit cadre didactice pentru a identifica talente pentru Liceul de Artă, am fost remarcată și chemată la examenul de specialitate pentru admiterea în clasa a V-a. Înainte de aceasta, la sfârșitul clasei a II-a am avut o primă discuție serioasă cu părinții mei despre responsabilitatea în privința cheltuirii banilor, după ce au acceptat să mă trimită într-o tabără organizată pe malul lacului Snagov, unde am plecat doar doi copii din clasă. Însă mi-am mai supus părinții la o cheltuială. În acea perioadă, mereu veneau la școală fotografi pentru a ne întreba dacă nu dorim un portret-tablou (!). Erau la modă în perioada aceea. Nu înțeleg nici astăzi cum de nu erau consultați și părinții noștri. Astfel, mi-am mai comandat un tablou în uniformă de elevă cu codițe, deși aveam unul în uniformă de grădiniță și unul într-o rochiță (de sărbătoare), dar în ambele aveam părul tuns scurt. Cu toate acestea am plecat și în prima mea tabără, din care am amintiri extrem de frumoase și niște fotografii grozave, care anunțau apropierea mea de perioada preadolescenței.

Am urmat școala generală din cadrul Liceului de Artă și apoi liceul în cadrul secției de arte plastice a Liceului Pedagogic. Atitudinea mea competitivă s-a conturat treptat din timpul claselor

primare și, mai puternic, în gimnaziul din Târgu Mureș, în cadrul confruntării/opoziției dintre elevii interni și externi. Ca elevă internă am avut nevoie de vreo doi ani pentru a mă adapta foarte bine la viața de cămin. După patru ani de premiul I în clasele primare, am luat „doar" premiul III în clasa a V-a, II în clasa a VI-a, iar din clasa a VII-a am fost singura premiată cu premiul I până în clasa a XII-a și șefă de promoție. În competiție am fost în primul rând cu mine însămi și apoi cu ceilalți (mai ales cu fetele, care îi depășeau cu mult la învățătură pe băieții care întâmplător au făcut parte din aceeași clasă sau generație cu mine). Băieții din clasa mea erau mai puțin centrați pe studiu, dar nu excelau nici la specialitate (pictură, desen sau sculptură). Auzeam însă tot mai des afirmații de tipul: Toți marii pictori/sculptori au fost bărbați! Însă tot eu am reprezentat liceul la mai multe olimpiade naționale de artă plastică. Am participat și la olimpiada de fizică și de matematică la nivel local și județean, de mai multe ori în timpul liceului. Ba chiar am fost recomandată de dirigintă unei familii pentru a oferi ajutor la matematică fiicei lor, elevă la cel mai bun liceu de profil real din Târgu-Mureș. M-am simțit valorizată și apreciată pe tot parcursul anilor școlari și nu îmi amintesc să fi trăit vreodată impresia conștientă că aș fi fost dezavantajată de faptul de a fi fată și de rolul de gen feminin asumat și jucat. Această experiență mai puțin plăcută am dobândit-o mai târziu, în timpul anilor de facultate.

Gen și viață profesională

După o încercare nereușită de a deveni studentă la arte plastice, am decis să urmez filosofia, deoarece îmi plăcuse în anii de liceu, o pregătisem pentru bacalaureat și doream să particip la un examen obiectiv care depindea de capacitatea de a învăța. De-a lungul celor patru ani de studiu am înțeles că și „Marii filosofi au fost toți bărbați!". Și dacă așa stăteau lucrurile, m-am întrebat de

ce. Nu am fost mulțumită de explicația facilă (în fond, profund sexistă) oferită de Alexandru Paleologu: „Bărbatul este întrebarea, femeia este însăși metafizica". Apoi, am discutat în contradictoriu în diade intime și în grupurile de prieteni destul de mult despre diferențele bărbați-femei. Trebuia să găsesc argumente raționale la afirmațiile de tipul: tot bărbați sunt și cei mai buni muzicieni, croitori sau bucătari. Mai mult, în timpul facultății am luat contact cu misoginismul unora dintre filosofii germani din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea (Schopenhauer, Nietzsche, Kant sau Hegel) și am fost revoltată de dictoanele puse de ei în circulație (de tipul: femeile sunt creaturi menite să fie iubite, nu înțelese – Oscar Wilde; femeia e o suprafață care simulează adâncimea – Friedrich Nietzsche; femeia este un animal cu păr lung și idei scurte – Arthur Schopenhauer). Am conștientizat apoi o serie de atitudini misogine care, deși nu m-au vizat direct (decât rareori), m-au deranjat. Deși cele mai mari note le-au avut câteva fete, printre care mă număram, atitudinile unora dintre cadrele didactice m-au făcut să realizez pentru prima dată condiția femeii în societate. Era de notorietate faptul că unii dintre profesori favorizează în notare băieții, comparativ cu fetele, fapt confirmat și în experiența anului nostru. Mai rar, și invers. Se pare că în facultate profesorii noștri au crezut cu putere în faptul că întreaga filosofie (poate chiar întreaga cunoaștere) trebuie să fie produsul gândirii și experienței masculine, contribuțiile feminine fiind rare și subestimate. Despre contribuțiile gândirii filosofice feministe, care valorifică specificitatea experiențelor feminine, nu am aflat decât la începutul anilor '90, la câțiva ani de la terminarea facultății.

După efectuarea stagiului didactic într-o școală generală, pentru a evita naveta și contactul cu Inspectoratul Școlar (condus în stil dictatorial, aidoma societății în ansamblul ei, înainte de '89), am decis ca în 1990 să particip la examenul de admitere pe un post de preparator la Facultatea de Filosofie, în cadrul Catedrei de Psihologie (în timpul facultății optasem pe parcursul a doi ani pentru cursurile opționale de psihologie). La catedra de filosofie mi-a fost imposibil să mă înscriu la concurs, deoarece mi s-a spus

limpede: după experiența pe care au avut-o cu o anumită doamnă profesor, pur și simplu nu vor să mai angajeze femei. Am fost admisă la examenul de intrare pe postul de preparator și apoi la doctorat, intrând într-un mediu universitar prin excelență masculin (încă) la începutul anilor '90, în care m-am mai confruntat cu atitudinile cu tendințe misogine și cu dublul standard.

Din acest motiv, în 1996, la o conferință internațională de psihologie socială la care mi-am prezentat primul meu studiu pe teme de gen („Statutul de cadru didactic al femeii în câmpul universitar", publicat ulterior în volumul *Câmpul universitar și actorii săi*), analizam evoluția numărului de cadre didactice din Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" în perioada 1987-1995. Datele indicau că numărul cadrelor didactice femei angajate după 1990 a fost constant mai mic decât al bărbaților, că sunt foarte slab reprezentate la nivel ierarhic superior, că exista un raport invers proporțional între numărul cadrelor didactice femei și poziția lor în ierarhia profesională (cu cât poziția în ierarhie era mai ridicată, cu atât mai mult scădea numărul femeilor). Tema a trezit un interes deosebit, dar a dat naștere și unui comentariu uluitor din partea unui coleg. La sfârșitul conferinței mi-a spus, aparent vesel: „Aha, o temă ginecologică?!". Am fost neplăcut surprinsă și, pe moment, mi-a fost greu să înțeleg semnificația mesajului său! Mult mai târziu am înțeles că era produsul apărării ofensive. Am realizat mai târziu că naturalizarea, ca mecanism prin care un sistem social „se imunizează" împotriva unor grupuri defavorizate (forma biologizantă fiind, de pildă: „Eh, ce să-i faci, atâta poate, doar e femeie!"), asigură transformarea unei categorii sociale într-una „naturală". Și astfel, printr-o judecată autoprotectoare pentru stima de sine a colegului respectiv, putea fi mai ușor suportată calitatea discursului meu și a problemei pe care o identificasem.

Din 1998, în cadrul cursului de Psihologia cuplului și a familiei, m-am apropiat de problematica diferențelor de gen, de rol de gen, de rol de gen marital etc., iar în 2004 am publicat și un volum coordonat împreună cu soțul meu, intitulat *Condiția femeii*

în societatea modernă. În același an, în octombrie, am participat la o conferință internațională cu studiul *Feminism and its impact on the couples' life* (Sofia, Bulgaria), iar în noiembrie la un workshop organizat în cadrul European Science Foundation (Roma, Italia), unde am prezentat lucrarea „Perception of Orthodox and Secular Gender Model in Contemporary Romania". Astfel, m-am apropiat de problematica studiilor de gen și de feminism dinspre psihologie. Cu ocazia sărbătoririi a 100 de ani de la obținerea pentru prima dată în lume a dreptului de vot pentru femei, în 1906, în Finlanda, am participat la o conferință internațională la care am avut impresia că asist la un moment istoric și unde am stat de vorbă cu ministrul pe probleme de gen, care mi-a făcut cadou și câteva cărți, încântată că a avut posibilitatea să vorbească și în franceză (studiul comunicat de mine a apărut în volumul conferinței publicat în Marea Britanie în 2009). În contextul acestor preocupări, nu e de mirare că la un moment dat studenții mi-au pus eticheta de feministă.

Am fost plăcut impresionată când la reîntâlnirea cu o fostă studentă, la o inspecție de grad didactic I, aceasta și-a amintit perfect ceea ce le-am spus la cursul festiv și mi-a mulțumit pentru acele cuvinte. Printre altele, le îndemnam pe fete (care erau majoritare în proporție de 95% în acel an) să nu uite cuvintele unei feministe celebre, Mary Daly: „Bărbații au putut să tolereze, până la urmă, faptul că femeile pot învăța și chiar pot să-i învețe pe alții. Ceea ce le-a fost și le este încă greu să tolereze este faptul că ele pot gândi"[1].

După finalizarea unui grant CNCSIS pe tema variabilelor socioculturale ale atitudinii cu privire la violența în familie, în care am valorificat și contribuțiile teoriilor feministe, am început să lucrez la un proiect european pentru dezvoltarea resurselor umane (POSDRU) pe axa Șanse egale și respect, intitulat „Reconstrucția statutului femeii: de la discriminare la dezvoltare

1. M. Miroiu, „Prefață", în Moira Gatens, *Feminism și filosofie. Perspective asupra diferenței și egalității*, Polirom, Iași, 2001.

profesională și egalitate de șanse". Am câștigat proiectul în toamna anului 2010 în calitate de manager de proiect. În cadrul uneia dintre activitățile proiectului, eram la o masă rotundă pe tema egalității de șanse pentru femei și una din invitate, prorector la o universitate cunoscută, și-a început discursul susținând că, deși există cazuri de discriminare, ea personal nu s-a confruntat niciodată cu fenomenul. De altfel, multe dintre semenele noastre (care au ajuns la un anumit nivel de împlinire profesională), când discută despre discriminare, par să accepte realitatea discriminării în general, pentru celelalte femei, dar nu și pentru sine. Este imposibil să nu fi trecut printr-o situație discriminatorie de tipul: inegalitate de șanse sau de oportunitate la angajare, urmată de excluderea colegială sau neglijarea benignă (prin care femeile sunt făcute să se simtă invizibile sau neimportante prin izolare fizică, socială, profesională)[1], utilizarea dublului standard, desconsiderarea autorității femeilor în diferite domenii, salarizarea inferioară a domeniilor feminizate, eliminarea tacită din profesiile și pozițiile cu câștiguri ridicate, tratarea lor cu o atitudine protectivă și paternalistă, hărțuirea prietenoasă etc. Dar, din păcate, există o foarte slabă conștientizare a formelor și tipurilor discriminării și o marea toleranță față de fenomen. În conferința de lansare a proiectului am recunoscut că unul dintre motivele pentru care am acceptat să mă implic în proiect a fost propria mea experiență de femeie confruntată uneori cu atitudinile discriminatorii, în ciuda faptului că mă consider o femeie împlinită, cu o familie frumoasă și o carieră profesională de succes. Exemplul pe care l-am dat este următorul: călătoream împreună cu unul din foștii mei profesori. Am fost împreună într-o inspecție didactică și eu șofam. La întoarcere la Iași mi-a spus admirativ: „Bravo, Nicoleta! Șofezi bărbătește!". Și în acel moment mi-a căzut zâmbetul. Cum adică, m-am întrebat. A șofa bine este egal cu a șofa bărbătește? De ce nu a spus, pur și simplu, șofezi bine sau foarte bine? Concluzia

1. L. Grünberg, *(R)evoluții în sociologia feministă. Repere teoretice, contexte românești*, Polirom, Iași, 2002.

mea era că, din păcate, educația nu asigură și evitarea atitudinilor misogine și a evaluărilor eronate de gen. Deși exemplul pare anecdotic, există în continuare discriminare, chiar dacă mai subtilă pe criterii de gen, în România, cu importante consecințe, uneori chiar grave.

Invitată fiind să țin prelegeri pe tema egalității de gen și de șanse, deși la deplină vârstă a maturității, am trăit o experiență asemănătoare cu cea de mai sus, pe care o folosesc aici pentru a ilustra sexismul subtil al unor universitari. Managerul care m-a invitat la o astfel de prelegere a dorit să mă cunoască înainte de începerea activității și a trecut să mă salute. În momentul în care m-a văzut, după ce m-a privit sus-jos rapid de câteva ori, a reacționat vizibil dezamăgit: „A, dar nu am știut că sunteți atât de tânără!". Evident, i-am răspuns la mesajul nonverbal și i-am spus că nu sunt atât de tânără, dar el a insistat că sunt. Am răspuns din nou ferm că nu sunt, din păcate, chiar atât de tânără, insistând la rândul meu! Nu știu dacă a înțeles că eu am priceput sursa reală a îngrijorării sale. Evident, am fost revoltată! Ar fi un stereotip cu privire la vârstă, dacă nu aș fi convinsă că „evaluarea" s-a datorat efectului stilului vestimentar. Niciodată nu am agreat stilul business, pe care l-am perceput ca impersonal și uniformizator și pe care l-am evitat ori de câte ori am putut. Un conferențiar ar fi trebuit obligatoriu să apară business, părea să strige prin toți porii colegul respectiv. Nu sunt de acord cu părerea dumneavoastră, i-am răspuns eu pe același canal nonverbal de comunicare.

În aceeași perioadă, o colegă mi-a relatat următoarea povestioară. Știa că femeile nu au o coeziune de grup la fel de mare ca a bărbaților. Dar cum să o aibă când ieșirea lor în spațiul public de-a lungul atâtor secole s-a realizat sporadic, în mult mai mică măsură decât în cazul bărbaților?! Se întorcea de la o conferință internațională pe tema creșterii vizibilității femeii în știință. Femeile nu numai că nu votează alte femei în politică, dar se pare că nici în știință nu se comportă foarte diferit: nu se citează unele pe altele și preferă să facă referire mai ales la „autorități" masculine. După toate discuțiile incitante, în avionul cu care urma să

revină în țară împreună cu alte câteva colege aude: „Stimați pasageri, căpitanul navei, Narcisa Ionescu, și echipajul său vă urează bun venit la bordul aeronavei…”. Și în acel moment toate cele trei cercetătoare au reacționat instinctiv cu teamă și îngrijorare vădită. Unele cercetări sugerează că stereotipul feminin este devalorizat în raport cu cel masculin, femeile acceptând această imagine devalorizată a propriului grup de sex, interiorizând-o și operând cu ea „firesc” (din moment ce jumătate din eșantionul cercetărilor este constituit din femei).

Formată într-o familie care a conservat stereotipurile tradiționale de gen suficient de bine și într-o colectivitate care a promovat doar aparent – deci formal și superficial – egalitatea dintre sexe, cu o educație artistică, filosofică și psihologică, am încercat să integrez influențele socioculturale într-un tot unitar. Dezvoltarea ideilor și convingerilor mele cu privire la raporturile de gen nu a fost una facilă, fiind marcată de contradicțiile cauzate de asumarea unor valori antagoniste. Convingerile proprii în problematica rolului de gen au rămas parțial tributare viziunii ușor conservatoare asupra familiei și a societății. Am susținut necesitatea valorizării în egală măsură a atributelor și a rolului de gen masculin și feminin, dar am preferat să adopt o poziție adesea conformistă normelor privind raporturile de gen (conciliantă, și nu asertivă). Am susținut și susțin în continuare faptul că femeile constituie un grup minoritar, dar am subevaluat experiențele mele în calitate de membră a acestui grup. Am susținut că femeile sunt discriminate, oricât de subtile ar fi formele actuale ale discriminării, dar mi-a fost greu să vorbesc public despre propriile experiențe generate de acest fenomen. Am evoluat școlar și profesional în domenii tipic masculine: și arta, și filosofia au constituit monopolul aproape exclusiv al bărbaților, până nu demult. Și psihologia, dar mult mai puțin. Suma experiențelor din aceste domenii au constituit tot atâtea ocazii ale devoalării treptate ale naturii stereotipurilor și raporturilor de gen.

Genul și viața de familie

Cu puțin timp înainte de schimbarea din decembrie 1989, am devenit soție și, apoi, și mamă. O mare provocare a fost aceea de a împăca obligațiile autoasumate corespunzătoare propriului rol de gen marital, în mare măsură conservator, cu informațiile, ideile și convingerile de inspirație feministă sau egalitariene dobândite ulterior. Discutând adesea despre tendințe spre egalitarismul din rolurile de gen actuale, mi-am exprimat mereu scepticismul, deoarece chiar și atunci când ambii parteneri susțin principiul egalității de gen și ideile privind egalitatea rolurilor de gen maritale, în propria viață de familie preferă adesea să joace rolul învățat în familia de origine. În cazul generației mele, modelul nu a fost atât de egalitar.

Nu am dorit să-mi modific rolul asumat inițial, nu mi-am dorit (cel puțin nu conștient) „să-i pun șorțuleț" soțului meu, cum spuneam noi (este vorba de un șorț de bucătărie, expresia sugerând o inversare a rolurilor de gen marital). Treptat, am înțeles că acest lucru este inevitabil, flexibilitatea fiind una din condițiile funcționalității cuplului și a familiei. Mai mult, cred că am avut șansa de a compensa schimbările și provocările mai numeroase din plan profesional cu constanța, confortul și predictibilitatea din relațiile de familie. Pe de o parte, am fost conștientă că soțul meu a fost motivat să-și mențină statu-quoul, iar pe de altă parte, tot el m-a susținut și în fața fiecărei noi oportunități, spunându-mi de fiecare dată: Poți!, Profită de șansă!, indiferent de implicațiile asupra confortului membrilor familiei.

Deși marea majoritate a femeilor sunt angajate profesional, datele atestă că în multe situații munca femeii este cel mai adesea privită de ambii soți ca suplimentară, și nu ca primară sau egală cu cea a bărbatului. Mai mult, stima de sine a majorității bărbaților se bazează în mare măsură pe capacitatea lor de a satisface cu succes nevoile economice ale familiei lor[1], iar dezaprobarea socială

1. D. Yankelovich, „The Meaning of Work", în J.M. Rosow (ed.), *The Worker and The Job*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1974.

pentru lipsa slujbei este mai puternică în cazul bărbaților decât al femeilor[1]. Există o normă clară ce indică faptul că femeile trebuie să-și asume cea mai mare parte a muncii în gospodărie. Chiar și atunci când ambii soți muncesc cu normă întreagă, există expectanța ca femeile să-și asume cele mai numeroase responsabilități gospodărești, iar un număr de studii cu privire la planificarea timpului (*time budget*) au arătat că, în medie, există mici diferențe sau deloc între timpul alocat de bărbați muncii în gospodărie atunci când soțiile lor sunt angajate în câmpul muncii, respectiv când soțiile sunt casnice. De altfel, unele femei nici nu doresc mai mult sprijin din partea soțului în munca din gospodărie[2]. Deși este vorba de rezultatele unor studii din deceniul opt, schimbările resimțite de mine în familia mea nucleară, în cele ale prietenilor sau clienților mei din terapia de cuplu nu sunt chiar atât de mari. De exemplu, nu mi-am dorit mai mult sprijin în munca din gospodărie pentru că țin ca lucrurile să fie făcute într-un anume fel, iar uneori chiar am sabotat inconștient (spun acum) încercările de ajutor prin remarci descurajatoare.

Deși mă consider o persoană centrată pe carieră și familie, în această ordine, lucrurile nu au stat dintotdeauna așa și unele dintre cele mai mari satisfacții, din cele mai plăcute momente le-am trăit în viața de familie. În perioada copilăriei mici și mijloci a băiatului meu, am fost preponderent orientată spre familie și rolul matern. Fiecare rezultat al copilului mi-a produs o imensă plăcere, i-am susținut interesele intelectuale și practice, i-am valorizat parcursul școlar, fapt care și explică parțial rezultatele sale foarte bune de-a lungul timpului, până la studiile doctorale pe care le-a început la Londra. Mi-am făcut griji în legătură cu faptul că am fost poate, uneori, o mamă excesivă și supraprotectoare și cu ocazia primei burse de studii la Konstantz in Germania, în

1. F.I. Nye, V. Gecas, „The Role Concept: Rewiew and Delineation", în F.I. Nye *et al.* (eds.), *Role Structure and Analysis of the Family*, Beverly Hills, Sage Publications, London, 1976.
2. A.H. Eagly, *Sex Differences in Social Behaviour: A Social-Role Interpretation*, Erlbaum, Hillsdale, N.J., 1987.

urmă cu 4 ani, i-am făcut o vizită și i-am mărturisit grijile care mă frământau. Răspunsul lui m-a mai liniștit. L-am mai întrebat care este lucrul cel mai important pe care l-a descoperit cu prilejul primei plecări pentru o perioada mai lungă de acasă (de un semestru). Mă așteptasem să îmi spună că a constatat că se descurcă foarte bine și singur, că poate găti, spăla, face curățenie etc. Mi-a răspuns însă că a descoperit ce vrea să facă mai departe, în ce direcție să studieze, să se dezvolte profesional. Am fost (și sunt) atât de mândră de felul în care gândește!

Dacă la bărbați nu există, în mod normal, conflicte între sentimentele paterne și cele conjugale, între rolul de soț și cel de tată, în cazul femeii, armonizarea celor două sentimente de soție și mamă și a rolurilor corespunzătoare celor două poziții nu se produce ușor și nici într-o manieră stabilă. Am încercat mereu să mențin sau să restabilesc echilibrul dintre rolurile mele de soție și mamă, pe de o parte, și de soție/mamă și cadru didactic universitar, pe de altă parte. Nu a fost întotdeauna ușor, dar nici extrem de greu.

Reflecții finale

Studiile antropologice și culturaliste din prima jumătate a secolului XX au arătat că diferențierea rolurilor de gen s-a realizat de timpuriu în specia umană (M. Mead), că această diferențiere este o realitate transculturală strâns legată de diviziunea funcțională a muncii (G.P. Murdock) și că diferitele culturi nu fac decât să formalizeze diferențele biologice dintre sexe (M. Mead). Feminitatea și masculinitatea nu sunt doar produsele unui dresaj parental și al presiunii sociale, adică artefacte socioculturale – cum au susținut unii autori culturaliști –, deoarece cultura nu este un artificiu arbitrar fără un fundament natural. Procesul socializării amplifică însă diferențele naturale, le accentuează și potențează.

În societățile de tip arhaic – în care nivelul cunoașterii, atitudinile și comportamentele prezintă un mare grad de

standardizare – similaritatea stereotipurilor de sex este pronunțată. Dar în culturile complexe, puternic diferențiate pe orizontală și verticală, cum sunt cele de tip occidental, diferențele dintre stereotipurile feminității și masculinității cresc foarte mult, în defavoarea celui feminin. Stereotipurile negative confirmă statutul inferior al grupurilor dezavantajate. De exemplu, stereotipurile legate de mai slabele competențe ale unui grup (tineri absolvenți, abia ieșiți de pe băncile facultății) vor duce la șanse mai mici ca membrii acelui grup să se angajeze. Femeile ar trebui să combată și să refuze să opereze cu stereotipurile conform cărora „bărbații au mai multă putere, inițiativă și ambiție", pentru a le fi recunoscută autoritatea acasă sau în carieră. Afirmația anterioară este dovedită de studii controlate care folosesc același stimul-resursă (de exemplu, CV-uri identice și transcrieri ale unor interviuri pentru ocuparea unei funcții), singura variabilă diferită fiind sexul subiectului. Acest fenomen este intitulat paradigma Goldberg, numit astfel după cercetătorul care a arătat inițial că același eseu scris este evaluat mai favorabil dacă se presupune că a fost redactat de un bărbat. În mod similar, CV-ul identic primește un punctaj mai mare când apare scris pe acesta numele unui bărbat, și nu al unei femei. Studiile ulterioare care au aplicat paradigma Goldberg au continuat să identifice elemente de discriminare sexuală în cazul funcțiilor dominate de bărbați, solicitanții de sex masculin fiind evaluați mai bine în comparație cu femeile, în ciuda calificărilor de același nivel. Prin urmare, nu este de mirare că femeile continuă să fie slab reprezentate în profesii cu statut ridicat și în pozițiile manageriale. În plus, chiar și atunci când sunt angajate, femeile continuă să sufere de discriminare economică.

Indicatorii obiectivi de statut și putere din întreaga lume arată că femeile sunt dezavantajate față de bărbați, însă se pare că femeile se fac mai plăcute decât bărbații. În general, oamenii îi evaluează pe cei din jur ținând seama de două dimensiuni, una reprezentând trăsături legate de puterea, abilitatea și statutul individului, iar cealaltă fiind legată de cât de plăcut, agreat și grijuliu față de ceilalți este individul. Îi respectăm pe cei care au trăsături

ce le permit să atingă poziții de putere și influență, care au competențe și abilități să obțină ceea ce-și doresc și hotărârea de a-și atinge obiectivele. Astfel de oameni dispun de trăsături, motive și competențe orientate spre îndeplinirea propriilor scopuri. Prin contrast, îi îndrăgim pe cei care sunt serviabili sau atenți la nevoile sau empatizează cu grijile celorlalți. Asemenea oameni sunt orientați mai degrabă către îndeplinirea scopurilor celorlalți decât spre propriile ambiții. Această observație îmi amintește de răbdarea mea extraordinară cu studenții mei, de disponibilitatea mea de a investi în proiectele celor pe care îi îndrum la licență, disertație sau doctorat. Soțul meu se întreba mereu cum pot să stau să discut cu ei atât de mult. Pe de altă parte, am avut întotdeauna puterea de a construi și de a atinge multe dintre cele mai importante obiective și sunt mulțumită de statutul meu. Totuși, mă deranjează mai mult când felul meu amabil de a fi nu este apreciat decât atunci când mi se pare că nu primesc respectul cuvenit. Grija și amabilitatea ar trebui să fie mai evidente, recunoscute și apreciate mai rapid. Atunci când cineva pare să nu-mi acorde respectul cuvenit, tind să cred că acest lucru se datorează lipsei timpului necesar interacțiunii și cunoașterii sau limitelor persoanei mai puțin capabile să-mi evalueze adecvat propriile mele abilități.

Individul stereotipic „masculin" obține respect, dar sacrifică posibilitatea de a fi îndrăgit, deoarece ambițiile personale depășesc grija față de ceilalți. Trăsăturile pozitive de perseverență, independență și ambiție, dacă sunt exagerate, se pot transforma în rebeliune, încăpățânare și aroganță. Atât versiunile pozitive, cât și cele negative ale acestor trăsături sunt legate de „profitul personal"[1] sau, în cuvinte mai simple, implică ideea de a deveni „Numărul 1". Prin contrast, dacă sunt duse la extrem, trăsăturile stereotipice feminine pot provoca lipsa de respect. Grija față de cei din jur, empatia și loialitatea se pot transforma în dependență față de alții, naivitate, slăbiciune și docilitate (sau, metaforic

1. Vivian E. Peeters, „The Persistence of Stereotypic Beliefs: A Cognitive View", în Richard P. Bagozzi, Alice M. Tybout (eds.), *Advances in Consumer Research*, vol. 10, Association for Consumer Research, 1983.

vorbind, astfel de persoane se pot transforma într-un preș pe care ceilalți calcă în mod constant). Aceste trăsături stereotipice feminine sunt legate de „beneficiul celorlalți”[1], în sensul că sunt avantajoase pentru alții, dar nu sunt direct benefice și pentru individul care le posedă. Astfel, oamenii consideră competența agentivă mai importantă și mai relevantă pentru ei înșiși, dar, în general, preferă ca ceilalți să dea dovadă de căldură comună[2]. Iar perceperea căldurii celorlalți are, în general, un efect mai puternic asupra sentimentelor față de ceilalți decât judecarea propriilor competențe[3]. Așa se explică de ce femeile au primit, în general, evaluări mai favorabile decât bărbații atunci când americanii au fost rugați să-și exprime atitudinile față de cei din jur[4]. Cu toate acestea, faptul de a fi respectat (chiar dacă nu și îndrăgit) implică mai multe avantaje, dacă obiectivul personal al multor persoane este acela de a avea statut ridicat și putere. Când consideri că deții și statut/respect, și amabilitate/căldură suficientă, ajungi la concluzia că cele două aspecte pot fi îmbinate și că împreună îți pot hrăni mai bine sentimentul împlinirii și satisfacției personale.

◆

Maria Nicoleta Turliuc este profesoară la Facultatea de Psihologie și Științele Educației, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, conducătoare de doctorat și coordonatoare a Programului de Masterat Terapii de cuplu și familie din cadrul aceleași facultăți. Domeniile sale de interes includ:

1. *Ibidem*.
2. A. Abele, B. Wojciszke, „Agency and communion from the perspective of self versus others”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 2007, pp. 751-763.
3. B. Wojciszke, „Morality and competence in person and self perception”, *European Review of Social Psychology*, nr. 16, 2005, pp. 155-188.
4. A.H. Eagly, A. Mladinic, „Gender stereotypes and attitudes toward women and men”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 15, 1989, pp. 543-558. A.H. Eagly, A. Mladinic, „Are people prejudiced against women? Some answers from research on attitudes, gender stereotypes, and judgments of competence”, în W. Strobe, M. Hewstone (eds.), *European review of socia1 psychology*, vol. 5(1-35), Wiley, New York, 1993.

structuri și procese familiale, reacții la stres și traumă, factori de risc și consecințe ale devianței sociale. A publicat opt volume, peste 30 de capitole în volume colective și peste 50 de studii în reviste științifice, ISI și BDI. De asemenea, a fost profesor invitat la mai multe universități și a participat cu lucrări la peste 45 de conferințe internaționale, printre care, mai recent la: Bordeaux (Franța), Oxford (Marea Britanie), Praga (Cehia), Bari (Italia), Antalya (Turcia). A coordonat mai multe granturi și proiecte de cercetare științifică, dintre care amintim proiectul POSDRU Reconstrucția Statutului Femeii: de la discriminare la dezvoltare profesională și egalitate de gen (www.rsf.uaic.ro).
turliuc@uaic.ro

Fata de duminică

Cristina Neamțu

Oglinzile

Ca toate ființele umane, am devenit conștientă de mine – și m-am format totodată – prin reflecția iubirii, a fețelor zâmbitoare, îngrijorate, dezamăgite, resemnate, obosite, încurajatoare sau încruntate ale părinților mei, prin gesturile lor, timbrul vocii, tonul și cuvintele lor destinate mie. Comunicarea lor cu mine, cu rădăcini adânci în speranțele, stereotipurile și temerile lor, conștientizate și neconștientizate, a fost lichidul amniotic în care am continuat să evoluez până mi-am dobândit propria gândire critică. Ca în experimentul lui Piaget asupra dobândirii conștiinței de sine, am început să mă reperez în momentele în care cei mai importanți oameni din jurul meu îmi trimiteau mesaje – despre cum sunt și cum ar trebui să fiu –, devenind oglinzi în care mă reflectam, regăsind acolo locul meu în imaginea lumii, așa cum era ea metabolizată de valorile, convingerile și experiența de viață ale părinților mei. Ei sunt primele oglinzi care m-au învățat să mă cunosc, în care am învățat să mă recunosc, formându-mă și/sau

deformându-mă. De aceea, cred că un demers valid de elaborare a sensului construirii identității mele necesită o prezentare minimă a oglinzilor în care m-am reflectat în perioada decisivă din punct de vedere psihologic, adică primii ani de viață.

Eu sunt fata de duminică. M-am născut într-o duminică, când soarele strălucea sus pe cer. Am venit pe lume într-un oraș de munte transilvănean, fiind al doilea (și ultimul) copil al părinților mei, care aveau 37 de ani (tata) și 30 (mama) când m-am născut. Acum pot spune cu seninătate că, în ciuda sarcinii și a nașterii – experiențe asumate și trăite de mama –, mă simt mai mult fata tatălui meu; mama avea deja un băiat când am fost concepută, un fiu care o împlinea îndeajuns și nu și-ar mai fi dorit un alt copil. Mi-a spus mai târziu că tata a fost cel care a insistat să mă nasc și eu și că, după ce a consimțit, ea și-a dorit foarte mult un al doilea băiat. Am întrebat-o de ce și mi-a răspuns că viața băieților este mai ușoară, că femeile suferă mai mult în această lume. Așadar, m-am privit întotdeauna într-o oglindă care arăta compătimire pentru fete și admirație pentru băieți.

Mi-am dezamăgit mama la naștere de două ori: mai întâi pentru că nu eram băiat și apoi pentru că nu am fost un bebeluș la fel de frumos precum fratele meu. Tata, în schimb, nu a fost dezamăgit. Poate și din această cauză – nu știu –, dar fizic semăn cu tatăl meu, ca și fratele meu mai mare, de altfel, genele din partea tatălui arătându-se dominante în negocierile cu cele ale mamei.

Nu știu cât timp i-a luat mamei să se împace cu ideea că are și o fată sau dacă a reușit să se împace vreodată cu adevărat. Cert e că până la vârsta maturității am simțit întotdeauna o diferență de atitudine din partea mamei în felul în care relaționa cu noi, cei doi copii ai ei. Mama a crescut alături de patru surori și trei frați, iar de la 10 ani a rămas orfană de tată. Mediul în care a crescut a fost matriarhal, pentru că sursa autorității și stabilității întregii familii – refugiată de război și fără sprijinul unei rețele informale din partea familiei lărgite, rămasă în urmă, undeva în Basarabia – a fost reprezentată de bunica și sora cea mai mare. Mama a fost prima din seria ei fraternă care s-a căsătorit, iar primul nepot,

care a monopolizat atenția și adorația bunicii, a patru mătuși și trei unchi, a fost un băiat. Cum să concurezi cu așa ceva? În plus, după cum poate demonstra și albumul foto, avea și avantajul că era un copil foarte frumos. Totuși, aceleași mărturii fotografice arată că mama s-a străduit din răsputeri să-mi compenseze absența farmecului fizic, obligatoriu la o fetiță: m-a îmbrăcat numai cu lucruri croșetate de ea (eram cea mai cochetă fetiță de la grădiniță), mi-a pus cercei și m-a tuns zero până la vârsta de 5 ani, preocupată să-mi asigure o podoabă capilară frumoasă la vârsta tinereții.

Tatăl meu a fost penultimul din cei cinci frați – trei băieți și două fete. În absența bunicului patern – plecat la război și apoi prizonier la sovietici –, tata a crescut într-un mediu mai puțin guvernat de o figură patriarhală, în care bărbații și femeile aveau sarcini specifice, dar în final munceau la fel de mult.

Ambii mei părinți sunt în istoria genealogică prima generație care s-au integrat în cultura unui mare oraș. Fratele meu și cu mine am crescut de la bun început la bloc și am avut exemplul unei distribuții foarte democratice a rolurilor și responsabilităților între părinții mei; tata și mama erau împreună la aproape toate sarcinile casnice. Nu-mi amintesc ca tata să fi avut vreodată un aer de martir, să fie iritat sau să aibă expresii de nemulțumire pe chip atunci când o ajuta pe mama în bucătărie, la cumpărături sau la spălat. În afară de călcat sau curățenie, tot ce făcea mama putea face și el, cel puțin la fel de bine, și cred că era mândru de priceperile și simțul său practic. De fapt, când venea de la serviciu, după ce mânca și se odihnea puțin citind, o întreba pe mama dacă are nevoie de ajutor. Dacă nu era solicitat, își petrecea timpul citind, developând filme sau meșterind prin casa. Era pasionat de tehnică, fotografie și lectură. Și iubea cu pasiune natura, cea neprefăcută de intervenția omului, excursiile pe munte, pasiune pe care ne-a transmis-o și nouă. Am realizat mult mai târziu că mersul pe munte, în care am fost inițiată de când eram preșcolar, m-a influențat enorm, formându-mi caracterul. Am învățat mergând pe munte să nu mă plâng, să-mi duc singură povara, să nu devin eu o povară pentru alții, să respect natura și pe ceilalți,

dar mai presus de toate, să trec dincolo de oboseală, durere, neîncredere sau frică și să merg până la capăt, să nu abandonez, să nu mă întorc din drum. Am fost împreună cu părinții mei pe munte până când am intrat la liceu, după care am continuat să merg împreună cu prieteni sau cu colegii mei de clasă. Acasă, însă, întotdeauna sarcinile casnice care implicau un volum mai mare de muncă sau cereau mai mult timp le decideau și le făceau împreună, în cel mai bun spirit de colaborare pe care l-am văzut vreodată.

Acum interpretez acest gen de implicare ca pe o formă de respect reciproc și de angajament pe care-l aveau amândoi față de familie și față de copii. Erau amândoi foarte dedicați copiilor și căminului, iar eu am perceput foarte devreme că noi, copiii, suntem prioritățile lor. De fiecare dată când aveam musafiri prieteni de-ai părinților mei, noi, copiii, aveam locul nostru la masă alături de adulți – o formă de respect pe care nu am întâlnit-o în alte familii, unde copiii nu se amestecau cu adulții la astfel de ocazii de socializare. Firește că eu, fetița familiei, ajutam la servit la astfel de evenimente – ceea ce fratele meu nu făcea –, dar mă simțeam importantă și făceam cu plăcere tot ce mi se cerea, fiind și lăudată pentru asta. La petrecerea de aniversare a 10 ani a fratelui meu, eu eram singura fetiță din mulțimea de copii care purta peste rochiță șorț – se vede clar în fotografiile făcute de tata. Firește că ideea i-a aparținut mamei, iar eu nu-mi amintesc să mă fi deranjat acest lucru atunci, nici faptul că fratele meu nu juca roluri specifice de „gazdă" la petrecerile aniversărilor mele. Sunt aspecte pe care le remarc acum și pe care le interpretez retroactiv, prin prisma dimensiunii de gen inerentă mecanismelor educației familiale, dar pe care părinții mei nu le-au problematizat și nu le-au conștientizat.

Prima întâmplare care mi-a deschis ochii asupra diferențelor de gen s-a produs când aveam 4 sau 5 ani; învățasem să mă bat ca să-i pedepsesc pe ceilalți copii, care mă porecleau în fel și chip din cauză că purtam ochelari (de la 3 ani am fost nevoită să port permanent ochelari), sau ca să-l protejez pe fratele meu de răutățile altor copii, într-o vreme în care se credea că el suferă de „reumatism

la inimă" și n-avea voie să facă efort. Când mă băteam cu alți copii, n-aveam tehnică, dar aveam determinare și viteză de reacție și cred că eram destul de eficientă, în sensul că mi-am asigurat rapid respectul covârstnicilor și de la bloc, și de la grădiniță. Însă după ce suspiciunea de diagnostic a fratelui meu s-a dovedit a fi neîntemeiată, au apărut conflictele dintre noi, din care eu ieșeam sistematic învinsă. Mă bătea fără nicio remușcare ori de câte ori aveam o dispută și încercam s-o tranșez fizic, pentru că altfel nu avea el inițiativa de a mă bate; de fapt, mă bătea apărându-se, și nici acum nu pricep de ce eu, atât de eficientă în afara casei, n-am reușit niciodată să-l supun într-o manieră decisivă. De cele mai multe ori, conflictele nu aveau martori, părinții fiind plecați la serviciu sau absorbiți de alte sarcini, și nici nu durau mult, inegalitatea forțelor dintre noi fiind evidentă. Dar într-o duminică, mama a pus capăt rapid unei răfuieli abia începute și m-a luat cu ea în bucătărie. Îmi amintesc și acum de parcă totul s-ar fi petrecut ieri: m-a așezat pe scaunul meu și mi-a spus că nu voi putea să-l bat niciodată, nu pentru că e mai mare ca mine, ci pentru că e băiat, iar băieții sunt mai puternici ca fetele. Știu că am întrebat de ce băieții sunt mai puternici, iar mama nu mi-a dat o explicație satisfăcătoare, dar m-a asigurat că situația nu se va schimba pe măsură ce trece timpul și eu mai cresc. A fost îngrozitor; primisem o sentință definitivă și irevocabilă, care nu-mi mai lăsa loc la nici o speranță. Am trăit atunci unul din cele mai mari șocuri emoționale din viața mea și-mi amintesc că viața mi s-a părut foarte nedreaptă. Am realizat atunci pentru prima dată că, fiind fată, Dumnezeu m-a repartizat automat în tabăra celor slabi, meniți s-o încaseze perpetuu, fără nicio șansă de a-și face dreptate singuri. Atunci l-am invidiat pe fratele meu și mi-am dorit cu disperare să fiu și eu băiat. Dar nu m-am resemnat și nu m-am cuminți; deși acum știam că nu am nici o șansă, am continuat să mă implic și fizic în conflicte cu fratele meu, căutând în paralel și alte abordări, care să-mi asigure succesul în disputele cu el. Cu timpul, am descoperit negocierea, compromisul, proiectele comune, care au redus frecvența violențelor dintre noi.

Și din cauză că era victorios în fiecare dispută cu mine, și din cauză că mama și mătușile aveau comportamente care indicau clar că-l preferă pe el, toată copilăria mea a evoluat sub umbra unei frustrări pe care numai cei cu o istorie de viață asemănătoare o pot înțelege. Când ne petreceam vacanțele la rudele noastre sau când eram amândoi plecați în tabără, eram foarte uniți și conflictele dintre noi dispăreau. Acum îmi dau seama că ne băteam numai acasă și că poate aceasta era o tentativă neconștientizată a mea de a o înduioșa pe mama și de a obține un semn de solidaritate din partea ei. Care n-a venit niciodată, sau nu l-am descifrat eu. Mi se pare grăitoare forța cu care diferența de atitudine a mamei față de noi s-a exprimat într-un vis, înfățișând clar sensibilitatea mea – trauma mea – în fața acestei realități. Eram în clasa a V-a, în vacanța de iarnă, una din cele mai grele ierni pe care le-am trăit. Prin oraș circulau tot felul de istorii despre oameni care fuseseră atacați și uciși de lupi seara, pe drumul către casele lor de la periferia orașului. În vacanțele de iarnă mergeam des la schi și la patinoar. În visul meu, eram la schi cu fratele meu și cu mai mulți prieteni – ne distram de minune, atât de bine, că n-am prins de veste când s-a întunecat afară. Deodată ne-am trezit singuri, doar eu și fratele meu, într-o poiană și am observat că suntem înconjurați de niște luminițe ciudate. Ne-am dat seama că sunt lupi. În vis, devenea clar că doar unul din noi avea șanse să scape, cu condiția ca celălalt să se sacrifice; m-am oferit eu să mă sacrific pentru că am rațional că durerea mamei ar fi mult mai mare dacă l-ar pierde pe el. Când visul a ajuns în acest punct, m-am trezit. Apoi mi-am petrecut o bună parte din noapte întrebându-mă dacă e așa, dacă luam decizia corectă sau ce semnificație posibilă poate avea întâmplarea din vis. Acum știu. Să spun că nu mă mai doare?

Totuși, pe măsură ce creșteam, începeam să am și avantaje în eterna rivalitate cu fratele meu. Învățam bine, îmi plăcea să citesc, participam cu succes la concursuri școlare. Mersul la școală a inversat balanța între mine și fratele meu; fără să fie un elev mediocru, mama părea să vină acasă neliniștită de la ședințele cu părinții

clasei lui și fericită de la ședințele cu părinții clasei mele. Eu eram cea mai bună din clasă, iar succesul meu școlar o valoriza; devenea mândră de mine, laudele profesorilor mei o determinau să mă perceapă într-o altă lumină. Ca urmare, mi-a creat toate condițiile ca să citesc și să învăț. Spre deosebire de unele din colegele mele de clasă, care știau să gătească, își îngrijeau frații mai mici și își petreceau timpul cu tot felul de sarcini casnice, eu n-am experimentat un astfel de antrenament. Mama a văzut că sunt performantă la școală, pe de o parte, iar pe de alta s-a gândit că am timp să învăț să devin gospodină și mai târziu, așa încât m-a lăsat să mă bucur de copilărie, de lectură, de natură, de prieteniile cu copiii din bloc. Ocazional, mă ruga s-o ajut ca să termine masa la timp, când aveam musafiri, sau la curățenie. Dacă la curățenie era implicat și fratele meu pe segmente specifice și tipic masculine (bătut covoare, rașchetat parchetul etc.), bucătăria noastră era un spațiu aproape cu desăvârșire feminin.

Așadar, de-a lungul copilăriei și pubertății, implicarea mea în roluri tradiționale feminine a fost sporadică. Nu m-au preocupat niciodată foarte mult nici aspectul meu (poate din cauza ochelarilor, de care nu aveam cum să scap, poate și din cauza modelului matern, care nu avea timp de astfel de frivolități), nici moda, podoabele sau fardurile – toate supape ale valorizării feminine. Am apreciat întotdeauna mai mult alte calități, care deveneau evidente în activitățile preferate de mine (lectura și sportul), cum ar fi spiritul de echipă, curajul, puterea fizică, inițiativa, capacitatea de persuasiune, gândirea critică și, mai presus de toate, fair-play-ul. Am devenit conștientă de mine ca reprezentantă a genului feminin atunci când, la o oră de desen (eram în clasa a VIII-a), profesorul de desen i-a spus dirigintei că mă consideră cea mai frumoasă din clasă (diriginta numise o altă colegă, care avea avantajul unui farmec mai evident). A fost uluitor; până atunci, eu nu reușisem să mă văd cu adevărat dincolo de ochelarii cu lentile groase, îmi pusesem feminitatea între paranteze, ca și cum era ceva neesențial sau care avea să vină mai târziu, dar care nu era și nu trebuia să fie definitoriu pentru o ființă umană. La urma urmei, feminitatea

era doar sursa vulnerabilității mele, a slăbiciunii mele în competiția cu fratele meu. Întâmplarea de la ora de desen, dar și faptul că profesorul nostru era un pictor apreciat în oraș, m-a determinat să mă văd într-o altă lumină, să-mi percep frumusețea și să încep să apreciez faptul că sunt fată, ca și cum, la bursa feminității, acțiunile mele începeau brusc să crească și deveneau în fiecare zi tot mai valoroase. Mama, adeptă a zicalei că „Trebuie să-ți pupi copiii doar atunci când dorm", nu-mi spusese niciodată că sunt frumoasă, nu mă încurajase în mod sistematic și coerent să-mi explorez feminitatea sau să mă bucur de ea. Din modelul oferit de ea, am deprins corectitudinea și cultul lucrului bine făcut, consecutiv cu dezgustul față de improvizații, de rebuturi, de lucrul făcut pe jumătate cu convingerea că „merge și-așa".

Totuși, îi sunt recunoscătoare mamei că mi-a dat bani să-mi cumpăr cărți de fiecare dată când i-am cerut, că nu m-a împiedicat să mă înscriu la nici o activitate de educație nonformală, că nu m-a oprit să merg pe munte cu colegii sau la spectacole. Mi-a arătat întotdeauna încredere, a dat prioritate nevoilor mele când am mai crescut și m-a sprijinit în toate deciziile pe care le-am luat. Dar ca să-mi câștig această autonomie, ajutorul cel mai prețios a venit – nesperat – din partea fratelui meu. În anii de debut ai adolescenței mele, părinții mei înțelegeau să mă protejeze punând condiția ca fratele meu să mă însoțească în excursii, în oraș, în general, peste tot unde aș fi vrut eu să merg. Cum el nu avea aceleași interese și nici dispoziția de a mă însoți pretutindeni, la un moment dat am avut o discuție decisivă cu el în care mi-a spus că sunt la fel de dotată ca el – două mâini, două picioare, un cap – și că, în consecință, dacă vreau să merg/să fac ceva, s-o fac pur și simplu. Perspectiva aceasta, formulată atât de simplu și neechivoc, mi-a deschis ochii și mi-a dat un curaj fantastic: din rival devenise aliatul meu, susținându-mi dreptul de a merge unde vreau și de a face ceea ce doresc. Părinții mei, când insistau cu necesitatea de a fi însoțită, exprimau implicit ideea de vulnerabilitate, de risc, încercau să-mi formeze o falsă nevoie de a fi protejată; fratele meu și-a luat revanșa pentru toate umilințele

pricinuite în copilărie, arătându-mi că perspectiva părinților este falsă și, mai ales, tratându-mă ca pe o egală a lui. Îi sunt și acum recunoscătoare pentru asta.

Așadar, mi-am revendicat libertatea în fața părinților mei, care n-au mai pus condiții pentru realizarea dorințelor mele. Îmi amintesc că am avut o discuție cu tata (care m-a încurajat întotdeauna să spun adevărul, garantând că, indiferent ce fac, nu voi fi pedepsită niciodată atât timp cât nu îi mint); în esență, tata mi-a spus că libertatea înseamnă și responsabilitate și că „așa cum îmi aștern, așa voi dormi". Nu cred că am înțeles cu adevărat atunci ce a vrut să-mi spună, dar am început prin a decide cum și cu cine îmi petrec timpul liber, iar apoi am decis la ce liceu/specializare mă înscriu, la ce facultate și în care centru universitar, cu cine mă căsătoresc etc. N-am simțit niciodată nevoia de a obține aprobarea lor pentru deciziile mele, dar odată luată decizia, le spuneam și luam aminte la comentariile lor. Nu-mi amintesc nici măcar un exemplu de situație în care părerile lor să mă determine să mă răzgândesc. Dacă și-au făcut griji în legătură cu deciziile mele, nu au lăsat să se vadă niciodată acest lucru. Mama mi-a spus că prietenii lor cei mai buni i-au certat că nu au încercat să mă facă să mă răzgândesc cu privire la alegerea centrului universitar, aflat la peste 300 de km de casă. M-am bucurat de încrederea lor și tocmai încrederea lor a fost cea care m-a călăuzit; am fost întotdeauna atentă ca prin conduita mea și alegerile mele să nu îi dezamăgesc.

Relația mea cu feminismul

Am avut întotdeauna prietene, prietene bune, și am avut capacitatea de a cultiva relații de prietenie cu ele în ciuda distanței sau a altor evoluții firești ale vieții. Unele erau (și sunt și acum) cochete, foarte feminine, altele îmi împărtășeau înclinația spre activism fizic și pasiunea pentru munte. De la fiecare am învățat ceva și le sunt recunoscătoare. Am avut pentru prima dată ocazia

de a surprinde inefabilul „etern feminin" și de a medita serios la această temă în sesiunea de iarnă a anului II de facultate. Stăteam în cameră cu trei colege de la specializarea Istorie. Într-una din zile, când colegele mele deveniseră aproape isterice din cauza celui mai dificil examen din an, programat pentru a doua zi la unul din cei mai exigenți și respectați profesori de la facultate, a intrat în cameră o tânără care avea de vânzare truse de farduri. Trusa, de proveniență străină, era un obiect frumos, culorile erau minunate, iar parfumul subtil era seducător. Obiectul avea, fără îndoială, proprietăți magice pentru că, de cum au dat cu ochii de el, colegele mele au uitat cu totul de examenul de a doua zi, devenind brusc preocupate de complicate elaborări financiare care să le îngăduie să și-l cumpere. Din momentul în care a pătruns acest obiect în camera noastră de cămin, nu s-a mai vorbit deloc despre examen, iar fenomenul nu s-a limitat numai la colegele mele de cameră; până seara, ne-au mai vizitat și alte fete din cămin, intrând cocoșate de spaima examenului de a doua zi și ieșind extaziate de mica trusă de farduri, pe lângă care bietul examen nu mai conta. Deși învățam și eu pentru examen, fenomenul m-a fascinat într-atât, încât mi-am îngăduit să mă relaxez și să-l observ mai bine. În total, nouă fete au repetat fără greș același scenariu. Sunt convinsă și azi că, dacă s-ar fi perindat toate locatarele căminului, aș fi observat aceeași reacție. Concluzia mea a fost atunci: asta înseamnă să fii femeie – să devii irațională atunci când vezi ceva cu adevărat frumos, care promite să-și transfere ceva din frumusețea lui și asupra ta. Femeie înseamnă năzuința spre frumusețe. Nu cred că mi-am schimbat opinia de atunci.

Primul contact cu problematica feministă l-am avut în anul III de facultate, când m-am oferit să prezint un seminar dedicat condiției femeii, la filosofia socială. Deși am avut un acces limitat la informația de valoare (literatura românească disponibilă atunci fiind dominată de modelul „tovarășei"), am reținut câteva aspecte disparate, care sugerau impactul covârșitor al genului asupra destinului personal și profesional al femeilor. Dintr-un interviu cu prof. univ. Călina Mare, am aflat că diferențele între bărbați și

femei sunt minime la absolvirea facultății, dar că ele încep să crească odată cu venirea copiilor pe lume. Din biografia Anei Aslan am dedus că cine vrea performanță de vârf ar trebui să renunțe la familie și copii; din biografia lui Kant am reținut că nu a fost căsătorit niciodată și nu a avut copii, dar nimeni nu l-a compătimit pentru asta, cum s-ar fi întâmplat cu siguranță dacă ar fi fost femeie ș.a.m.d. Obișnuită cu respectul reciproc și spiritul de echitate din familia mea, începeam acum să văd dublul standard de apreciere a contribuției feminine și masculine la viața socială și profesională. Până la seminarul respectiv, nu m-a preocupat în mod special problematica dimensiunii de gen, care făcea totuși parte integrantă din existența mea, așa cum nu mă preocupă modul în care respir sau clipesc. Nici seminarul cu pricina nu mi-a modificat semnificativ domeniul de interes, pentru că la momentul acela planificam căsătoria cu cel care avea să-mi devină soț și orice alt subiect părea de o importanță secundară comparativ cu evenimentul legalizării relației „până când moartea ne va despărți". Remarcasem totuși disparitatea flagrantă a distribuției după variabila gen a profesorilor mei din facultate: în cei patru ani de facultate, am avut doar două cadre didactice femei (dintre care una era profesoară la filologie), restul fiind toți bărbați. Să-ți dorești în vremea aceea o carieră didactică universitară ar fi fost o îndrăzneală nemaipomenită pentru un bărbat, dar pentru o femeie ar fi fost o dovadă de totală lipsă de realism. Firește că am avut momente în care m-am întrebat de ce sunt atât de puține femei în universitate, într-o perioadă în care regimul politic sprijinea teoretic afirmarea „tovarășelor" în toate sectoarele de activitate, având chiar indicatori statistici ai egalitarismului. N-am găsit răspunsul. Am refuzat să cred în lipsa de abilități intelectuale a femeilor, pentru că multe din fete (și nu numai de la facultatea noastră) aveau rezultate academice mai bune decât băieții și nu puteam să-mi imaginez că după absolvire aceste fete se prostesc subit, pierzându-și brusc abilitățile.

Un indiciu sugestiv al modului în care câmpul universitar își perpetua coordonatele patriarhale l-am avut tot în anul III de

facultate, de la un foarte apreciat profesor de psihologie (apreciat și de confrații săi, dar și de studenți), cu care parcurgeam domeniul fascinant al metodelor de investigație utilizate în psihologie; la un seminar, ne-a administrat o probă de reprezentare spațială, precizând malițios exact înainte de startul probei că, de obicei, fetele obțin scoruri mai slabe decât băieții. Am fost atât de revoltată (mai auzisem eu înainte că fetele sunt mai slabe), încât concentrarea mi-a fost afectată și profeția domnului profesor s-a împlinit.

Cred acum că cvasiinexistența femeilor în mediul universitar românesc înainte de 1989 se datora în mare parte stereotipurilor de gen, convingerii că performanța în cercetare este specifică masculinității, sau misoginismului pur și simplu. Însă a limita expunerea de motive doar la aceste rațiuni ar echivala cu acceptarea ipostazei de victimă pentru toate femeile; cum eu nu cred că femeie egal victimă, trebuie să explorez și alte cauze, legate de autoperceperea rolului feminin în societatea românească a anilor ’80 din secolul trecut. Ca studentă, n-am cunoscut nicio colegă care să aibă un nivel de aspirație mai înalt, dincolo de existența comodă dată de slujba la stat și de realizarea prin familie/copii. Dar n-am avut nici modele de rol, posibil de urmat. Singura femeie tânără pe care am văzut-o la susținerea publică a tezei de doctorat în 1986 era fiica unicei femei profesoare de la facultatea noastră și bănuiam că mecanismele de susținere mobilizate prin rețelele informale puse în mișcare de mamă erau excepția, nu regula.

Deși am fost o studentă foarte bună, iar rezultatele mele academice și premiile obținute la concursurile studențești m-ar fi îndreptățit să sper la mai mult, nici eu nu îndrăzneam să aspir decât la cariera didactică în învățământul preuniversitar, pentru care mă pregăteau cei patru ani de facultate. Din realism, dar și în virtutea unui exercițiu autentic de autocunoaștere, îmi propunem să devin un cadru didactic eficient (modelele nu mi-au lipsit), să merg în fiecare zi cu entuziasm la școală, să-mi văd cu plăcere elevii și să-mi cultiv cât pot de mult pasiunile.

După căsătorie, la un an și patru luni, a venit pe lume primul meu fiu, iar după alte patru luni a căzut regimul comunist. Dintr-odată vedeam o mulțime de posibilități deschizându-se; nu mai eram legată de postul meu din învățământ, puteam îndrăzni să-mi doresc o altă carieră. Unul din foștii mei profesori din facultate îmi cerea să mă prezint la concurs pentru un post de asistent. După câțiva ani petrecuți la Institutul de Științe ale Educației din București, ca asistent-cercetare, am devenit asistent la Catedra de Pedagogie a Universității din Iași. În câțiva ani, atmosfera se împrospătase semnificativ în mediul universitar pe care-l cunoscusem ca studentă. Veniseră foarte multe femei, determinate să-și demonstreze potențialul, motivate de șansa pe care o aveau și de oportunitățile de valorizare profesională.

Între toate aceste femei, mă regăseam și eu, onorată de încrederea care mi s-a acordat odată cu postul, recunoscătoare pentru șansele de afirmare implicite, dornică să devin cadrul didactic universitar pe care mi l-aș fi dorit eu însămi ca studentă. Aveam deja doi fii, preșcolari, și niciun sprijin real, în afară de tatăl copiilor mei, universitar și el, urmărindu-și propriile obiective profesionale. Departe de familia soțului meu, și mai departe de familia mea, incapabilă să mă dedic sarcinilor profesionale până când nu erau satisfăcute nevoile copiilor mei, m-am regăsit destul de repede într-o cursă permanentă – cu termenele-limită, cu mine însămi, cu soțul meu –, în care succesul depindea de capacitatea de a rămâne concentrat și de a-ți organiza foarte bine timpul. Am devenit mult mai atentă la abordările colegelor mele, care puteau fi pentru oricine un model de eficiență: implicate în mai multe proiecte, participând la manifestări științifice prestigioase, cu colaborări interesante cu parteneri naționali și internaționali, cu publicații în reviste recunoscute pe plan internațional. Și ceea ce am observat se poate rezuma astfel: fie aveau sprijinul familiei lărgite (mama, sora, cumnata sau soacra disponibile în a-și asuma rolul matern), fie nu aveau copii, fie utilizau bone sau menajere, astfel încât ele să se poată degreva de rolurile matern-casnice și să se poată dedica atât cât este nevoie sarcinilor profesionale. Performanța lor se

baza pe munca și implicarea altor femei, care le suplineau în segmente specifice ale rolurilor asumate prin căsătorie și maternitate, dar rareori prestate ca atare. Am convingerea că, deși funcționează ca o strategie eficientă pe termen scurt, pe termen lung se vor vedea efectele secundare la nivelul personalității copilului sau la nivelul relației părinte-copil. Îmi reprezint succesul în carieră și succesul ca părinte/ca partener într-o relație după principiul vaselor comunicante și cred că ceea ce se câștigă într-o parte se pierde în mod corespunzător în cealaltă parte. Am cunoscut femei care, după decenii de succes profesional, regretau lipsa de implicare în relația cu copilul sau care încercau să-și scape copiii, ajunși tineri, din cursa adicției de droguri sau alcool.

Și eu am folosit această strategie, am chemat-o pe mama să mă ajute ori de câte ori aveam de dat examene sau de prezentat referate pentru obținerea titlului de doctor. Ca să fiu foarte eficientă, condiția necesară și suficientă era să știu că fiii mei primesc cea mai bună îngrijire posibilă cât timp eu sunt implicată în sarcinile profesionale. În intervalele scurte în care mama venea să mă ajute, eram motivată, concentrată și încrezătoare, simțind că mă apropii de obiectivul propus cu eficiență.

Soțul meu n-a experimentat astfel de anxietăți în parcursul său profesional, pentru că de copii aveam grijă eu. La fel ca el, cred că majoritatea covârșitoare a colegilor mei are avantajul de a opera cu mai mare ușurință clivajul dintre nevoile copiilor și propriile nevoi profesionale, ceea ce le creează o mai mare disponibilitate în implicarea în sarcini profesionale. Cunosc un singur coleg bărbat, căsătorit și tată a trei fetițe, care se implică în educarea copiilor la fel de mult ca mama lor, care n-au apelat la bone sau alte substitute materne și care n-a apucat să-și finalizeze teza de doctorat. Pot să evoc, de asemenea, perioada în care eu am fost plecată din țară șase săptămâni cu o bursă Tempus; soțul meu i-a dus pe copii la mama mea, convins că asta e cea mai bună variantă, în loc să-și asume toate responsabilitățile ce decurgeau din statutul său de tată temporar singur. De fiecare dată când a fost el plecat la diverse stagii și specializări, eu nu mi-am trimis copiii de

lângă mine. Mi-am trimis copiii de lângă mine doar când am început să scriu teza de doctorat; am așteptat vacanța de vară și am planificat un itinerariu fascinant pentru soțul meu și copii, destinat să le ocupe timpul următoarele trei săptămâni. Mi-am asigurat astfel confortul emoțional și fizic care să-mi permită o imersie totală în problematica abordată de teza mea de doctorat: problemele de comportament ale elevilor în școală. Le-am simțit lipsa, mai ales la sfârșitul zilelor de muncă, dar în esență m-am străduit să profit cât puteam de libertatea asigurată astfel, muncind 14-16 ore pe zi. Când au revenit din vacanță, mi-au arătat cele mai haioase fotografii de vacanță făcute vreodată, iar eu am avut certitudinea că aranjamentul nu a prejudiciat pe nimeni, în afară de mine, care am ratat câteva episoade minunate din copilăria fiilor mei. Am avut parte însă de o revanșă tardivă: mi-am susținut teza de doctorat în aceeași zi cu un coleg de-al meu, iar unul din membrii comisiei (profesor la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj) i-a spus decanului că teza mea e mai bună comparativ cu cea a colegului meu. *Quod erat demonstrandum*: iată cum nu se poate mai clar o față a dimensiunii de gen, pe care nu poți s-o interpretezi decât într-un singur fel, și anume în sensul că șansele de afirmare pentru femei (mai ales cele care au și copii mici) și pentru bărbați în mediul universitar nu sunt egale. Atunci de ce ar trebui să fie identice criteriile de evaluare a performanței? Am început să mă întreb dacă e corect ca performanțele unei femei să fie comparate cu cele ale unui coleg care nu e tată decât două ore pe săptămână.

Când mi-am publicat prima carte, am fost foarte mândră de realizarea mea, cu atât mai mult cu cât, la diverse manifestări științifice, lumea părea să mă repereze după calitatea mea de autor. Cartea părea să-mi legitimeze statutul și să-mi confirme că efortul a meritat orice sacrificiu. Cea mai mare satisfacție am avut-o când mi-am publicat teza de doctorat, la care am muncit cu atâta pasiune. Am primit atunci un feedback rapid, atât din partea colegilor de la alte universități, cât și din partea foștilor mei profesori de la universitate și a beneficiarilor, adică profesorii din

învățământul preuniversitar. Din nou, sentimentul de împlinire profesională a fost copleșitor.

Reevaluarea rolurilor feminine tradiționale

Am uneori conștiința faptului că n-am reușit să fiu o mamă la fel de bună ca mama mea, care a fost o prezență stabilă în viața mea și care s-a dedicat admirabil copiilor ei. Comparația cu propria mamă este cu atât mai defavorabilă mie, cu cât m-am familiarizat mai mult cu literatura științifică despre psihologia copilului, despre atașament, despre variabilele care modelează echilibrul psihic la viitorul adult sau despre transmiterea transgenerațională a stilului de interacțiune părinte-copil.

Spre deosebire de mama mea, am devenit gospodină forțată de împrejurări și fără nici o vocație. Îmi place prea mult să citesc ca să mă simt bine în bucătărie; sunt incapabilă să mănânc ceea ce gătesc eu, deși produsele mele culinare par a fi apreciate de familie și de prieteni (oricum, n-am îmbolnăvit niciodată pe nimeni). Bucătăria, în care intram ocazional în copilărie (iar mama îmi spunea de fiecare dată, invariabil, să-mi scot mâinile din buzunare) este un spațiu care mă devalorizează, pentru că aici pierd din nou, sistematic, în competiția cu priceperea și pasiunea pentru gătit a soțului meu. Am început recent să-mi reevaluez priceperea culinară după ce am văzut un reportaj despre pâinea făcută în casă de femeile din Saschiz, Mureș; reporterul spunea că această pâine, spre deosebire de cea fabricată industrial, îl are pe Dumnezeu în ea, pentru că femeile care o fac se închină înainte de a începe frământatul și lucrează la ea cu smerenie și dragoste. Mi-am amintit de femeile simple de la țară, când frământă cozonacii sau când fac pască sau când fac orice fel de mâncare, ca într-un ritual sacru, menit să asigure sănătatea și prosperitatea familiei și casei. A găti nu mi se mai pare o trudă acum, ci o muncă nobilă, pe care trebuie să știi s-o apreciezi. Orice muncă făcută cu devoțiune, în

beneficiul familiei, este o muncă nobilă. Cred că altruismul tradițional al femeii ar trebui mai mult apreciat, în loc de a se face presupunerea implicită de lucru care „se cuvine". Sănătatea fizică și psihică a copiilor – echilibrul psihic al adulților de mâine – depinde de implicarea femeilor și de „altruismul" lor. În spatele fiecărui bărbat de succes stă o femeie puternică; în spatele fiecărei femei de succes stă cel puțin o altă femeie care prestează roluri tradiționale. Personal, am convingerea că munca tradițională a femeii este cel puțin la fel de importantă ca performanța femeii „de carieră". De aceea, mă revoltă vizibilitatea ipocrită a recunoașterii doar a meritelor determinate de performanțe, mesajele „culturii pentru femei", pentru care nu contează decât segmentul „de carieră". Toate reclamele la produse pentru femei, revistele pentru femei distorsionează grav realitățile dimensiunii de gen. Cum rezolvă feminismul această nedreptate? E un feminism cu două viteze – pentru femeile de carieră și pentru celelalte – sau e un feminism cu două fețe? De ce nu se recunoaște importanța socială covârșitoare a rolului feminin tradițional? Îmi doresc nespus să trăiesc momentul în care rolul casnic va fi considerat o profesie în sine și va fi retribuit ca atare, pe măsura responsabilității sale intrinsece. Ar putea fi o soluție de natură să redea demnitatea tuturor femeilor.

Am încercat să mențin echilibrul între viața mea privată și cea profesională și, dacă am reușit, asta se datorează unei selecții mai atente a proiectelor, astfel încât să evit supraîncărcarea, dar să-mi asigur satisfacțiile profesionale, cât și faptului că fiii mei, pe măsură ce au crescut, au devenit mai autonomi și n-a mai fost nevoie de aceeași implicare în relația cu ei. Încerc să-mi cultiv în continuare pasiunile – muntele, arta, lectura, schiul – pentru că astfel îmi asigur energia și entuziasmul pentru orice provocare sau pentru sarcinile de anduranță. Consider că e esențial să transmit – atât studenților mei, cât și fiilor mei – preocuparea permanentă pentru discernerea și promovarea adevăratelor valori, într-o lume în care se creează cu prea mare ușurință false nevoi și false valori.

Vreau să închei declarând că mă simt privilegiată că sunt femeie pentru că am trăit și trăiesc atât de multe experiențe minunate, pe care le-aș fi ratat dacă aș fi fost bărbat. Înțeleg acum dualitatea atât de frumos exprimată în reprezentarea grafică *yin-yang*; trebuie să fii mai întâi slab ca să poți deveni mai târziu puternic și să nu-ți folosești greșit puterea. Puterea îți îngăduie să iubești, autentic și profund. Cred că misiunea femeilor pe pământ este nu de a deveni duplicate caricaturale ale bărbaților, ci de a îmbogăți și înnobila cu grație și echilibru viața.

◆

Cristina Neamțu (n. 1965) este conferențiar doctor la Facultatea de Psihologie și Științele Educației, Departamentul de Științe ale Educației, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași. A publicat trei cărți, cinci capitole în lucrări colective și peste 30 de articole și studii în volume și reviste de specialitate. Dintre lucrările publicate pe domeniile principale de cercetare, menționăm: *Psihopedagogie specială* (Polirom, 2000); *Devianța școlară* (Polirom, 2003); *Educația sexuală – o provocare pentru școala românească* (Institutul European, 2004).

Despre „celelalte” inegalități de gen ale lumii patriarhale

Andrei Țăranu

Cu mulți ani în urmă, veneam de la București la Iași cu trenul, cu trenul acela prăfos și încet, care oprea parcă prin toate gările, deși se declara accelerat. Lângă noi în compartiment era o doamnă din Bârlad, extrem de drăguță și binevoitoare. Era extrem de afectuoasă și ne-a povestit diverse despre ea, soț, copii și nepoți. La sfârșitul călătoriei parcă ne cunoșteam de-o viață. Una dintre povestiri mi-a atras atenția în mod deosebit, fiind oarecum paradigmatică despre felul în care era – și poate mai este – privită lumea acum douăzeci de ani. Doamna respectivă avea doi copii, un băiat și o fată, ambii căsătoriți și stabiliți în București; se și întorcea de la ei, de fapt. Din punctul ei de vedere, fata avusese un noroc incredibil: soțul ei era bun, câștiga bine – vorbim de începutul anilor ’90 –, o ducea în străinătate, îi făcea toate voile și îi găsise un serviciu bun. Îmi amintesc și acum: „Vai, ce drăguț este, îi aduce cafeaua la pat dimineața”. Nu la fel de norocos fusese băiatul: se căsătorise prost, pentru că nevasta lui era rea, egoistă și îi cerea o grămadă de lucruri, probabil inclusiv să-i aducă cafeaua la pat. Clar, era sub papuc, lucru care o nemulțumea pe mamă și care o și făcuse să plece mai repede înapoi acasă.

Schizofrenia era completă – norocul fetii era ghinionul băiatului și doamna nu înțelegea acest adevăr simplu. Cel mai probabil, ea însăși își pusese de mult soțul „sub papuc" și nu i se părea a fi ceva rău în asta, dar ar fi vrut ca fiul să fie altfel: mai bărbat, mai înfipt, nu un mototol sub papucul nevestei. Dar, da, fata avea dreptul și chiar datoria să-și „împileze" soțul, pentru că așa este o familie fericită.

Subiectul egalității de gen este punctul nodal al ideologiei feministe, dar el este tratat de obicei unilateral – bărbații sunt cei care și-au impus cultura, care este una prin excelență a violenței, ceea ce conduce inevitabil la un conflict (dialectică) între genuri. Iar feminismul încearcă să înlocuiască această cultură a conflictului cu una a egalității, respectului și, de ce nu?, a compasiunii. Se ridică întrebarea dacă acest deziderat este și înțeles ca atare de toți actanții sociali din interiorul acestei trame ideologice. Căci, de multe ori, sau pentru mulți bărbați, activismul feminist apare mai degrabă ca o formă de represiune suplimentară alături de toate celelalte forme de represiune (socială, economică și politică) în sensul dat termenului de Herbert Marcuse[1]. Desigur, atâta vreme cât demască formele de abuz contra femeilor, cât încearcă să genereze cât mai multă egalitate socială de gen – în sensul nediscriminării economice etc. –, feminismul este o ideologie receptă, care se întemeiază pe activismul de tip social al mișcărilor de stânga. Dar când acest activism depășește granița subțire dintre cerințele legitime de egalitate înspre confruntarea de gen, în mod paradoxal, modelul ideologic ia accente radical autoritare. De exemplu, tendința de segregare (acțiuni nonmixte), atitudinile lesbiene ca manifest politic, reacțiile misandrice.

De altfel, am întâlnit de mic acest autoritarism feminin. Mama mea era, și este, autoritară, iar mama ei a fost, la fel, autoritară. Pe bunica mea am cunoscut-o prea puțin, a murit când eram foarte mic, dar mama mea a fost întotdeauna mândră că seamănă cu

1. Herbert Marcuse, *Eros și civilizație. O cercetare filosofică asupra lui Freud*, Trei, București, 1996.

mama sa, și nu cu tatăl său (care a trăit mult și pe care l-am cunoscut mult mai bine). Și mama mea, și frații și surorile ei, îl considerau molâu și cam stupid și așa am fost învățați să-l considerăm și eu, și sora mea, și verii și verișoarele noastre. Nu era vreun bețiv, nu avea păcate majore, iar la vârsta lui era destul de muncitor. Dar tonul la adresa lui era destul de depreciativ. Iar acest ton depreciativ s-a transferat destul de rapid și la adresa tatălui meu. Tata era orfan de ambii părinți și crescuse într-un orfelinat, așa că nu avea repere familiale foarte clare; astfel că, văzând că asta e soarta soților, și-a acceptat-o pe a lui. A fost și încă este dominat de mama mea, acceptând fără multe comentarii tot felul de lucruri pe care eu – cel de acum – nu le-aș accepta în ruptul capului. I s-au dat sarcini la limita imposibilului în perioada cea mai grea a comunismului – de exemplu, să ne mutăm într-un apartament în centrul Iașului –, pe care el le-a acceptat fără crâcnire. Mama l-a certat și l-a ironizat permanent – și încă o mai face, deși oarecum fără tragere de inimă, pentru că amândoi sunt în vârstă –, considerându-l un copil mai mare ce trebuie supravegheat și controlat permanent. Exista un schimb tacit, ea călca, spăla și făcea de mâncare, el făcea treburile grele, de pildă bătutul covoarelor, mutatul mobilei, aranjatul tablourilor etc., acțiuni care la noi se desfășurau permanent, nu știu de ce. De fapt, știu: mama a avut la un moment dat mania mutatului; ne-am mutat într-un an calendaristic în patru case. Așa că viața noastră a fost o permanentă tranziție de la un apartament la altul. Noroc cu comunismul – iată că a fost și el bun la ceva –, pentru că spațiul locativ era limitat, astfel că în ultimul apartament am rămas mult mai multă vreme.

Tatăl nostru ne iubea, și ne iubește, foarte mult, excesiv poate, ceea ce evident a fost o posibilitate de șantaj sentimental uriaș din partea mamei mele – nu te supui, plec cu tot cu copii. Așa că el s-a supus. Și s-a infantilizat, acceptându-și chiar cu autoironie soarta. Între el și noi, copiii, nu era mare diferență de tratament din partea mamei, așa că am luat-o ca atare. Și mai ales că în marea, imensa majoritate a familiilor cu care intram în contact,

fie vecini sau prieteni, lucrurile păreau să stea la fel. Toți copiii cu care ne jucam erau mai mult sau mai puțin în aceeași situație: mama, alfa și omega universului, iar tatăl, un epsilon marginal în economia familiei. Rarele divorțuri le erau imputate exclusiv soților – bețiv, afemeiat, mizerabil –, iar soțiile erau privite prin prisma universalei „săraca, n-a avut noroc". În timp ce ele, mamele noastre, avuseseră noroc din plin (ca în povestea de mai sus), căci își țintuiseră soții prin cicăleală, gătit, curățenie și copii. Cred că obsesia națională față de Elena Ceaușescu venea din această autocomparație cu familia standard: soțul nu face decât ce-i spune soția. Dictatura din mediul public se insinua și în mediul privat nu numai prin frica de Securitate și Partid, ci și prin autoritarismul feminin.

Adolescența mea a coincis cu perioada cea mai dură a comunismului, cea de sfârșit de epocă, în care s-au fondat modelele psihologice ale contemporaneității. Mizeria era absolută: apa, căldura (inclusiv gazul metan) și curentul erau raționalizate, la fel și mâncarea. Societatea era iritată permanent, pe bună dreptate, și își defula complexele și idiosincraziile în cinism și în blazare, un fel de silă de viață de care erau vinovați ceilalți. Iar în cazul nostru, al tinerilor, sila și cinismul profesorilor se îndrepta spre elevi, căci eram singurii care nu puteau reacționa decât într-o uriașă competiție de status între noi. Viitorul era sumbru și mizerabil, la fel ca prezentul, așa că toți am învățat arta supraviețuirii și a competiției acerbe pentru acel minor orizont colorat ce se întrevedea în fața noastră în viitor. În această competiție dementă – și azi îmi dau seama că fără nici un rost –, egalitatea de gen era respectată complet. Băieți și fete deopotrivă își transgresau genul pentru a fi în competiția pentru treapta I, treapta a II-a, pentru facultate, pentru orice. Într-o țară socialistă, competiția pentru status era uriașă, mult mai mare decât oriunde în Occidentul capitalist, boala care s-a permanentizat în societatea românească cred că din acea perioadă.

Un rudiment de sexualitatea exista și atunci, dar el era la fel ca în comuna primitivă. În condițiile legilor antiavort – extrem

de dure –, a lipsei de anticoncepționale și chiar de prezervative, orice relație sexuală era de o raționalitate atât de rece, că genera frigiditate la ambele genuri. În acest domeniu, religia și ideologia își dăduseră insidios mâna – plăcerea sexualității era un păcat și pentru creștin, și pentru socialistul ateu. Finalul sexualității nu putea fi, cel puțin la vârsta noastră, decât dramatic. Așa că, și din acest punct de vedere, genurile erau egalizate prin frică și prin morală creștină. Băieții se lăudau cu uriașele lor aventuri sexuale, fetele își povesteau unele altora de diverse relații erotice, dar în realitate sexualitatea în comunism începea târziu, pentru cei mai mulți, și destul de chinuit.

Autoritatea părinților – și mai ales a mamelor, căsătorite ele însele în cea mai mare parte virgine – își spunea cuvântul în mod categoric. Mame, tați, bunici și alte rude supravegheau cu mare atenție tipul de relații dintre băieți și fete și limitele acestora. Exista, desigur, mitul că băieții erau mai liberi și aveau mai multe șanse de a avea relații sexuale, spre deosebire de fetele închise în gineceul familial. Dar în cea mai mare parte era un mit. Pentru că matematic șansele erau foarte mici de a întâlni acele fete care erau la fel de libere ca băieții, așa că libertatea (oricum mai mult prezumată) băieților era inutilă. De aici și această schizofrenie socială – părinții ar fi vrut ca băieții lor să fie niște Casanova, iar fetele, în bună tradiție ortodoxă, să se căsătorească virgine.

Având o soră, am putut asista la această inconsecvență logică din partea părinților mei, care, doctrinar, era ridicată la grad de adevăr absolut. Orice fată cu care veneam acasă era privită oarecum ciudat, deși cu simpatie – făcea parte din reificarea mitului –, în timp ce orice băiat cu care venea sora mea era privit cu suspiciune directă și în scurt timp scos din joc. Ilinca avea de învățat și deci nu avea timp de chestii din astea. Desigur, și mie mi se întâmpla la fel când conduceam o fată acasă. Rar o mai conduceam și a doua oară.

Imediat după Revoluție, lucrurile nu s-au schimbat radical în acest tip de relații, doar că presiunea competițională a crescut. Pe lângă competiția inițială legată de viitor s-a accentuat și cea legată

de bunăstare. Societatea occidentală a trecut, remarca Michael Sandel[1], de la economia de piață la societatea de piață în ultimii treizeci de ani. Și acest proces s-a petrecut în momentul în care clasele sociale, spune el, s-au amestecat până la disoluția conceptului de clasă, ceea ce a condus și la dispariția moralei, monetizată și ea. Societatea românească din punctul meu de vedere a trecut direct în societatea de piață, chiar înainte de a intra în economia de piață. Căci fiind o societate fără clase sociale, amestecate moral de etica și echitatea socialistă, *confortabilitatea* a devenit norma comună a tuturor cetățenilor. Și chiar dacă normele au rămas aparent rigide, cu o sumă importantă de bani chiar și mamele puteau închide ochii. În bună tradiție marxistă, morala a rămas pentru săraci și pentru neadaptați. Or, eu am fost și una, și alta.

Mutarea la București mi-a permis să ies din lumea provincială a Iașului, cu avantajele și dezavantajele pe care le permitea un asemenea provincialism, și intrarea în lumea competiției economice, de status și pentru sexualitate. Adică în realitate. Iar realitatea anilor '95 era cumplită. Sărăcia era completă, dar altfel decât mizeria comunistă care era egală pentru copleșitoarea majoritate. Primul meu salariu a fost de sub 100 de dolari pe lună, așadar, cam la limita sărăciei statistice a ONU, dar mi se cerea să muncesc, să gândesc și să mă adaptez ca pentru câteva mii. Bărbați și femei deopotrivă se aflau în aceeași situație – și în bună măsură se mai află și astăzi, doar că standardele de cost al vieții s-au mai schimbat. Și, pe acest fond de inechitate socială, mi-a fost dat să mă întâlnesc cu feminismul.

Prima feministă declarată pe care am întâlnit-o a fost (și este) o flamură a feminismului în România. Folosea și încerca să răspândească corectitudinea politică într-o societate care nici nu auzise de așa ceva și care o privea cu mefiență maximă. Vocile critice la adresa corectitudinii politice erau în vremea respectivă extrem de multe și din registrele superioare ale intelectualității. Ea apărea

1. Michael J. Sandel, *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*, Farrar, Straus and Giroux, 2012.

într-o lumină nouă și extrem de pozitivă în raport cu închistarea pe care o dădeau studiile moral ortodoxiste, ironic teologale și insipid naționaliste. Așa că i se putea ierta faptul că-și ironiza soțul până la limita umilirii și încerca să-și controleze fiul până la aneantizarea personalității lui. În definitiv, asta făcuse și mama mea, care nu era/este feministă. Dar acest demers de întărire a corectitudinii politice în spațiul public s-a dovedit și o armă socială redutabilă. Căci, cu timpul, umbra metaforică din primele lucrări feministe și-a transformat ironia în cinism gros și etica discursivă în arivism instituțional rapace, fie pentru ea, fie pentru soțul ei, fie pentru amândoi împreună.

Din fericire, nu acesta este singurul tip de feministă din societatea românească, persoane de o decență intelectuală de mare clasă precum Laura Grünberg sau Doina Olga Ștefănescu au promovat și promovează feminismul (prin revista *ANAlize*, de exemplu) fără a-l radicaliza fără rost. Doar că ele nu reușesc și probabil nici nu vor reuși să aglutineze grupuri atât de largi de adepte (și adepți?) precum cinismul și radicalismul de la Biblioteca Alternativă, de exemplu, care nu primește voci masculine în dezbaterea feministă.

Astfel, feminismul din România, deja născut de mai bine de două decenii, continuă să fie sfâșiat între curente și destul de excentric pentru publicul larg, continuând astfel schizofrenia discursivă a societății românești. Feminismul a avut și are multe virtuți în a pune probleme morale societății și de a-și exprima dezacordul față de un tip de etică patriarhal-medieval care continuă să existe într-o societate ce se vrea postmodernă. Ca mișcare postmaterialistă, feminismul a realizat și a stabilizat – alături de mișcările antisegregaționiste – corectitudinea politică ca pe un pilon extrem de important al contemporaneității, care trebuie permanent întărit. Permanent voi fi alături de mișcările antiviol, mă voi împotrivi discursului misogin sau cu caracter ce incită la inegalitate de gen. Dar atunci când însuși feminismul generează inegalitate de gen, el devine indezirabil. Căci atunci când ceri egalitate nu poți să ceri „mai multă egalitate", e o sintagmă precum „lupta

pentru pace". Într-o societate în care inechitatea și inegalitatea este atât de mare și atât de apărată de curentele intelectuale și ideologice mainstream în numele capitalismului modernizator, a *emphasize* (a scoate ochii, a sublinia, a băga în ochii cuiva) doar o singură latură a inechității apare mai mult ca frustrant generând reacții de respingere. Feminismul s-a născut alături și în siajul atâtor mișcări și ideologii eliberatoare și egalizatoare social, lucru demn de toată stima, feminiștii și feministele militând alături de mișcările antisegregare și progresiste. Dar atunci când dorește să se transforme în mainstream intelectual, pare a căpăta aceleași obiceiuri autoritare ca și cultura pe care dorește să o înlocuiască. La fel, cum în copilăria și tinerețea mea mama și femeile dimprejurul meu mi-au dat sentimentul că doresc să-mi limiteze libertatea în numele bunăstării mele materiale și în celălalt caz sexuale. Atunci când egalitatea și libertatea devin monede de schimb pentru a obține altceva, democrația ca principiu dispare în numele lipsei de reprimare tocmai pentru a genera reprimare suplimentară.

Voi încheia cu îndemnul de a ne apleca asupra versurilor copilăriei mele, fredonate atât de des tocmai pentru a exemplifica represiunea suplimentară:

Hush now baby, baby don't you cry
Mama's gonna make all of your
Nightmares come true
Mama's gonna put all of her fears into you
Mama's gonna keep you right here
Under her wing
she won't let you fly but she might let you sing
Mama will keep baby cosy and warm.

Mother do think she's good enough for me
Mother do think she's dangerous to me
Mother will she tear your little boy apart
Oooh aah, mother will she break my heart
Hush now baby, baby don't you cry

Mama's gonna check out all your girl friends for you
Mama won't let anyone dirty get through
Mama's gonna wait up till you get in
Mama will always find out where
You've been
Mamma's gonna keep baby healthy and clean
Ooooh Babe Ooooh Babe Ooooh Babe
You'll always be a baby to me[1]

◆

Andrei Ţăranu (n. 1969) este conferențiar doctor la Facultatea de Științe Politice, Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSPA) din București. Interese de cercetare: analiza politică, doctrine politice, simbolică politică, teorii politice contemporane, partide politice. Cursuri predate: Ideologii politice, Ideologii politice contemporane, Simbolică politică, Programe politice, Teorii politice contemporane. A publicat numeroase studii și articole în reviste de specialitate din țară și străinătate, precum și mai multe volume de autor ori în colaborare, dintre care menționăm: *Comunitarismul. Doctrină contemporană* (ARC, Chișinău, 2005), *Doctrine politice moderne și contemporane* (Editura Fundației PRO, 2005), „Globalization and Policies of Development" (eds.: Paul Dobrescu, Andrei Ţăranu, Alina Bârgăoanu, Politeia, 2007), *Resursele Puterii. Statul neopatrimonial în România* (în colab. cu Ștefan Stănciugelu, Bastion, Timișoara, 2010).

1. Pink Floyd, „Mother", albumul *The Wall*, 1978.

Cum am devenit ceea ce sunt. O analiză ideologică a biografiei

Daniel Șandru

Argument

Ceea ce expun în paginile care urmează reprezintă, pentru mine, o foarte bună ocazie de a aplica un tip de analiză pe care îl teoretizez și despre care cred că poate fi un instrument cu vocație interdisciplinară. Este vorba despre analiza ideologică, prin care înțeleg o formă de arheologie discursivă al cărei obiectiv principal este de a releva modul în care iau naștere, se formează și evoluează proiecțiile noastre ideatice despre realitatea socială. Situată, cumva, în siajul „perspectivismului" lui Karl Mannheim, această formulă analitică îmi oferă, iată, posibilitatea de a deveni eu însumi subiect al investigației. Și, trebuie să mărturisesc, nu este tocmai confortabil, dată fiind „privirea în oglindă" asupra propriei deveniri, prin raportare la problematica egalității de gen.

Fetele sunt sensibile, băieții trebuie să le protejeze

Nu cred că pot spune cu precizie care a fost primul moment în care am conștientizat existența unei diferențe între rolurile de gen. Din poveștile copilăriei, inventate pe structura unei narațiuni mitice de bunicul, rețin ca o stare de „normalitate" faptul că prințul (Făt-Frumos) se afla mereu într-un soi de cursă inițiatică, la finalul căreia se ivea prințesa (Ileana Cosânzeana), pe care fie o salva în ultimul moment, fie o proteja în fața forțelor răului pe tot parcursul istorisirii. Corespondența între această împărțire narativă a rolurilor și realitate o găseam mai ales pe dimensiunea protecției familiei, pe care o vedeam, cumva, piramidal: așa cum tata trebuia să o protejeze pe mama, aceasta avea, la rându-i, rolul primar în a ne proteja pe noi, copiii. De asemenea, rolul meu imediat era de a avea grijă de fratele meu, mai mic cu un an și jumătate, într-un mediu pe care îl percepeam ca fiind „al meu" (cel din jurul blocului în care locuiam, iar apoi cel din cartier), dar în care puteau să apară și „pericole". Nu-mi era foarte clar de ce anume trebuie să fim protejați de către mama și tata – poate doar de „țiganii" care erau invocați de fiecare dată când apărea încercarea părinților de a ne corija comportamentul neascultător, când ni se spunea, deci, „să fim cuminți, că altfel ne iau țiganii", un stereotip discriminatoriu foarte răspândit în mediul familial românesc de factură medie. În rest, primeam mereu asigurări că părinții „fac totul" pentru ca nouă „să nu ne lipsească nimic", iar din acest punct de vedere puteam observa, încă de la o vârstă fragedă, că atribuțiile lor sunt, în mare, similare: și tata, și mama munceau (el maistru în industria lemnului, ea laborant-chimist în industria textilă), amândoi se zbăteau să procure alimente odată cu apariția perioadei de penurie din anii '80 ai comunismului ceaușist, iar în perioadele de socializare relaxată (petrecute de obicei duminica, la marginea orașului) se implicau la fel de mult în jocurile noastre. Existau, în mod evident, și diferențe notabile:

mama lucra în trei schimburi (dimineață, după-amiază, noapte), tata numai în două (cu excepția urgențelor), iar principalul rol domestic (ceea ce ținea de gătit sau de asigurarea igienei copiilor) îi revenea, de asemenea, mamei. Revin, prin asta înțelegeam „normalitatea", într-o lume în care și părinții colegilor de joacă sau de școală se comportau la fel. Înțelesesem, de altfel, că la fel stătuseră lucrurile „în vechime", din moment ce „mamaia" (bunica de pe tată, situată în a treia generație urbană) fusese, după căsătoria cu „tataia", casnică, îngrijind de copii și, mai apoi, de nepoți. Pe de altă parte, nu sesizam nici o diferență majoră între băieți și fete atunci când venea vorba despre jocurile de la bloc. Este posibil, rememorez acum, ca această chestiune să fie dată și de faptul că alături de mine și de fratele meu se afla, foarte des, verișoara noastră de pe tată, pe care o priveam (iar asta ține și azi) ca pe o soră. Existau, totuși, două excepții – jocul de fotbal și jocul de-a războiul. În jocul de fotbal fetele nu erau niciodată implicate. Pur și simplu, jocul de fotbal „nu era o glumă", ci, pentru mine cel puțin, era o trăire intensă, puternic afectivă (ceea ce m-a făcut, multă vreme, să plâng atunci când pierdeam; abia în adolescență, când deja îl practicam în mod „profesionist", i-am priceput spiritul competițional), cu care fetele nu puteau fi asociate. Cât privește celălalt joc, „de-a războiul", aici fetele aveau un rol clar delimitat, așa cum văzusem în filme: ele erau „doctorițe" și, fiind vorba de „armată", trebuia ca ele să se subordoneze unui comandant (rol pe care, cel mai adesea, mi-l asumam). Aici regăsesc prima extrapolare a necesității protecției pe care o percepusem în poveștile bunicului și în mediul meu familial – aveam, cumva, intuiția că fetele trebuie protejate, chiar dacă „pericolul" nu putea exista decât, cel mult, la nivelul unui joc. Dacă, în cazul acestor două jocuri, „frontierele" de gen erau limpede trasate, lucrurile stăteau altfel în mediul oficial. De exemplu, la școală, unde am aflat că, în cadrul organizației de pionieri, și fetele pot avea rolul de „comandant" (de grupă ori de detașament), în baza rezultatelor bune obținute la învățătură. Tot acolo am putut vedea, în ultima clasă a ciclului gimnazial, că fetele au același statut din punct de vedere

„militar", din moment ce participau la orele de tragere cu arma din cadrul disciplinei intitulate Pregătirea pionierilor (sau a tineretului?) pentru apărarea patriei.

Formal, regimul comunist promova egalitatea de gen. În plan informal, familia medie românească era una în care modelul patriarhal era (și cred că în continuare este) cel dominant. Curios este că, în familia mea, deși mama era cea care „articula" pedepsele ce ne reveneau, mie și fratelui meu, pentru diversele năzbâtii, nu pe ea o percepeam ca autoritate. Rolul acesta îi revenea tatălui meu, despre care nu am amintiri conflictuale, cu excepția celor din perioada adolescenței, minore însă. Violența nu a reprezentat vreodată o prezență familială, după cum nu am regăsit-o nici în cazul familiilor colegilor și prietenilor pe care îi vizitam. Pe de altă parte, momentele neînțelegerilor familiale dintre părinții mei pot fi puse, ca fapte de viață, sub marca ironiei dusă spre sarcasm de tata și a plânsului mamei. Pentru noi, copiii, acestea treceau repede, dar nu am convingerea că la fel se întâmpla pentru ei. Cu toate acestea, tata a fost un model din perspectiva respectului pentru muncă și a seriozității (întrucât era șeful secției de mobilă pentru export, invoca mereu seriozitatea germanilor cu care intra în contact), iar mama întruchipa perfect, și pentru noi, dar și pentru cei ce o cunoșteau, modelul „gospodinei". Pe de altă parte, bunicii dinspre tată (cu cei dinspre mamă, care locuiau la țară, am avut contacte „fragmentate") erau modele de „eroi": bunicul fusese luat prizonier de către armata sovietică în urma luptelor de la Cotul Donului, iar bunica fusese deportată de sovietici, în 1945, în lagărul de muncă din regiunea minieră Donbas (Ucraina) de azi. Acolo se reîntâlniseră (pentru că se cunoscuseră înainte, erau din același oraș), iar după eliberare, în 1948-1949, se și căsătoriseră. Mai mult șoptită înainte de 1989 – și cu interdicție clară de a o spune mai departe –, povestea bunicilor s-a consolidat foarte bine în memoria mea afectivă. Cât privește existența unui model de feminitate, respectiv de masculinitate în plan social/comunitar, elementul oficial își făcea din nou simțită prezența – cuplul Ceaușescu reproducea, propagandistic, imaginea mamei și a tatălui

iubitori, care au mereu grijă de copiii patriei. Așa reieșea din ședințele pionierești, din ziarul oficial al Partidului Comunist Român, pe care îl conspectam pentru orele obligatorii de învățământ politic și din reportajele proiectate în cele două ore de televiziune.

Pentru a rezuma, stereotipurile de gen vehiculate în mediul familial și social în care am evoluat până la vârsta adolescenței își regăseau intersecția în ideea că fetele sunt sensibile și băieții trebuie să le protejeze. Era inexistentă orice formă de violență. Ni se spunea și știam că, atunci când se lovesc, băieții nu trebuie să plângă (pentru că nu sunt fete), că în jocurile băieților nu intră cele cu păpuși (rezervate exclusiv fetelor), că fetele sunt mai disciplinate (aspect care era des asociat cu cel al succesului în plan școlar) și mai îngrijite. Un episod interesant se leagă de nașterea surorii mele, cu 14 ani mai mică, în 1989. Este, cred, momentul în care am conștientizat acut fenomenul maternității și imposibilitatea biologică a asocierii acestuia cu masculinitatea. A fost, de asemenea, momentul în care – și încurajați de tata fiind – eu și fratele meu am perceput efectiv că mama are nevoie de protecția noastră. Nu pot uita însă sentimentul de inexplicabilă (și total absurdă) jenă pe care l-am avut în momentul în care, însărcinată fiind, mama a venit la școală, iar colegii mei băieți au început să mă ironizeze, spunându-mi „gravidul". L-am depășit însă foarte repede, pentru a-i lua apărarea, și am resimțit acest lucru ca pe o direcție clară a comportamentului masculin. Ulterior, acest sentiment al „protectorului" care puteam fi, urmând tatălui meu, s-a extins și asupra surorii mele. Pentru o bună bucată de vreme, dat fiind că mama și tata lucrau, am împărțit cu fratele meu acest rol, care includea, desigur, îngrijirea fizică a bebelușului, plimbarea și alimentarea acestuia (fapt pe care îl consideram, din nou, a ține de firescul mediului familial și care mi-a servit ulterior în îngrijirea fiului meu).

Fractura istorică din 1989 nu a modificat structural, din punctul meu de vedere, realitatea românească în ceea ce privește relațiile de gen. Poate a făcut doar ca tipul informal al raporturilor de gen să se reverse în plan social, ajungându-se astfel ca modelul

patriarhal să devină mai vizibil și să fie realmente pus în discuție, odată cu evoluția surselor alternative de informare. Perioada de interval dintre adolescență și maturitate, ce se suprapune peste studiile liceale și cele universitare, a decurs temporal într-o epocă a schimbărilor rapide. Am resimțit, la cel mai profund nivel, „bombardamentul" informațional, care nu se regăsea doar sub aspectul dezvoltării presei (în special cea scrisă, care includea deopotrivă ziare militante civic și politic, dar și publicații cu tentă pornografică, aflate pe toate tarabele), ci și la acela al accesului la valorile simbolice ale lumii occidentale: filme, muzică și cărți. Pe acestea din urmă le-am descoperit în chiar ordinea redată. Mirajul filmelor (incluzându-le, desigur, pe cele de desene animate, după care tânjisem în perioada copilăriei) m-a atras între 14 și 16 ani. A urmat cel al muzicii: după câteva „căutări", trecând prin ascultarea muzicii disco și a celei rap, am descoperit heavy-metalul și, apoi, muzica rock în general. Cu privire la aceasta din urmă, evoluția interesului manifestat nu a fost una care să urmeze un parcurs cronologic – dinspre rock and roll, trecând prin blues și rock alternativ, înspre heavy, hard, trash și death metal. În ce mă privește, lucrurile au evoluat exact invers, și tind astăzi să cred că a fost parcursul întregii mele generații, în sensul în care am evoluat pe un „drum inițiatic" înspre izvoarele muzicii rock. Am descoperit, tot atunci, „spiritul de gașcă" și, odată cu acesta, dar și grație încercării de a înțelege versurile unor formații precum The Doors, Led Zeppelin ori Pink Floyd, filosofia. Proiectam deja o imagine „romantică" a filosofului în devenire, care ascultă muzică rock și citește pe nerăsuflate – și, adesea, pe neînțelese – tot ceea ce publica cea mai activă editură din acest domeniu, Humanitas. Apare, la același moment – anii 1992-1995 –, oarecum intuitiv, dar și din cauza „efectului de imitație", ideea „imaginii publice": obligatoriu păr lung, vestimentație în stilul vedetelor rock, aer de „geniu neînțeles". În liceu mi-am cunoscut viitoarea soție (eram în vacanța dintre clasa a X-a și a XI-a, iar ea în cea dintre a IX-a și a X-a) și am experimentat „tensiunea" dintre stabilitatea unei relații și atracțiile pe care le socotesc de neevitat la acea vârstă.

Ceea ce s-a întâmplat cu noi doi, de atunci și până azi, confirmă, probabil, că am pariat dintru început pe cartea stabilității, mai ales că, încă din faza timpurie a relației noastre, aceasta a fost consolidată de episoade ale „fugii de acasă", în următoarea vacanță de vară, ca urmare a faptului că părinții ei (ca ingineri, erau parte a middle-class-ului intelectual al orașului) nu acceptau spiritul nonconformist pe care îl manifestam (desigur, astăzi văd diferit lucrurile, asumându-mi însă pe deplin ceea ce am făcut). Rememorând aceste episoade, îmi dau seama că, după revenirea „acasă", relația noastră s-a construit plecând de la convenția pe care am făcut-o cu părinții noștri, în fața unui soi de „tribunal familial" – rămânem împreună dacă luăm note peste 7, în ideea susținerii examenului de Bacalaureat și a celui de admitere la facultate. În ce mă privea, devenise clar că voi susține admiterea la Filosofie; deloc întâmplător, singura notă de 10 obținută la examenul de Bacalaureat a fost la această disciplină. Și eu, și soția mea recunoaștem azi influența pe care am avut-o asupra deciziei sale, de a urma Sociologia, la aceeași facultate, chiar dacă specializarea liceală pe care a urmat-o a fost Chimie-Biologie, în ideea de a se pregăti pentru Medicină. Voi reveni însă asupra acestui aspect în următoarea secțiune.

Ideologic vorbind, un liberal moderat

Primul moment pe care îl pot identifica drept unul în care s-a pus problema viitoarei cariere pe care aș dori să o urmez a fost sub influența școlii. Poate sub impactul filmelor „eroice" care slujeau propagandei comuniste, la orele de dirigenție din gimnaziu, ce abordau deseori tema carierei, îmi declaram în fața profesorului și a colegilor intenția de a deveni medic militar. La fel susțineam și în familie, ceea ce l-a făcut pe tata să spere și să mă încurajeze în acest sens. Din ce-mi amintesc, nu proiectatul meu „eroism" îl determina să acționeze astfel, ci mai curând percepția frustă pe

care o avea asupra modului în care te puteai „realiza" în viață. După o încercare ratată de a fi admis la Politehnică, tata a urmat, departe de casă (la Codlea, județul Brașov), o școală postliceală, devenind maistru în industria lemnului. Ca atare, era încredințat că o carieră militară ar fi excelentă pentru mine, dat fiind statutul special de care se bucura armata (lucru valabil și în prezent, aș spune) sub vechiul regim. Cum spunea el, „ai tot ce vrei, asigurat de către stat: locuință, haine, un salariu pe măsură". Nu a fost să fie – am susținut examenul de admitere, la finalul gimnaziului, la Liceul Militar din Alba-Iulia, unde, după trecerea probelor psihologice și sportive (interesant este că această formă de învățământ se adresa exclusiv băieților!), am picat cu brio, dată fiind totala mea lipsă de aderență la exercițiul matematic. Nota bună obținută la examenul de limba română nu m-a ajutat deloc. Examenele fiind decalate (în cazul liceelor militare și al celor pedagogice – spre care se îndreptau, preponderent, fetele – acestea se susțineau înaintea celor de la liceele teoretice și industriale), am fost admis la Liceul Teoretic „Nicu Gane" din Fălticeni, specializarea Filologie, despre care tata nu înțelegea decât că e o chestiune de care se ocupă „fetele" (poate și din acest motiv, dar dată fiind și onoarea sa „nereperată", i-a spus bunicului, care a murit la câteva zile de la întoarcerea mea de la Alba-Iulia, că am fost admis la Liceul Militar). Timp de un an, în clasa a IX-a, mi-am asumat „rușinea", iar la clasa de Filologie eram, într-adevăr, din colectivul de 30 de elevi, doar vreo 5-6 băieți. Pentru că jucam fotbal în echipa de juniori a clubului sportiv din oraș încă de la 12 ani, tata a găsit, la începutul clasei a X-a, în deplină armonie cu antrenorul meu, „soluția" de a mă transfera la clasa sportivă a aceluiași liceu, înființată pentru prima dată și care se adresa, de asemenea, exclusiv băieților – un subterfugiu compensator, probabil, pentru ratarea carierei militare. Nu cred totuși că acest transfer a fost marcat atât de „misoginismul" tatălui meu (deși asumpțiile sale relative la relația dintre bărbați și femei se înscriau cu succes în aria inegalității de gen), cât de aceeași veche dorință a sa de a mă vedea „realizat", cu „locuință și haine de la stat". Intrarea mea

în zodia nonconformismului i-a zădărnicit însă planul, astfel că în ultimele două clase de liceu am revenit la filologie. E un timp în care am speculat la ore, luând note „din zbor" (cu aplecare spre literatură, însă doar ce mă interesa, nu neapărat ce era programatic sub aspect educațional, spre științele sociale și limba engleză), un timp în care mi-am consolidat relația cu viitoarea mea soție și în care mi-am consumat experiențele din grupul rockerilor, ce includeau lectura filosofiei și atitudinea de nesupunere față de autoritate, incluzând-o pe cea paternă.

După liceu a urmat un nou eșec, cel al examenului la Facultatea de Filosofie a Universității din Iași. Pentru mine, ceea ce înțelegeam prin „filosofare" era un soi de exercițiu-în-act, așa încât m-am prezentat la examen venind direct din vacanță, de la Costinești. Pentru a evita efectuarea stagiului militar, obligatoriu în epocă, m-am înscris la o școală postliceală, în orașul natal, care pregătea depanatori radio-TV. La intervenția unui unchi de-al meu, am început, la Iași, meditațiile la Filosofie, cu un profesor de la universitate. În aceeași perioadă, societatea comercială a tatălui meu, dezvoltată în capitalismul sălbatic postrevoluționar, a falimentat, ceea ce a constituit începutul unei epoci de penurie care s-a extins ulterior pe parcursul studiilor mele universitare. Cum nu am vrut să renunț la proiectul de a deveni student în Filosofie și cum tata fusese angajat de un unchi ca administrator al unui gater, am primit propunerea de a începe să muncesc, ca să-mi pot asigura meditațiile. Vreme de șase luni (martie-septembrie 1995) am lucrat la pregătirea și stivuirea cherestelei, zilnic, între orele 8:00 și 16:00. Am resimțit această experiență ca pe un compromis rezonabil. În fiecare sâmbătă învățam, împreună cu viitoarea mea soție, atunci în clasa a XII-a, pentru testele de la meditațiile pe care le făceam la Iași duminica. Rețin câteva aspecte importante din acea perioadă: pentru că tata nu le spusele celorlalți muncitori că-i sunt fiu, am fost repede acceptat și integrat în echipă; urmărindu-i cât de serioși erau în munca lor, am învățat că profesionalismul, în orice domeniu s-ar manifesta, trebuie respectat; cu efect invers decât cel al povestirilor pe care le spuneau în pauza

de prânz și al căror leitmotiv era aplicarea violenței domestice asupra femeilor și copiilor lor, am învățat că sunt foarte departe de acest model de „viețuire familială".

Toamna a venit cu succes pentru mine și cu insucces pentru viitoarea mea soție. Eu am luat admiterea la Filosofie, ea a picat examenul. Va fi admisă în anul următor, după căsătoria noastră, astfel că ne vom petrece împreună studenția, într-un cămin de „familiști". Pe timpul celor patru ani de facultate, m-am clasat primul în anul meu de studiu. Din cel de-al doilea an de facultate, am învățat primele elemente de jurnalism, în redacția revistei *Opinia studențească*, căreia i-am fost redactor-șef între 1998 și 1999. Am urmat în paralel cu anii al III-lea și al IV-lea de Filosofie anii I și al II-lea de la specializarea Științe Politice. Când eram în anul al treilea, l-am pierdut pe tata (în urma unui al doilea și fatal infarct miocardic), ceea ce mi-a accentuat sentimentul de responsabilitate prin raportare la greutățile prin care urma să treacă mama, cu încă un fiu student (fratele meu fusese admis la Universitatea Tehnică din Iași) și cu o fiică devenită deja elevă. Am absolvit Filosofia, ca șef de promoție, în 1999, iar Științele Politice în 2001. Între 1999 și 2000 am urmat Studii Aprofundate în Filosofie Politică, iar din anul 2000 m-am înscris la doctorat în Epistemologie și Filosofia Științei, susținând teza în decembrie 2008. În ceea ce privește Științele Politice, reorientarea mea înspre acest domeniu a fost dată de acutizarea unui sentiment pe care am început să îl am cu privire la inutilitatea socială a filosofiei. Și asta poate pentru că – îmi spun acum – nu găsisem în facultate (decât cu foarte puține excepții) profesorii la care mă așteptasem și, ca atare, începusem să renunț la ideea posibilității unei relații de tip maestru-discipol. Erau, în plus, ani de tensiune socială, în care se petrecuse prima alternanță la guvernare și în care societatea civilă se manifesta foarte vocal. Credeam (și mai cred) în civism, astfel că studierea științei politice era o opțiune îndreptățită. Eram, desigur, sub influența lecturilor filosofico-politice pe care le aveam, dar și sub aceea a principalelor organisme media ale societății civile, pe atunci revistele *Dilema* și *22*. Și azi consider că acele lecturi

m-au ajutat foarte mult în exercițiul cotidian de interpretare și înțelegere a realității. M-am implicat și în activități administrativ-studențești, ca reprezentant al studenților de la Filosofie în Senatul Universității din Iași. Colegii m-au propus atunci pentru a ocupa unul dintre cele patru locuri disponibile în Colegiul Consultativ al Studenților (alcătuit din reprezentanții universităților din București, Iași, Cluj și Timișoara), instituit de Ministrul Educației, Andrei Marga. Am refuzat, invocând un nescris principiu deontologic, care sesiza o „incompatibilitate" între statutul meu de redactor-șef al unei reviste ce milita pentru respectarea drepturilor studenților (*Opinia studențească*) și viitoarea poziție de (indirect) membru al aparatului guvernamental. Poate o greșeală politică, dar cu siguranță – cred și acum – generatoare de confort moral. Extraordinara oportunitate de a studia, în baza unei burse Erasmus în Științe Politice, timp de trei luni (ianuarie-mai 1999) la Universiteit Utrecht, în Olanda, mi-a oferit deschideri epistemice spre școala de știință politică anglo-americană. Cred că acela a fost momentul în care, efectiv, am știut că ceea ce îmi doresc este să devin profesor de științe politice în învățământul universitar.

În momentul începerii stagiului doctoral, la universitatea de stat din Iași mi s-a spus că nu este nici un loc liber la Catedra de Științe Politice. Probabil un adevăr, ceea ce însă eu am crezut atunci trimitea mai curând spre neacceptarea de către profesorii de acolo a atitudinii mele (chiar dacă recesive, de acum) nonconformiste. Decanul de la Filosofie, în același timp coordonatorul meu de doctorat, academicianul Teodor Dima, mi-a propus un post de preparator la Catedra de Epistemologie și Filosofie Sistematică. Pentru că voiam să predau Științe Politice, am optat însă pentru învățământul superior privat. Instituție tânără, Universitatea „Petre Andrei" din Iași avea o facultate de profil, spre deosebire de universitatea de stat, unde Științele Politice constituiau doar o specializare în cadrul Filosofiei. E adevărat, fusese „construită" tot de profesorii pe care îi avusesem și la stat: Cristian Bocancea și Anton Carpinschi. Aici am urcat treptele ierarhiei universitare, începând

cu 1999, în cadrul unei echipe tinere și entuziaste, condusă de profesorul Bocancea, cel care mă recomandase pentru bursa Erasmus, cu doar un an înainte: preparator (1999-2003), asistent (2003-2006), lector (2006-2010) și conferențiar universitar (din 2010). În prezent, sunt bursier postdoctoral al Academiei Române, în anul III, context în care am efectuat stagii de cercetare în Teorie Politică la Universität Konstanz (2010 și 2012) și Humboldt Universität-zu Berlin (2011). În paralel, mi-am urmat și pasiunea pentru jurnalism, fiind editorialist și redactor-șef adjunct (2001-2004), iar apoi senior editor (2005-2007) la cotidianul *Flacăra Iașului*, editorialist la cotidianele *Ziua de Iași* și *Iași Plus* (2007-2009), precum și corealizator al emisiunii *Polemici cordiale* de la Radio Iași. În planul administrației universitare, am deținut mai multe poziții, fiind ales, din 26 februarie 2012, președinte al Senatului Universitar.

Cu privire la modelele pe care le-am întâlnit sau/și mi le-am proiectat, pot spune că, în anii socializării primare, mama a însemnat foarte mult din punctul de vedere al exercițiului lecturii, dar și al scriiturii. Citea foarte mult, clasici, dar și romane „ușoare" (mai cu seamă în postcomunism) și ținea un jurnal (pasiune pe care, din câte știu, o menține). Ea mi-a recomandat cărțile copilăriei și m-a învățat cum să articulez primele compuneri. În preadolescență și în prima parte a acesteia, am fost fascinat de literatura documentară despre cel de-al Doilea Război Mondial. În liceu am citit filosofie, de-a valma, fără metodă, iar pe literatură am urmat recomandările extraordinarului meu profesor de limba română, Gheorghe Miserciu. Am învățat să descifrez cu adevărat un text filosofic sub îndrumarea profesorului Anton Adămuț, cel care m-a meditat pentru admiterea la Filosofie. Am descoperit, și sub influența cursurilor din facultate, fascinația pentru filosofia politică, de la cea clasică până la cea modernă și contemporană. M-am format ideologic sub influența lui John Locke, a lui John Stuart Mill și a lui Alexis de Tocqueville, a lui Karl Popper și Raymond Aron, a lui Friedrich von Hayek și Isaiah Berlin, a disputei ideatice dintre Rawls și Nozick. Dintre femeile-filosof, m-au

marcat scrierile semnate de Hannah Arendt și Ayn Rand. Abia mult mai aproape de vârsta pe care o am l-am revăzut pe Marx (peste scrierile căruia trecusem, mai mult absent, în facultate) și au început să mă preocupe analizele referitoare la statutul intelectualului public în plan social. Ideologic vorbind, cred că sunt, politic, economic și cultural vorbind, un liberal moderat. Respect, ca opțiune, conservatorismul, dar nu mă regăsesc în rigiditatea cantonării axiologice prin permanentă raportare la „tradiție". Pe de altă parte, nu pot cauționa mintal și politic radicalismele, deși există contexte în care atitudinea mea se manifestă „revoluționar". Cât privește oamenii care au devenit puncte de cezură în evoluția mea umană și profesională, aceștia sunt, în bună măsură, bunicii de pe tată și părinții, soția mea și părinții săi, ca și unii dintre profesorii pe care i-am avut. Trebuie să spun aici că, din perspectiva atitudinii față de gen, Facultatea de Filosofie a Universității din Iași avea, la momentul studenției mele, puține cadre didactice femei. De altfel, mi se părea că resimt o anumită viziune misogină în cazul unei bune părți a profesorilor. Este posibil să fi fost însă doar o impresie. În orice caz, nu e o situare complezentă ceea ce vreau să spun: singura profesoară care mi-a atras atenția, nu doar prin modul în care organiza seminarul de Ideologii politice, ci și prin maniera în care impunea dezbaterea pe bază de argumente, a fost Alina Hurubean. Pe de altă parte, sunt cinci figuri masculine, din altă generație decât a mea, care mi-au marcat evoluția profesională; de la fiecare în parte am încercat să preiau elemente ale devenirii, fără ca asta să mă împiedice să le sesizez, în timp, punctele critice. Este vorba, în ordinea cronologică a întâlnirii lor, despre profesorul Anton Adămuț, cel care m-a învățat, cum am spus deja, să citesc un text filosofic; despre academicianul Teodor Dima, care, pe lângă accesul la discursivitatea logicii, mi-a oferit oportunitatea de a înțelege de ce este importantă abilitatea diplomatică; despre profesorul Daniel Condurache, care mi-a „formatat" reperele esențiale ale excursului jurnalistic; despre profesorul Cristian Bocancea, care mi-a împărtășit din rigoarea unei profesiuni ce nu exclude frumusețea multiplelor interpretări

ale realității; despre profesorul Doru Tompea, a cărui proverbială carismă m-a ajutat să înțeleg de ce este important să ai mereu un ideal regulativ, încercând să eviți mirajul utopiei.

Timpul formării mele profesionale s-a suprapus peste timpul în care mi-am construit viața de familie. Model de abnegație, soția mea m-a încurajat întotdeauna. Practic, ne-am „crescut" unul pe altul, mai cu seamă din momentul în care, ca studenți familiști, ne-am rupt de „acasă", de mediul parental. În anul 2000 – încă locuiam în căminul studențesc – s-a născut fiul nostru, Șerban. Eu eram în pragul finalizării studiilor aprofundate, iar soția mea era înaintea definitivării licenței. A fost, aici, exclusiv sacrificiul ei, amânându-și susținerea examenului final cu un an. M-am implicat fragmentar în primele faze ale creșterii copilului, în contextul unei „convenții" care viza că eu voi pune accentul pe munca productivă. O inegalitate asumată „aprioric", dacă e să privim lucrurile din perspectiva orientării intelectuale a acestui volum. O soluție pragmatică, aș spune, din moment ce, între noi doi, aveam deja studiile universitare finalizate și eram deja singurul angajat. După terminarea facultății, soția mea a lucrat în calitate de corector și apoi editor la un cotidian local, iar din 2004 a intrat pe un post de cercetare la aceeași universitate, în acord cu specializarea ei, Sociologie. Ulterior, a susținut concursuri pentru pozițiile de preparator și asistent universitar, fiind acum lector. În ce mă privește, am alocat întotdeauna mai mult timp muncii productive, în vreme ce Adina a fost principalul părinte prezent în creșterea lui Șerban, chiar dacă, în perioada în care lucra la ziar, am apelat la un serviciu informal de îngrijire a copilului, o cunoștință pe rol de bonă. Foarte mult ne-a sprijinit, în această direcție, și mama soției mele. Amândoi am investit cât puteam de mult în timpul profesional, eu cam 80% din timpul pe care îl aveam la dispoziție, Adina în jur de 50%. O spun fără înconjur: în cazul soției mele, „dubla zi de muncă" a femeilor a fost o realitate și tinde, în bună măsură, să fie în continuare. Fără a căuta scuze, o realitate directă și ușor cuantificabilă: suprapunerea, peste orarul meu profesoral și de cercetare, a unei poziții administrative, ceea ce ar

fi imposibil fără sprijinul soției mele în ceea ce privește asigurarea unui excelent climat familial. Chiar în acest cadru dificil, soția mea și-a susținut doctoratul în sociologie-antropologie, este implicată în proiecte cu finanțare europeană, își susține cursurile și seminarele la universitate. Ne împărțim timpul – adevărat, mai mult timp alocă ea – pentru a supraveghea evoluția școlară a fiului nostru[1].

Mi-este foarte greu să-mi dau seama cum putem articula viața profesională și cea privată în absența unei foarte bune comunicări. Altfel, legislația românească nu este permisivă în acest sens. Noi lucrăm, totuși, într-un domeniu în care timpul poate fi, cu suficientă inteligență, bine gestionat, încât să permită o „permutare" a rolurilor. Mergând mai departe, aș spune că, în ceea ce mă (ne) privește, echilibrul dintre cele două dimensiuni ale vieții noastre a survenit în chip natural. Stabilim, împreună, prioritățile săptămânale, iar sfârșiturile de săptămână le petrecem, de regulă, împreună cu fiul nostru, în afara orașului în care locuim, adică acolo unde am considerat întotdeauna că ne aflăm „acasă", în casa de la țară a părinților soției mele. Cred că o privire de ansamblu indică, peste toate, o „armonie" a temporalității. Există, neîndoios, și situații de excepție, cum ar fi cele legate de deplasările la conferințe sau de deplasările în străinătate, când devenim, fiecare dintre noi, „interșanjabili".

Mă regăsesc pe deplin, familial și profesional, în stilul de viață pe care îl am. Îmi este cunoscut faptul că, în alegerile pe care le facem, nu putem fi totalmente raționali, că elemente de iraționalitate (instincte, emoții, afecte) pot influența deciziile pe care le luăm. Acceptarea acestei stări a devenit, în ce mă privește, parte a normalității care mă definește. Și consider că, din acest punct de vedere, sunt întru totul coerent cu ceea ce am reușit să acumulez, până în prezent, din perspectivă epistemică.

1. La momentul actual, 2015, familia Șandru are al doilea copil, o fetiță.

Între egalitatea de gen și resemnarea de tip mioritic

Este adevărat că, fiind preocupat de teorie politică și de problematica ideologiilor politice, am intrat în contact cu elemente ale gândirii feministe. Nu mai puțin, problema egalității de gen este o chestiune pe care știința politică de astăzi, științele sociale contemporane, în general, nu o pot ignora. Din perspectivă personală, am internalizat de mult ideea deplinei egalități în raportarea pe care o am față de ceilalți oameni. Soția mea îmi este pe deplin egală, așa cum îmi sunt toți cunoscuții și necunoscuții. Să-mi permiteți să spun, însă, că soția mea îmi este mai mult decât egală (și nu e discriminare pozitivă!), pentru simplul motiv că, în multe privințe, îmi depășește așteptările cu privire la mine însumi. Sunt convins că ceea ce spun reprezintă doar o „parcelare" individuală a realității, mai cu seamă dacă o avem în vedere pe cea românească. De aceea, o afirm limpede: în arealul nostru comunitar, agenda publică nu este în măsură să rețină tema egalității de gen, ceea ce nu înseamnă că singura soluție e resemnarea de tip mioritic. Lucrurile nu stau, desigur, precum în cazul gazonului englezesc, dar este, încă, nevoie de timp. De cât timp anume, inclusiv noi, teoreticienii sociali și profesorii, suntem direct responsabili. Depinde de noi, în primul rând, să statuăm cu claritate, să asumăm și să transformăm în firesc ceea ce cred – eu, cel puțin – că reprezintă egalitatea de gen, invocând aici imperativul categoric kantian: adică să vedem în orice ființă umană întotdeauna un scop și niciodată un mijloc. Chiar dacă spațiul european aplică, la nivelul reglementărilor, instrumente și mecanisme de natură să circumscrie cu claritate politicile egalității de gen, dinamica acestor relații face ca multe aspecte ale unor firești raporturi de tip masculin-feminin să rămână cantonate în zona idealurilor regulative. Nici feminismul exacerbat, nici misoginismul nu par să poată răspunde provocării normalității sociale, din moment ce – poate mai acut în România – presupun abordări ce par să vină mai

curând dintr-o arie dogmatică, decât dintr-una specifică raționalității. La o altă extremă, încurajată mediatic, avem fie „bărbatul macho", fie „metrosexualul", după cum avem „femeia-ca-produs-de-consum" sau „vedeta-de-tabloid", în fapt expresii-etichetă ale unei societăți spectaculare pe care, în nici un caz, nu avem voie să o ignorăm ca cercetători sociali. Ca atare, e greu de spus, din perspectiva mea, cum va evolua, date fiind elementele actualității, problematica egalității de gen. Pentru că există, trebuie s-o spun aici, un risc major: acela ca această problemă să se închidă între copertele cercetărilor academice ori între cele ale prea-frumoaselor reglementări europene, fără să fie transpusă în practici cotidiene la nivel social.

Spre a conchide, constat, la finalul unui exercițiu deloc ușor, că privirea în oglindă pe care am aruncat-o asupra evoluției mele până la a deveni ceea ce sunt aglutinează elemente ideologice cu origini diferite, dar care mi-au marcat, în ansamblul lor, socializarea. Ca borne ale acestei evoluții, convențiile ideologice care mi-au configurat, până în prezent, existența, nu mă așază confortabil în fotoliul comod al celui pentru care egalitatea de gen a devenit, acasă și în lume, o problemă rezolvată. Fiind conștient de schimbările necesare în propriul meu comportament, nu mă pot, totuși, extrage pe deplin acestor convenții. Ceea ce știu însă că pot să fac este ca, odată ce mi-am „survolat" biografia din această perspectivă, să încerc a corecta eventualele erori de percepție și atitudine.

◆

Daniel Șandru (n. 1975), profesor doctor la Facultatea de Științe Politice și Administrative a Universității „Petre Andrei" din Iași și director al revistei de cultură contemporană *Timpul*. A absolvit Facultatea de Filosofie a Universității „Al.I. Cuza" Iași (1999) și Științe politice (2001), Studii aprofundate în filosofie politică (2000). Este doctor în filosofie (2009) și bursier postdoctoral al Academiei Române (2010-2013). Volume de autor: *Reinventarea ideologiei* (2009; Premiul „Ion Petrovici" al Academiei Române,

Premiul Revistei *Transilvania* pentru Filosofie politică, Premiul „Lumea de Mâine" al revistei *Sfera politicii*), *Sub semnul paradoxului cotidian* (2010; publicistică), *Teorie politică și ideologie* (2011), *Ipostaze ale ideologiei în teoria politică* (2014). Volume coordonate: *Sinteze de știință politică* (2012; în colab. cu Cristian Bocancea), *Totalitarismul. De la origini la consecințe* și *Mass-media și democrația în România postcomunistă* (ambele în 2011, în colab. cu Sorin Bocancea) ș.a. Domenii de interes și cursuri universitare predate: Teorie politică și ideologie, Teoria și practica democrației, Cultură politică. A efectuat stagii de specializare și cercetare în teorie și științe politice la Universiteit Utrecht (1999), Universität Konstanz (2010, 2012) și Humboldt Universität-zu Berlin (2011).

Reflecții în oglindă

Dana Bădulescu

A existat dintotdeauna o complicitate a femeilor cu oglinda, o legătură strânsă între ele și reflecțiile lor pe suprafața lucioasă, un spațiu al siguranței între trup și imaginea lui, un adevăr esențial pe care femeile îl caută în proiecție. Desigur, nu sunt singura care se gândește la feminitate în termenii acestei legături atât de strânse, există rafturi întregi despre ea: titluri, autoare, autori, spații culturale, personale, pe care le cunosc sau nu le cunosc, dar le pot bănui sau ghici. În orice caz, pentru mine legătura este nu doar esențială, ci și emblematică și își găsește reflecțiile livrești mereu.

Văd în acest exercițiu autoreflexiv care mi se propune acum tot un spațiu al oglinzilor. Eu mă uit la imaginea pe care o proiectez în oglinda textului pe care îl scriu, textul pe care îl scriu își proiectează imaginea în oglinzile celorlalte texte, iar măcar o parte dintre cititorii textelor își regăsesc proiecțiile în aceste oglinzi. Într-adevăr, reflecțiile mă fascinează și de aceea mă simt atât de atrasă de anumite texte, în care oglinzile și ecourile (reflecții auditive) se multiplică potențial la infinit: Poe, Borges, Virginia Woolf. Din același motiv, mă dau în vânt după ideea și chiar senzația borgesiană a labirintului livresc, a bibliocosmosului, după ideea

și tema postmodernă a textualității, a textului ca reflecție, a istoriei ca text. Tot de aceea mă seduc tehnicile reflecțiilor multiplicate: *mise en abyme*, *Chinese boxes*.

Dacă până acum am „amânat" începutul reflecției este pentru că a trebuit probabil să treacă un timp care să traducă și distanța în spațiu dintre mine și oglinda textului. Iată un început al autoreflecției pe tema propusă: eu însămi și parcursul meu din perspectiva genului prin corelarea sferei private și chiar a interiorului meu cu sfera publică, cea care ține de profesie. Aș putea porni de la reflecția epocală a lui Simone de Beauvoir în *Le deuxième sexe*: „nu te naști, ci devii femeie". Uitându-mă în oglinda acestei reflecții, mă întreb în ce măsură mă regăsesc în adevărul ei. Care este acest adevăr? Că a fi femeie nu este un dat sau un fapt biologic, ci un construct cultural. Cu alte cuvinte, nu contează (absolut deloc?) că în unele aspecte evidente și esențiale trupul meu are un *kit* care diferă de cel al unui bărbat. Dar nu este vorba numai de trup, deși până și trupul poate fi sursa unei relații chiar mai subtile cu lumea și a unui mod polimorfic de reflecție. De la Beauvoir și de la alte feministe aflu și a trebuit să aflu că într-adevăr *kit*-ul meu biologic contează infim de puțin în comparație cu importanța pe care o are constructul cultural al feminității mele, cu toate dezavantajele și încărcătura negativă atribuită de cultura dominant masculină, pe care tot feminismul mi le explică. Teoria feministă mă informează despre o întreagă imagologie a feminității pe care culturile andro/falo/logo-centrice au împovărat-o cu grele și grave conotații negative: pasivitate, pericol, umbră, nebunie, identificare cu natura care prin mine pune în pericol cultura/civilizația. Este vorba, desigur, despre întreaga serie de opoziții masculin-feminin: logos versus liniște sau, și mai rău, lipsă de logică, incoerență; rațiune versus intuiție; logică versus vis/reverie, sau, și mai rău, fantasmagorii, cu alte cuvinte, aiureli periculoase. Nu este nevoie să continui. Problematica este arhicunoscută de cei care se ocupă de studiile de gen și de feminism. O întreagă teorie și critică literară feministă a demonstrat cu argumente pertinente toate ramificațiile acestor opoziții. În culturile coloniale,

cea britanică, de exemplu, fiindcă pe aceea o cunosc cel mai bine, feminitatea putea căpăta conotații atât de grav negative, încât un personaj ca Bertha Mason din romanul *Jane Eyre* ar putea fi citit în cheie feministă ca proiecție metaforică a coloniilor imperiului. Rezistența lor la civilizație, imprevizibilitatea, misterul și stranietatea lor sunt înmănuncheate în personajul nebunei Bertha Mason, ferecată într-o încăpere din pod, ale cărei chicoteli sau chiar urlete bizare dau fiori reci. Da, desigur, știm: expresia „mister feminin", îndemnul *cherchez la femme* pot avea – și de cele mai multe ori au – conotații negative. Tocmai această imagologie, acest mod andro-centrist de reprezentare a femininului, de încărcare a feminității cu tot bagajul greu de năpaste care îi subminează cultura au stârnit revolta și protestele feministe, multă vreme după ce luptele sufragetelor pentru drepturile esențiale ale femeilor se încheiaseră.

Cunosc toate aceste reacții culturale feministe și teoriile care s-au cristalizat în jurul lor fără să le fi căutat pentru a-mi răspunde cine știe căror nevoi care țin de feminitatea mea biologică sau construită cultural, ci fiindcă profesia mea mi le-a așternut în cale. Le-am predat, niciodată ca teorie în sine, însă ca abordări alternative, de aproximativ douăzeci de ani și tot de atâția ani adaug noi idei, titluri, noțiuni, concepte. Înseamnă oare că mi le și asum? Într-un fel, da. Orice lectură este o reflecție, ceea ce mă readuce la metafora și imaginea mea predilectă, oglinda. Orice text este o reflecție a minții care l-a scris și orice minte care îl citește reflectează la el. Am reflectat și eu, dar care sunt reflecțiile pe care le-am generat la rândul meu?

Cât mai pot amâna plonjarea în interior, de unde să mă pot proiecta? Sunt tentată de jocul deconstructivist despre care am auzit de la Derrida, iar acum că în sfârșit nu mi se cere un demers pur științific, mă ispitește dorința de a experimenta ceea ce au teoretizat „greii" pe care îi predau, despre care scriu și reflectez și pe care îi folosesc riguros în note de subsol cu titlul exact, volumul, ediția, anul apariției, editura și pagina. Acum pot să-l las pe Derrida să mă informeze fără a mă simți obligată să-l citez la pagină,

paragraf și virgulă. Și mă mai simt tentată să spun aici că ceea ce am făcut până acum a fost tot să plonjez – și încă adânc! Dincolo de orice bariere de gen construite cultural și social, sunt o norocoasă a destinului care a avut șansa să se autoconstruiască și să se automodeleze prin lecturi. Da, mă consider norocoasă, cum din păcate cred că destul de puțini sunt, de a găsi un antidot la haos și nesiguranță în bibliocosmosul despre care spuneam că mă fascinează. Chiar și atunci când citesc despre haos, textualitatea care îl reflectă se interpune între mine și dezordine. Descopăr astfel că literalmente „locuiesc" în acel spațiu dintre mine și oglindă, un spațiu în care se „petrec" reflecțiile. În acest spațiu, care este de fapt imaterial, ce fel de construct voi fi fiind eu nu mai contează deloc.

Plonjând în timp, reflectez pentru a scrie sincer despre ceea ce am devenit, cum s-a întâmplat într-o succesiune de „momente" și cum a decurs devenirea mea. M-am format în perioada comunistă, probabil fără să-mi dau seama „rezistând prin cultură" mediului în care căpătam contur. Pe atunci nu realizam clar nici privațiunile și abuzurile comuniste, nici eventualele inegalități de gen. Probabil acesta este un mod specific acelei vârste și mai ales copilului, care devine apoi tânăra sau tânărul pentru care spațiul lecturii și al reflecției se transformă pe parcurs într-unul predominant. Spațiul acela, al culturii prin lectură și reflecție, cel dintre minte și oglinda textului, corectează asperitățile spațiului mai larg al realității, devenind un fel de nișă a ei. Acolo haosul, violența, tensiunile, tulburările, cele mai negative și mai periculoase aspecte și manifestări ale realului sunt reflecții în oglindă. Acolo realul își pierde cu totul impactul imediat prin mediere.

Deja plonjarea aduce amintiri din adâncuri, adică din copilăria mea. Mi-l aduc aminte pe tata venind în vizite la bunicii care mă creșteau și îndreptându-se în primul rând spre aparatul de radio, al cărui buton îl apăsa și apoi îl răsucea cu multă răbdare pentru a prinde exact frecvența de undă care îi umplea spațiul cu muzica de care căuta să se înconjoare. Cutia „magică" a radioului elibera sunetele unei întregi orchestre, iar armoniile sonore

transformau sufrageria bunicilor într-un alt spațiu. În apartamentul părinților, îl asociez pe tata mai puțin cu muzica și mai mult cu rafturile pline ale bibliotecilor, cu mirosul dulceag al cărților învechite și cu biroul la care stătea și scria. Da, când vorbeam prea mult, curioasă fiind ca orice copil, tata îmi spunea că de aceea ar fi vrut un băiat. Nici atunci și nici acum nu consider că replica lui m-ar fi lezat, dimpotrivă. După atâtea zeci de ani, acum, când scriu aceste rânduri din perspectiva genului care mi se propune, nu pot spune decât că devenirea mea a infirmat imaginea tipică a feminității pe care o reprezintă pălăvrăgeala prin care mă identifica tata pe mine ca fiică. Devenirea mea, ca și a lui, nu s-a împotmolit în vreun marasm care să țină de gen. Da, îmi șoptește la ureche plină de reproș Virginia Woolf, gândește-te că ești de fapt „fiica" unui „bărbat educat". Într-adevăr, Virginia avea dreptate în privința ei și a femeilor care au trăit în Anglia în primele decenii ale secolului XX; desigur, și a femeilor din trecut. Virginia susținea că este o ironie faptul că ea, fiica unui bărbat educat, nu avea și nu era încurajată să aibă acces la cultura tatălui ei și, implicit, a bărbaților. Înaintea Virginiei, și poeta americană bizară din Massachusetts simțise că judecata lui Higginson, și prin el întreaga cultură dominată și creată de bărbați, nu îi percepeau decât ciudățenia. Cu toate acestea, Higginson s-a lăsat transformat în criticul și editorul fidel al lui Emily. O umbră rămâne mereu: Higginson a „domesticit" în asemenea măsură incandescența poeziei pe care nu a înțeles-o în profunzime, încât Emily avea dreptate să nu se simtă tocmai în siguranță, intelectual vorbind. Și mai aproape de noi, în secolul XX, au fost poete care au trăit și au scris cu sabia lui Damocles deasupra capului, temându-se că nu vor fi înțelese, aprobate, publicate sau chiar că, din cauza culturii de gineceu pe care andro-centrismul se aștepta să o practice, că nu ar mai putea scrie, eventual chiar deloc. Mă gândesc la Sylvia Plath și la viața ei zbuciumată alături de un alt poet, Ted Hughes, la semnificația poemelor ei pline de revoltă feminină din „Daddy" sau la feminitatea ei provocator vampirică din „Lady Lazarus" și la sinuciderea ei. Plath, talentul ei uriaș și destinul

ei tragic ar putea da mult de gândit. Nu pot să nu încerc să-mi imaginez tensiunea dintre două personalități creatoare, dintre care una este mamă și se simte prinsă dramatic între nevoia creatoare și cea matern-protectoare, la care se adaugă iubirea imposibilă dintre doi creatori ale căror destine s-au întâlnit casnic, dar fatal pentru ea, pentru Sylvia. Mă mai gândesc la poeta americană Anne Sexton, la poezia „Her Kind", cu imaginea feminității ciudate, de „vrăjitoare", la confesionalismul poeziei ei, de aceeași natură cu al Sylviei Plath, la tulburările și la sinuciderea ei. M-aș mai putea gândi, în același spațiu dintre mine și oglindă și atunci îmi răsună în minte ecourile ideilor Virginiei Woolf din *A Room of One's Own*, dar și ale Sandrei Gilbert și Susan Gubar din studiul de o importanță covârșitoare pentru critica feministă *The Madwoman in the Attic*, apărut în 1979. Gilbert și Gubar analizează un întreg lanț de talente feminine, prozatoare și poete ale secolului al XIX-lea, din spațiul anglo-saxon: Jane Austen, Mary Shelley, Charlotte și Emily Brontë, George Eliot, Elizabeth Barrett Browning, Christina Rossetti și Emily Dickinson. Reflectez: între „nebună" și „monstru", fiindcă, după cum citează autoarele remarca unui critic, „femeie și poet reprezintă o contradicție de termeni". Desigur nu este așa, deși, de multe ori când proiectăm ceva, proiecția se materializează…

În 1979, când a apărut studiul „revoluționar" al celor două feministe de care eu habar n-aveam, aveam doisprezece ani și nu începusem de mult să învăț limba pentru care am simțit un *coup de foudre* (parcă sună mai bine în franceză, limbă pe care începusem să o învăț mai devreme). *Coup de foudre* nu doar pentru engleză, ci și pentru profesoară. Au intrat amândouă în viața mea cerându-și niște drepturi colosale, la care aș spune că în astfel de situații răspunde în general mai ales inima. Pot spune că tot inima răspunde în primul rând și la lecturi, cu orice risc de a fi contrazisă de oricine. Pot invoca și părerea lui E.M. Forster, din remarcile căruia am reținut multe, dar mai ales pe aceea că nu poate să-ți placă întregul canon al unei literaturi. Îți plac acele texte în al căror ton simți că autorul îți vorbește ție. Despre aceleași plăceri

ale lecturii care sunt până la urmă chestiuni foarte personale, practici ale individului solitar, vorbește și Harold Bloom în cartea *How to Read and Why*. Gusturile în materie de lecturi, ca și cele în materie de persoane cu care stabilești relații durabile, se bazează pe niște afinități care sunt în primul rând emoționale. Chiar și cele mai rafinate intelectualisme, cele gen *dandy*, care pot ajunge până la cinism, mie îmi stârnesc în primul rând emoții. Urmează răcoarea reflecției, dar mai întâi răbufnește emoția. Revenind la engleză și la profesoara care o preda, vorbesc despre persoana care a decis orientarea mea intelectuală și profesională fără cale de întoarcere. Ceea ce se desprinde pentru mine de aici este în primul rând rolul covârșitor al unui profesor în viața unui elev, dar nu numai atât. Știu sigur că feminitatea profesoarei a fost decisivă în cazul meu fiindcă m-am identificat cu ea în sensul că m-am proiectat pe mine însămi în imaginea maturității, pentru mine desăvârșite, a profesoarei. M-au cucerit timbrul vocii, intonația, ritmul, eleganța ținutei și încă ceva în plus. Ceea ce țin minte și acum este cum ne atrăgea atenția nouă, fetelor, asupra importanței cultivării inteligenței. Mă uitam la ea și o ascultam în același timp, iar vorbele acelea sunt la fel de proaspete în mintea mea și acum. A mai existat doar o singură altă ocazie în viață, recent, când am scris despre această influență de destin, însă într-un context absolut personal. Acest text nu este un jurnal, însă are mai multe aspecte care îi seamănă. Pentru mine este și o confesiune care se așteaptă de la mine și la care răspund reflectând în continuare.

Despre neglijarea relațiilor dintre mamă și fiică a vorbit mai ales Luce Irigaray, explicând-o în termenii culturii falogocentrice, care valorizează masculinitatea. Mama are aceeași pasiune pentru cărți, a lucrat la Biblioteca Centrală Universitară, apoi la Biblioteca Academiei, unde citea dintr-o curiozitate livrescă și cu o aviditate molipsitoare. Cu ea am avut întotdeauna discuții despre cărți, tot ea i-a spus tatei, îngrijorată de preocuparea mea pe care voia și nu voia să o încurajeze, că tot citesc, mă tot gândesc la lecturi și am idei. România anilor 1980 și în general regimul comunist nu era un paradis intelectual sau estetic. Da, îmi place să

citesc fiindcă văd frumusețea în paginile cărților, după cum îmi plac muzica, pictura, sculptura, filmele, dar și parcurile, peisajele, oamenii frumoși și rafinamentul în vestimentație sau în orice, inclusiv cel culinar. Acum sunt eu însămi mamă, iar fiicele mele sunt de mult la vârste la care preocupările devin clare. Amândouă au virusul, cu amândouă am senzația că într-un fel se repetă relația dintre mine și mama mea pe acest plan. Sigur, într-o mare măsură a fost și tata, a cărui inteligență mi-a cerut să-i răspund altfel, a atins și alte coordonate. Cui îi datorez mai mult, din punctul de vedere al formării mele intelectuale? Cred că nici nu contează, iar rolul comparabil al ambilor spune mult despre cât de puțin importante pot fi până la urmă relațiile dintre părinți și copii privite din această perspectivă, cel puțin în unele cazuri, cum este al meu.

Am simțit vreodată, pe tot parcursul formării și dezvoltării mele emoționale și intelectuale, că mă dezavantajează faptul că devin, vorba lui Simone de Beauvoir, femeie, și nu bărbat? Să fie oare din cauza regimului, care, deși nu-mi puneam problema atunci, nu făcea diferență între genuri în politicile sale de reprimare a exprimării și manifestării depline, libere și autentice? Nici măcar de faptul că nu mă exprimam și nu mă manifestam deplin, liber și autentic nu-mi dădeam seama. Eram prea prinsă de lecturi și de reflectarea lor. Căutam oglinzi, mai ales pe cele retrovizoare, și ca să văd cum îmi stă părul tot drumul din capătul dealului, unde este și acum Liceul „Mihai Eminescu" din Iași, și până la stația de tramvai. Chiar dacă tata asculta emisiunile de la Europa Liberă cu mai multă ardoare decât enoriașii slujba de duminică, chiar dacă aș fi putut probabil și eu să-mi pun probleme serioase ascultându-le fără să-mi propun, tot nu mi le-am pus atunci. Ecourile au rămas: după treizeci de ani și mai bine, îmi pun retrospectiv problemele pe care și le punea tata atunci și îmi spun acum că noi nu știam, trăind în țara asta, ceea ce românii din diaspora de atunci știau mai bine decât noi. Adevărul pe vremea aceea era tabu, accesul la el era interzis. A venit și momentul când mama s-a gândit la înlesnirile unei membre de partid în privința viitorului apropiat în care aș fi aspirat la o carieră și la doctorat. Mama a insistat,

iar tata a trimis o scrisoare, cred că Biroului de Partid de pe atunci, în care spunea că nu este de acord cu acest compromis. Despre scrisoare am aflat mult mai târziu, dar eram partizana tatei fără să știu până unde ajunge opoziția lui față de ceea ce el considera gest oportunist, ceea ce și era, o știam și atunci și acum. Totuși mama a câștigat prin insistență. Am intrat în Partidul Comunist, care s-a dizolvat după câteva luni. Nu pot să cred că partidul a sucombat din cauza mea, însă carnetul l-am ținut multă vreme ca pe o amintire a unei chestii ciudate, care parcă nu făcea parte din viața mea. Să fie oare protecționismul mamei, pe care și acum îl consider exagerat, o chestiune de atitudine maternă, care ar putea fi genizată? Poate că da, deși mă pot gândi la exemple de temeritate feminină și inflexibilitate principială absolut exemplare. Sunt acelea excepții care întăresc regula? Să fie oare aprobarea pe acest plan a principiilor tatei semnul vreunei legături încurajate cultural între tată și copil, indiferent că este fiică sau fiu? Neg acest lucru cu toată convingerea. Dacă este vorba de vreo afinitate care duce la acord de opinii, acea afinitate se proiectează într-un spațiu dincolo de barierele și diferențele de gen și, cel puțin în cazul meu, nu au avut de a face în nici un fel cu genurile părinților. Cu alte cuvinte, nu consider că intrasem sub influența vreunei „legi a tatălui", ca să folosesc această sintagmă „traducând-o" și implicit deplasându-i sensul.

Cum sunt lucrurile acum, pentru generația mea, între cei doi poli ai cuplului în relația lor cu fiii și fiicele lor? Se poate vorbi despre un gen de atitudine tipic feminină și maternă, eventual mai îngăduitoare și mai protectoare, perpetuată de la o generație la alta? Se poate spune oare că mai ales mamele sunt cele care încurajează comoditatea prin îngăduință, iar prin contrast, putem afirma oare că tații sunt cei care pretind nu doar „ascultare", ci și performanțe, integritate, menținerea unor principii ferme? Poate că așa este, într-o măsură. Deja începe să se contureze un alt contrast între feminin și masculin ca tipare culturale de gen: feminitatea (eventual maternă) flexibilă, indulgentă, „*soft*, versus masculinitatea (eventual paternă) exigentă, inflexibilă, principială,

tough. Cel puțin așa aș fi înclinată să cred privind în jurul meu și reflectând asupra atitudinii celor care suntem acum generația părinților. Desigur, generalizez. Există și excepții, însă ori nu ne batem capul cu ele și spunem că pur și simplu confirmă regula, ori le considerăm inversiuni de rol atribuit sau asumat cultural și social. Din acest punct de vedere și dacă ipotezele mele sunt adevărate, atunci nu s-a schimbat nimic esențial. Feminitatea este protectoare: soția își protejează soțul de eventuale ofense, are grijă să îl măgulească, să îl facă să se simtă și puternic și deținător al controlului: *pater familias*. Prin comparație cu autoefasarea conștientă și deliberată a femeii, pentru a-și scoate în evidență bărbatul și a-l asigura mereu de valoarea lui esențialmente virilă, protecția lui față de ea și eventual față de copii este palidă. Dacă sunt adevărate observații mai vechi în privința feminității și lucrurile nu s-au schimbat între timp, protecția feminină este mult mai subtilă, mai dezinteresat devotată și mai solidă decât cea masculină. Mi-o șoptește din nou la ureche Virginia Woolf, care mi-o spune prin metafora mea predilectă, în *A Room of One's Own*: femeile au fost întotdeauna oglinzi în care bărbații au putut să se privească la dimensiuni care le depășesc cu mult pe cele reale.

Eu nu sunt o feministă convinsă și de aceea nu sunt sedusă de verva pasionată de a-mi afirma o cultură feminină ca reacție la o cultură represiv masculină sau masculinistă. Înțeleg totuși feminismul, sau cel puțin așa cred. În reflecțiile care urmează mă voi situa dincolo de el, dar într-o abordare care se va axa pe gen, și nu pe alte aspecte sociale, într-o încercare de a răspunde unor întrebări care nu mă preocupă doar pe mine. Ce anume generează schimbările radicale? De ce nu mai durează relațiile de cuplu? Ar fi mai multe ipoteze sau mai multe aspecte, iar suma lor ar putea traduce complexitatea explicației. Femeile, care nu numai în ultimii douăzeci de ani și mai bine, dar și în comunism, lucrau și aveau cariere, consideră că dimensiunea publică a vieții lor este mai interesantă sau mai importantă. Pur și simplu nu mai au timp, poate chiar nu mai au nici chef de o relație stabilă cu un partener care, din punctul lor de vedere în acest caz, le-ar complica traiectoria

existențială, axată pe carieră. Iată o posibilă explicație, dar nici pe departe singura. În cazurile în care totuși există o relație durabilă de cuplu, ce anume o destramă astăzi mai degrabă decât acum douăzeci de ani? Carierele sau chiar joburile exercită o presiune foarte mare asupra fiecăruia dintre cei doi parteneri, fără ca vreunul să accepte ideea vreunui compromis. Această a doua posibilitate ridică alte întrebări: există așteptări condiționate cultural în societatea românească de acum ca femeile să fie dispuse la acest compromis, mai degrabă decât bărbații? Din punctul de vedere al genului, cine se așteaptă ca polul activ al compromisului să fie femeile: în general bărbații, femeile sau și unii/unele și alții/altele în egală măsură? În această serie mai am o întrebare care mă preocupă de când predau romanele lui D.H. Lawrence și răspunsul lui îngrijorat la chestiunea „bătăliei dintre sexe" într-o altă perioadă a modernității și într-un alt spațiu cultural (decât cel românesc): începutul secolului XX. Să ținem cont de faptul că Lawrence era contemporanul Virginiei Woolf, dar nu tocmai prieten. De cel puțin zece ani mă tot gândesc la sensibilitatea extraordinară pe care o avea Lawrence la acest aspect din punctul de vedere al bărbatului care se alertează în fața semnelor unei asaltări a atributelor masculinității – forța și autoritatea – și a unei erodări a lor sub influența emergenței unei feminități puternice și ambițioase, care, contrar reprezentării andro-centriste, este esențialmente cerebrală. Walter Morel din romanul *Sons and Lovers* are accese de furie brutală, verbală și fizică. Prin această forță își alungă soția afară din casă și o încuie dincolo de ușă, în grădină. Totuși, Gertrude învinge încet, printr-un alt fel de „forță" și nu doar în termenii freudieni ai complexului oedipian. În *The Rainbow* femeile au o forță extraordinară și, de la o generație la alta de Brangwen, ele câștigă „bătăliile", ele se impun în cuplu, iar bărbații se supun lamentabil, pierzând tot de la o generație la alta puterea de a se impune ei. Despre ce este vorba până la urmă? Lawrence o explică în termeni foarte plastici în eseul „Cocksure Women and Hensure Men", mai greu de tradus în limba română din cauza jocului de cuvinte în registrul colocvial. Ceea ce observă Lawrence, cu îngrijorare,

este faptul că femeile devin transgresive, nu-și mai asumă rolul în sfera tradițională a casei, ba mai mult, au idei și, aș adăuga eu, ideile lor au și forță, de aceea ele devin acum *cocksure*, sigure pe ele într-un mod în care sunt doar bărbații, în schimb bărbații devin *hensure*, cuvânt pe care îl inventează Lawrence pentru a se referi la faptul că mentalul masculin pare să se „topească", să se efemineze. Lawrence a văzut clar procesul schimbărilor de rol atribuite genurilor nu doar într-un cuplu, ci la nivelul întregii culturi de atunci, spre sfârșitul anilor 1920. Știm foarte bine cât de *cocksure* au devenit între timp femeile, sau majoritatea lor, spre iritarea lui Lawrence încă de atunci, dar reflecția mea de zece ani încoace se referă la o posibilă incertitudine pe care ar simți-o bărbații în privința rolului lor. Dacă femeile performează acum în absolut orice domeniu imaginabil, poate în număr mai mic decât bărbații în unele dintre ele, dar lucrurile evoluează, dacă ele au nu numai independență financiară, ci și economică și culturală, dacă se autoreprezintă, dacă din ce în ce mai multe optează să rămână în afara unei legături durabile sau să rupă legături durabile, dacă vrând un copil există posibilitatea inseminării care le permite să rămână însărcinate chiar fără vreun partener, atunci ce rol îi mai revine bărbatului? Deja simțindu-se deposedat încet, dar sigur de un rol cert pe care i-l oferea o cultură pe cale de dispariție, Lawrence vitriola în „Cocksure Women and Hensure Men" transformările și schimbările de rol colosale care amenințau bărbații și șubrezeau relațiile de cuplu. Sub jetul de vitriol se citește clar nu doar iritarea, ci și îngrijorarea. Dacă această ipoteză se verifică, atunci seriei de factori care duc la șubrezirea și desfacerea cuplurilor i se adaugă cea a unei masculinități care se simte și se percepe amenințată și deposedată de rolul cu care se identifica până nu de mult.

Așa percep eu schimbările, reflectând pe marginea reflecțiilor pe care le făcea Lawrence acum aproximativ optzeci și cinci de ani. Cum le raportez la viața și experiențele mele din perspectiva genului? Tendințele existau de atunci, între timp acele schimbări de raport între rolurile de gen devin din ce în ce mai vizibile, mai pregnante și capătă din ce în ce mai mult teren… Privindu-mă

din nou în oglinda textului, încerc să citesc proiecția. Eu sunt cea care a reflectat până acum, chiar și reflecțiile altora. Totul este un construct. Eu mi-am construit argumentul și l-am deconstruit în același timp. Pe lângă faptul că nu sunt feministă, nu mă ocup nici de studii de gen, nu sunt nici sociolog. Nu am la îndemână statistici pe care să le analizez și care să îmi indice tendințe clare, cuantificabile. Nici nu mi se cer aceste lucruri. Mi se cere să reflectez la cum am devenit femeie și este a treia oară cel puțin când revin la Beauvoir. Ce m-aș fi făcut fără ce a spus ea? În ce mi-aș fi ancorat reflecția? Am devenit și prin lecturi, în mare parte prin lecturi, dar nu neapărat femeie. Am devenit conștientă de umanitatea mea în primul rând, iar celelalte sunt corolare ale ei. Spațiul oglinzilor m-a implicat în și m-a detașat de genul meu în egală măsură. Concret, pot fi întrebată sau mă pot întreba: cum e să devii femeie prin toate experiențele care îți pun în conflict laturi ale identității? Cum împaci mama (generația ta), cu soția, cu profesoara, cu cititoarea, cu mama (generația mamei, tu ca fiică), cu amintirea tatălui? Cum armonizezi reflecțiile tale cu ale altora? Cum te situezi de fiecare dată în spațiul dintre tine și oglindă? Tot Virginia mă scapă de eventuala criză printr-un răspuns care atât pentru Woolf, cât și pentru mine (și deduc și pentru coordonatoarea volumului) sunt o soluție culturală. Woolf o numea „minte androgină", iar pentru ea acesta era idealul minții creatoare. Reflectând, ceea ce implică de multe ori a traduce, pot extrapola această minte creatoare la orice fel și nivel de creație, cea mai largă fiind probabil cea a culturii. Cu alte cuvinte, mintea androgină poate deveni un principiu creator de cultură.

De aici reflecțiile mele nu mai au suport material. În oglindă, reflecțiile androginiei, cel puțin în sensul pe care l-a dat Virginia stării, pe care a plasat-o clar în minte, sunt idei sau, mai bine zis, o stare de echilibru între ideile și principiile masculin-feminin, care nu mai sunt concepute ca o binaritate în conflict, ci ca unitate în armonie. Woolf a dezvoltat teoria, care a devenit subiect de aprige dispute, în eseul exploziv *A Room of One's Own*. Pentru cei cărora conceptul în sine de „minte androgină" le-a

stârnit interes dintr-un motiv sau altul, imaginea atât de vizuală, dar nu corporală, că „starea normală și confortabilă a ființei este aceea în care trăim în armonie, cooperând spiritual" este mai interesantă decât celelalte argumente ale eseului Virginiei, unele eterizate, altele chiar militante. Desigur, memorabil pentru mulți este și spectrul surorii talentate, dar reprimate a lui Shakespeare, al cărei mormânt se află pe undeva pe la marginile Londrei, o metaforă care dă mult de gândit și care o face pe Woolf să insiste asupra necesității construirii atente a unei linii și tradiții de gândire și creație în care sora lui Shakespeare să revină la viață cu fiecare talent feminin, însă conceptul minții androgine transcende, trece dincolo de barierele și tensiunile de gen. Mie una îmi este foarte drag acest concept, despre care am tot discutat cu studenții (mai ales studentele, la Litere numărul domnișoarelor fiind net preponderent). Îmi este foarte drag conceptul fiindcă, oricât s-ar chinui mulți sau multe nemulțumite de eteritatea lui să-l aducă în corp, conceptul nu se referă la materialitate, ci la spirit, după cum Virginia o spune dincolo de orice dubiu. De ce am accepta mai degrabă (pentru a câta oară o citez?) „nu te naști, ci devii femeie" și natura de construct cultural a feminității, pe care oricât am suci-o și am transforma-o în „armă de luptă" feministă, tot construct rămâne, eventual unul reciclat, și nu am accepta natura intelectual-spirituală a minții androgine propusă de Virginia? Inutil să dezbat aici ce rezonanțe și conotații extraordinare și pozitive avea conceptul de androginie în epocă. Minți de cele mai diverse orientări s-au simțit atrase de magnetul androginiei din simplul motiv, până la urmă, al armonizării fantastice pe care o propune și o și realizează ideal această stare. Prin conceptele coexistenței dintre „animus" și „anima" în psihicul uman echilibrat, Jung tot la androginie se referă. În *Încercarea labirintului* (o altă carte de care nu pot scăpa, fără nici o conotație negativă a mărturisirii), Mircea Eliade aduce imaginea androginiei din rezervorul amintirilor unei vârste foarte fragede, când o șopârlă perfectă i-a frapat imaginația, care mai târziu a asociat splendoarea ei cu fuziunea androgină. Spiritualitatea androginiei, cel puțin așa cum a

conceput-o Woolf, nu mă sperie. Nu mă îngrijorează abandonarea materialității trupului. Până la urmă acceptăm cu atâta entuziasm atâtea „dematerializări"! Domeniile socioumane vehiculează și dezbat idei, constructe, reflecții. Iată de ce mi s-a recomandat titlul eseului de la sine, ca o acumulare a unor exerciții mintale de zi cu zi. Toate sunt până la urmă speculații și, dacă interogăm etimologic acest cuvânt, dacă ne gândim că în latină „speculum" înseamnă chiar oglindă, membrana dintre materialitatea oglinzii în „speculum" și natura ideatică a speculației devine foarte subțire: iată justificarea titlului și iată cum titlul și textul au creat deja spațiul acela din primul paragraf. Nu este doar borgesiană această circularitate, această intersecție a reflecțiilor din oglindă, a *El Zahir* și *El Aleph*. „Viitorul și trecutul sunt a filei două fețe" și iată cum Borges rezonează cu Eminescu, iar la rândul lui Eminescu rezonează cu o întreagă tradiție filosofică. Eminescu glosează, titlul poemului din care am citat este *Glossa*, explicație, reflecție, speculație. Iată alte ecouri de care nici nu vreau să scap, cum nu vreau cu nici un chip să-mi iasă din minte forța și pasiunea incandescentă a *Odei în metru antic*. E absolut fantastic și până la urmă atât de esențialmente uman cum Eminescu a putut fi și atât de rece-detașat de și atât de fierbinte-implicat în tot ceea ce ne definește umanitatea în cele mai autentice și profunde aspecte ale ei!

Acesta este spațiul speculației și al reflecției în care s-a petrecut devenirea mea și oricine dorește și-l poate crea, pentru ca apoi să reflecte și să și-l reflecte, potențial fără limite, în spiritul androginiei, dincolo de granițele de gen. Dar ce ne facem cu rolurile, cu problemele sociale, cu șansele pe care le asigură societatea ca într-adevăr oricine ar dori să intre în acest spațiu să o facă, indiferent de gen sau stare socială, ce ne facem cu egalitățile de șanse? Deja acestea sunt întrebările sociologiei, care nu este strict domeniul meu. Eu sunt doar o vizitatoare, fiindcă în acest spațiu prea puțin material al domeniilor de reflecție nu există granițe și nu ni se cere nici măcar pașaport. Androginia este o stare ideală, de acord. Totuși, există legi ale dialecticii în care proiecțiile ideale alternează cu manifestările concretului. Uneori, cele două coexistă. Cultura

și civilizația de-a lungul vremii, a fi femeie, a fi bărbat, a fi tânăr, a fi bătrân, a fi marginal sau a fi central sau a exploda toate aceste binoame sunt proiecții. Cea mai concretă clădire din cel mai concret material este mai întâi o proiecție. La fel și a deveni femeie.

◆

Dana Bădulescu (n. 1967), conferențiar doctor la Catedra de Engleză a Facultății de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași. Teza de doctorat cu titlul *Impressionistic Modes and Metaphoric Structures in E. M. Forster's Fiction and Criticism* a apărut la Editura Junimea, Iași, 2001. Interesul pentru postmodernism, identitate și spațiul urban postmodern și participarea la „Summer Institute on Contemporary American Literature" de la University of Louisville, Kentucky, SUA, 2001, s-a concretizat în cartea *PoMo Mosaics. PoMo City and PoMo Identities at the Crossroads*, cu o prefață de Thomas B. Byers, publicată la Casa Editorială Demiurg, Iași, 2004. Din 2006, în cadrul proiectului de cercetare postdoctorală, a scris și a publicat articole despre Salman Rushdie, aspecte și teme relevante pentru scrisul lui Rushdie, realizând o analiză atentă a fațetelor care compun condiția de *translated man* a lui Rushdie și a scrisului său la confluența, de multe ori periculoasă, dintre artă, politică, ideologie și religie versus secularism. Arii de cercetare: literatură britanică și americană modernistă și postmodernistă; modernismul și postmodernismul ca paradigme culturale; ideologii și estetici moderniste și postmoderniste; postcolonialism; postcomunism; migrație, hibriditate, globalizare, transnaționalism; poetică; traduceri; traducerea ca fenomen cultural.

De la patriarhat tradițional la feminism – despre trăirea diferențelor de gen și construcția identității

Diana Neaga

Înainte de a-mi începe povestea, simt nevoia de a vă face o mărturisire legată de felul în care am primit invitația de a scrie pentru acest proiect. Având în vedere că sunt încă la început de carieră, cred că am acumulat totuși ceva experiență în privința muncii de teren și mai ales în ceea ce înseamnă interacțiunea cu socialul prin intermediul anchetelor și al poveștilor de viață. Am început să fac asta încă de pe vremea când eram studentă la ASE (2004, cercetări de marketing în special) și am continuat aproape fără întrerupere până acum. Nu cred că voi putea renunța vreodată la acest tip de cercetare. E ca un fel de boală incurabilă care se manifestă uneori compulsiv prin nevoia acută de a sta de vorbă cu oamenii, de a le asculta poveștile, de a le interpreta, de a produce cunoaștere prin trecerea pe hârtie a semnificațiilor astfel produse. În tot acest proces am resimțit mereu un fel de frustrare generată de faptul că mă aflam permanent de o anumită partea a baricadei: eu întrebam, eu căutam răspunsuri. De aceea, aproape

la fiecare interviu/chestionar realizat, în mintea mea se derulau cu sfințenie propriile răspunsuri, propriile argumente, propria experiență de viață. Nu am avut însă niciodată ocazia să mă aplec serios asupra acestei probleme până la acest proiect, de ideea căruia m-am atașat de la prima lectură. Ce poate fi mai frumos pentru o feministă îndrăgostită de teren, de metodele calitative, de abordările reflexive și constructiviste, de întruparea experiențelor decât un proiect cum este cel de față? Așadar, în sfârșit povestea mea – pe care o rezum astfel: de la țară (rural) la catedra universitară, de la patriarhat tradițional la feminism – despre trăirea diferențelor de gen și construcția identității.

*

M-am așezat să scriu. Acum îmi dau seama că reevaluarea propriei istorii de viață din perspectivă sensibilă la gen și, mai mult, printr-o grilă feministă asumată, nu e chiar ușor de făcut. E nevoie de un consistent, dar în același timp foarte subtil efort autoreflexiv. Ceea ce nu e puțin lucru având în vedere continuitatea experiențelor de viață, felul în care acestea se hrănesc unele din altele și faptul că identitatea noastră este dinamică, multidimensională. Mi-am dat seama de ceva vreme că sunt în continuare (că mă identific cu) fata de la țară, chiar dacă locuiesc de mai mult de unsprezece ani în București1. Această identitate a început să se manifeste din ce în ce mai puternic pe măsură ce am acceptat-o și i-am conștientizat vulnerabilitățile (stereotipurile, prejudecățile[2], inegalitatea de șanse). De aceea o și afișez cu mândrie ori de câte ori am ocazia. Sunt de asemenea bucureșteancă, măcar

1. Abia la sfârșitul lui 2012 mi-am făcut buletin de București, pentru a putea vota la alegerile parlamentare. Asta și pentru că, în adâncul sufletului meu sunt foarte relevante experiențele legate de locul care rămâne încă pentru mine întruparea fundamentală a ceea ce numesc „acasă".
2. În anul II de masterat de Politici de Gen și Minorități am făcut o lucrare despre felul în care au căpătat o conotație peiorativă apelativele „țăran" și „țărancă".

prin lucrurile și locurile pe care le cunosc în acest oraș1. Sunt în același timp copilul crescut într-o cultură puternic patriarhală, dar și activista și cercetătoarea feministă. Toate aceste experiențe m-au format, le-am semnificat diferit de-a lungul timpului și voi încerca să le dau o formă în rândurile ce urmează.

Începutul. M-am născut în 1984, într-un sfârșit de septembrie la spitalul din Slatina. Sunt al doilea și ultimul copil din familie, primul fiind un băiat. Poveștile legate de nașterea mea se împletesc de obicei în jurul a trei elemente: 1. am venit odată cu mustul (vinul), semn de belșug – element de identificare cu una dintre activitățile ce jalonează viața de zi cu zi a locuitorilor din mediul rural; 2. mama a fost dusă la spital cu mașina „noastră". La nașterea fratelui meu au fost ajutați după multe insistențe de un vecin – vorbim de perioada comunistă, în care a fi posesor de mașină avea o însemnătate puternică în raport cu bunăstarea unei familii; 3. tata m-a vrut băiat și a venit acasă supărat – o poveste tipică în raport cu preferințele taților pentru sexul copiilor lor.

Deci m-am născut fată și trebuia să fiu FATĂ. Așadar, ai mei nu au stat pe gânduri și au început încă din primele clipe de viață construcția genului. Ca să se obișnuiască cu gândul, tata povestește că a început să-și imagineze cum voi fi când voi merge la școală, cu codițe și șorțuleț de școlăriță, cum o voi ajuta pe mama în bucătărie și voi fi gingașă în adolescență, apoi grijulie la maturitate. Am fost și singura fată din familia extinsă în care am copilărit. Bunica din partea tatălui, cea cu care am crescut, are doi băieți (tată meu și fratele său mai mare), fratele tatălui doi băieți (verișorii mei) și, inerțial, toată lumea credea că și eu „trebuie" să fiu băiat. Acesta este mediul în care am socializat intens până la 18 ani, când am plecat la facultate în București.

1. Nu am avut mult timp conștiința acestei identități, dar am căpătat-o prin interacțiunea cu ceilalți și mai ales cu cei din comuna natală, care, nu de puține ori, se uită la mine cu un fel de admirație doar pentru faptul că locuiesc în „capitală". Îmi aduc clar aminte că în copilărie și eu îi percepeam la fel pe copiii care veneau de la „oraș" în vacanță la bunici, printre care bucureștenii ocupau un loc aparte.

Singură într-o familie cu băieți. Asta a însemnat pentru mine, pe de altă parte, și un răsfăț deosebit, pe care l-am primit mai cu seamă din partea bunicilor și a mătușii mele. Am fost fata bunicilor, dar și fata atât de mult dorită de mătușa mea. Bunicul obișnuia să spună că eu voi avea grijă de el când va fi bătrân, că fetele sunt mai „sufletiste" și că eu mă voi achita cu bine de sarcinile ce trebuiau îndeplinite la înmormântare. Mi se predefinea rolul de bocitoare și de păstrătoare a tradițiilor, în special cele legate de practica religioasă. Bunica și mătușa o fericeau pe mama pentru relația apropiată pe care o aveam, pentru că îi aranjam părul înainte de vreo petrecere sau nuntă, pentru că o ajutam la curățenie sau la pregătitul mâncării de sărbători, și asta nu pentru că aș fi avut o plăcere deosebită pentru aceste activități, ci pentru că așa urma să mă formez pentru viață. Fratele și tatăl meu ne ajutau numai la scos și pus covoarele. Acolo era nevoie de forță fizică.

Copilăria și adolescența mea s-au construit de asemenea în jurul genului. Pot distinge acum clar firul roșu de construcție genizată a identității mele și voi prezenta în cele ce urmează câteva exemple. În primul rând, chiar dacă nu mi se interzicea explicit să mă joc cu băieții, mi se dădea de înțeles că nu e frumos să fac asta. Fiind doar cu un an mai mică decât fratele meu și neavând vecine de vârsta mea, a mă juca însemna pentru mine fie a face parte din gașca de băieți – lucru care era ușor ieșit din comun –, fie a sta acasă pe lângă bunica sau mama când aceasta venea de la serviciu. Ca orice copil, alegeam întotdeauna să merg cu băieții și astfel mi-am construit ușor, ușor în propria minte strategii de a fi acceptată în ceea ce mi se părea a fi „elita" copiilor de pe strada mea: băieții care mergeau să joace fotbal cu alți băieți de pe o stradă vecină (în poiana din Rasolani). Am participat astfel la ritualuri de acceptare în gașcă cum ar fi învățatul să fluieri cu degetele, a ține secrete (în copilăria mea capacitatea de a ține secrete era un atribut preponderent masculin), a ști să joci tenis de picior, dar și a îndura loviturile și înjurăturile de la fotbal și a fi capabilă la rândul meu să fac asta (acest lucru părea contra naturii mele de femeie). Îmi aduc aminte și acum de felul în care fratele

meu a valorizat strategic genul pe terenul de fotbal. Citez din memorie: „Soră-mea, tu faultează cât poți. Pentru că ești fată, ei nu se vor plânge și așa contribui la victorie". Așadar, am fost urmărită în copilărie de o permanentă dorință de a fi, poate nu neapărat băiat, dar acceptată de aceștia, pe de o parte, iar pe de altă parte, de socializarea intensă din familie în sensul asumării rolurilor ce presupuneau atribute ca gingășia, grija, hărnicia, sensibilitatea, emotivitatea etc.

La școală, dincolo de clasica diviziune de gen prezentă în cazul materiilor aplicate, precum „lucru manual" sau „educație tehnologică" și de faptul că am avut în sfârșit ocazia de a-l înlocui pe fratele meu cu „cea mai bună prietenă", ceea ce m-a marcat cel mai mult a fost distincția rural-urban pe care am resimțit-o dureros când am plecat la liceu. Am făcut școala generală la țară și, ca mulți alți copii, aveam 10 pe linie. Tatăl meu a fost învățător în sat, mi-a fost chiar mie și fratelui meu învățător1, și am trăit tot timpul cu impresia că notele mari i se datorează2. În clasa a cincea s-a discutat în familie să fim transferați la școală la „oraș". Nu aveam o locuință acolo, dar puteam sta la fratele tatălui meu. Scopul principal al acestei mutări era creșterea șanselor de a intra la un liceu bun, asta în condițiile în care, chiar dacă nu se vorbea deschis despre asta, toată lumea știa că noi, copiii de la țară, nu avem aceleași șanse precum cei de la oraș. Pentru mine și fratele meu a fost o tragedie, am plâns mult (mai ales eu, desigur) și ne-am acuzat părinții că vor să scape de noi. Gândul că, aproape

1. Pentru asta eu am fost dată la școală când încă nu împlinisem 6 ani, iar fratele avea 7 ani și câteva luni.
2. Într-o comunitate mică, sătească, copiii cadrelor didactice trebuie să fie exemplu în clasă, trebuie să aibă note mari și să se comporte exemplar. Am trăit în toți anii de școală generală cu acest gând, chiar dacă tatăl meu, când mi-a fost învățător, îmi dădea și note mici – mai ales la caligrafie, și degeaba, pentru că și acum scriu foarte urât de mână, ce bine că folosim tot mai mult computerul. De la el am învățat prima oară distincția public-privat: la ore era Domnul Învățător, iar acasă, și eventual în pauze, era tata. Mai mult, niciun fel de comportament favorizant nu era permis în relația dintre noi, dimpotrivă.

adolescentă fiind, urma să locuiesc într-o familie de băieți mă îngrozea. Relația cu verișorii mei începuse să fie tensionată și modelată clar de rolurile de gen tradiționale: mă puneau să le gătesc, eram din ce în ce mai exclusă din discuțiile și jocurile lor de băieți. Când se întâlneau, fratele meu pactiza cu ei, iar eu eram din ce în ce mai marginalizată. Lacrimile au fost convingătoare și nu ne-am mutat, dar au urmat altele – admiterea la liceu.

La începutul clasei a VIII-a a trebuit să facem pregătire pentru admitere, clasicele meditații la română și matematică. În aceeași logică a diferenței de calitate a învățământului din rural față de cel din urban, părinții au considerat că ar fi cel mai bine să facem meditații cu profesori de la oraș. Am fost acceptați cu greu de către profesorul Grigorescu de matematică1 la un test de evaluare a cunoștințelor. După mulțimea de 10 de până atunci a urmat revenirea la realitate, eram de fapt de 3. Condiția pentru a ne primi la meditație a fost să muncim foarte mult. Și asta am făcut un an de zile pentru a recupera materia. Îmi aduc aminte de temele uriașe, care nu se terminau niciodată, de lucrat din scoarță-n scoarță faimoasele culegeri Niță, Năstăsescu și Gheba etc. La română stăteam mai bine, aveam capacitate de memorare, iar meditațiile în asta constau în principal – reproducere de comentarii cuvânt cu cuvânt, plus partea de gramatică; se cultiva de pe atunci analfabetismul funcțional.

Întorcându-mă către ele, îmi dau seama că aceste experiențe m-au marcat și mi-au dezvoltat sensibilitatea față de ceea ce înseamnă egalitate de oportunități și justiție socială. Eu am intrat la liceu doar pentru că am avut părinți care să-și permită să-mi plătească meditațiile și să mă ducă o dată pe săptămână la Slatina pentru asta. Cei mai mulți dintre colegii mei nu au avut această șansă și, pornind de aici, inegalitățile dintre noi au început să se adâncească și să devină insurmontabile.

Am urmat un liceu cu profil teoretic, matematică-informatică. Alegerea a venit inerțial, însă era cel mai bun liceu din oraș

1. Era cel mai căutat profesor din Slatina care pregătea pentru admiterea la liceu.

și cea mai căutată specializare. La noi în familie nu s-a discutat prea mult despre ce ne place (mie și fratelui), despre ce meserie am fi vrut să urmăm. Trebuia să facem un liceu bun, apoi o facultate și să muncim pentru asta. Am fost încurajată prea puțin în anii de liceu să mă definesc în funcție de plăcerile și pasiunile mele. Golurile acumulate în generală au lăsat deoparte și discuția despre a face performanță în liceu. Mă mulțumeam cu note de mijloc, nu m-am gândit niciodată că aș putea fi printre cei mai buni. Veneam de la țară, și „lumea" nu avea așteptări mari de la mine, cu atât mai puțin eu.

Am fost o elevă retrasă. În clasa a IX-a, m-a lovit o formă de habotnicism generată de frustrarea de a fi de la țară. Mi-am scos bijuteriile, am început să mă îmbrac foarte tern, nu mi-am tăiat părul cu gândul că Dumnezeu mă va ajuta să mă integrez între copiii de oraș. Am făcut-o puțin câte puțin, însă nu am fost niciodată parte din „gașca" colegilor de liceu, iar asta dintr-un motiv foarte simplu: nu ieșeam cu ei în oraș pentru că nu aveam voie. Mai exact, până în ultimul an de liceu, nu am ieșit niciodată neînsoțită de fratele sau verișorii mei și asta doar pentru că eram fată, iar tatăl meu, crescut într-o cultură puternic patriarhală, așa a înțeles să mă protejeze. Așa a și început revolta împotriva lui, dar și cea interioară. Explicațiile de tipul „pentru că ești fată" nu-mi mai erau suficiente.

Am devenit rebela familiei și am trecut de la un conformism pur la contestarea dură și directă a autorității tatălui. Am început să cer explicații, să încalc „poruncile", dar și să-mi doresc din ce în ce mai mult să dovedesc că această lipsă de încredere manifestată printr-o protecție exagerată era nejustificată. În toată această vreme, mama a fost mediatoarea conflictelor noastre și, nu de puține ori, cea trasă la răspundere pentru așa-zisa mea impertinență. Cenzurată de dorința de a demonstra că merit respect și încredere chiar dacă sunt fată, revolta mea adolescentină s-a concretizat în foarte mici năzbâtii, care stârnesc compasiunea prietenilor mei la discuțiile despre cea mai mare prostie făcută în adolescență. În același timp, fratele meu trăia o viață liberă,

definită din ce în ce mai mult de propriile alegeri1 și îmi era dat ca exemplu de cumințenie.

Tot în această perioadă, mi-a fost inoculată o hiperresponsabilizare, care mă urmărește până în clipa de față și care uneori îmi paralizează capacitatea de a alege. Fată fiind, și mai ales fata învățătorului din sat, trebuia să răspund standardelor impuse de comunitatea în care trăiam: să-mi aleg cu grijă prietenele, să mă îmbrac cuviincios și mai ales să caut bărbatul perfect cu care să am o relație finalizată, evident, prin căsătorie. Trebuia să fiu capabilă să controlez și să mă controlez, astfel încât să răspund cu succes așteptărilor normative ale părinților, generate la rândul lor de modelul patriarhal: să gătesc bine, să vorbesc mai puțin ca bărbații, să învăț bine, să fiu o femeie decentă (în contraponderea imaginii de femeie „ușoară"), să fac întotdeauna cele mai bune alegeri, să-mi controlez emoțiile, să mă căsătoresc și să am familia perfectă2. Toate acestea mi-au fost repetate de atât de multe ori, încât am ajuns să-mi asum responsabilitatea aproape inerțial chiar și pentru lucruri care nu depindeau de mine. Dar normalitatea trăită era diferită de normativitatea impusă. Așa am dezvoltat încetul cu încetul și un mecanism de autoblamare și o stimă de sine scăzută. Mai mult, trebuia să-mi asum responsabilitatea în condițiile unei lipse profunde de autonomie și de libertate de alegere (trebuia să fac, trebuia să fiu), fapt ce a generat în mine disonanța.

1. Avea prietenă, lucru care mie îmi era interzis, putea ieși în oraș ș.a.
2. Adică un bărbat frumos, deștept, curajos, ferm, cu inițiativă, capabil să câștige mulți bani și să întrețină familia, să nu bea, să nu fumeze, să nu iasă cu prietenii. Tata a bifat multe dintre cele enumerate mai sus, fapt ce a însemnat pentru mine o presiune și mai mare. Despre carieră în adevăratul sens al cuvântului nu mi s-a vorbit niciodată acasă. Mama a fost prima din familie care a făcut facultate. Bunicii au avut între patru și șapte clase, tata liceul. Mama a fost modelul meu din acest punct de vedere și s-a bucurat de un respect deosebit tocmai pentru că a reușit să facă studii superioare plecând dintr-o familie foarte săracă. De la ea am prins gustul pentru citit. Îmi aduc aminte că în vacanțe ne punea să citim și, ca să verifice dacă nu cumva vrem s-o păcălim, trebuia să facem și rezumate. Ea a fost cea care a contribuit în mare măsură la biblioteca familiei. Obișnuiește să spună că zestrea ei au fost cărțile.

Am început să îmi doresc tot mai mult să arăt că propriile alegeri sunt bune chiar dacă nu se încadrează în standardele impuse. Și cea mai simplă cale a fost investiția în educație. Aici mi-am găsit puțin câte puțin libertatea și cu riscuri minime. Ar fi fost greu pentru oricine să spună că a pune pe primul loc școala e un lucru rău, chiar dacă asta însemna amânarea consistentă a întemeierii unei familii, dar și fundamentarea unor argumente care să zdruncine autoritatea patriarhală, lucru extrem de incomod pentru bărbații din familie.

Ce s-a întâmplat mai exact? Am intrat la facultate la Academia de Științe Economice. Nu pentru că mi-aș fi dorit asta, ci pentru că cei mai mulți dintre colegii mei au făcut-o și pentru că părea a fi un domeniu potrivit societății capitaliste care se consolida în România – zicea „lumea" (asta se întâmpla în anul 2002). Tatăl meu dezvoltase o afacere și ne vedea deja contabilă, respectiv economist la țară[1]. Nu mi-a plăcut facultatea, m-am adaptat greu și sufeream pentru că aveam foarte mult timp liber – mă plictiseam și nu eram obișnuită cu libertatea. Nu-mi puneam încă problema că aș fi putut învăța mai mult. Important era să promovez examenele. Între timp, acasă se construise aproape o legendă în jurul unei fete foarte deștepte care făcea două facultăți (nepoata primarului din localitate). Admirația de care se bucura aceasta, chiar din partea bărbaților și a tatălui meu, m-a făcut să mă gândesc că asta ar putea fi o soluție și pentru mine[2]. A fost pentru prima dată când am început să mă gândesc serios la ce vreau eu să fac, la ce mi-ar plăcea. Făceam deja o facultate „serioasă" și îmi

1. Fratele meu a intrat în același an la ASE.
2. Îmi dau seama acum cât de mult am suferit din cauza devalorizării mele ca om generată de faptul că eram femeie. Nu-l judec pe tata (am făcut-o în adolescență), ci spun că abia acum cred că îl înțeleg. Nu ar fi putut altfel având în vedere lumea în care a trăit. El nu a avut ca mine șansa alterizării, șansă pe care, ironic, am avut-o prin munca lui. El a trăit într-o lume în care adevărul, binele și răul se identificau cu ordinea patriarhală. Pentru el, inegalitățile de gen au fost firești în cea mai mare parte a vieții. Și cu toate astea, învață acum că ele sunt cultură și îl apreciez că, în felul său, face efortul să înțeleagă.

puteam permite să mă gândesc la asta. Mai mult, știam că părinții nu mă pot refuza dacă era vorba de școală. M-am documentat și am ales Comunicare și Relații Publice, la Școala Națională de Studii Politice și Administrative. Pentru că la ASE eram la buget, mi-am întrebat părinții dacă îmi vor plăti taxa la cea de-a doua facultate. Nu cred că m-au luat în serios, dar au spus că mă vor susține.

Trebuia să dau admitere la filosofie în iulie, iar eu am luat această hotărâre în aprilie. Aveam foarte puțin timp pentru a mă pregăti, veneam de la un liceu cu profil real și după doi ani de științe economice. Nu am reușit să avansez corespunzător. Simțeam că-mi fuge pământul de sub picioare, nu îmi permiteam un eșec. La una din pregătirile la filosofie (am încercat să iau câteva meditații cu un doctorand de la SNSPA), profesorul a venit cu un tricou albastru pe care scria mare, cu alb, Facultatea de Științe Politice. Am întrebat la ce materii se dă admitere la Științe Politice și mi-a răspuns că filosofie sau economie. La sfârșitul ședinței i-am strâns mâna și i-am spus că ne vedem în toamnă la cursuri. Hotărâsem să merg la științe politice: știam foarte bine economie, eram sigură că voi reuși. Și așa s-a și întâmplat.

Am făcut doi ani de studiu la zi, la două facultăți – ASE și SNSPA. Am început să învăț serios – aveam două sesiuni suprapuse și nu le puteam spune părinților că nu fac față. A început să-mi placă și rezultatele nu au întârziat să apară. Am luat bursă de studiu la ASE, am câștigat premii la Sesiunea științifică studențească, am luat premiul 3 la Olimpiada națională a studenților economiști. Am terminat facultatea cu 10 și fără restanțe. La SNSPA începutul a fost mai greu, mai ales că alergam, la propriu, între cursuri, seminare și examene. Norocul meu a fost că sediile celor două universități sunt aproape unul de celălalt. Am avut două restanțe, am terminat cu 10 și cu o invitație la doctorat. Evident că toate cele scrise mai sus îmi aduc o satisfacție deosebită, mai ales că în spatele lor stă multă muncă. Dar nu acesta este scopul scrierii lor aici. Ci vreau ca aceia care vor citi, și mă gândesc acum în special la studenții mei, să înțeleagă că se poate, că

uneori mai poți ocoli sistemul și demonta nedreptățile, chiar dacă asta presupune foarte multă muncă. Că există într-adevăr constrângeri structurale, dar că și noi avem un rol în semnificarea acestora și în construirea propriei realități, oricât de dezarmați ne-am simți în anumite momente ale vieții.

Nu credeam că voi scrie cu așa mari emoții despre experiența mea în SNSPA, dar realizez acum că asta a însemnat pentru mine găsirea libertății, chiar dacă uneori povara acesteia e greu de dus. A însemnat în același timp întâlnirea cu explicațiile, cu înțelegerea, cu răspunsurile la întrebările care m-au urmărit în copilărie și adolescență, cu feminismul și studiile de gen, cu oameni care m-au format, de la care încă învăț și pe care îi admir. În SNSPA am învățat în primul rând că nu există un adevăr absolut (așa cum știam de acasă), că există o varietate de modalități prin care poți percepe realitatea socială, că poți avea propriile opinii (care trebuie, evident, susținute cu argumente) și că este foarte important să îți pui întrebări. Am învățat, de asemenea, că relația profesor-student nu este unidirecțională și strict ierarhică, că este mai degrabă vorba de cooperare în virtutea unui câștig reciproc. Am aflat pentru prima dată că și profesorii pot învăța de la studenți. și nu numai invers.

Mi-a fost greu să internalizez acest lucru, veneam dintr-un sistem de învățământ (inclusiv la ASE) în care accentul era pus pe reproducerea ideilor (cât mai fidel, dacă se putea), pe autoritatea epistemică de necontestat a profesorului. Mai mult, fusesem socializată într-o cultură a supunerii și a acceptării autorității. Revolta mea de acasă o semnificam, inconștient, mai degrabă ca o formă de deviantă, iar undeva înăuntrul meu așteptam să mă normalizez în sensul așteptărilor pe care societatea (și în special familia) le avea de la mine. Funcționam deja într-o permanentă contradicție între necunoscutul ce mi se deschidea în față în urma contestărilor mele (pe care nu le putem nega) și dorința organică de stabilitate, de predictibilitate, de a merge pe un drum bătătorit, sădită cu grijă în atâția ani în care mi se predefinise viitorul de femeie. În acest context m-am întâlnit cu feminismul, iar impactul a fost major.

Eram în anul II de facultate la științe politice. În programă figura un curs obligatoriu de Gen și Putere. Habar n-aveam ce ar fi putut să însemne. Eram deja o studentă conștiincioasă, așa că nu am ratat prima întâlnire. Amfiteatrul 12, sala plină, majoritar fete. În fața noastră, Mihaela Miroiu povestea despre viața mea, despre viața mamei și a bunicii mele. Mi-am imaginat-o stând de vorbă cu tatăl meu. Am zâmbit și am știut atunci că nu greșisem. Așa a început drumul meu în domeniul studiilor de gen și al teoriilor politice feministe. Inițial, am vrut să am argumente pentru a-mi apăra propria poziție, am gândit strict în interes personal. Numai că odată accesate ideile ce stau la baza acestor teorii, odată aflată istoria mișcărilor de femei și conștientizat felul în care se configurează și perpetuează inegalitățile de gen în societățile actuale, nu m-am mai putut uita doar în ograda mea. Așa am devenit activistă.

Rezultatele bune avute la ASE îmi dăduseră o oarecare încredere în mine. Acasă, mama îmi spunea că și tata e mândru de mine, numai că nu vrea să-mi spună. El continua să mă ironizeze, să mă tachineze ori de câte ori ne întâlneam și să-mi spună că fără el nu aș fi făcut nimic. Sunt convinsă că nu își exercita această formă de control și de dominare conștient[1] și, mai mult, că acest fapt nu are legătură cu felul în care își iubește familia și i s-a dedicat în totalitate acesteia. Însă așa a apărut în mintea mea noțiunea de *carieră*. Mi-am dorit să fac performanță într-un domeniu pe care tatăl meu nu îl stăpânea și în care nu m-ar fi putut ajuta. Iar piesele din puzzle-ul vieții mele au început să-și găsească locul. Nu m-am gândit direct la o carieră academică sau în cercetare. Îmi era greu să și visez că aș putea fi vreodată la catedră, dar aflasem că munca și seriozitatea sunt întotdeauna răsplătite și aveam de gând să-mi construiesc o carieră, cu pași mici. Îmi doream să termin cu bine facultatea, începusem deja un masterat la ASE (managemet și marketing internațional), cochetam cu ideea de a mă angaja la o multinațională.

1. Aceasta este una din nunațele aduse definirii conceptului de putere din direcția studiilor feministe: manifestarea puterii fără intenția explicită de exploatare a privilegiului.

După un 10 la licență la ASE, nu mă puteam mulțumi cu mai puțin la SNSPA, așa că am muncit cu mare atenție la lucrarea de licență. Cum nu e deloc greu de intuit, am ales domeniul studiilor de gen și am fost acceptată spre coordonare de doamna profesoară Mihaela Miroiu. Am ales să fac o cercetare aplicată pe dependență economică și inegalități de gen în mediul rural. După documentare și construcția cadrului teoretic, am făcut chestionare și interviuri cu femei și bărbați într-o fabrică de industrie textilă. Am respectat cu stoicism deadline-urile și recomandările coordonatoarei. Am produs o lucrare de licență de două sute de pagini (mare parte din informațiile culese pe teren au fost puse în anexe – grafice, corelații, interviuri: mi-a fost foarte greu să mă desprind de ele după atâta muncă).

Cred că i-am făcut o surpriză plăcută doamnei Miroiu. Acceptul de a mă coordona însemna într-un fel sau altul o formă de încredere pe care mi-o acorda. Nu mi-am putut imagina vreodată însă că felul în care am lucrat pentru licență o va determina să-mi spună că ar trebui să mă înscriu la doctorat și că am minte pentru a face cercetare. Îmi amintesc cu claritate: „Dacă nu aș fi văzut cum ai lucrat la licență, aș fi crezut că nu poți foarte mult. Ai o problemă cu încrederea în tine, dar eu cred că ai minte de doctorat. Admiterea este în toamnă. Te rog să te gândești serios la asta". După profesorul Andrei Țăranu, care, după un seminar la care îndrăznisem să fac un comentariu, mi-a spus: „Ai colegi care vorbesc fără a avea nimic de spus. Tu ai ce spune, de ce nu vorbești?", fiind astfel poate prima autoritate pe care o recunoșteam ce mi-a dat încredere în mine, a fost a doua oară în viață când am simțit substanțial că „pot", că mintea mea contează. Nu am spus nimănui despre discuția avută cu doamna Miroiu, dar mi-am stabilit un obiectiv: trebuia să fac tot ce pot pentru a nu-i înșela așteptările. *Începusem să simt că acesta este drumul către mine însămi*.

După licență au urmat cele mai grele trei luni din viața mea. Hotărâsem să rămân în București pentru a mă pregăti de doctorat, dar trebuia să mă întrețin. Părinții mei mă vedeau acasă, lucrând pentru afacerea familiei și sub atenta lor coordonare. Trebuia

să-mi găsesc un „băiat bun", să fac copii la creșterea cărora să mă ajute mama și eventual să mai fac ceva contabilitate la firmă. Aveam să fiu întreținută din resursele familiei transferate soțului, care urma să-mi ofere o viață comodă. Prevăzătoare, îmi căutasem cu ceva luni înainte de susținerea licenței un loc de muncă. Găsisem prin intermediul unei colege de liceu un job de agentă de marketing/vânzări la o fabrică de plicuri (multinațională, de altfel). Căzusem de acord să încep lucrul imediat după licență și așa am și făcut. Dar greul abia atunci a început. Profund dependentă emoțional de părinți și mai ales de mama, am pierdut brusc orice formă de sprijin din partea lor. Mai mult, m-am confruntat cu o alianță devastatoare pentru mine între mama și tata, eu fiind obișnuită ca noi, fetele, să ne înțelegem și să ne susținem în virtutea experiențelor comune pe care le împărtășeam. Orice fel de suport din partea lor a fost brusc întrerupt. Mă descurcam cu banii, îmi lipsea însă foarte mult suportul moral. M-am trezit într-o stare de independență forțată și cu un vis măreț în brațe. În acest context l-am cunoscut pe Valentin, cel care urma să-mi fie după aceea coleg de doctorat și pentru o bună perioadă de timp partener de viață. Voi reveni asupra aspectelor legate de viața de cuplu și de tensiunea între familie și carieră. Până atunci, trebuie să spun că povestea celor trei luni a fost până în final un happy-end. Am intrat la doctorat, mi-am dat demisia de la fabrica de plicuri, i-am șocat pe ai mei suficient de tare încât să înțeleagă că viața mea s-a schimbat fundamental, că voi avea o carieră, că ei nu mai pot controla asta și că trebuie să mă susțină.

Am început astfel o nouă viață, una dedicată cercetării și activismului. Aceste activități au mers pentru mine mână-n mână, aveam astfel ocazia să și pun în practică ceea ce scriam în teză. Așa am avut contact cu criticile dure aduse feminismului academic (sau de salon, cum i se mai spune în sens peiorativ), cu prejudecățile și stereotipurile atașate feministelor, dar și cu falsa condescendență cu care suntem tratate în unele medii intelectuale. Am învățat de la doamna Miroiu să nu mă las afectată de falsitatea unei lumi la care visasem, cel puțin din prisma înțelegerii reale a

inegalităților de gen, și să fac din asta un motiv în plus în susținerea cauzei mele. Am cunoscut alte diferențe generatoare de inegalități (rasă, etnie, clasă, orientare sexuală) și am învățat toleranța și respectul pentru diversitate. M-am rafinat ideologic și, dincolo de o înclinație conservatoare dobândită probabil în familie, mi-am descoperit credința în egalitatea de șanse, în valorizarea diferențelor, în autonomie și libertate de alegere, dar și într-o permanentă dualitate agent-structură în construcția realității. Sunt atașată astfel de abordările de tip constructivist, cu accent pe tradiția de gândire axată pe înțelegere și susținută de metodologii de tip calitativist. Prefer întotdeauna abordările reflexive, asumate, întrupate celor obiective, detașate, neutre pe care personal le cred imposibile. Accept ca valoroase abordările cantitative, statistice, însă le consider a fi doar primul pas în găsirea răspunsurilor cu privire la felul în care un fenomen se naște, trăiește și moare într-o realitate socială contextuală. Evident, cum nu trebuie să mai demonstrez, toată povestea de mai sus este profund impregnată în identitatea mea academică și de cercetare actuală.

Am scris o teză de doctorat pe gen și cetățenie în care mi-am argumentat și aplicat consistent, sper eu, credințele amintite mai sus. A apărut în 2013, la Editura Polirom. *Gen și cetățenie în România. Între formal și substanțial, normal și normativ* este titlul complet al cărții, iar asta pentru că, pe de o parte, unul din lucrurile care m-au marcat cel mai mult în procesul de cunoaștere a fost incapacitatea multora de a vedea în profunzimea construcției inegalităților de gen și plafonarea lor la egalitatea formală, pe hârtie, dintre bărbați și femei. Pe de altă parte, distincția pe care Martin Hollis o face între *normal* (ca acceptabil, firesc, uzual) și *normativ* (cum ar trebui să fie, să se întâmple) mi se pare esențială. Vorbim de două concepte dinamice, care pot ajunge chiar să se suprapună, dar care de foarte multe ori creează spațiul producerii de interpretări care să legitimeze construcțiile patriarhale. Discut aceste aspecte pe larg în teza mea de doctorat. Ce vreau să subliniez este că normalitatea patriarhală poate fi ușor interpretată ca normativă.

Dincolo de partea de cercetare în care am studiat în special aspectele legate de teorii ale cetățeniei, piața muncii, intersecționalitate, mi-am dedicat o parte importantă din timp *activismului*. Am fost timp de trei ani membră în consiliul director și vicepreședintă a Centrului de Dezvoltare Curriculară și Studii de Gen FILIA, iar acum fac parte din noua echipă a Societății de Analize Feministe AnA – primul ONG feminist apărut după 1989 în țara noastră – și din echipa editorială a *Analize – Journal of Gender and Feminist Studies*, varianta academică a bine-cunoscutei reviste *Analize*. Colaborez și cu alte organizații și grupuri informale, de pildă Asociația Front, Centrul Parteneriat pentru Egalitate, Centrul de Studii în Idei Politice (CeSIP), Biblioteca Alternativă. La FILIA am început activismul de stradă cu campania „Mă respecți doar de 8 Martie!" și am continuat cu o serie de acțiuni publice de conștientizare, dar și cu reacții la adresa instituțiilor publice: proteste, sesizări, scrisori deschise, marșuri etc.

De trei ani sunt asistentă universitară la Universitatea „Nicolae Titulescu" din București și cred că realmente mi-am găsit vocația. Îmi fac cu mare plăcere meseria, este pentru mine o continuă provocare. Îmi doresc să fiu pentru studenții mei ce au fost unii dintre profesorii mei pentru mine – model. De aceea îmi asum și o formă de tutoriat, dincolo de activitatea academică și de interacțiunile de la curs și seminar. Mă implic în organizarea de activități extracurriculare, dintre care și un cerc de studii de gen realizat cu susținerea Centrului de Studii în Idei Politice (CeSIP), la care țin foarte mult. Pentru că predau materii de bază în domeniul științelor politice (reticența la studiile de gen este încă mare în spațiul universitar românesc) – Introducere în știința politică, Politici publice etc. –, am ales să folosesc abordarea integratoare a genului în dezbaterile pe care le am la școală. Dincolo de asta, coordonez un panel de studii de gen în cadrul conferinței internaționale anuale (cks.univnt.ro) organizate în universitatea noastră. Îmi doresc să introduc în programă un curs de Teorii politice feministe sau de Gen și instituții sociale. Și sunt multe alte lucruri pe care îmi doresc să le fac pentru dezvoltarea carierei.

Rămâne încă „de cealaltă parte” *viața de familie*. Chiar dacă am avut în toți acești ani un partener stabil, nu sunt căsătorită și nu am copii, dar îmi doresc. Nu simt acut tensiunea dintre viața de familie și carieră și obișnuiesc să spun că încă îmi permit să pun accent pe cea de-a doua pentru că am numai douăzeci și opt de ani. Interesant este că părinții, și mai ales mama, mă susțin, ceea ce este ușor contrar concepțiilor lor inițiale. Uneori, simt că o fac pentru a mă proteja, pentru a nu mă face să mă gândesc că ceva ar putea fi în neregulă dacă nu m-am căsătorit până la vârsta asta. În glumă, tata și fratele meu îmi spun din când în când: „Ce bărbat s-ar însura cu o feministă?”.

Cred că găsirea unui partener este pentru feministe o problemă reală. Eu am avut șansa să am lângă mine un bărbat feminist, cu care am interese de studiu comune și cu care, nu de puține ori, am dezbătut ore întregi pe teme de studii de gen. În ceea ce privește treburile casnice lucrurile sunt clare, sarcinile au fost împărțite ținând seama și de preferințe (clasicul „eu gătesc, el spală vasele”), cea mai mare parte a deciziilor sunt luate împreună, dar ne dorim să avem și spații de acțiune individuală bazate pe încredere pentru a ne simți liberi în această relație. Nu avem un buget comun, ceea ce nu înseamnă că nu ne putem baza unul pe celălalt în ceea ce privește sprijinul financiar. Inițiativa treburilor din casă îmi revine substanțial, iar asta pentru că partenerul meu este pur și simplu insensibil la asemenea aspecte. Este un lucru pe care învăț să îl accept și fac asta în condiții de deplină reflexivitate și liberă alegere. Cred că pentru persoanele dedicate studiilor de gen și teoriilor feministe există capcana unei profunde ideologizări a interacțiunilor femei-bărbați, fapt ce nu poate fi în esență productiv într-o relație de cuplu. De aceea, încerc să-mi las propria relație să se dezvolte, pe cât posibil, într-un mediu natural, generat de sentimente, de respect și de înțelegere pentru partener.

Sunt uneori invidiată, în sensul frumos al cuvântului, de prietenele mele care au avut de-a lungul timpului relații eșuate din motive de nepotrivire ideologică, dacă pot spune așa. Pe scurt, am auzit de multe ori povești de genul „la început a fost frumos,

am fost parteneri, dar el spera ca la un moment dat să-mi treacă *feminismul* și să fiu *normală*". Trebuie să recunoaștem că o mare parte a bărbaților din România sunt misogini. Misoginismul poate îmbrăca forme foarte subtile, poate greu perceptibile pentru cei mai mulți dintre noi, dar lucru acesta nu este valabil și în cazul persoanelor care studiază tocmai aceste mecanisme. Acesta este așadar, din punctul meu de vedere, unul dintre elementele care fac poate mai dificilă împlinirea din perspectivă familială a feministelor. Este o chestiune cât se poate de pragmatică. Lucrurile stau însă cu totul diferit când vine vorba de bărbații feminiști care au, cred eu, succes mai mare în relații tocmai pentru că sunt parteneriali.

Un alt aspect legat de *relația viață de familie – carieră* este cel care ține de ceea ce numim capacitarea economică a femeilor, dar și valorizarea lor ca producătoare de cunoaștere. Astfel, conștiente de capcanele dependenței economice, de valorizarea femeilor mai degrabă în ce privește corpul, iar nu mintea, în societățile patriarhale, feministele fac tot posibilul pentru ca în viața lor de zi cu zi să spargă aceste capcane. Se aruncă astfel în vârtejul carierei (independență economică, creșterea stimei de sine) nu doar de dragul acesteia, ci fiind conștiente că numai așa vor putea intra în relații realmente parteneriale sau în care acestea să negocieze de pe poziții de egalitate cu bărbații.

De asemenea, acestea dezvoltă o formă de „elitism" în trăirea experiențelor femeiești și feminine, tocmai pentru că le conștientizează și pentru că le revalorizează printr-o grilă sensibilă la diferențe. Vorbim de femei pentru care, de exemplu, experiența maternității este o lume în sine, care își doresc să o trăiască și să o înțeleagă în profunzime. Mai mult, cunoscând foarte bine mediul spitalicesc din România, pot avea tendința de a alege clinici private pentru naștere din motive multiple, de la accesul partenerului în sala de naștere până la nașterea cât mai naturală, tratament potrivit din partea medicilor etc. Nimic nefiresc, aș spune eu. Dar nu pot să nu mă gândesc acum ce înseamnă sarcina și nașterea pentru o femeie de la țară, care poate nu ajunge nici

măcar o dată la medic în timpul sarcinii, care naște acasă și pentru care această experiență face parte dintr-un „dat" căruia trebuie să i se supună. Am ajuns aici pentru că doresc să închei această prezentare prin a-mi mărturisi credința intimă într-o unitate, măcar empatică sau simpatic-comprehensivă[1], a femeilor și a intereselor acestora, dincolo de diferențele dintre noi care ne fac frumoase.

◆

Diana Elena Neaga (n. 1984) este lector doctor în științe politice, Departamentul de Științe Politice și Administrative, Universitatea „Nicolae Titulescu" din București. Studii de licență și masterat în științe economice (Academia de Studii Economice, București, Facultatea de Economie Agroalimentară și a Mediului, 2006) și în științe politice (Școala Națională de Studii Politice și Administrative, Facultatea de Științe Politice, București, 2008; 2010). Este expert *gender studies*, membră în consiliul director al Societății de Analize Feministe AnA; directoare a Departamentului de Formare Continuă în cadrul Centrului de Dezvoltarea Curriculară și Studii de Gen FILIA, București. Scrieri reprezentative: *Gen și cetățenie în România. Între formal și substanțial, normal și normativ* (Polirom, 2013), *Orașul (non) sexist* (coord. în colab. cu Laura Grünberg, ProUniversitaria, 2015), „Genul în relațiile internaționale" (în colab. cu Valentin Quintus Nicolescu, în *Introducere în relațiile internaționale. Teme majore în politica globală*, volum coordonat de Lucian-Dumitru Dîrdală și Daniel Biro, Polirom, 2012). De asemenea, a publicat numeroase studii în reviste științifice (indexate BDI, ISI) din țară și străinătate dintre care menționăm: „'Poor' Romanian Women – between the policy (politics) of IFM and local government", *European Journal of Science and Theology*, ISI Thomson Reuters, vol. 8, 2012; „Experiența cotidiană a muncii plătite. Interviuri cu femei în zona Hunedoara", *Sociologie românească,* vol. IX, nr. 4, 2011 ș.a.

1. Așa cum obișnuiește să spună mentora mea, Mihaela Miroiu.

Epoca de aur

Valentin Quintus Nicolescu

Copilăria mea – până la 13 ani – s-a suprapus ultimei decade a regimului comunist. Pentru a descrie această perioadă, istoricii comunismului folosesc termeni aproape goliți de sens în urma repetării permanente: penurie, opresiune, sărăcie, național-comunism, cultul personalității, politici pronataliste ș.a.m.d. Ca realități cotidiene însă, termenii de mai sus căpătă o cu totul altă încărcătură, fiind o parte esențială, definitorie a propriei existențe și prezentând (cel puțin în cazul meu) valențe specifice.

Sunt ceea ce unii numesc cu orgoliu o *rara avis*, un bucureștean get-beget. Ambele mele ascendențe (maternă și paternă) sunt urbane, cu excepția bunicului din partea mamei, care era un mic negustor provenit din mediul rural. De asemenea, am fost un copil făcut la bătrânețe. Tata, născut prin 1922, iar mama, în 1939. Erau copii cu bunici de vârsta tatălui meu. De altfel, treaba asta îl deranja și pe el. Îmi amintesc că la un moment dat a trebuit să meargă la școală, pentru o ședință cu părinții. Învățătoarea i-a întins mâna și, după ce s-a prezentat, l-a întrebat: „sunteți bunicul lui Valentin, nu?". Taică-meu s-a schimbat la față și a mormăit în barbă că nu, el este părinte. Nu s-a mai dus niciodată la vreo altă ședință la școală, ceea ce nu a putut decât să mă bucure, dat

fiind faptul că nu eram deloc icoană de biserică și că permanent intram în tot soiul de belele.

Pot spune că sunt o persoană fără cei „șapte ani de-acasă", fiind un produs al sistemului educațional și de îngrijire comunist. Traseul meu instituțional este complet din acest punct de vedere: mai întâi creșa săptămânală, apoi grădinița cu program prelungit, după care au urmat natural școala primară, gimnaziul și apoi liceul, pe care l-am făcut însă după Revoluție. Am fost un „copil cu cheia de gât", ca marea majoritate a celor din generația mea. Intervenția statului, din acest punct de vedere, a făcut prea puțin în ceea ce privește rezolvarea tensiunii dintre carieră și viața de familie a părinților mei. La asta s-a adăugat și faptul că nu am avut decât o bunică, prea bătrână pentru a se mai putea ocupa de creșterea unui copil (ea crescându-l însă pe fratele meu cu zece ani mai mare). Părinții mei veneau de la serviciu, iar apoi viața le (și ne) era în mare măsură gestionată indirect, „din afară", de constrângerile cărora le eram cu toții supuși: gazele „veneau" noaptea, așa că doar atunci mama sau tata puteau găti, apa caldă avea un program scurt și de regulă tot nocturn, deci rufele erau spălate tot atunci ș.a.m.d. Mai mult, părinții mei de multe ori trebuiau să acționeze din simplă prevedere, cum era cazul depozitării de apă rece, foarte des nefiind apă pe parcursul zilei (probabil într-o logică scâlciată a penuriei, ce spune că, dacă oamenii sunt la serviciu, nu le mai trebuie apă, iar cei ce nu muncesc își merită „pedeapsa"). Astfel, mai tot timpul cada din baie era plină ochi cu apă pentru folosință menajeră – de la udatul florilor la igiena personală, WC etc. Asta de multe ori m-a scutit de o palmă după ceafă dimineața, când trăgeam apa la toaletă din reflex, privându-i pe ceilalți de acest „lux"… În același timp, toată familia făcea dușuri, obicei care mi-a rămas până astăzi. Cred că, de-a lungul vieții, nu am făcut mai mult de douăzeci și ceva de băi în cadă…

Amintirile mele din perioada aceea sunt extrem de puternice. Tata era un anticeaușist fervent, asculta seară de seară Europa Liberă, BBC, Vocea Americii sau Deutsche Welle și, culmea, nu părea să-și facă nici cea mai mică grijă în privința Securității. Asta

poate și datorită faptului că avea un statut întrucâtva special în societatea timpului – fost comunist ilegalist, exclus din partid la începutul anilor ’50. A refuzat să se mai întoarcă, în ciuda repetatelor invitații pe care le primea și, mai grav, în ciuda mamei. Ea provenea dintr-o familie „cu origine nesănătoasă”, fapt ce i-a afectat permanent evoluția în carieră. Considera că, dacă tata ar fi acceptat reînscrierea în partid, propria ei carieră ar fi căpătat o turnură pozitivă, traiectoria profesională fiind în acele timpuri cel mai des strâns legată de implicarea politică. Refuzul lui a dus nu odată la discuții aprinse în familie, de care căutam să mă feresc pe cât cu putință. De altfel, originea nesănătoasă a mamei și statutul de outsider al tatei au avut efecte nemediate asupra vieții mele. La grădiniță, de exemplu, eram printre copiii pe care o anumită educatoare îi întreba permanent „Și pe acasă ce mai e? Mama și tata ce mai zic?”, întrebări la care răspundeam invariabil, cu naivitatea celor patru sau cinci ani pe care îi aveam. Nu știam că răspunsurile mele se regăseau mai apoi în rapoarte remise Securității… Părinții, la un moment dat, m-au întrebat despre asta și au fost scandalizați. Sfatul primit atunci, „Să nu discuți niciodată ce se întâmplă în casă”, m-a marcat pentru mulți ani înainte.

Îmi amintesc cum auzeam tot timpul că sunt decrețel. Nu știam ce înseamnă asta, dar îmi făcusem un fel de titlu de glorie din identitatea asta confuză. Nu aveam de unde să știu că mama făcuse, înainte de a mă avea, un număr impresionant de avorturi ilegale. Probabil că părinții mei nu-și mai doreau încă un copil: tata, aflat la al treilea mariaj, mai avea trei copii din a doua căsătorie, la care s-a adăugat fratele meu, cu zece ani mai mare. Frica pentru propria sănătate a fost cea care a îndemnat-o pe mama să mă păstreze. Avea deja peste 35 de ani, prea multe avorturi la activ, iar încă unul probabil că ar fi umplut paharul. Târziu, târziu de tot m-am gândit la asta, și mult mai târziu am început să înțeleg.

Așadar, am fost mezinul familiei, dar asta, contrar preconcepțiilor, nu a presupus un tratament preferențial. Cu toate acestea,

trebuie să spun că am fost, de la un moment dat încolo, un privilegiat – am avut camera mea, după ce, la începutul anilor ’80, părinții au decis să se mute de la două la patru camere.

Odată ajuns la școală, am descoperit că multe dintre lucrurile pe care le luam de bune, în virtutea educației din familie, erau cumva… împotriva curentului. Recunosc, eram un copil zvăpăiat, ce avea o reală problemă cu autoritatea, dezvoltată probabil în perioada creșei (unde educatoarele, toate femei, ne băteau extrem de dur, cu papucul în cap – acum, gândindu-mă la acest aspect, mă mir că nu am dezvoltat o formă de misoginism acut). Peste asta s-a suprapus, probabil, un deficit de atenție care pe vremea aceea nu era considerat a fi o afecțiune, ci doar o simplă problemă de comportament. Așa că interacțiunile mele cu profesorii și profesoarele nu erau cele mai fericite. De exemplu, am descoperit că vocabularul meu nu era „corespunzător” – învățătoarea mea s-a enervat de-a dreptul în fața insistenței cu care foloseam cuvântul „living” pentru a descrie camera de zi. A avut loc un moment penibil în clasă, în care dânsa m-a agresat verbal, iar eu am început astfel a mă familiariza cu cuvântul „sufragerie” (pe care nu-l mai auzisem până atunci). Fiind încăpățânat, nu mi-am schimbat obiceiul de a folosi respectivul termen nici până în ziua de azi, însă îmi amintesc felul în care ceilalți copii mă priveau – contrariați că mă certam cu „tovarășa” și totodată circumspecți, pentru că eram diferit. Circumspecția lor a fost confirmată ceva mai târziu, prin clasa a III-a, când m-am împrietenit cu o fată, Mihaela. Ne jucam împreună, conversam, făceam schimburi, cu alte cuvinte făceam împreună toate lucrurile normale vârstei. Ceea ce nu remarcasem era faptul că nimeni, dar absolut nimeni nu se mai juca cu ea. Familia mea, deși fusese la noi în casă, nu-mi spusese nimic, dimpotrivă: ne lăsau să ne vedem de ale noastre în camera mea, ne tratau cu dulceață sau – când făcea tata – cu peltea ori dulceață de trandafiri. Ceva mai târziu, când copiii au început să-mi strige batjocoritor că-s gunoier și că mă joc cu Jungla (așa îi spuneau fetiței respective), l-am întrebat pe tata, iar el mi-a spus: „E țigancă…” (pe vremea aceea, denumirea de „rrom” nu

era larg cunoscută). Am fost și eu marginalizat în clasă, și astfel aria prieteniilor mele a fost dramatic restrânsă. Țin minte că nu m-am putut împrieteni inițial decât cu fiul femeii de serviciu și cu un băiat, Guță (rromi amândoi). Abia când copii noi s-au transferat în clasă am reușit să-mi fac prieteni „din clasa de sus".

Mama a fost și a rămas o misoginã, și asta împotriva… tatălui meu, care era un individ de o toleranță uriașă. Probabil preluând de la bunica anumite povești ale experiențelor ei de viață, mama a ajuns să creadă că insuccesul ei în carieră s-a datorat într-o anumită măsură faptului că, pe de o parte, era „femeie proastă" și, pe de altă parte, pentru că nu își putea folosi sexualitatea ca instrument de promovare (cum știa sau credea că fac concurentele ei femei). De altfel, pe linie maternă, exista un fel de obsesie a inteligenței feminine: bunica, înainte de a o avea pe mama, îmi povestea că se ruga să fie inteligentă ca Nicolae Iorga (persoana cea mai doctă pe care o cunoscuse), ritual preluat apoi de mama, care se rugase ca eu să fiu inteligent ca Mircea Eliade. Mama, ca de altfel și bunica, erau convinse că voi fi fată. Mamaia îmi cumpărase, încă dinaintea nașterii mele, o păpușă pe care o botezase Julieta și cu care spera să mă joc toată copilăria. Decepția lor a fost mare, asta și datorită faptului că, pe linie maternă, familia mea a fost dominată de o serie de femei puternice care, singure, și-au asumat rolul de „capi de familie". Nu știu dacă le-am confirmat așteptările, dar într-un aspect cu siguranță le-am surprins: n-am fost fată.

„Generația de sacrificiu"

Liceul l-am făcut la „Zoia Kosmodemianskaia", redenumită ulterior Școala Centrală de Fete. Era un liceu mixt, dar populația masculină era sensibil subreprezentată. În clasa mea eram – dacă îmi amintesc bine – cinci sau șase băieți din vreo douăzeci și ceva de elevi și eleve. Am urmat profilul de matematică-fizică-franceză, iar singura clasă unde proporția de băieți și cea de fete era

aproximativ egală era în singura clasă de matematică-fizică (fără vreo altă specializare suplimentară, ca în cazul clasei mele). În rest, la clasele de uman erau câțiva băieți pierduți. Odată cu generația mea, au început și reformele interminabile din învățământul românesc: noi am fost primii elevi care nu au mai susținut treapta a II-a de liceu. Tot în această perioadă am început să aud și expresia „generație de sacrificiu", asociată nu doar tinerilor de vârsta mea, ci și celor de până în treizeci de ani. Era epoca experimentelor sociale, politice și economice și a lecțiilor amare ale lumii „de dincolo de gard" la care visasem în copilărie: fenomenul Piața Universității, mineriadele, privatizarea MEBO, inflația galopantă, jocul piramidal Caritas etc. Epoca miriadelor de tonete ce împânzeau fiece colț al orașului, a salariilor compensatorii și a zonelor defavorizate.

Școala de Fete a avut un impact profund asupra mea, îmi dau seama acum. Observam că la clasa normală de mate-fizică relația dintre băieți și fete (atât de importantă la vârsta respectivă) ducea lipsă, așa cum se întâmplă de obicei, de comunicare. Băieții erau timizi, în pauze nu se omorau să socializeze cu fetele (firește, cu excepția tipicelor „fete băiețoase" care apar de obicei în clasele sau în mediile dominate de băieți). Pe de altă parte, în clasele în care fetele erau mai numeroase, relațiile erau cu totul altele. Vrând-nevrând, băieții erau obligați să socializeze, să interacționeze cu fetele, fapt ce a condus la apariția unei anumite naturalețe în relațiile dintre ei/ele. Cel puțin în cazul meu – cronic timid în această privință –, lucrurile s-au schimbat dramatic. Am învățat să relaționez normal cu fetele, să nu bat în retragere când cineva mi se adresează sau ar trebui ca eu să mă adresez cuiva. În același timp, o multitudine de subiecte tipic feminine au devenit parte a normalității mele – de la ciclul menstrual până la… incapacitatea cronică a băieților de a comunica.

După terminarea liceului am decis să mă angajez. Mă gândeam că, plăcându-mi să scriu, presa ar fi fost un loc unde m-aș fi integrat bine. Așa se face că am ajuns să lucrez într-unul din domeniile puternic feminizate – mass-media. Întâi la un ziar, apoi

la un post de radio local. Eram „tălpaș", trimis tot timpul pe străzi în căutare de subiecte. Uriașa majoritate a colegilor mei erau femei, însă nu și șefii. Ca să fiu sincer, îmi amintesc de doar două femei aflate în poziții de putere, ambele la secția politic: șefa secției, respectiv o redactoră adjunctă. Finalmente, mi-am dat demisia și am decis – inspirat de soția fratelui meu – să dau la științe politice. Am învățat pe rupte trei luni de zile. Nu am făcut meditații sau orice altă forma de pregătire cu profesorii din domeniu, așa cum se obișnuia. Am intrat cu bursă, și întreaga mea viață s-a schimbat. Am descoperit o lume întreagă de idei, de întrebări și niște colegi ce sufereau și ei de același sindrom al curiozității. Științele politice mi-au plăcut enorm, mi-am găsit identitatea intelectuală acolo și am legat relații incredibil de frumoase cu profesorii noștri.

După facultate, am început să-mi caut din nou de lucru. Nici prin cap nu mi-a trecut să fac studii postuniversitare aprofundate (cum se numea pe vremea aceea specializarea masterală). Finalmente, am reușit să mă angajez la un ONG de profil, care edita una dintre puținele reviste de științe politice ale vremii. Șeful meu era o figură publică, cu emisiuni la TV, cărți publicate și carieră universitară, unul dintre preferații finanțatorilor externi pe probleme de societate civilă din perioadă. Aveam așteptări înalte până la cer. În prima zi de lucru mi s-a spus să stau de vorbă cu directoarea de proiecte pe care urma să o înlocuiesc, pentru a-mi explica toate cele și a avea o tranziție a funcției cât mai bună. Deodată am avut un flashback: îmi aminteam că aplicasem, în timpul facultății, la jobul pe care ea îl ocupa acum. Fusese o coadă enormă, interviurile au ținut câteva zile, iar eu, la vremea aceea angajat al unei case de discuri, nu aveam timp pentru asta, așa că abandonasem. Femeia asta trecuse prin tot calvarul așteptării, al interviului, câștigase postul după mult efort, după multă muncă. O respectam. Și mă miram de atitudinea ei cumva spășită, vinovată, de parcă ar fi dorit să treacă neobservată. Cum oare, când ai un asemenea job, să vrei să pari invizibilă? Apoi a intrat șeful cel mare și a început să o apostrofeze. În acea clipă s-a prăbușit un

mit. Una dintre figurile marcante ale societății civile se comporta execrabil în privat. Am auzit atunci cuvinte din perioada maidanului cu cheia la gât pe care le uitasem și am înțeles privirea coborâtă a colegei. Șeful nostru suferea de o formă extremă de misoginism. Detesta femeile și în special pe cele aflate pe picior de egalitate cu el. Am aflat asta mai târziu, de la persoane ce au împărțit același decor de televiziune cu domnia sa. Cred că atunci am început să devin realmente sensibil la problemele de gen. Injustiția asta mi s-a părut mult prea mare. Șeful meu suporta doar femeile indispensabile sau care îl serveau (cum era, de exemplu, cazul secretarei, care de fapt făcea totul în instituție), era obișnuit să dea ordine dure și să se adreseze injurios femeilor. Cu mine, spre diferență, nu s-a purtat niciodată așa în cei aproape doi ani în care am colaborat. Dimpotrivă era uman, înțelegător, apreciativ.

Când am realizat asta, ceva s-a rupt în mine. Nu înțelegeam cu ce sunt eu mai moțat decât colega mea. Ea avea experiență în atragerea de fonduri, de bine, de rău obținuse finanțarea câtorva proiecte. Eu venisem direct de pe băncile facultății și aveam doar experiența presei și a casei de discuri. Eram net inferior. De atunci mi-a fost tot mai greu să interacționez cu el, m-am „aliat" cu secretara (cu care m-am înțeles excepțional, probabil în virtutea experiențelor căpătate în liceu) și l-am provocat pe cât posibil în privința asta. Trăiam totuși cu un gust amar, ce mi-a dispărut abia odată cu accesul meu în spațiul academic și, mai apoi, la doctorat.

Cariera și viața de familie

Modul în care am ajuns în spațiul academic cred că merită puțină atenție. Un prieten de-ai mei era membru al unei echipe de cercetare într-un proiect ce studia genul în istoria gândirii politice românești. M-a abordat la un moment dat ca să mă întrebe dacă nu sunt interesat să-l ajut într-o chestiune ce lui i se părea „obositoare". Ar fi trebuit să studiez reflectarea problematicii genului în gândirea politică a naționalismului românesc. Am acceptat

fără să crâcnesc – eram pasionat nu de gen, ci de istoria gândirii politice românești. Așa că m-am apucat de treabă, anevoioasă de altfel. Trebuia să parcurg cam toate textele fundamentale, și asta prin utilizarea unei grile care să aibă în centru „femeia" (pe atunci nu sesizam că „femeia" era un concept gol de conținut prin abstractizare, cam în sensul în care de Maistre vedea critic Omul în gândirea revoluționară…). Am acceptat așadar din pură curiozitate. Mă pot lăuda printre altele că am parcurs și – sper eu – înțeles mare parte sau chiar toată opera politică a lui Eminescu. Citirea în grilă de gen mi-a produs reacții adverse: da, Eminescu este un geniu ce a inovat o întreagă limbă. Însă, din punctul meu de vedere, a făcut o treabă atât de bună, încât mi s-a făcut fizic rău. De ce bulgăroii au ceafă lată? Chiar o au? E de rău sau de bine? Întrebări similare mi-au apărut în privința grecilor, a evreilor și, evident, a femeilor. Povestea iubirii cu Veronica Micle a căpătat o cu totul altă încărcătură pentru mine…

Recomand tuturor experiența parcurgerii textelor politice eminesciene pentru că va fi, fără îndoială, una dintre experiențele formatoare ale existenței. Nu credeam că se poate injuria atât de eficient. Mi se făcea fizic rău cam la douăzeci-treizeci de pagini, așa încât trebuia să iau pauze, multe pauze. Poetul nostru național canaliza o doză atât de mare de frustrare în scrierile sale, încât de multe ori mi s-a părut aproape imposibil de citit. Așa am devenit feminist. Citindu-i pe Eminescu, Mircea Eliade (de-ar ști mama…) sau Cioran. Am realizat că trăisem într-un turn de fildeș în care „Ce nu vă convine, aveți drepturi!" căpăta un cu totul alt înțeles. Am văzut dintr-odată că „împăratul e gol", o structură ideologică incredibilă și extrem de eficace, cea patriarhală. Am înțeles că nu doar femeile trebuie să se emancipeze, ci și bărbații. Că nu suntem lumi diferite, dar că ne construim de parcă am fi. Că ordinea patriarhală poate fi extrem de insidioasă și că poate crea monștri, însă tinde să reproducă, cum spunea Borges despre oglinzi, aceeași imagine la infinit. Ceea ce începuse ca o simplă curiozitate intelectuală se dovedise a fi buturuga mică ce mi-a schimbat întru totul înțelegerea societății în care trăiesc.

Am fost generația „doctoriadei" POSDRU. Am învățat însă în cei trei ani de doctorat cât în șapte. Probabil cea mai intensă perioadă a reprezentat-o cea a mobilității, pe care am petrecut-o în Spania, la Complutense din Madrid. Am fost acolo împreună cu colega și partenera mea. Spania ne-a fascinat pe amândoi nu atât prin fața ei turistică, ci prin cea umană. Am descoperit acolo un spirit apropiat de al nostru, o căldură ce ne-a făcut să ne simțim aproape imediat „acasă". Ne gândeam că poate, dincolo de marota simplistă a „latinității" ce ne apropia, existau o serie întreagă de puncte comune între noi, ce făceau ca senzația depărtării să se atenueze: faptul că ambele societăți experimentaseră regimuri nedemocratice, apartenența comună la spațiul de contact cu lumea orientală, dar și marele număr de români ajunși acolo, aduși de valul migrației economice.

Diana și cu mine aveam preocupări de cercetare complet diferite – ea cu o teză privind cetățenia trăită a femeilor, eu cu una pe construcția ideologiei, partidului și statului în teoria marxist-leninistă –, dar cu toate astea ne-am întâlnit pe o aceeași lungime de undă în privința interesului pentru viața cotidiană a românilor plecați la muncă în Spania. Probabil că unul dintre subiectele noastre predilecte l-au reprezentat femeile – partea tăcută și cumva invizibilă a comunității românești migrate. Veniserăm dominați de prejudecățile formate de puținele știri din presa românească ce îi vizau pe „căpșunari" – denumire ingrată și cumva peiorativă. Am descoperit că sub această denumire se ascund femei și bărbați cu niveluri diferite de educație și animați/animate de motivații diverse. Fără îndoială, cu toții au părăsit România mânați/mânate de o aceeași nevoie: un trai mai bun. Și-au lăsat de cele mai multe ori familiile în urmă, prietenii și comunitatea pentru a se aventura în necunoscut. De cele mai multe ori au plecat fără a cunoaște limba spaniolă, iar mare parte dintre ei/ele nu au învățat-o decât sumar chiar și după o perioadă lungă de rezidență. Pe copiii unora dintre ei i-am întâlnit mai târziu, la orele de curs. Ei învățaseră spaniola datorită faptului că făcuseră școala (sau o parte a ei) în peninsulă. Desigur, povestea acestor oameni și a familiilor

lor nu este nici pe departe una fericită. Cu toate acestea, am observat alături de Diana că nu toate poveștile și aspectele acestui fenomen migrator sunt negative. Cel mai frapant lucru pe care l-am remarcat noi a fost dimensiunea emancipatoare a experienței spaniole pentru unele dintre femeile pe care le-am întâlnit acolo. Unele dintre ele își porniseră mici afaceri – baruri, magazine – și își construiau încet o reputație în comunitate. Am putut interacționa în virtutea faptului că nu eram „străini" sau simpli turiști: Diana avea rude într-un *pueblo* din Castilla-La Mancha. Fără să intru în amănunte, aș dori să redau povestea uneia dintre doamnele pe care le-am întâlnit. Venea de undeva din sudul României și avea în Spania copii (mari, la rândul lor cu copii). Acasă avusese o viață dură: muncise la un combinat în perioada comunistă și se căsătorise cu un tip care se dovedise a fi alcoolic și violent. A trecut prin experiențe terifiante, dar care sunt cumva locuri comune în România profundă: bătăi, dormit în fața ușii etc. A trecut printr-un coșmar ce a marcat-o profund. A divorțat și și-a luat viața în propriile mâini, însă niciodată nu a mai încercat să repete experiența mariajului. Și-a crescut cum a putut mai bine cei patru copii și, când trei dintre ei au plecat în Spania, a decis să-i urmeze. Odată ajunsă acolo, calificarea ei îi era complet inutilă, așa că a muncit necalificat pe unde a putut – ba la o fabrică de alimente, ba la un restaurant (al unei românce), ba la cules de ciuperci, la ceapă etc. La un moment dat, a întâlnit un spaniol – cam de aceeași vârstă și condiție socială – și între ei s-a înfiripat o relație. Șocul româncei a fost enorm, parcă o văd spunând: „Păi, aici nu-i ca la noi! El trebuie să se poarte frumos, că, dacă ridică mâna la mine, imediat îl ia poliția! Aici femeile au drepturi și sunt protejate…". Și nu se poate spune că Spania e lipsită de fenomenul violenței domestice… Însă acolo legea se aplică și există un întreg sistem conceput pentru a le ajuta pe femeile aflate în astfel de situații extreme.

În timpul studiilor doctorale, eu și Diana am decis să ne mutăm împreună. Probabil că acesta a fost testul real al ideilor noastre despre parteneriat, în special după momentul în care amândoi

am decis să avem și o carieră didactică. Așa am descoperit că, în condițiile în care amândoi intenționăm să ne dedicăm în totalitate carierei și să ne respectăm totodată unul pe celălalt, munca domestică începe să devină o problemă presantă. Nici ea, nici eu nu păream să avem timpul necesar pentru spălat, curățenie sau gătit. În același timp, nici nu aveam destui bani pentru a ne permite să angajăm o menajeră. Munca în domeniul educației presupune de cele mai multe ori și o componentă extrem de importantă a lucrului de acasă, fapt ce grevează în mod esențial asupra gestionării „timpului liber". Cu alte cuvinte, timpul acordat muncilor casnice, în condițiile în care amândoi aveam de lucru (și) acasă, s-a redus dramatic, iar această situație a făcut munca invizibilă… vizibilă. Cel puțin până acum, nu am avut o negociere „formală" privind treburile casnice (care să implice o împărțire clară a responsabilităților – tu duci gunoiul, eu spăl vasele, tu speli hainele, eu gătesc). Am început pur și simplu să ne ajutăm unul pe altul și să ne stimulăm reciproc la acțiune. Gătim împreună, spălăm împreună (sigur, de fapt întindem rufele împreună, că de spălat spală mașina…), facem curat împreună. Nu ne-am certat, ci ne-am bucurat împreună că puteam face respectivele munci fără să ne stresăm. Sigur, nu trebuie să ne închipuim o situație idilică – amândoi eram și încă suntem educați într-un anumit mod care devalorizează muncile casnice, transformându-le într-o „corvoadă" nedorită, neremunerată, neobservată și neplăcută. Mai târziu am realizat că, în felul nostru particular, am încercat să depășim problema diviziunii muncii în familie, prin colaborare. Culmea este că ne și face plăcere, și cred că aici este cheia – să transformi activitățile plicticoase în ceva plăcut, chiar dezirabil.

În loc de încheiere

M-am întrebat de mai multe ori, în timp ce scriam, cum voi sfârși acest capitol. Poți pune capăt unei povești care este departe a se fi sfârșit? Nu cumva ar fi prematur sau cumva orgolios să trag

concluzii?… Și da, și nu. Fiecare clipă pune capăt unei istorii și cheamă la învățăminte. Pe de altă parte, povestea vieții îmi pare mai degrabă o alcătuire multicoloră de istorii întrețesute, ce pot fi înțelese și autonom, dar care abia printr-o privire de ansamblu capătă un înțeles mai profund. În același timp, subiectivitatea naratorului, prins în vârtejul propriilor amintiri, îl condiționează pe acesta la concluzii necesarmente limitate. Doar cititorul poate pune, în opinia mea, cu adevărat punctuația necesară istorisirii de față, scoțând la lumină sensurile care trăitorului îi scapă. Iar așa povestea va căpăta viața ei aparte, alterizându-se în inimile și mințile lectorilor, provocându-i – sper eu – la autoreflecție.

◆

Valentin Quintus Nicolescu este lector doctor în științe politice, Departamentul de Științe Politice și Administrative, Universitatea „Nicolae Titulescu", București. Absolvent al Facultății de Științe Politice și al programului de masterat în Relații internaționale și integrare europeană, SNSPA, București. A lucrat ca expert în cadrul unor proiecte de cercetare și a publicat numeroase studii în volume colective și articole în reviste de specialitate, dintre care menționăm: „Nature and Identity in the Construction of the Romanian Concept of Nation", *Environment and History*, nr. 20, 2014; „Shaping the Agenda: Feminist Strategies of Civic and Political Action in Post-Communist Societies" (coautor), *Romanian Journal of Society and Politics*, special issue: *Democratization through Social Activism: Gender and Environmental Issues in Post-Communist Romania*, 2013; „Informal Political Order in Transitional Societies: the Case of the 'Local Barons' in Romania", *European Journal of Science and Theology* ș.a. Susține cursuri și seminare de introducere în științele politice, ideologii politice contemporane, istoria gândirii social politice, introducere în politici publice, teoria relațiilor internaționale.

O fetiță în palton verde… în căutarea dreptății

Sângele feminist mi-a curs prin vene sau viața m-a făcut feministă?

Cristina Rădoi

Mamei mele, motivul pentru care am devenit femeia verticală și luptătoare, feminista activistă și idealistă de astăzi

O fetiță în palton verde, tunsă băiețește, cu un zâmbet timorat, în fața unei săli de judecată. Sala era mult prea mare, zgomotele mult prea multe, evenimentele se desfășurau mult prea rapid pentru o fetiță de 4 ani. Mama se despărțea de tata, mama plângea, vânătăile dispăreau, poate și urletele. Viața trebuia să devină frumoasă pentru că fetița nu avea de gând să mai lase pe nimeni să o rănească, pe ea sau pe mama ei. În sala aceea mult prea mare, fetița avea să devină avocată în căutarea dreptății tuturor celor care nu au putut să se apere singuri.

Povestea acestei tinere feministe cercetătoare și activiste începe destul de banal… asemenea multor povești ale femeilor din România, privind într-un colț speriată la palmele, pumnii și bocancii „încasați" de mama. Continuă cu reacțiile de mânie și

agresivitate împotriva tatei, care transfera tratamentul aplicat mamei către fetița de 3-4 ani, azvârlind-o fără păsare într-o parte a camerei. După două căsătorii eșuate cu agresorul din dorința de a nu rămâne copilul fără tată, mama mea a rupt tăcerea definitiv.

Calvarul a continuat cu uși sparte, lucruri sustrase din casă, mers la poliție săptămânal, urmăriri ca-n filme în care copiii formau lanț și urlau: „Cristina fugi, fugi!". Drama directă s-a încheiat cu un ordin judecătoresc de restricție, după o oarecare tentativă de răpire, dar cea indirectă, hărțuirea verbală la telefon, a avut un traseu lung, însoțit de coșmaruri în care fugi mâncând pământul și frica este singurul sentiment ce te definește, chiar și în prima oră după ce te-ai trezit și-ți dai seama că a fost doar un coșmar și nimic nu mai e real. Această dramă, din păcate, pentru câțiva ani s-a mutat în altă casă, altă femeie molestată, alți copii traumatizați și nici un pic de remușcare din partea agresorului, pentru că „Domnule… ele au fost cele care l-au provocat, au greșit, l-au înșelat cu 100 de bărbați" și doar „Le-a atins un pic", rupându-le coaste, mâini.

Drama mamei mele și ale celei de-a doua soții a tatălui meu este o dramă cunoscută pentru cel puțin 12.205 femei în România (conform datelor statistice oferite pentru anul 2011). Aceste femei au îndurat tratamente inumane pentru că nu s-au putut rupe mai repede de norma socială „Bun, rău, nu contează, e tatăl copilului/copiilor și trebuie să stai lângă el". Au considerat că, în virtutea acestei norme, viața lor nu contează la fel de mult precum tiparul de viața prestabilit pentru copiii lor. Sacrificiile în ceea ce privește integritatea psihică, emoțională sau fizică reprezentau prețuri mult prea mici comparativ cu dorința de a oferi familia perfectă copiilor lor, idee inculcată adesea de cultura patriarhală a societății românești.

De mică am fost copilul neastâmpărat, nu am intrat nicio secundă în tiparul de fetiță cuminte și toate prietenele mamei m-au certat constant, făcându-mă să mă simt oaia neagră a tuturor copiilor. Uitându-mă în urmă, îmi dau seama că încă din primii ani din viață eram copila nonconformistă, progresistă și nerușinată care avea îndrăzneală să spună ce-i trece prin minte. La grădiniță mă jucam mai degrabă cu băieții, de altfel eram și preferata lor

pentru că aduceam mașinuțe frumoase de la tatăl meu. Nu mă simțeam confortabil în preajma fetițelor, nu am avut niciodată gingășia aceea cultivată în fetițe de către părinți. Nu aveam cum să o am din moment ce am fost crescută într-o „celulă de criză" continuă, în care eu și mama ne-am concentrat pe lupta pentru supraviețuirea acesteia. Nu am regretat că nu am fost copila gingașă și cuminte, pentru că acest tipar nu m-a reprezentat niciodată, energia mea debordantă a copleșit încă de atunci pe cei din jurul meu. Singurul lucru pe care poate îl regret din acele vremuri este înfățișarea mea, nu am fost o copilă cu codițe niciodată, mama m-a tuns băiețește toată copilăria mea, sclipirea ochilor și zâmbetul destul de firav și timorat arătând totuși o fetiță în spatele acestei imagini băiețești. De-a lungul timpului, au mai fost momente prin care mi s-a arătat că nu mă comport adecvat, așa cum norma de gen predefinește. Mult mai târziu, profesoara mea de română din liceu mi-a spus la începutul clasei a IX-a că trebuie să-mi moderez tonalitatea vocii pentru că este deranjantă și o femeie trebuie să fie suavă, nu gălăgioasă. Am o voce baritonală, într-o măsură mai mare decât a altor femei. Episodul s-a repetat mai târziu, la interviul meu pentru admiterea la doctorat, când s-a evidențiat încă o dată care este percepția despre comportamentul acceptabil pentru o femeie: unul dintre profesorii din comisia de admitere mi-a spus că am o „voce de parcă ai fumat și cântat o noapte întreagă la cabaret", și asta după ce m-a întrebat cu insistență de ce mi-aș dori să abordez problematica condiției femeilor în instituțiile militare, „ai o plăcere ascunsă în a bate bărbații, te crezi cumva Xena, prințesa războinică?".

Feminismul nu este o profesie, este o vocație, este sângele care îți curge prin vene!

Iată una dintre frazele pe care le repet cel mai des în discuțiile cu prietenii ori noile cunoștințe când încerc să explic de ce sunt atât de pasionată de feminism, de ce reprezintă el totul pentru mine și de ce nu pot să fac abstracție de el în nici unul dintre

momentele vieții mele, chiar și în cele mai banale evenimente cotidiene. O prietenă îmi spunea că ea crede că m-am născut feministă, iar evenimentele din viața mea au fost doar încercări care au reliefat și mai mult această identitate a mea. Uneori am această dilemă: oare aș mai fi fost o militantă așa de înfocată dacă experiențele mele de familie ar fi fost altele?

Am cunoscut feminismul teoretic abia la 21 de ani, dar l-am trăit pe cel practic încă de la 4 ani. Deși am crescut cu spaima în suflet din cauza relației avute în principal cu tatăl meu biologic, m-am revoltat împotriva acestuia înainte de a ști să scriu, împotriva modelului păpușă-de-fetiță pe care și l-ar fi dorit prietenele mamei mele să îl aibă, cu prea mult spirit justițiar pentru o fetița de clasa a IV-a (drept urmare, mi-am și luat o bătaie de mama focului de la cadrele didactice în grija cărora mama m-a lăsat cu ocazia unei tabere școlare la mare).

Am cunoscut feminismul prin empatia mamei mele, capacitatea ei de a lupta în continuare indiferent dacă viața i-a rezervat momente grele, capacitatea ei de a fi transparentă în condițiile în care a crescut și s-a dezvoltat în perioada comunistă, patriarhatul fiind cu atât mai subliniat de acest regim. Mama mea, chiar dacă a fost bătută până aproape a fost lăsată fără suflare, nu a încetat să creadă în oameni, le-a oferit sprijinul până în acea măsură în care a renunțat la ea însăși și a avut curajul de a-și împărtăși experiențele cu riscul de a cunoaște oprobriul celor din jur, numai din dorința de a ajuta alte femei să nu mai treacă prin aceleași experiențe. Poate că și meseria acesteia a ajutat-o, lucrând în unul dintre cele mai feminizate domenii, meseria de asistentă a făcut-o să vadă suferința în cele mai adânci cotloane ale ei.

Cum mi-au definit prejudecățile relația cu mama în perioada adolescenței

Nu de puține ori, mi-am judecat mama și am fost aspră în legătură cu deciziile luate pe plan personal. Tot cam de-atâtea ori

mi-a spus să încerc să fiu mai tolerantă și să aștept momentul în care voi avea de luat propriile mele decizii și apoi să judec.

Am judecat-o pentru că nu a putut vedea caracterul tatălui meu biologic din primul moment și a pierdut șapte ani din viață, fiecare secundă putând fi fatală în preajma acelui om. Am judecat-o pentru bătăile pe care bunicul meu le-a încasat de la tata, pe vremea în care o ajuta pe mama să mă crească, iar rudele mele îmi amintesc constant prin ce chinuri a trecut el în virtutea iubirii necondiționate pe care mi-a purtat-o. Cred că este persoana care m-a iubit cel mai mult pe lumea asta, de aceea scriu cu greu aceste rânduri. Întotdeauna m-a făcut să mă simt specială, a implorat-o pe mama, înainte de a muri, să aibă grijă de mine, să nu mă îndepărteze, pentru că viața nu va fi ușoară cu mine. M-am revoltat împotriva ei, împotriva societății că nu a luat măsurile necesare să-l îndepărteze de familia noastră la timp, să-i protejeze pe mama și pe bunicul. Am urât această parte a vieții mele din perioada comunistă; poate că nici dacă s-ar fi întâmplat după 1990 lucrurile nu ar fi stat altfel, dar pe atunci poliția intervenea doar mult prea târziu în căminele în care „bătaia era ruptă din rai", ajutorul oprindu-se întotdeauna în pragul casei.

Am judecat-o pe mama că s-a recăsătorit a doua oară, în perioada copilăriei-adolescenței mele, cu un om care nu i-a fost un sprijin real, mai ales în ceea ce privește greutățile financiare, și a lăsat-o să fie unicul stâlp al familiei în continuare. Am judecat-o că nu a putut să divorțeze de tatăl meu biologic mai repede și că nu și-a pus niciodată realmente problema să-l părăsească pe cel de-al doilea soț pe motiv că nu „înșiră bărbații pe sârmă", chiar dacă problemele lui cu alcoolul și violența verbală au făcut ca ceea ce este numit generic „casă" să nu reprezinte cu adevărat un cămin în care să-ți dorești să crești. Am judecat-o pentru că întotdeauna s-a folosit de sora mea mai mică ca scuză pentru a nu se rupe dintr-o căsătorie ce nu-i aducea liniștea necesară (motiva că destul am crescut eu fără tată, nu-i nevoie ca și sora mea să aibă aceeași soartă). Am judecat-o pentru că de multe ori nu a putut să-mi ia partea în conflictele mele cu tatăl meu vitreg, cel mai

adesea în nefericita postură de a fi între ciocan și nicovală. Am judecat-o că nu a reușit să pună piciorul în prag și să-l facă să renunțe de la începutul relației lor la acest viciu și astfel să poată fi un sprijin și un om cu adevărat bun.

Am judecat-o pentru că a favorizat-o pe sora mea din cea de-a doua ei căsătorie și pentru că uneori m-am simțit singură pe lume. Am judecat-o pentru că de mică am simțit că mi-a plasat responsabilități mult prea mari, chiar și înainte de a se îmbolnăvi, când îmi trimitea scrisori la cămin și îmi explica că, dacă se întâmplă ceva rău cu ea, va trebui să o cresc pe sora mea. Aveam doar 18 ani, o viață mult prea tumultoasă în spate și doleanța mamei de a nu uita că s-ar putea să devin forțat „mamă", postură care mă speria într-atât, încât să nu-mi doresc niciodată să fac un copil.

Mama mea nu avea nevoie de protecție, nu a avut niciodată!

Deși simt uneori că am adunat experiențe de viață cât pentru 100 de ani, după perioada adolescenței am cugetat mai mult la relația dintre noi două și am putut să văd lucrurile în altă lumină, una mai apropiată de trăirile ei în corelație cu viața și prejudecățile societății asupra a ceea ce ar trebui să reprezinte aceasta. Fără să fii existat vreun moment în această viață în care să nu o iubesc, m-am revoltat de multe ori față de ea singură, cu ea și în preajma altora. Cu toate acestea, privind prin lentile genizate, înțeleg cum societatea i-a predefinit rolul de femeie, soție și mamă. Înțeleg că a crescut într-o cultură în care femeile nu au fost încurajate să aibă grijă de propriile suflete și corpuri, ci de cele ale altora… ale soților, ale copiilor, ale părinților. Înțeleg că din dorința de a le oferi copiilor ei ce e mai bun a stat lângă un om violent, cu vicii dăunătoare pentru noi și pentru el, care nu i-au fost sprijin în atingerea unei vieți liniștite și prospere – cel puțin nu până

spre bătrânețe când lucrurile s-au mai schimbat, din fericire[1]. Mama mea nu avea nevoie de protecție, nu a avut niciodată! Este femeia care a susținut o familie de trei, apoi de patru persoane, este persoana care în urma tuturor traumelor emoționale și fizice a avut puterea de a se ridica și a zâmbi, de a ajuta chiar până la epuizare pe alții, poate chiar prea mult, acționând din dorința specifică uneori femeilor de a-i salva pe alții cu gândul de a se salva pe sine. Mama mea avea nevoie de respect, de sprijin din partea partenerilor. Spre deosebire de tatăl meu biologic, care nu contribuia mai deloc la treburile casnice, tatăl vitreg a ajutat întotdeauna în casă până când a avut un accident în urma căruia i s-a amputat o mână, dar bineînțeles că nu au lipsit eternele reproșuri, „sunt trei fete în casă" și tot el face „treaba de femeie". Dar îmi amintesc și de un moment de când aveam 2 ani, iar tatăl meu biologic, deranjat că tânjeam după atenția lui în timp ce el mănâncă, iar mama spăla rufe la mână, m-a dat la o parte și unicul punct de sprijin găsit a fost aragazul încins de varza pusă la cuptor. Din acel moment a început un calvar pe care numai mama mea l-a dus în spate. Am avut arsuri foarte grave pe mâini, iar cea care s-a dedicat trup și suflet perioadei de spitalizare și de recuperare a fost mama; la fel și mai târziu, când, din diverse cauze, au apărut complicații în timpul celor trei spitalizări ale mele din primii mei ani de viață.

Comparând viața mamei cu cea a prietenelor mele care au acum copiii, pot înțelege mai bine sacrificiile făcute de-a lungul anilor. Societatea a evoluat, în principiu avem mai multe drepturi, dar cultura patriarhală, care se manifestă și prin presiunea raportării la un model ideal de maternitate, încă există. Îmbracă, poate, alte forme, dar mamele de atunci și mamele de astăzi încă fac sacrificii imense pentru a asigura bunăstarea copiilor. Cu durere

1. Am interiorizat atât de tare dorința ca mama mea să fie prețuită și respectată, încât, când aveam 8 ani, am lovit-o în picior în timpul cununiei ei ca să-și poziționeze piciorul puțin mai în față decât cel cu care se căsătorea. Auzisem eu că femeia trebuie să fie puțin mai deșteaptă ca să ajungă să fie egala bărbatului, iar ea uitase să-și așeze piciorul cum trebuie.

în suflet spun că am prietene care au stat în căsnicii violente doar pentru că au vrut să le ofere copiilor o viață mai bună, cel puțin din punct de vedere financiar. Cu bucurie în suflet îi mulțumesc mamei mele pentru grija pe care mi-a purtat-o când am fost copil; văzând la trei dintre prietenele mele mămici sacrificiul pe care îl fac pentru copiii lor, o apreciez și mai mult pe mama[1].

Deși cea de-a doua noastră familie nu a fost marcată de violență fizică, alcoolismul și violența verbală au fost mereu prezente. Mama mea a trebuit să fie mediatoare între mine și tatăl meu vitreg. Din păcate, prejudecățile societății referitoare la tiparul ideal de femeie și-au pus amprenta și în acest caz. Rudele și cunoscuții tatălui meu vitreg întotdeauna i-au alimentat această lipsă de interes pentru familia sa, făcându-l să considere că nu este nevoie să contribuie mai mult din moment ce s-a căsătorit cu o femeie care avea deja un copil din altă căsătorie. Așa cum am spus mai sus, nu am fost o fetiță care să tacă în fața nedreptăților; din acest motiv, disputele dintre mine și el au fost întotdeauna foarte dure, uneori degenerând în reacții violente ale sale împotriva mea, pe care mama trebuia să le oprească. Diferențele în cadrul familiei le-am simțit cu atât mai mult în distribuirea bunurilor, când sora mea mai mică primea toată atenția și cel mai mare sprijin financiar chiar dacă era mai mică cu opt ani decât mine, și poate nici nu avea nevoie de anumite lucruri.

Regulile întotdeauna au fost mai aspre pentru mine decât pentru sora mea, fie că veneau din partea tatei, fie din partea mamei. Mă amuz acum observându-mi reacțiile ori pe cel ale surorii mele; de pildă, după ce ne ridicăm de la masă, cea care șterge întotdeauna masa sunt eu, nu ea. Și e o reacție involuntară, psihologică, obsesiv-compulsivă aș zice, pentru că are loc oriunde,

1. Legătura dintre mine și mama a fost întotdeauna specială, încă o mai numesc „fotoliul meu preferat", pentru că, de mică, locul cel mai bun era în brațele ei. Poate din cauza lipsei tatălui am avut o legătură atât de strânsă cu ea. Din acest motiv, îmi doresc o relație echilibrată, în care ambii parteneri să se implice în creșterea copilului, în așa fel încât copilul să aibă o legătură armonioasă cu ambii părinți, pentru beneficiul tuturor.

în orice casă, chiar dacă gazdele mă roagă s-o las pentru mai târziu. Când eram în liceu, tata mă teroriza în fiecare zi spunându-mi că trebuie să șterg masa după ce termin de mâncat, pe când sora mea nu a avut parte de același „tratament". Pentru acest ultim exemplu chiar îi mulțumesc, m-a făcut să fiu mai responsabilă față de mine și de alții, dar asta subliniază și diferența de abordare în ceea ce privește decizia de a responsabiliza copilul cel mare și de a-l proteja pe cel mic.

Viața mea de adolescentă a fost dominată de astfel de certuri cu tatăl meu vitreg, cu mama mea, care mă învinovățea că nu mă pot abține să nu-mi manifest spiritul justițiar, cu sora mea, care, uneori, copilă fiind, îi manipula foarte bine pe părinți și avea tot sprijinul în proiectele ei, iar eu aveam numai responsabilități și un dor de ducă extraordinar. Visam să întru la facultate și să fug de familia mea conflictuală, de tatăl meu biologic abuziv, de un oraș mic unde bârfa reprezenta aerul proaspăt al fiecărei dimineți[1].

Am dezvoltat din păcate un obicei de a fugi de mediile în care nu m-am adaptat și nu m-am simțit acceptată. Din fericire, cu trecerea anilor, obiceiurile tatălui meu s-au mai moderat și cel puțin este alături fizic și emoțional de mama, care e încercată de probleme de sănătate. În ciuda relației conflictuale cu tatăl meu vitreg, îi mulțumesc că a avut grijă de mine când eram mică, că m-a învățat să citesc ceasul, că a stat cu mine în nopțile când mama lucra și sora mea încă nu se născuse, că nu a permis nimănui să mă jignească, că a contribuit la treburile casnice și că întotdeauna, oricât de puțin am fi avut, s-a gândit că puținul acela ni se cuvine în primul rând mie și surorii mele. Acum, că am crescut și eu, și sora mea și suntem două persoane mature și responsabile, înțelegem relațiile disfuncționale din familia noastră, avem puterea să dăm la o parte diferențele de tratament aplicate între noi două, recunoaștem că au fost momente în care eu am crescut-o pe ea, în care ne-am crescut una pe alta și momente în care simt că mă crește ea pe mine prin susținerea emoțională pe care mi-o

1. Doar trăiam în Breaza, al doilea oraș din Europa în ceea ce privește aerul curat.

oferă acum. La un moment dat, uimită de cât de frumos le-a vorbit despre mine colegilor ei, am întrebat-o dacă ea chiar crede toate lucrurile spuse și mi-a spus că da, oricum am fi, noi ne avem în primul rând una pe cealaltă și merităm să ne promovăm în consecință. În cel mai ciudat mod, dincolo de iubirea mare pe care ne-o purtam de când eram copile, acum relația noastră este una unită, reciprocă și complementară în trăiri ale sufletului și în acțiuni concrete; ne ocupăm pe rând de responsabilitățile față de părinții noștri. Ștergând părți dureroase din trecutul meu, construind o relație sănătoasă cu sora mea, având sprijinul ei în relația cu familia, am ajuns să mă descopăr pe mine și să construiesc o relație bună și solidă cu mine însămi.

Cum a devenit școala refugiul meu, cetatea mea de preț

Școala întotdeauna a fost refugiul meu. Orice s-ar fi întâmplat acasă, la școală lucrurile au mers întotdeauna foarte bine. A fost unicul pilon care mi-a asigurat stabilitate, încredere în viață și puterea de a merge înainte și a face lucruri bune. Până la sfârșitul liceului am fost pe locul doi. Cu toate acestea, se știa că sunt foarte deșteaptă, perseverentă și ambițioasă. Existau copii care erau mustrați acasă că nu avea rezultate bune ca ale mele.

În societatea actuală, există diferențieri majore în sistemul public de educație între copii în funcție de statutul părinților și situația financiară, indiferent care sunt aptitudinile, competente, talentele copiilor. Șansele unui copil dintr-o familie săracă și dominată de conflicte permanente nu sunt aceleași cu ale unui copil ce provine dintr-o familie echilibrată și cu o situație financiară stabilă. Cu o situație similară m-am confruntat și eu. Am reușit abia la examenul de bacalaureat să-mi arăt adevăratul potențial: am terminat prima din liceul meu. Deși nu picasem pe subiect (am plâns când am ajuns acasă după proba la limba română, iar

mama s-a speriat, crezând că n-o să iau note de trecere; se adăuga și faptul că la proba de sport un examinator le-a punctat maxim pe unele colege, chiar dacă acestea nu-și terminaseră probele respective, iar pe mine m-a depunctat), am luat notele cele mai mari la probele scrise și orale. Și pentru mine, și pentru mama a fost un moment extraordinar, îmi trăiam momentul de glorie.

Mama a simțit că toate eforturile și sacrificiile ei au fost pe deplin răsplătite. Mi-a părut bine că-i pot oferi acea bucurie; în ciuda tuturor disputelor din familia noastră, în ce privește studiile ea m-a sprijinit necontenit. Am avut cele mai bune cărți, manuale, am fost în excursii cu clasa, iar în clasa a II-a, deși nu avea bani în casă nici de pâine, mi-a cumpărat tabloul cu mine școlăriță, poză pe care ani la rând am refuzat s-o înrămez. Poate nu mi-a putut satisface nevoile, capriciile vestimentare ori vacanțele dorite, dar fetița cu palton verde a fost întotdeauna susținută în ceea ce privește dezvoltarea sa școlară. Ca orice părinte, și-a dorit o viața mai bună pentru copiii ei, și nici un sacrificiu nu a fost prea mare în virtutea visului ei.

Mama și-ar fi dorit să fie avocată. Dar, într-o familie cu nouă copii, ea fiind cea mai mică, bunicul nu a putut s-o susțină să-și atingă acest vis. În schimb, a fost sprijinită de frații ei mai mari și a devenit asistentă, meserie care i se potrivește de minune. A sperat mereu că eu voi deveni avocată; de altfel, acesta a fost și visul meu de la vârsta de 4 ani, până în clasa a XII-a. Nu regret că nu i-am împlinit visul pentru că mi se pare că am ajuns în locul cel mai potrivit și pentru ea, și pentru mine. Sunt avocată pentru drepturile femeilor, fără diploma formală de avocată.

Cum m-a dus viața de la drept la științe politice

În clasa a XII-a, una dintre mamele prietenelor mele, care era avocată, mi-a explicat că este foarte greu să devii stagiar în Barou și că în cazul reușitei rezultatele materiale se lasă așteptate,

având în vedere că e o meseria suprapopulată. Cea de-a doua pasiune a mea era legată de relații internaționale, așa că m-am decis să dau examen de admitere la Relații internaționale și studii europene, din cadrul Universității din București. Era însă o facultate foarte râvnită pe atunci, cu peste 10 candidați pe loc. Profesorii din liceu au insistat să mă mai înscriu la o facultate. Așa că m-am înscris și la Facultatea de Drept din Sibiu; am avut din start prejudecăți față de această facultate, astfel că și integrarea mea a fost extrem de anevoioasă. La București am picat prima sub linie; cine știe, poate asta a fost șansa mea, întrucât aș fi făcut o facultate cu care nu aș fi rezonat deloc. Studiile culturale sunt foarte interesante, dar spiritul meu dinamic și dramatic are nevoie să intre în profunzimea problemelor. Astfel că Facultatea de Științe Politice avea să fie exact ceea ce aveam eu nevoie. Eșecul de la București și succesul de la Sibiu m-au pus într-o situație-limită; nici în ruptul capului nu aș fi vrut să merg acolo, dar mama mi-a spus că ori merg la facultate, ori mă angajez vânzătoare. Nu o interesa dacă anul următor mă duc din nou la București, numai să nu fac o întrerupere în studiile mele. Mai târziu aveam să-i mulțumesc pentru acest duș rece.

Am ajuns la facultate, nu voiam să fac Drept, ci Științe Politice. Media mea de admitere mi-ar fi asigurat intrarea și aici. M-am gândit măcar să încerc, să văd dacă mi-ar plăcea. Așa că mi-am luat inima în dinți, m-am dus la decan și l-am rugat să-mi acorde transferul. Îmbrăcată sărăcuț, cu un pulover turcoaz, pantaloni maro și cu un batic galben pe cap, eram timorată, dar cu zâmbetul pe buze. I-am spus că tocmai am intrat la facultate, că am dat la Drept văzând că sunt mai multe locuri și că de fapt mi-ar fi plăcut să fac Științe Politice, dar mi-a fost frică să încerc, că eu întotdeauna am avut o pasiune pentru facultatea asta și mi-ar plăcea să văd dacă mi se potrivește. Cu totul ciudat și excepțional, mi-a semnat transferul. Prodecanul mi-a spus că sunt norocoasă, că un astfel de transfer se face o dată la zece ani. Decanul avea să aibă un rol major în viața mea și a familiei mele.

M-am îndrăgostit imediat de materia de la științe politice. În continuare, mă pregăteam singură la franceză, sperând că voi

da examen la București, în toamna următoare. Dar rezultatele au fost foarte bune și facultatea aceasta mă făcea cu totul fericită. Bizar, uram orașul acela, însă iubeam facultatea, colegii și materia care îți insufla dorința de a fi empatic, deschis la minte și tolerant. Am decis să rămân. În anul următor însă, dat fiind că profesorii uitau să treacă pe la școală, mi-a revenit imaginea mea ca vânzătoare și am decis că trebuie să iau măsuri: nu puteam să-mi las viitorul să fie distrus după atâția ani de muncă.

Cum era să-mi fure boala prima figură feministă din viața mea

Dacă la început doar am cochetat cu ideea de a mă muta la București, când mama a fost diagnosticată cu neoplasm mamar am înțeles că trebuia să mă mut. Săptămânile mele se desfășurau între trei orașe: Sibiu, Breaza, București. Alergam între facultatea mea, orașul natal unde era sora mea și spitalele din București. Din păcate, tata nu s-a putut aduna, s-a refugiat în alcool, așa că am fost forțată să devin cap de familie. Din clipa aceea nu am mai fost copil; chiar dacă afișez constant o fire jucăușă și veselă, inocența mea a dispărut când primul doctor a consultat-o pe mama.

Aveam un déjà-vu, cu efecte de o amploare mult mai mare. În clasa a VIII-a, mama mea a intrat într-o comă diabetică; unica persoană pe care o mai aveam pe lumea asta era să se sfârșească, tata era absent, sora în vârstă de 6 ani juca Mario, iar eu mă prăbușeam pe scări de plâns așteptând Salvarea. Din fericire, una dintre mătușile mele, în disperarea ei de a nu rămâne doi copii singuri pe lume, a făcut scandal pentru a-i convinge pe doctori să o trateze pe mama. Au folosit banii mei de alocație, pentru că nu aveau nici un ban în casă. Atunci am înțeles că trebuie să fiu cu adevărat responsabilă, să fiu econoamă și să am bani de rezervă. Veniturile familiei mele nu au fost niciodată mari: banii tatei se ducea pe alcool și țigări, iar ai mamei, pe întreținerea noastră.

Greutățile prin care a trecut mama m-au făcut să înțeleg de mică că trebui să-i fiu sprijin, și nu povară. Nu am îndrăznit niciodată să-i cer prea multe . M-am revoltat constant văzând că sora mea primește mult mai mult, dar acum înțeleg că experiențele noastre au fost cu totul diferite și reacțiile noastre în fața vieții la fel. De altfel, și eu am fost unul dintre cei ce au luptat ca ea să aibă mai mult, să nu treacă prin ce am trecut eu; poate că e mai bine că a reușit să nu se lase atinsă de greutățile vieții așa cum le-am resimțit eu.

La 20 de ani ajunsesem să fiu „femeia", „mama", „soția"/„soțul", dar nu copilul. Tatăl meu și-a pierdut serviciul din nou, de data asta din cauza alcoolului. Dacă prima dată postul lui de subinginer dintr-o fabrică comunistă fusese restructurat, iar el a ajuns șomer mulți ani, pe cel de-al doilea post, de electrician, l-a pierdut pentru că șocul provocat de boala mamei l-a făcut să nu se mai poată controla deloc și să meargă beat la serviciu. După mulți ani de șomaj, și la o vârstă înaintată, reușise să obțină acest serviciu în urma unei discuții cu cineva din clinică care și-ar fi dorit să mă angajeze pe mine, dar eu insistasem să-l ia în considerare pe tata (eram studentă și nu aș fi putut munci în orașul meu natal).

Familia mea este un exemplu clasic de victimă a tranziției: tata a rămas fără serviciu, alcoolul a devenit aliatul său, frustrările i s-au acumulat, relaționarea în familie era din ce în ce mai violentă din punct de vedere verbal. Mama a preluat integral rolul de cap al familiei, devenind unicul întreținător. Fără a minimiza munca depusă de tata în gospodărie, reproșurile au făcut ca dubla zi de muncă să fie o realitate cotidiană. Dorința ei ca noi să avem un viitor mai bun a făcut-o să facă sacrificii imense, nu numai material, ci și în ce privește munca depusă pentru noi. Până la 18 ani nu cred că vreuna dintre noi două ar putea spune că a făcut mare lucru în casă, pentru că aveam o singură sarcină: să învățăm bine.

După două evenimente nefericite din familie, am regretat profund decizia și devotamentul ei pentru noi, dorindu-mi ca rolurile să fie echilibrate, să muncească de cel mai mic până la cel mai mare, să existe o solidaritate atât în bucurii, cât și în greutăți.

Prin urmare, la 20 de ani, pe de o parte, alergam dintr-un spital în altul încercând cu disperare să conving un doctor să o opereze pe mama, care avea un diabet agresiv, pe de altă parte, mă zbăteam să mențin totul la fel în casă, ca să o conving pe mama că viața merge înainte, că suntem puternici și ea trebuie să lupte cu boala. Eram părintele surorii mele, care era în clasa a VII-a, vorbeam cu profesorii ei și mă străduiam să nu simtă că totul ne fuge de sub picioare.

Mama mea, care era un munte de forță, așa cum sunt majoritatea femeilor din România, ajunsese să renunțe la speranță, se îmbolnăvise din cauza epuizării de a fi stâlpul de susținere al tuturor, din cauza tuturor experiențelor negative pe care femeile încă le împărtășesc. O imploram să lupte, pentru că nu credeam că aș fi putut vreodată să o înlocuiesc în viața surorii mele; aș fi putut poate să-i ofer tot confortul material, dar nu aș fi putut să fiu „mama surorii mele".

Cum am reușit să fac „transferul" vieții mele. Și viața ne-a dat o a doua șansă... mie și familiei mele

În toamna anului 2004, am dus o luptă crâncenă să mă mut la București pentru familia mea, dar și pentru succesul vieții mele profesionale ulterioare. Eram prima în an, în cadrul secției de Științe Politice, dar voiam să plec și cel care trebuia să mă sprijine în demersul meu a privit asta ca pe un afront la adresa studiilor în Ardeal. A fost una dintre cele mai umilitoare experiențe din viața mea; am fost acuzată că mă folosesc de boala mamei mele, că sunt „doar o fetișcană prahoveană care de fapt a venit în Ardeal să-și atingă scopurile și apoi pleacă la București". Mi-a sugerat să îngheț cei doi ani și să aștept să moară mama, pentru ca ulterior să mă întorc la școală. Profesorii mei țineau foarte mult la mine și au încercat să-l convingă că sunt o persoană de bună credință, aflată într-o situație-limită, care are nevoie de ajutor.

Susținută emoțional de doctorița de la cabinetul studenților, am decis că trebuie să lupt în continuare și am mers mai sus, la decanul întregii Facultății de Drept. Soarta a fost de partea mea, pentru că Facultatea de Științe Politice era încă subordonată celei de Drept. Deși inițial mi-a spus că nu are cum să-mi dea drumul cu locul meu de la fără taxă, conștientizând că situația mea e cu adevărat gravă, la a doua discuție, când a înțeles că sunt unica susținere a familiei din cauza lipsei implicării tatălui, s-a decis să-mi semneze transferul. Mi-a spus: „Tu o să-mi cauzezi numai probleme în ceea ce privește colaborarea mea cu dumnealui, dar situația ta este critică, ai grija de tine și de familia ta". Deși am terminat un doctorat, am publicat articole, am mers la conferințe internaționale, încă mi se pare cea mai mare realizare a mea. Nimic din ce am făcut ulterior nu ar fi fost posibil dacă cineva nu ar fi înțeles că în condițiile acelea potențialul meu s-ar fi risipit și o familie s-ar fi destrămat.

Cum am descoperit feminismul și studiile de gen

Am ajuns printr-o întâmplare fericită la SNSPA, sau poate așa mi-a fost scris, să ajung la locul cel mai potrivit pentru mine. Prietenul meu m-a dus la singura Facultate de Științe Politice pe care o știa el în București. Am ajuns aici în anul III, am dat 36 de examene, am avut de alergat între trei sedii, dar la sfârșitul anului am avut rezultate foarte bune. Am fost privită de către colegii mei ca o provincială venită de nicăieri, care pretinde că știe și ea ceva. Ziua mea începea la ora 6:00 și se termina la 11:00. Pe lângă cele trei sedii ale universității (unde avem cursurile de diferență pentru anul I, II, și cursurile mele curente din anul III), eram și la spitalul din Fundeni, unde mama mea era internată, la sediul Asociației Pro Democrația, pentru că eu credeam în virtuțile voluntariatului (sperând că la un moment dat mă va ajuta în viața

profesională), și la casa mea de la Breaza, unde aveam grijă de sora mea mai mică. În aceste condiții dificile nu am putut da randament maxim, dar am terminat anul III foarte bine; au fost niște rezultate muncite, de care eram foarte mândră. Am terminat facultatea între primii 10 și am dovedit că niciodată nu trebuie să subestimezi „provincialii".

Am simțit că am ajuns la facultatea potrivită, adică Științe Politice, pentru că am avut șansa de a cunoaște direct feminismul teoretic. Dacă l-am aplicat pe cel practic toată viața, aveam șansa să înțeleg cu adevărat experiențele de viață ale mamei mele, ale mele și, poate, ale surorii mele. M-am îndrăgostit de feminism pe loc, am știut că trebuie să-mi fac licența pe feminism. Mulțumită doamnei Miroiu, care m-a remarcat și m-a sprijinit să-mi cercetez cele două teme de suflet, oricât de greu a fost demersul, am ajuns astăzi să termin un doctorat și să urmez o carieră în acest domeniu de pionierat, dificil, dar foarte frumos.

Tema lucrării mele de licență a fost „Discriminare de gen în Islam". Deși inițial profesoara mea a fost foarte încântată de temă, după aceea și-a dat seama că aș putea avea probleme serioase în cadrul cercetării de teren. Știam că eventualele mele interacțiuni cu partenerii femeilor musulmane ar fi putut degenera în ceva periculos pentru mine și am propus ca soluție de mijloc să fac interviuri cu femeile refugiate.

Cum mi-a dat feminismul puterea de a mă înțelege și de a cunoaște experiențele oamenilor din zone de conflict

Fiecare cercetare de teren are ceva special, ai șansa de a intra într-o părticică foarte intimă a unei persoane, de a-ți îmbogăți sufletul și cunoașterea din experiențele altora. Studiile de gen îți oferă privilegiul de a învăța atât de multe din interacțiunea cu ceilalți, de a putea face auzite voci puternice, ignorate anterior. Îți

dau forța de a merge înainte, curajul de a te face auzit/ă, de a lăsa pe cei din jur să-ți pătrundă în spațiul interior pentru a prinde putere și pentru a se putea ajuta pe sine. Această cercetare m-a conectat cu femei din culturi atât de diverse, cu femei puternice, care au trecut prin situații-limită, care și-au pierdut frații, părinții, copiii în cadrul conflictelor din țărilor lor. Prima oară când am ieșit din centrul de refugiați am plâns, am sunat-o pe mama și i-am spus că trebuie să fim recunoscători pentru tot ce avem, indiferent la câte încercări ne supune viața. Am făcut voluntariat la Centrul Național Român de Refugiați aproape jumătate de an. În fiecare joi dimineață, între 8:00 și 12:00 eram acolo. Erau ore în care mă izbeam de realitate, ore în care am avut onoarea să cunosc niște femei minunate, puternice și frumoase.

Ulterior, în cadrul programului de masterat, am decis să cercetez condiția femeilor din armată în România. Experiența de a vorbi cu femeile din zonele de conflict mi-a adus aminte de pasiunea mea. Orașul meu natal, Breaza, e cunoscut în principal pentru două lucruri: aerul curat și Colegiul Militar Liceal „Dimitrie Cantemir".

Locuiesc într-un bloc care a aparținut acestei instituții. Părinții prietenelor mele au fost profesori sau cadre militare la Colegiu. În primul an de liceu, în 1999, în timpul bombardamentelor de la Belgrad, ne-am întrebat dacă părinții lor vor fi nevoiți să plece în misiune. Atunci mi-am dat seama că eu vreau să lucrez pentru pace, pentru dragoste între semeni de oriunde în lume. Mă visam jurnalistă de război, avocată, negociatoare în conflict, translator, afaceristă în domeniul turismului pentru a aduce bucurie oamenilor.

De curând, cineva m-a îndemnat să fiu foarte atentă la motivele pentru care am ales să cercetez femeile din armată, sugerându-mi-se că această decizie are o mare legătură cu principiile și valorile mele. Valorile mele cele mai de suflet sunt egalitatea de gen, diversitatea și multiculturalismul. Principiile după care mă ghidez sunt empatia, sinceritatea, corectitudinea, cooperarea și parteneriatul, respectul pentru pace. Am trăit o realitate conflictuală,

am crescut într-o celulă de criză, nu pot aplica aceste valori și principii decât unor situații de criză. Sunt o idealistă fără măsură, dar cred că nu pot valorifica aceste principii dacă oamenii din zonele de conflict nu au șansa la o viață mai bună, în care să se regăsească aceste principii și valori. Prin urmare, suferind din cauza faptului că în România nu există cercetări despre condiția femeilor din zonele de conflict, am decis să cercetez această temă.

Atât lucrarea de licență, cât și disertația au reprezentat niște provocări pentru mine. Nu am fugit niciodată de provocări, am simțit că merg contra vântului, dar nu am renunțat. Ambele teme au presupus un anumit grad de „periculozitate", am intrat într-un tărâm profund masculinizat, necercetat deloc până atunci, motiv pentru care „respondenții" au respins din start orice interacțiune.

Am conștientizat că va fi dificil să cercetez tema femeilor militar, însă am considerat că experiența de viață în cadrul acestui sistem mă va ajuta – locuiesc într-un bloc de militari, părinții prietenelor mele lucrau în acest sistem, în perioada adolescenței grupul de amici era compus din fete din liceul meu și băieți din liceul militar. Mă simțeam o tocilară ciudată în preajma băieților din liceul meu, așa că, atunci când am ajuns să-i cunosc mai bine pe cei din liceul militar, mi-am dat seama că pot fi parteneri de discuții intelectuale, dar și de distracții adolescentine frumoase. Deși, de cele mai multe ori, mă regăseam singură la masă cu zece băieți încercând să le explic că femeile merită să facă și carieră, că nu trebuie să stăm numai la cratiță și să creștem copiii așa cum ne portretizau ei. Misoginismul transcende inclusiv inteligența.

Aflasem că existau profesori bărbați din liceul lor care îi îndeamnă să își facă prietene și în Breaza, dar să le rămână în suflet fideli celor de acasă. Alți profesori îi îndemnau să le corecteze greșelile gramaticale din scrisori cu roșu și să li le trimită înapoi expeditoarelor. Mă uitam la ei și mă minunam: pe cât de inteligenți, pe atât de misogini și sexiști erau. Nu știam prea bine pe vremea aceea ce înseamnă conceptele acestea, dar puneam foarte multă pasiune în încercările de a-i face să înțeleagă că și noi avem creier și că nu au dreptul doar să ne folosească în viață. Mama

mi-a spus întotdeauna că militarii sunt mult mai parteneriali decât civilii; poate generația ei așa a fost, dar generația mea, nu. Unul dintre prietenii mei mi-a reproșat odată că, dacă l-ar vedea vreun coleg gătind alături de mine, l-ar umili foarte tare. Șocată, am remarcat că și membrii familiei lui mă vedeau deja în rolul de nevastă; sora și cumnatul lui simțeau că îi distrug mândria de bărbat dacă îl rog să contribuie la treburile gospodărești. Din fericire, mama lui, victima constantă a violenței tatălui său, îi spunea să mă lase să învăț, ce fac eu la școală, acolo, că voi avea oricum timp toată viață să învăț să gătesc.

Condiția femeilor în armată era un subiect foarte aproape de suflet și foarte cunoscut. Mi-a fost foarte greu să-mi scriu dizertația, apoi teza, pentru că nu găseam informații, nu era un subiect cercetat în România și foarte puțin în afară. Tot timpul m-am lovit de această barieră a confidențialității informațiilor, deși eu eram interesată doar de opiniile lor referitor la integrarea femeilor în sistem, la concepțiile genizate despre apărare și război.

Având doi prieteni în interior și cunoștințe în cadrul liceului militar, am reușit să intervievez persoane situate la nivel de decizie scăzut și mediu. Cu toate acestea, hotărâsem să includ în cercetarea mea și persoane situate la un nivel ridicat de decizie, dar nu aveam acces la generali. Stăteam și așteptam pe la uși, dădeam e-mailuri fără succes. Norocul a fost de partea mea când am participat la o conferință IPSA Armed Forces and Society, la Ankara; acolo am vorbit cu un profesor din SUS care preda la centrele NATO din Europa și avea conexiuni în cadrul forțelor armate române. Așa am avut șansa de a putea face șapte interviuri cu generali și generale[1].

Dacă misoginismul în armata română la baza ierarhiei era vizibil, cum urcai în ierarhie discursul se nuanța și era îmbrăcat și mascat cât mai frumos. Variabila gen nu avea semnificație foarte mare, doamnele general fiind și ele, la rândul lor, misogine, chiar dacă au admis, după ce am închis reportofonul, că au muncit de

1. „Generale" – termen care mi se pare a fi mult mai adecvat decât „generalese", folosit în interiorul instituțiilor militare.

trei ori mai mult decât colegii lor bărbați pentru a ajunge în pozițiile respective. Una dintre respondentele mele cu nivel decizional ridicat și care ocupa o funcție civilă în cadrul acestei instituții mi-a relatat cum era jignită constant de unul dintre colegii săi, reproșându-i-se că e incapabilă, și cum a decis să-i trimită un buchet de flori pentru a putea pune capăt acestei situații și să-i intre cumva în grații, afectându-i-se colaborarea profesională. Redau mai jos un mic fragment din teza mea de doctorat, relevant pentru situația prezentată și pentru dinamica relațiilor de gen din cadrul acestor instituții:

> „Am intrat în conflict de foarte multe ori cu el și până la urmă l-am dat pe brazdă. Îi trimiteam domnului general bomboane și o floare și îi spuneam: «Ce faceți, domnule general? Zâmbetul dumneavoastră contează pentru mine foarte mult». A trebuit să apelez la ei în calitate de oameni, nu în funcție de uniforma militară".

> „Iată o strategie care demonstrează că femeile nu sunt tratate ca egale, cu atât mai mult dacă dețin o poziție de conducere mai importantă decât a acestora. Strategia adoptată de respondentă poate fi considerată inteligentă și asertivă, reprezentând, de altfel, un comportament rațional. În condițiile în care drepturile tale îți sunt negate, o astfel de reacție nu poate fi condamnată mai ales dacă scopul este de a-ți fi recunoscut dreptul deja obținut, referindu-se, în contextul de față, la acceptarea propunerilor acesteia și crearea unui climat conciliant"[1].

Cum mă vede familia mea ca feministă

Ca feministă activistă și cercetătoare, m-am lovit adesea de prejudecățile familiei, ale prietenilor, ale necunoscuților, ale bărbaților. Familia extinsă mă consideră progresistă; pe un ton dojenitor,

1. Cristina Rădoi, „Women's role in reconstructing peace and security", *AFASES*, 2011, p. 160.

unele rude îmi spuneau: „O să vezi tu când te-oi mărita, cum o să faci de toate". Mama are din când în când răbufniri și îmi spune că suntem *fete* și ar trebui să facem mai multe, apoi, văzându-mi privirea, se cenzurează. Sora mea spune că sunt obsedată și că văd discriminări peste tot, dar reacțiile ei mi-au adus multe momente de bucurie și mândrie, poate cumva și ca urmare a influenței mele. De pildă, când era în clasa a VII-a, s-a ridicat în fața dirigintei ei și i-a spus că, dacă o fată nu este foarte bună la matematică, nu trebuie ca toate fetele să fie considerate proaste. A fost singura fată care a luat atitudine. Mi-ar fi plăcut să participe cu mine la proteste, să analizăm diverse idei împreună. Când era mai mică, era mai preocupată de acest domeniu. Chiar dacă acum, când e mai mare, nu se implică așa cum mi-aș dori eu, e un exemplu veritabil că fetele le sunt egale băieților: e studentă la Facultatea de Automatică, din cadrul Politehnicii, unde majoritari sunt băieții, iar fetele reprezintă maximum 10%, și le explică și le demonstrează constant băieților că fetele sunt la fel de capabile ca ei.

Cum mi-a adus feminismul suroritatea în viața mea... prin relații speciale cu niște femei minunate

Chiar dacă la grădiniță mă jucam cel mai adesea cu băieții, treptat, pe măsură ce am crescut, am dezvoltat relații foarte solide cu femei cu totul deosebite, de la care am de învățat constant ceva. Le admir pentru ambiție și dedicare față de proiectele profesionale, personale, umanitare. Între noi există o suroritate adevărată. Țin foarte mult la această legătură specială între femei; am învățat-o de mică, de la mama, observând relațiile apropiate cu femeile, empatia și ajutorul pe care și le-au oferit constant între ele.

Prietenele mele sunt foarte diferite, de aceea mă simt și binecuvântată să am parte de sprijinul și învățămintele lor. Am prietene mămici, prietene carieriste, prietene activiste, prietene din

mediul academic. Toate dau tot ce e mai bun în ele pentru a-și dezvolta propriile proiecte, toate se preocupă, într-o formă sau alta, să-și ajute semenii din comunitatea proximă.

Cu toatele am trecut prin experiențe nefericite specifice femeilor – violența în familie, violența fizică și verbală din partea partenerului, hărțuire sexuală și stradală, nerecunoașterea meritelor pentru că suntem femei, etichetarea prejudicioasă, diverse discriminări. Viața ne-a încercat pe toate și întotdeauna ne-am oferit sprijin emoțional, psihologic și financiar pentru a reuși să depășim momentele grele. Le mulțumesc tuturor pentru că s-au rugat pentru mine, că mi-au oferit un loc în casele lor, că m-au dus la spital când a fost nevoie, că m-au ajutat financiar adesea, că mi-au fost un ajutor în construirea ideilor lucrărilor mele academice, că m-au ajutat să mă înțeleg atunci când lucrurile nu mai aveau nici un sens.

Unele dintre prietenele mele care nu au legătură cu mediul academic consideră că încă nu am depășit faza adolescentină și că ar trebui să mă maturizez odată dacă vreau să fac ceva în viață. Mă dojenesc că doctoratul mi-a furat feminitatea, în liceu parcă eram mai feminină, mai stilată, mai suavă, așa cum trebuie să fie o femeie. Auzindu-le, simt că mă întorc în timp, când asemenea observații veneau de la prietenele mamei. Și eu, care speram că după 20 de ani voi fi privită și acceptată! Dar știu că e o dovadă de iubire, că așa cred ele că mă pot ajuta să am viața pe care o merit cu adevărat. Experiențele noastre sunt diferite, implicit și modul în care ne raportăm la viață și la deciziile pe care ar trebui să le luăm pentru a ne fi cu adevărat bine.

Cum de am rămas o romantică?

Uneori m-am gândit că poate interacțiunile mele cu oamenii ar putea fi mai ușoare dacă mi-aș ascunde identitatea de feministă și de cercetătoare în domeniu. De fiecare dată când aud că am terminat un doctorat, oamenii sunt șocați – nu ar trebui să fiu așa

deșteaptă și ambițioasă în calitatea mea de femeie –, apoi află că l-am terminat în științe politice și feminism, deci șoc din nou, apoi adaug cireașa de pe tort, și anume că tema mea a fost condiția femeilor în armată. Oamenii sunt șocați, disprețuitori, ironici, compătimitori. Puțini sunt cei ce te admiră și te apreciază că lucrezi în acest domeniu. Odată, am participat la o conferința în Salonic; profesorul care mi-a discutat lucrarea a fost extraordinar de ironic și sexist, într-o asemenea măsură, că discursul meu i-a făcut pe participanți să mi se alăture și să încerce să-l determine pe profesor să înțeleagă importanța cercetării mele. Am ieșit tremurând de acolo; prietena mea mi-a spus: „Cristina, tu vrei ca femeile să fie acceptate ușor în armată, încă în timpul vieții tale. Înarmează-te cu răbdare… poate spre sfârșitul vieții tale se va întâmpla așa ceva".

Relațiile cu partenerii mei au fost de cele mai multe ori grele, poate și din cauza propriilor trăiri – pricinuite de relațiile emoționale ale mamei și de abordarea mea cu totul diferită de a ei –, dar și din cauza percepției eronate pe care o aveau uneori băieții față de fetele deștepte și ambițioase. Îmi amintesc cum mi s-a spus prima oară, când aveam 18 ani, că voi păstra cu greu o relație cu un băiat pentru că sunt prea deșteaptă, or, o fată „trebuie să fie cu 20% mai prostuță decât un băiat, sau măcar să pară că e". Mi-a dat de gândit momentul acela! Am crezut că prietenul meu de atunci glumește și sunt cuvintele unui puști de 18 ani, numai că am mai auzit-o și la 21 de ani, și la 24, și la 28, de la bărbați mai înaintați în vârstă decât mine.

Într-una din cele mai serioase relații ale mele, partenerul meu mi-a spus că merită să ai prietenă deșteaptă, „Îți dai seama, la 40-50 de ani bărbații mă vor invidia că am soție profesoară universitară". Pentru mine a fost puțin șocant… De cele mai multe ori, e foarte greu pentru un partener de viață stabil și inteligent să înțeleagă ce presupune feminismul. Cu toate că uneori mi-a fost greu să-l fac să mă înțeleagă, să înțeleagă cât de importante sunt cauzele feministe, din fericire, relația noastră a fost una care mi-a adus mult echilibru. A fost relația cea mai apropiată de o relație

partenerială, fiind iubitul, prietenul cel mai bun și partenerul meu în luarea deciziilor importante în acea perioadă.

Feminismul învățat la școală și experimentat în viața de familie m-a ajutat în relațiile în care predominau dezamăgirile, relațiile de putere și uneori lipsa respectului. Feminismul mi-a dat puterea să ies din acele relații bolnăvicioase care aveau tindeau să mă facă să mă subestimez.

De cele mai multe ori, femeile deștepte și ambițioase fie sunt singure, fie sunt trofee și foarte greu ajung să fie cu adevărat partenere egale. Dar încă mai cred că voi găsi pe cineva care să mă vadă drept parteneră de suflet, egală în drepturi și obligații, un sprijin reciproc în proiectele personale, profesionale, intelectuale1. Acest lucru este posibil și în virtutea faptului că am cunoscut și bărbați valoroși, parteneriali și cu orizonturi mai largi.

De ce iubesc feminismul? Drumul meu de la avocatură la apărarea drepturilor femeilor

Sunt feministă de când mă știu și sunt mândră de asta. Sunt tânără cercetătoare și activistă și mândră și de asta. Am terminat un doctorat în Științe Politice, într-un subdomeniu considerat de multe ori *fake politics*. Am terminat un doctorat despre gen și

1. Am fugit întotdeauna de modelul de femeie gospodină. Nu am vrut să învăț să gătesc de la mama pentru că nu voiam să devin nevasta gospodină. Treptat, am văzut că și bucătăria face parte din viață și măcar cât să mă hrănesc pe mine trebuie să gătesc. Am avut șansa să cunosc bărbați care erau pasionați de gastronomie, cel puțin afișau atitudini destul de parteneriale, ceea ce m-a determinat să învăț să gătesc de la ei, în primul rând. Le mulțumesc acelora care nu au avut prejudecăți față de mine în ceea ce privește lipsa mea de interes în „ale bucătăriei" și care au fost dispuși să mă introducă în acest spațiu renegat de mine atâta vreme. Le respect și le accept pe femeile gospodine, dar personal nu pot să îmi asum modelul ăsta, nu îmi doresc să cuceresc un bărbat prin talentele mele culinare. Consider că, dacă nu este în stare să vadă mai departe de acest înveliș structurat de o societate retrogradă, atunci nu este bărbatul care trebuie să stea lângă mine.

relații internaționale și chiar și în domeniul academic sunt privită ca o ciudată și sunt atenționată că lucrez într-un domeniu mult prea nișat. Îmi doresc să-mi continui cercetarea în aria genului și relațiilor internaționale, fiind interesată care a fost contribuția echipelor de femei militari și contribuția localnicelor în inițiativele care generează apariția păcii sustenabile în regiuni postconflict (în speță, Balcanii de Vest).

Îmi doresc să fac un postdoctorat despre situația femeilor traficate în regiuni postconflict (în speță, Balcanii de Vest) și implicarea personalului militar în acest fenomen. Profesorii din România și cei de afară pe care i-am cunoscut mi-au spus că sunt o curajoasă și că am dovedit multă perseverență dacă m-am înhămat la cercetarea acestor teme. Una dintre prietenele mele apropiate mi-a spus că probabil toți din generația noastră și-au iubit tezele de doctorat, dar eu mi-am trăit teza aceasta, am pus toată pasiunea și energia în ea, a fost terapia mea.

Îmi doresc să am o carieră care să îmbine academicul (cercetare și predat), activismul (feminist și promovarea cât mai bună a cauzelor sale), dar și educație nonformală (traininguri pentru tineri în domeniul drepturilor omului). Cred că sunt un suflet călător și va dura până când îmi voi găsi locul cu adevărat. Cu toate astea, sper că voi avea șansa să colaborez în proiecte internaționale, să fac cercetare în zone postconflict și să implementez proiecte care să contribuie la atingerea egalității de gen, la respectarea drepturilor omului și la construirea unei păci sustenabile.

Unii dintre prietenii mei mă văd o idealistă imatură, dar eu sunt fericită cu deciziile mele, am ajuns exact acolo unde mi-am dorit acum 25 de ani. Sunt un fel de avocată pentru femeile ca mama mea, pentru prietenele mele, pentru verișoarele mele, pentru toate femeile care au fost abuzate fizic, emoțional, psihologic. Sunt un fel de avocată pentru femeile ca mine care au fost hărțuite sexual de bărbați aflați în funcții de conducere, de membri ai familiei, de necunoscuți pe stradă (dezvoltând un așa spirit de autoapărare, încât de fiecare dată când merg pe drum sunt pregătite să

bareze orice tentativă de atingere). Sunt un fel de avocată pentru cei/cele care sunt diferiți și poate dezavantajați, care provin din culturi diferite.

Iubesc feminismul pentru că m-a făcut să mă simt normală, acceptată, pentru că mi-a adus în viața mea colege și prietene care nu mă critică pentru cât mănânc, care mă ascultă când sunt supărată, care înțeleg greutățile pe care femeile le împărtășesc în viață, care se bucură cu mine de reușitele mele, care nu mă fac să mă simt în permanență în competiție pentru atenția bărbaților, pentru supremația intelectuală într-un grup.

Iubesc feminismul pentru că m-a făcut să fiu și mai empatică, cooperantă, sensibilă la factorii ce intermediază și construiesc deciziile și comportamentele femeilor și bărbaților. Iubesc feminismul teoretic pentru că am renunțat la prejudecățile pe care le aveam față de femeile pe care le consideram „slabe", față de bărbații pe care îi consideram „monștri", față de femeile despre care consideram că își folosesc feminitatea pentru a urca pe scara socială, față de bărbații care profitau de femei pentru a-și susține egoul. Iubesc feminismul pentru că m-a ajutat să mă dezbrac de prejudecăți și stereotipuri față de oamenii din lumea largă, că mi-a dat lentile de gen prin care să cunosc și să prețuiesc oamenii așa cum sunt ei cu adevărat. Iubesc feminismul pentru că mă învață să încep să mă iubesc pe mine și pe fetița în palton verde!

◆

Cristina Rădoi este doctor în științe politice, expertă de gen și trainer în diverse proiecte ale unor organizații pentru drepturile femeilor și pentru promovarea democrației participative și incluziunii sociale din România (FRONT, PLURAL, Pro-Democrația, CPE – Centrul Parteneriat pentru Egalitate). Colaborează ca expertă de gen (Aletta E-Quality – Institute for gender equality and women's history) și expertă în observare alegeri la nivel internațional (European Network of Election Monitoring Organizations). A urmat studiile de licență și masterat în Științe politice – Studii de gen în cadrul SNSPA. Dintre numeroasele studii și articole publicate în domeniul

gender studies menționăm: *A Gendered Perspective on Romanian Civil-Military Relations Female Engagement Teams – A Bridge Between Traditional and Cosmopolitan Militaries* (2015); „The ineffective response of international organizations concerning the militarization of women's lives", *Sur-International Journal on Human Rights*, nr. 17, 2012, http://www.surjournal.org/; „Theoretical debates on the concept of «Gender Equality»", *Journal of Community Positive Practices*, nr. 1, an XII, aprilie 2011, www.jppc.ro; „Women's military condition in military institutions", *AFASES*, 2011; „Women's role in reconstructing peace and security", *Western Balkans Security Observers Review, Belgrade*, nr. 19, an 6, 2011; „Egalitate de gen în instituțiile militare din România", *Revista Sfera Politicii* (*Politics Sphere Revue*), nr. 12, vol. XVIII, 2010; „Defense and War from a Feminist Perspective: the Impact of Women in the Army", *Proceedings of the 5th South East European Doctoral Student Conference, Infusing Research and Knowledge in South-East Europe*, vol. 2, South-East European Research Centre (SEERC), Thessaloniki, 2010.

Aspecte ale construcției identității în formare din perspectiva studiilor de gen

Elena Velescu

Mărturisesc de la bun început că acest exercițiu reflexiv asupra propriei mele experiențe de viață din perspectiva relațiilor de gen este pe cât de atrăgător și de fascinant, pe atât foarte complex și anevoios. Am acceptat provocarea bazându-mă în această analiză mai degrabă pe sinceritate și introspecție ușor naivă decât pe studii teoretice.

Provin dintr-o familie de intelectuali. Tatăl meu a profesat ca medic veterinar în cadrul MApN, iar mama a fost profesoară la Facultatea de Medicină Veterinară la USAMV Iași. Între mine și sora mea mai mare sunt șapte ani diferență, ceea ce a avut o influență destul de însemnată în formarea personalității mele de adolescentă și astăzi, de adult. Îmi amintesc că eram o prezență acceptată în cercul de prieteni ai surorii mele, asistând la discuțiile celor mai mari, luând parte la petrecerile lor și având acces la lumea în care se țeseau idile și visuri, promisiuni pentru mai târziu. Acest fapt cred că a contribuit la facilitarea relațiilor de prietenie, pe care le stabileam mai ușor și în special cu băieții decât cu

fetele de seama mea. Astfel, aveam mai degrabă prieteni băieți, cu care jucam tot felul de campionate, în puținul timp liber pe care îl aveam la dispoziție din cauza activităților extrașcolare care îmi umpleau orarul, nu însă fără satisfacție. În cadrul jocurilor noastre, mă mobiliza în special dorința de a-i proteja pe cei mai mici, dar și spiritul de aventură, căci nu de puține ori se întâmpla să hoinăresc departe de blocul în care locuiam, ceea ce atrăgea îngrijorarea părinților și pedeapsa corespunzătoare. Însă chiar și cu acest risc, dorința de a explora locuri necunoscute, de a mă simți liberă într-un spațiu departe de ochii vigilenți ai bunicii a fost întotdeauna mai puternică. Îmi mai plăceau limbile străine și participam cu viu interes la cât mai multe cursuri din oferta Palatului Copiilor; într-un an, am ajuns chiar la performanța de a mă înscrie la nouă cursuri, însă desigur că nu am urmat efectiv decât 1-2 dintre ele. Mă atrăgea tot ce era nou, posibilitatea de a explora, creativitatea fără margini și un simț al libertății de a realiza lucrurile altfel decât eram obișnuită. Evident, acest lucru a creat o anumită distanțare de etalonul impus la școală, iar afectivitatea și încrederea din familie m-au sprijinit să-mi formez o personalitate destul de puternică, cu tendința de a prelua responsabilități, inițiative și dorință de afirmare. În clasa a V-a, la o compunere în limba franceză despre ce aș dori să devin în viață când voi fi mare, îmi amintesc că profesoara m-a corectat, pentru că spusesem: „Je voudrais devenir un grand homme", corecția ei fiind „une grande femme". M-am supus acestei remarci, însă parcă în cuvântul *homme* regăseam mai multă forță și putere de convingere decât rezonanțele pe care mi le trezea cuvântul *femme*. Acest fapt nu mă surprinde, deoarece auzeam destul de des în jurul meu opinii de tipul „Un bărbat se descurcă mult mai ușor decât o femeie", „O femeie are mai multe dificultăți în a se afirma decât un bărbat". Cu toate acestea, în mediul meu familial predominau mai degrabă femei amazoane, iar nu ființe serafice și lipsite de apărare. O prezență feminină care mi-a marcat copilăria a fost bunica, o femeie cu autoritate, cu o prezență de spirit

extraordinară și un simț fin al oamenilor. Ea mi-a insuflat multă încredere și curajul de a fi eu însămi. Această tendință s-a conturat în special în perioada adolescenței, beneficiind de facilitățile de care se bucură mereu sora sau fratele mai mic, în sensul că părinții mei nu au mai opus aceeași rezistență ca în cazul surorii mele – mi-au favorizat mai multe libertăți, participarea la petreceri până târziu, posibilitatea de a rămâne peste noapte la prietena mea, distracția de a merge la discotecă –, simțindu-se mult mai confortabili la al doilea copil cu ideea de a avea încredere în maturitatea și discernământul meu. Ca atare, tatăl meu, cu excepția unor conflicte punctuale, în care ne-am susținut amândoi energic punctele de vedere diferite, mi-a acordat mereu libertate și încredere și a reprezentat pentru mine un model în ușurința de a interacționa cu oameni din diverse medii sociale, generozitatea și altruismul în relațiile cu ceilalți, sentimentul de protecție, sensibilitatea și tandrețea manifestate mai degrabă prin acțiuni decât prin gesturi tandre obișnuite. Recunosc o anumită parte a feminității și personalității mele ce s-a construit prin antiteză cu masculinitatea lui armonios manifestată. Pe de altă parte, mama întruchipa binomul echilibrului fragil și misterios dintre calitățile considerate în mod tradițional ca fiind specific masculine (putere, ambiție, curaj, perseverență) și cele considerate a fi specific feminine (frumusețe, sensibilitate, vulnerabilitate, emotivitate, tandrețe). Când acest echilibru părea să fie în pericol, se manifesta femeia autoritară cu tendința de a trece peste liberul-arbitru al fiecăruia dintre noi din dorința de a ne feri de suferințe sau experiențe traumatizante; raționalismul ei dur și rece, modul direct de a sancționa erau percepute uneori drept abuzive din perspectiva de copil. Privind retrospectiv, îmi este imposibil să nu constat că multe dintre aceste calități ori defecte s-au contaminat în ființa mea, regăsindu-le uneori în forme mai mult sau mai puțin diluate. Imaginea care predomină în amintirile copilăriei mele este aceea a unei familii perfecte. Îmi aduc aminte cu plăcere cum m-au așteptat amândoi la gară când veneam dintr-o tabără

școlară: imaginea șarmantă a tatălui meu îmbrăcat în uniformă și frumusețea radioasă a mamei, îmbrăcată într-o rochie vaporoasă de vară. Păreau îndrăgostiți unul de celălalt și acest lucru îi făcea mai frumoși decât oricând. Îmi doream să mă molipsesc de feminitatea mamei, însă structura mea avea totuși un aer destul de marțial, care a fost intuit încă din timpul sarcinii, mama trăind cu impresia că va naște un băiat, luând în considerare apetitul subit pentru ardei iute sau neastâmpărul pe care îl manifestam în burtica ei. Nu am trăit cu nostalgia sau dorința de a fi fost băiat, am crescut și m-am dezvoltat într-un mediu familial stabil, sănătos și fără situații conflictuale sau abuzuri, cu care, mai degrabă, mai târziu mi-a fost dat să mă confrunt. Una dintre aceste situații penibile și destul de stânjenitoare a avut loc chiar cu un cunoscut din familie, apropiat tatălui meu și dintr-un mediu social cu pretenții. Tocmai datorită posturii privilegiate de care se bucura a considerat că se poate folosi de acest lucru, privindu-mă ca pe un obiect potrivit împlinirii dorințelor lui. Astfel, am luat contact cu o realitate a societății, în care femeile care își afirmă liber sexualitatea sau opiniile, pot fi considerate drept „femei ușoare" sau „neserioase", în timp ce bărbaților le este permis să flirteze oricând și cu oricine, mai ales când se află într-o funcție superioară. Din fericire, peste acest gen de situații am trecut destul de ușor, prietenii mei, proveniți din medii sociale extrem de heterogene, cu povești de viață surprinzătoare, mi-au îmbogățit experiența personală. Susținătoare mai degrabă a ideilor liberale, am manifestat mereu o anumită doză de rebeliune față de lucrul impus, fără sens sau care contravenea principiilor în care credeam. De aici și tendința de a-mi căuta propriul drum, acea formulă originală, care te diferențiază de ceilalți prin conștientizarea, asumarea și acceptarea propriei tale individualități.

Perioada mea *Sturm und Drang* este tocmai acea perioadă din adolescență, încercând să-mi construiesc propria identitate, de multe ori anulând sau negând modelele care îmi erau oferite spre ghidare. O situație pe care am considerat-o o victorie în dezvoltarea mea personală a fost momentul în care am avut curajul

de a renunța la șablonul de „femeie puternică” care deține controlul asupra situației, în special în cele de mare încărcătură emoțională, pentru a mă descoperi, în realitate, cu fragilități și nesiguranțe, care să nu mă mai împovăreze, ci pe care să le pot comunica și în final surmonta cu încredere și deschidere. Cred că un rol fundamental în înțelegerea și acceptarea condiției mele de femeie l-a avut descoperirea sistemului de valori orientale yoga, prin adoptarea stilului de viață lacto-vegetarian, diversele tehnici și exerciții de meditație, de relaxare și introspecție asupra clișeelor și barierelor mintale pe care le dobândim prin educație și mediul social cu care interacționăm. Aceeași deschidere și ușurință de comunicare cu privire la diverse subiecte – căsătorie, homosexualitate sau regim vegan – le-am întâlnit și apreciat în discuțiile efervescente și argumentate cu colegi în străinătate, din diverse țări și mai ales culturi foarte variate. În cadrul stagiilor universitare efectuate la Konstanz sau la Dresda, m-a frapat în mod deosebit faptul că tinerii sunt încurajați să caute mereu să rezolve o situație dată într-un alt fel, sesiunea de întrebări din cadrul seminarelor fiind un adevărat maraton al argumentării inteligente și al retoricii pline de profunzime. Acest lucru era practic inexistent în perioada studiilor mele, profesorii fiind preocupați mai degrabă să ne ofere cât mai multe răspunsuri decât să ne creeze întrebări… Apoi, modul demn, corect și cinstit de a te purta în situații care te dezavantajează, de pildă atitudinea studenților la un examen, când un sfert dintre colegii germani s-au ridicat după 10 minute, au predat foaia albă și au continuat discuția, pe un ton politicos, cu profesorul despre modalitatea de a relua cursul respectiv, versus tendința disperată pe care o manifestam noi la examene, încercând să căutăm „portițe” sau „ieșiri” care mai de care mai neortodoxe. Un alt aspect interesant a fost legat de relațiile dintre fete și băieți: fetele nu simțeau nevoia de a seduce, de a se face plăcute într-un mod evident, de a atrage, iar băieții păreau mult mai relaxați în comunicarea cu fetele. Acest lucru facilita atât contactul direct dintre colegi, cât și contactul pe scară

ierarhică și se regăsea în respectul acordat fiecărui student prin modul sincer și direct de a se saluta printr-o strângere de mână. Am trecut printr-o situație penibilă când, proaspăt revenită din Germania, în cadrul unei întâlniri cu un profesor român la universitate, i-am întins mâna din obișnuință și el, oarecum jenat, mi-a sărutat mâna, crezând că aceasta era intenția mea. Deși acum mi se pare amuzant, acest episod m-a inhibat destul de mult, încât de atunci am renunțat la această formulă de salut. O altă situație interesantă i s-a întâmplat unei colege din Germania; venise să predea la noi, la universitate pentru un an și, când a venit să-și ia orarul, femeia de serviciu a sancționat-o usturător pentru că îndrăznise să fie îmbrăcată cu pantaloni scurți: „Dacă erai băiat, mai spuneam"…

În timpul experienței de studiu din Franța, am fost uimită de modul de repartiție a sarcinilor în cadrul cuplului (cel mai adesea, vedeam pe stradă bărbații împingând căruciorul sau având grijă de copil, aproape mai ceva decât mămicile), priveliște cu care nu eram obișnuită în România. Apoi, prietenul meu german, atras de femeile din țările de Est, m-a făcut mai conștientă de anumite caracteristici, precum feminitatea, modul de se îmbrăca, grija față de aspectul exterior. Am fost destul de surprinsă să citesc în anumite anunțuri cu burse sau posturi din mediul academic mențiunea că femeile au întâietate în obținerea acelei burse sau job, cu scopul de a încuraja accesul femeii în posturi de responsabilitate. Această abordare îmi era complet necunoscută, însă revolta anterioară față de inegalitățile de gen s-a modificat considerabil trăind în medii mai puțin conservatoare decât fusesem eu obișnuită în România. Treptat, am reușit să mă reconstruiesc în resorturi mult mai flexibile și mai deschise, renunțând la senzația de amenințare percepută anterior în diverse situații. Experiența studiilor în general, și în special a celor din străinătate, mi-a consolidat un anumit statut prin respectul deosebit față de studiu și de munca intelectuală transmis încă de la bunicii mei profesori și învățători.

Întrebarea retorică a mamei „Ce v-ați face voi fără mine?!” a căpătat noi valențe și nuanțări, mai ales după experimentarea modului de distribuție a sarcinilor în cuplu sau mentalitatea cu care am interacționat în străinătate, încât i-am mărturisit mamei îngrijorarea mea sinceră cu privire la perpetuarea obiceiurilor domestice și a tradițiilor culinare, cu zile și nopți pierdute în bucătărie de Paște sau la Crăciun.

Orientarea în carieră

Când am renunțat la ideea de a face medicină, din fericire părinții mei m-au înțeles și m-au aprobat. Am ales să studiez limbile străine (germană-franceză), iar ei m-au susținut. Am ales limba germană deoarece încă era privită ca o provocare (față de alte limbi străine); în plus, nu eram prea mulți în Moldova care să se orienteze spre limba germană. Într-un fel, a fost și un soi de pariu cu profesorul de germană din gimnaziu, care ne dădea citate din gânditori germani cu tentă misogină sau îi încuraja mai cu seamă pe băieți să învețe limba. Din fericire, în facultate nu am mai resimțit această abordare plină de superioritate, ci am fost încurajată de profesori să mă interesez în deplină libertate de orice subiect de cercetare. Printre mentorii și modelele care mi-au influențat cariera profesională se numără, în primul rând, cei doi conducători ai tezei mele de doctorat. Pe profesorul Jacques Le Rider, germanist la École Pratique des Hautes Études (EPHE), l-am cunoscut în cadrul bursei Erasmus din timpul masteratului la Paris. Cu greu mi-am depășit complexul de a îndrăzni să-i cer un *rendez-vous* ca să discutăm subiectul lucrării mele de cercetare. Personalitatea lui mă fascina, cursurile cu adevărat magistrale pe care le susținea erau, indiferent de tematica abordată, extrem de interesante, iar remarcile pline de umor fin și inteligent mă aduceau într-o stare de maximă încântare și de profundă recunoștință pentru șansa de a studia într-un mediu profesionist, chiar elitist. Am aceeași distinsă apreciere și față de profesorii din

cadrul școlii doctorale a programului de cotutelă dintre EPHE Paris și Technische Universität Dresden, în special față de doamna profesoară Barbara Marx, o femeie extrem de distinsă, cultă și bine pregătită, ale cărei luciditate și rigurozitate în a descoperi firul roșu în problematici complexe m-au impresionat. Firește, mai sunt mulți alți profesori devotați cărora le păstrez un adânc sentiment de prețuire pentru rolul pe care l-au avut în formarea mea profesională; în mod particular, profesorul Johannes Klusch de la Liceul Negruzzi, care m-a făcut să-mi învingă teama și complexul de a mă avânta în studiul limbii germane din cauza chestiunii de gen și mi-a arătat o altă fațetă a literaturii germane surprinsă în operele lui Bertolt Brecht, poemele lui Rainer Maria Rilke sau în spiritul faustian care depășește granițele noastre de interpretare.

Sprijinul complet, total și necondiționat al familiei în parcursul meu educațional a făcut ca treptat să apară dorința de a reuși, chiar și numai pentru a răsplăti tot efortul depus pentru mine. Disputa, însă, dintre viața personală și cea profesională se leagă în special de lipsa suportului serviciilor socioeducaționale în facilitarea sarcinilor pe care și le asumă în mod predilect femeia. De exemplu, lipsa unei reforme serioase cu scopul de a sprijini familia de tip monoparental (un model în acest sens fiind existența creșelor și a grădinițelor în Germania, chiar în incinta universității), bugetul penibil alocat ajutorului pentru creșterea copilului, România aflându-se pe ultimul loc din Uniunea Europeană, restrânsele posibilități de formare a femeilor cu situații dezavantajate și obținerea unor locuri de muncă pentru a le permite independența financiară. Din acest punct de vedere, devine mult mai dificil să-ți împlinești dorința maternității în România, comparativ cu țări precum Franța sau Germania.

Sfera politicului

În momentul schimbării regimului comunist, eram în clasa I. Eram prima generație ce rupea pagina cu Nicolae Ceaușescu de

la începutul abecedarului. Deși nu înțelegeam prea multe, am perceput tensiunea momentelor când ascultam la radio împreună cu bunica (în genunchi), cu sufletul la gură, ceea ce se petrece la Timișoara. Apoi episodul de bucurie, în care bunica s-a îmbrățișat cu mama, atunci când s-a spus la televizor „Am învins!" și clipele mai de pe urmă când l-am vizitat pe tata la garnizoană și, văzându-l echipat cu muniție, am exclamat: „Tată, să lupți bine!". În acel moment, chiar dacă am devenit mai târziu conștientă de asta, s-a cristalizat dorința de a înfrunta opresiunea de orice fel și de a prețui înainte de toate libertatea de expresie. Un alt moment important a fost mobilizarea excesivă la vot a tatălui meu, ținând morțiș să meargă inclusiv bunicile mele, care în ciuda sănătății lor șubrede au făcut acest efort pentru a sprijini crezul partidului PNȚCD… Mai târziu, tot ei îmi vor reproșa că am stat patru ore la coadă la Ambasada Parisului pentru a vota o falsă realitate, care a produs multă dezamăgire și dezechilibru. Această învinuire nu mă destabilizează însă, pentru că știu că ceea ce am devenit astăzi este o formă de expresie a ceea ce și ei au gândit odată, dar, în care acum, din păcate, mulți nu mai au forța să creadă.

Profesia pe care mi-am ales-o, cea de profesor, îmi împlinește foarte mult dorința de a transmite și de a împărtăși din experiența acumulată. Încă de la început, am urmărit, cât am știut mai bine, să construiesc relația cu studenții pe baza dialogului deschis, învățând din momentele incomode în care te poți afla asumându-ți astfel de libertăți. În acest mod, metoda de predare s-a îmbunătățit în mod vizibil. În dinamica relațiilor de gen din societatea actuală, am observat multiple transformări, atât în spațiul public, cât și în sfera privată. În primul rând, în relația cu studenții am constatat că o parte dintre profesori afișează în continuare o atitudine de infantilizare, reducându-le astfel statutul de adulți în formare și puterea decizională care să le faciliteze maturizarea. Efectele asupra personalității studenților, cât și asupra actului de învățare sunt devastatoare. De asemenea, am constatat o tendință de fragilizare a identității masculine, în comparație cu cea a femeii, care prinde din ce în ce mai multă substanță. Fetele

își asumă din ce în ce mai des rolul de lideri, iau atitudine mai clară și au o poziție mai fermă, față de băieți care prezintă, uneori, mai multe dificultăți în a-și dobândi o identitate masculină cu care să se simtă confortabil.

Autocritica, puterea de introspecție, deschiderea spre nou și toleranță față de ceea ce este diferit le-am modelat și conștientizat mai ales în călătorii în interes profesional, în calitate de coordonatoare de programe pentru elevi în Statele Unite (2003), cât și în stagii de formare continuă cu traineri profesioniști și foarte motivați, de pildă workshopul de o săptămână „Practici teatrale în cadrul predării limbilor străine" (Varna, Bulgaria, iulie 2012), sub coordonarea regizoarei Catherine Eger, care mi-a revelat noi potențialități. Fiecare întâlnire profesională m-a marcat prin interogațiile pe care mi le-a trezit și mi-a dat șansa unei noi reevaluări și poziționări a statutului, pe care îl consideram definitiv dobândit până în acel moment. Un alt avantaj extraordinar de care am beneficiat a fost studiul într-un mediu multicultural, prin bogăția și intensitatea schimburilor interculturale. În urma lor, au rămas prietenii și amintiri neprețuite cu oameni care mi-au dezvăluit concepții noi asupra modului de receptare a propriei lor identități de gen. O oportunitate surprinzătoare pentru mine a fost și sejurul din 2010 în America de Sud, călătorie inițiatică ce mi-a revelat forme de interacțiune extrem de călduroase și într-o intensă mutație și repoziționare. Astfel, imaginea bărbatului macho s-a suprapus peste tendința din ce în ce mai clară a afirmării identității feminine, iar atât tensiunile, cât și noile forme hibrid de corelaționare rezultate m-au făcut conștientă de propriile mele căutări interioare. Mi-am dat seama că orice formă de absolutizare sau sentință înseamnă un risc.

Acum, pentru mine, o formă de îmbogățire spirituală cu rol deosebit de important este literatura. Atât în romanul contemporan, în descrierea unei lumi a enigmelor și a contrastelor, prin momentele de ruptură și de derută evocate în cadrul relațiilor dintre sexe, care anunță de fapt că lucrurile sunt în transformare, cât și în ciocnirile dintre tradițional și modern se revendică o

lume în mișcare, despre care nu poți vorbi reducând-o la niște parametri ficși. Romane memorabile ce mi-au conturat viziunea asupra echilibrului extrem de fragil al raportului dintre sexe și despre incapacitatea de comunicare dintre cele două identități de gen sunt *Eugénie Grandet*, *Madame Bovary* sau *Anna Karenina*, romane în care m-am regăsit transformată prin actul lecturii în coautor, trăindu-mi mai departe și asumându-mi viața, cu toate inconsecvențele și ambiguitățile ei…

◆

Elena Velescu (n. 1982) este asistent doctor de limbă germană și franceză la Universitatea de Științe Agricole și Medicină Veterinară „Ion Ionescu de la Brad" din Iași, coordonatoare de programe educaționale la International Education Centre, profesoară de limba germană la Goethe-Institut din Iași, traducătoare și interpretă de germană-franceză. A absolvit Facultatea de Litere a Universității „Al.I. Cuza" din Iași, specializarea Limba și literatura Germană – Limba și literatura franceză (2005), cursurile de masterat (Cultura germană în context european; 2007) și pe cele de doctorat (cu bursă) organizate de Colegiul European în parteneriat cu École Pratique des Hautes Études Sorbonne, Paris, și Technische Universität, Dresden (Ordine, simboluri și motive; 2007-2010). Și-a susținut doctoratul la École Pratique des Hautes Études (2015). Domenii de cercetare: literatură comparată, cultură și civilizație europeană, antropologie și istorie a ideilor, limba și literatura franceză, limba și literatura germană, metodica predării limbilor străine, traductologie.

Scurt demers autobiografic „la zi”

Tudor Pitulac

Introducere[1]

Orice demers autobiografic reclamă o atitudine specifică în raport cu sinele și cu cei către care îndrepți cele pe care le scrii. Interpretarea vieții personale din perspectiva timpului prezent, dublată și de o perspectivă de gen, este cel puțin dificilă, pentru că ești pus în fața unor întrebări la care probabil nu te-ai mai gândit; este o experiență de reluare și de reinterpretare, dar impactată mai mult ca sigur de situația prezentă.

Nu sunt convins că același demers ar căpăta un rezultat similar și la un moment viitor și nici că aș fi scris aceleași lucruri, ca principiu, cu ani în urmă. Cu toate acestea, relatez câte ceva din viața mea din perspectiva unei cronologii clasice, punctând și elemente de diferențiere (sau nu) de gen, lăsând posibile interpretări

1. Text autobiografic Tudor Pitulac, realizat în trei interviuri de aproximativ o oră, în perioada 13 noiembrie 2012 – 11 ianuarie 2013. Interviurile au fost realizate împreună cu asistent cercetare Adriana Bondor, fiind prelucrate ulterior în forma prezentă.

la latitudinea cititorului. În structurarea discursului, am respectat într-o oarecare măsură întrebările care au avut ca obiectiv lămurirea perspectivei de gen, fără însă a mă opri din divagări specifice până la urmă oricărei rememorări.

Copilăria și adolescența

Am început acest demers autobiografic din perspectivă cronologică standard, încercând să rămân cât mai aproape de întrebările ce au ca obiectiv lămurirea perspectivei de gen.

Suntem doi copii la părinți: un frate mai mare, născut în mai 1966, și eu, născut în septembrie 1967. Ambii părinți au venit din mediul rural, s-au stabilit în Iași, unde și-au întemeiat familia, și eu, și fratele meu fiind născuți în Iași. Cum se vede, eu sunt chiar din prima generație a așa-numiților „decreței", ceea ce bănuiesc că are o anumită relevanță. Nu pot spune că mi-aș fi dorit o soră sau că am simțit lipsa uneia, dar acum, uitându-mă la copiii mei (am băiat și fată), mă gândesc că ar fi fost ceva foarte potrivit. Am făcut această precizare pentru că nu știu în ce măsură acest fapt poate afecta imaginea pe care o am sau pe care o dezvolt cu privire la eventualele aspecte legate de diferențele de gen.

Și mai vreau să fac o precizare încă de la început, anume că eu sunt de cele mai multe ori foarte circumspect cu privire la discuțiile, dezbaterile, analizele legate de diferențele de gen, cel puțin pentru ceea ce înseamnă România, pentru că nu cred că există discriminare de gen. Fiind convins că afirmația va fi privită cel puțin cu suspiciune, adaug că interpretarea trebuie făcută în sensul cel mai larg. Nu spun că nu există cazuistică, mai ales în mediul rural, însă nu cred că generalizarea este întemeiată. Și da, mă refer atât la formele de discriminare directă, cât și la mecanismele sociale ce construiesc inegalitatea de gen. Cel mai relevant și mai dureros exemplu mi se pare violența fizică împotriva femeii.

Faptul că nu există reacție pe măsură prin apel la structuri specifice ne arată că introducerea fenomenului într-o zonă etichetată drept „discriminare" nu ajută prea mult.

Pe de altă parte, dacă putem identifica elemente ce s-ar încadra în aria discriminării de gen, de multe ori acestea se echilibrează de la sine, existând discriminare pozitivă de gen pentru femei cel puțin în aceeași manieră în care există și pentru bărbați. Această referire are în vedere nu neapărat modelul tradițional, ci acela în care m-am dezvoltat. Nu vreau să afirm că minus cu minus ar putea da plus în acest caz. Dar nici nu putem privi lucrurile dintr-o singură perspectivă și să avem pretenția că putem contura o imagine echilibrată.

Cel puțin din ce am văzut eu, nu doar legat de modelul comunist, ci și din toate exacerbările de gen feminist – și aici nu pun în discuție tipul de analiză, care este foarte întemeiat –, atât aspectul peiorativ, cât și cel militant mi se par exagerate.

Nu am nicio amintire care să mă conducă la ideea *discriminării* de gen. La vârsta copilăriei mici nu am avut niciun motiv să simt că mi s-ar fi dat mie sau fratelui meu, cu forța, mașinuțe sau fetițelor din jur păpușele. Sigur, exceptând acel cod cromatic: albastru pentru băieți și roz/roșu pentru fete. În ceea ce mă privește, nu-mi impunea nimeni să mă duc la raionul de mașinuțe și să nu mă duc la acela de păpuși. La fel am observat că s-au petrecut lucrurile și cu cei doi copii ai mei. Există o orientare de gen care nu are nimic de-a face cu exagerările ce spun că fiecare ar trebui să facă într-un anume fel, programând un anume tip de comportament de la început. Cred că există un echilibru în toate acestea, cel puțin în societatea românească, să spunem minimal în cea urbană. Cu toate acestea, acolo unde se manifestă această discriminare de gen, mai ales în mediul rural, dacă este vorba despre o manieră de orientare cu finalitate bine identificată, atunci putem accepta ca idee intenția de programare socială în vederea replicării structurilor de rol.

*

În ceea ce privește modelul pe care l-aș fi urmat, nu cred că pot vorbi de așa ceva, nici matern, nici patern. Am preluat de la ambii părinți câte ceva, chiar dacă acum consider că așa e natura mea, am crescut și m-am format așa cum am simțit, și nu ar fi vorba de vreun model parental. Pur și simplu, am simțit că mă dezvolt foarte normal, foarte natural în sensul acesta, și că, o dată ajuns la maturitatea chiar coaptă, doar constat aceste asemănări.

Sigur că ești influențat de exemplul direct al părinților, în cazul meu în egală măsură, pentru că părinții mei au fost la fel de prezenți amândoi. Nici ca impact n-aș putea spune că unul a avut o contribuție mai accentuată. Observ doar că felul meu de a fi este mai apropiat de cel al mamei mele, ca abordare, ca implicare, ca disponibilitate la efort, ca dorință de a face lucrurile cât mai bine cu putință, ca asumare a responsabilităților fără a trasa limite foarte restrânse din dorința de a economisi energie, de exemplu.

În ceea ce privește relația cu părinții și referindu-mă la model sau în cazul acesta la absența sa, părinții mei nu au avut un nivel de educație foarte ridicat, fiind nevoiți să se descurce singuri de foarte tineri. Partea aceasta legată de educație nu era o chestiune extraordinar de promovată, deși bunicul meu matern a făcut câțiva ani de facultate, pe care însă nu a terminat-o. Cu toate acestea, țin minte că eu citeam foarte mult, eram avid de lectură. Lecturam, colecționam cărți, cumpăram cărți tot timpul și chestiunea aceasta era privită mai degrabă ca un element de abordat cu circumspecție.

Am avut întotdeauna în casă bibliotecă. Cărțile erau achiziționate de mama, fiind cam singura *distracție* în acea perioadă. Mama era gestionara unui magazin alimentar, așa că avea posibilitatea de a intra în zona oricărui tip de schimb, așa cum se agregau atunci, cărțile fiind parte a circuitului. În perioada comunistă, acestea erau privite de mulți ca ceva *fancy*, ceva care *dădea bine*. Cărțile erau mai degrabă un obiect cu funcțiune estetică.

Erau de pus acolo, undeva, pentru a transmite un semnal social. Erau clar situate în zona economiei bunurilor simbolice, însă eu nu le-am perceput doar simbolic. Apoi am început să și colecționez cărți. Eram de multe ori în mână cu cartea de chimie sau de matematică sau de fizică. Se presupunea că învăț. Dar înăuntru, în mijloc, aveam cartea din care citeam cu adevărat. Stratagema nu funcționa întotdeauna, devenind un lucru cumva îngrijorător. Pentru ei era mai degrabă un soi de blocaj cultural, aș putea spune. Nu erau neapărat împotriva lecturii, dar era cumva „prea" mult.

*

Vin apoi amintirile din școală, cu uniformele, cu conducerea de grupă, de detașament, cu fetițele cu codițe și cu matricolă. Am fost și eu comandant de grupă, cu șnur roșu. În general, comandantele de detașament, pe clase, erau fete, mergându-se pe ideea că fetele sunt mai cuminți și mai silitoare. În ceea ce privește popularitatea, și cum era aceasta tratată, nu ar fi multe de spus pentru că diferențele, raportându-mă prezentului, sunt colosale. Devierile de comportament erau mult mai ușor ostracizate. Comandantele de clasă se pliau sistemului. Erau cuminți, erau silitoare, nu neapărat sclipitoare, dar erau cele mai potrivite. Sistemul era… coercitiv e mult spus, dar mult mai strict, totul fiind corespunzător modelului comunist în care tineretul trebuia să aibă o linie foarte clară și bine desenată pe care să se deplaseze. Vorbim aici de o paletă destul de largă, de la decența în îmbrăcăminte și comportament până la segmentarea timpului în așa fel încât să cuprindă activități foarte diverse, însă prea puțin atrăgătoare în felul lor și mai ales prin faptul că erau impuse. Îmi amintesc de afirmația de acum câțiva ani a unui lider politic român recunoscut pentru gafele sale verbale: „Voluntariatul ar trebui să devină o activitate constantă; de exemplu, fiecare student ar trebui să aibă o după-amiază în fiecare săptămână în care să facă obligatoriu voluntariat".

Continuând pe dimensiunea genului, ne putem referi, bineînțeles, la impactul stereotipurilor de gen, care este deosebit de pronunțat acolo unde modelul este vehiculat cu obstinație în procesul socializării. Dar chiar și acolo există posibilitatea reacției, însă depinde foarte mult de nivelul general de informare a tinerelor, de gradul de implicare în activitățile școlare ș.a.m.d. Pe de altă parte, nu pot spune că am întâlnit – nici când eram copil, nici ca adult – anumite stereotipuri cu care m-aș fi confruntat sau care m-ar fi determinat să mă uit atent la aceste aspecte în mod deosebit.

*

Nu exista neapărat un comportament diferențiat în funcție de gen, fiind vorba mai degrabă de același loc comun în care fetele sunt mai cuminți și mai ușor de crescut. Consider că aceste generalizări sunt generate de comoditatea gândirii, ca să exprim eufemistic prostia. Susțin acest punct de vedere tocmai pentru că această prejudecată nu este confirmată întotdeauna. Mai degrabă aș zice că este generată (cel puțin la nivel de gimnaziu) de ritmul mai rapid de maturizare a fetelor până la o anumită vârstă, față de cel al băieților. Acest lucru atrage, dacă ar fi să o afirmăm, deosebirea.

*

În privința socializării, până la o anumită vârstă era o segregare pe genuri, pe care o consider naturală. Ulterior, socializarea nu mai ținea atât de mult cont de gen. În prezent, constat cu atât mai mult orientarea către un model comun de socializare, care desparte destul de puțin cele două genuri. Presiunea comercială este de luat în calcul, fiind deosebit de influentă.

Observ că în prezent are loc o accelerare a maturizării copiilor, ca exemplu fiind faptul că anumite comportamente specifice copiilor din gimnaziu se observau în perioada adolescenței mele

abia în etapa liceului. Este o simplă constatare. Dacă ar trebui să pun degetul pe situația care mi se pare naturală, fără îndoială că ar fi cea de astăzi. Atunci, în etapa liceului, relațiile între genuri erau puternic marcate de amprenta regimului. Era eminamente o încorsetare nenaturală, care prohibea în mod fățiș orice formă de manifestare, fie și vag libertină, a sexualității. Și atunci, în măsura în care erai în zona de departe majoritară a societății, dacă erai într-o familie onorabilă (onorabilă nu din punctul de vedere al veniturilor, nici al poziției sociale, ci pur și simplu dintr-o familie *cuminte*, *corectă*), simțeai și respectai această încorsetare. În plus, era această problemă foarte importantă, legată de absența metodelor contraceptive și de protecție împotriva bolilor cu transmitere sexuală. Prezervativele erau o raritate, ca orice marfă de contrabandă. Anticoncepționale evident nu existau, iar întreruperile de sarcină erau ilegale, situația fiind foarte apăsătoare. Apăreau evident foarte multe sarcini nedorite. Toate acestea marcau puternic relațiile, fiind încărcate de un sentiment de culpabilitate.

Cât despre prietenii din perioada treptei I, când eram la Liceul „Emil Racoviță" – unde nu pot spune că eram foarte adaptat –, pot vorbi mai mult despre grupul de prieteni din cartier, unde erau și fete, dar majoritar eram băieți. Era perioada în care încercam să facem rost de muzică, se mergea la discotecă cu *blues*-uri, dar aveam și petrecerile de pe la prieteni. Nici pentru acea perioadă, din perspectiva genului, nu-mi pot aminti niciun fel de diferențiere de atitudine și de comportament care să pună genul feminin într-o postură discriminată. Regimul comunist avea o politică bine definită pentru promovarea femeilor. Femeile trebuiau promovate, devenind chiar o chestiune ce s-a dovedit absurdă pe alocuri. Erau prezentate la jurnalul de știri subiecte de tipul femeia-macaragiu sau femeia-turnător-în-furnale, ceea ce mi se pare exagerat când vrei să faci propagandă din situații mai puțin obișnuite. Nu exista ideea că sunt profesii care sunt mai puțin potrivite pentru femei, deși e clar că sunt. Imbecilitatea nu putea fi estompată de propaganda stupidă. Dimpotrivă. Au apărut, astfel, caricaturi grotești.

Apare evidentă deplasarea dinspre diferențele de gen spre inegalitatea de gen, prin mecanismele de socializare. Acestea au rămas aceleași, indiferent de perioada la care ne raportăm, deși conținuturile inevitabil diferă. Ceea ce se petrece este asumarea necritică. În momentul în care accepți în intimitatea profundă faptul că trebuie să faci ce ți se spune doar pentru că ți se spune și pentru că ceilalți o fac, modelul se va reproduce, mecanismul te-a prins. Dar și atunci, ca și acum, exista posibilitatea (chiar dacă nu este deloc ușor sau comod) de a refuza înregimentarea. Iar dacă se acceptă situația, dacă acele valori sunt internalizate, atunci inegalitatea devine doar rezultatul unei analize exterioare, ce nu mai are legătură cu persoanele în cauză. Sigur, refuzul poate apărea și pe parcurs. Abia atunci putem vorbi despre dificultăți sporite în afirmarea propriei dorințe referitoare la calea de urmat.

Când vorbim de inegalitate de gen, trebuie să avem în vedere cum ne raportăm la sintagmă. Oricum nu pot exista decât trei dimensiuni relevante: biologică, psihologică și socială. Cea biologică nu poate reprezenta decât fundalul, foarte important, însă numai ca punct de plecare. Cea socială este determinantă, prin construcția cadrelor axiologice și acționale, dar cea psihologică mi se pare cea mai importantă. Opțiunea pentru cea din urmă se explică prin aceea că refuzul plierii pe modelul dominant (cu necesitate receptat ca oprimant) este soluția, oricât de dificil ar fi sau aparent cu neputință de realizat în multe cazuri.

Opțiunea facultății și începutul carierei universitare

Perioada finalului de liceu era una specială, zona de studiere a științelor socioumane fiind puternic amputată în perioada comunistă. Aveai ca opțiuni Facultatea de Drept, Facultatea de Istorie-Filosofie, Facultatea de Medicină, iar debușeul imensei majorități era spre zona învățământului tehnic. În august 1985

m-am angajat, urmând să plec în armată. Nu am intrat la facultate înainte de a pleca în armată, care a durat din septembrie 1985 până în ianuarie 1987.

Oricum, cel puțin în a doua parte a liceului am fost interesat să termin ceva care să-mi permită să am o anumită specializare, optând pentru Liceul Energetic. Întoarcerea din armată s-a suprapus peste transferul la CET Iași, unde am început să lucrez în trei schimburi, patru ture, program ce-mi permitea să mă bucur de foarte mult timp liber. În aceeași perioadă am depus și cerere pentru o locuință, iar în 1989, la finalul primăverii, m-am mutat singur.

În acea etapă a vieții aveam o legătură mai veche, stabilă, cu o prietenă, și eram într-un soi de stază. Citeam, mergeam în fața blocului ca să mă urc în tramvai, citeam până la serviciu, acolo citeam până venea tura de schimb sau mai jucam câte ceva cu colegii în special în schimbul III. Reveneam acasă, venea prietena mea pe la mine, ne mai plimbam, mai plecam la mare, ne întâlneam cu prietenii. N-aveam radio, n-aveam TV. În 1989 nici nu mă gândeam că s-ar putea schimba ceva.

Nu am renunțat la ideea de facultate, în 1989 cochetând fără tragere de inimă cu mecanică-energetică, la subingineri. Pentru mine matematicile superioare au fost întotdeauna un chin. Din acest punct de vedere, pot spune că Revoluția m-a salvat de chinul de a mă tot întoarce către ceva ce nu mi se potrivea și nu doream defel.

În 1990 s-au reînființat Sociologia, Științele politice ș.a.m.d., realizându-se și scindarea Facultății de Istorie și Filosofie. Am intrat la facultate în 1991, moment în care am renunțat și la locul de muncă. Eram pasionat de sociologie și de științele politice și simțeam că sunt pe direcția pe care trebuia să fiu.

Nu pot spune că perioada în care am lucrat la CET nu a fost benefică, în felul ei, în contextul dat. Fiind vorba de specificul activității, nu era nimeni care să nu aibă cel puțin liceul terminat, având și un grad suficient de inteligență. Din perspectiva genului, amintesc doar că, în perioada aceea esențială era doar

diploma de studii superioare, nefiind neapărat vorba de a profesa propriu-zis în specializarea absolvită. Într-o oarecare măsură, la fel este și în prezent, însă pe alte coordonate. Iau ca exemplu ce s-a întâmplat după ’90 în domeniul asistențial, în administrație, unde încă au rămas chiar până acum ingineri doamne, domnișoare, absolvente de Metalurgie, de Construcții de Mașini ș.a. La locul de muncă, într-adevăr, posturile de conducere care erau pe zona de producție, în sala de mașini sau în sala de comandă, șefii erau aproape fără excepție bărbați. Dar existau și angajate femei, și nu era nicio problemă, nefiind vorba de o segregare pe gen.

Cu alte cuvinte, nu era deloc un mediu preponderent masculin. Erau multe femei, nu doar în zona administrativ-contabilă, ci și în multe alte compartimente. În secția în care lucram cred că erau cam 30% femei, dar asta pentru că era zonă de producție și cel puțin în sala mașini nu era ușor, dar chiar și acolo erau câteva femei. Însă la alte secții, mai puțin la Întreținere, erau cam 50% femei.

*

După 1990, s-a petrecut un fel de segregare pe genuri, dar naturală din punctul meu de vedere. În prezent, în zona științelor socioumane, în special, se constată o feminizare tot mai accentuată a corpului studențesc. Aproape la toate specializările sunt mai mult fete decât băieți. Dar, dacă mă uit la Politehnică, și acolo sunt destule fete. În perioada studiilor universitare noi eram cam jumătate-jumătate. Însă acolo chiar nu a mai fost vorba de segregare pe genuri.

În perioada facultății, am fost integrat unui colectiv dominat și controlat complet de un personaj din trecut, care considera că secția este a nimănui (fiind a statului) și prin urmare trebuia să fie a lui. La fel ca toți cei care erau acolo angajați sau studenți. Era 1991. Mai mult ca o formă de revoltă față de situația de fapt din instituția unde eram student, am înființat Colegiul de Sociologie „Delphi”. În aceeași perioadă am lucrat și la *Opinia studențească*.

În cadrul acestei colaborări a apărut și prima oportunitate de a face o cercetare sociologică, în fapt un sondaj de opinie pentru a vedea care sunt așteptările studenților față de o asemenea publicație.

În 1992, în perioada primei sesiuni, am participat la un seminar legat de învățământul sociologic, organizat de Asociația Internațională a Sociologilor de Limbă Franceză (AISLF) la Cluj, acolo cunoscându-l și pe Edward Tiryakian, de la Duke University, care era atunci președintele AISLF. Cu ajutorul lui, am participat ulterior la Congresul AISLF din iulie 1992, la Lyon, cu lucrarea „Colegiul de sociologie Delphi, o alternativă la sociologia oficială". Era o lucrare înscrisă în program de Liviu Antonesei, cu care lucram la *Opinia studențească*. Ca urmare a acestei participări, din decembrie 1992 am devenit membru al AISLF.

În studenție m-am concentrat aproape exclusiv pe studiu, fiind foarte interesat și pasionat de ceea ce făceam. Am participat la unele cursuri la București, pentru că eram interesat în mod direct de ceea ce se făcea și acolo în zona învățământului sociologic.

După ce am terminat facultatea, nu a fost cazul de studii aprofundate – pentru că absolvisem o formă de învățământ de 5 ani. Îmi devenise clar că vreau să continui în zona universitară. Opțiunea mea a fost cumva forțată către alte instituții decât cea unde absolvisem. Astfel, am ajuns la Universitatea „Petre Andrei" din Iași. Inițial am fost preparator trei ani, urmând etapele obișnuite ale unei cariere universitare. M-am înscris la doctorat în domeniul filosofiei, dar cu o temă de sociologie.

Dintre cei care mi-au fost și au rămas modele intelectuale în perioada aceea îi enumăr pe Dumitru Stan și Elisabeta Stănciulescu.

Tema de doctorat – publicată ulterior cu titlul *Sociologia comunității* – și opțiunea pentru sociologie nu au fost chestiuni alese dintr-o listă prestabilită, ci pur și simplu au fost elemente care m-au găsit. Când a sosit momentul să decid tema pentru doctorat, am știut că trebuie să fie despre comunități. Tema comunității

implica și partea de socializare, se aplica în contextul dat, venind dintr-o analiză și dintr-o nevoie personală de a înțelege. A fost un creuzet în care s-au adunat mai multe și la un moment dat pur și simplu a apărut.

Viață profesională și viață personală

Echilibrul dintre viața profesională și cea personală, de familie, se realizează cumva de la sine. Mai mult, se poate vorbi de o asemenea analiză sau de un asemenea echilibru numai pe termen lung, când sunt luate în calcul intervale mai mari de timp. Dacă ar fi să analizez această dinamică, nici nu m-aș gândi, pentru că nu putea fi niciun fel de tensiune sau interferență cumva negativă între una și cealaltă până când n-au apărut copiii, când e nevoie de mai mult timp și de mai multă atenție. Cu alte cuvinte, acest moment îți schimbă viața. Atât timp cât familia înseamnă doar cuplu, fără copii, cel puțin acum, când privesc în urmă, nu văd să apară probleme de echilibru.

Apoi, dacă mă refer la perioade lungi, cred că am fost pe o direcție obișnuită. Perioada în care au apărut copiii era și perioada de activitate foarte intensă. Au apărut problemele legate de găsirea unei locuințe suficient de încăpătoare pentru toți patru, era perioada de redactare a tezei de doctorat, era o perioadă încă oarecum de început a carierei didactice, cu un grad didactic mic ce echivala cu un număr mare de ore. Era nevoie de burse, plecări în străinătate, dar pe de altă parte erau copiii. Aceștia fiind născuți la o distanță de doi ani, practic am avut o perioadă de patru ani în care am fost preocupat de activități specifice. Mă duceam la Budapesta în mod obișnuit și de acolo veneam cu baxuri de scutece de unică folosință, ceea ce de multe ori genera zâmbete și surprindere la graniță.

De asemenea, în acea perioadă a fost și o împărțire cumva naturală a rolurilor în familie. Soția mea fiind în concediu de maternitate pentru o perioadă de patru ani, ea acoperea lucrurile

de zi cu zi. Pe de altă parte, am fost implicat nemijlocit în creșterea lor, având împărțite sarcinile de părinți. Cred că în perioada în care copiii sunt mici, lucrurile în general nu sunt foarte complicate. Sunt într-adevăr presante și necesită prezență permanentă, dar nu este nimic extraordinar de gestionat.

Când au început copiii să meargă la grădiniță, programul s-a schimbat. Eu îi duceam dimineața la grădiniță, îi trezeam, le dădeam să mănânce, îi îmbrăcam, îi duceam la grădiniță, veneam la școală, țineam ore, la prânz îi luam, le dădeam să mănânce, îi culcam, stăteam până se întorcea soția și după aceea eventual mă duceam iarăși la ore. Astfel, aveam pentru cursuri cel mult 4 ore dimineața și 4 ore după-amiaza. Aproximând numărul de ore pe care îl alocam atunci sarcinilor familiale – fie că era vorba de activități domestice sau timp dedicat strict copiilor –, ajungeam ușor la 50 de ore pe săptămână.

În partea de carieră profesională, prezența copiilor m-a influențat în direcția plecărilor în străinătate. Niciodată nu am plecat cu o bursă mai mare de trei săptămâni. Încercam să plec cel mult zece, paisprezece zile. Viața de familie a limitat cumva de la sine această mobilitate, dar nu a fost niciodată o piedică. Cei mici mi-au dat întotdeauna o energie extraordinară.

Pe de altă parte, nu am planificat niciodată viața personală, de întemeiere a unei familii în funcție de cariera profesională, fiind în ultimă instanță o opțiune de stil de viață. Am stabilit împreună cu soția câți copii să avem, când și cum să-i avem. Așa a fost gândit de la început, astfel încât să fie și vârsta potrivită pentru sarcină. Subliniez că au fost motive doar de ordin personal în întemeierea unei familii, deciziile nefiind determinate în niciun fel de traseul profesional. Consider că, dacă ajungi să depinzi de asemenea calcule, nu-ți mai întemeiezi familie sau nu mai faci copii. În această manieră, tot timpul ai avea altceva de făcut. Și în momentul în care nu mai ai nimic de făcut, nu mai ai nici cum să faci copii.

De asemenea, și în cazul soției lucrurile s-au conturat tot de la sine. Deși recunosc că în cazul unei femei situația e mult mai

acută, pentru că a ieșit din circuitul profesional pentru o perioadă. Dar ea având o carieră în zona de stat, a fost mai potrivit. Acolo a fost vorba de chestiuni care nu reclamau o prezență obligatorie. Deci n-am avut niciodată sentimentul că activitatea profesională, oricât de intensă, ar fi afectat cumva viața personală. Niciodată nu s-a pus problema să fie nevoie de sprijinul meu, de aportul meu la ceva în ceea ce îi privește pe copii și să nu fiu prezent din cauza carierei profesionale.

Nu pot spune nici că modalitatea de a acționa în viața profesională s-a modificat datorită faptului că aveam copii. Nu s-a schimbat nimic în maniera în care vedeam/percepeam lucrurile. La mine relativizarea, negocierea interioară a standardelor și a nivelului de exigență s-a făcut pe baza a cu totul altor criterii și anume în funcție de contextul în care funcționează sistemul de învățământ. De fapt, societatea românească, în general. Scăderea nivelului de pregătire al studenților, privatizarea *sui generis* a instituțiilor de stat m-au făcut, ba chiar m-au forțat cumva să reduc gradul de exigență și modul de abordare.

De altfel, dacă ar trebui să fac un compromis în viața de familie pentru cariera profesională, nu aș face acest lucru. Dacă ar fi să definesc aici compromisul, cred că ar avea înțelesul de reducere a ștachetei profesionale prin reducerea efortului depus. Mă bucur că nu a trebuit să o fac, dar asta nu înseamnă în mod necesar că totul este așa cum mi-aș fi dorit pe un plan sau pe altul. Depinde bineînțeles de perspectiva fiecăruia, de cum își ordonează prioritățile. Apoi, este și specificul ocupației. Mi-a convenit întotdeauna partea didactică și de cercetare pentru că îți poți permite să lucrezi de oriunde, poți să-ți adaptezi orarul în funcție de multe variabile. Și astfel, în funcție de nevoi, le-am organizat astfel încât să nu se influențeze reciproc negativ. Deci nu pot să afirm că unele angajamente familiale sau responsabilități m-ar fi oprit să fac ceva în plan profesional sau invers.

Ca model parental de creștere a copiilor preluat sau nu de acasă, nu pot spune mare lucru. Nu cred că am avut neapărat un model pe care să-l preiau. Mi-am construit propria direcție,

gândindu-mă poate mai mult la chestiunile care nu mi-au plăcut mie când eram copil. Pe de altă parte, mi-am amintit și acele lucruri care mi-au plăcut, din acelea surprinzătoare, când, de pildă, părinții acționau altfel decât te-ai fi așteptat, dar în sens pozitiv. Un exemplu: prima dată când am fost păcălit de alcool, au trecut cu vederea ca și cum episodul nu ar fi existat, deși nu rămâneau niciodată fără reacție atunci când ceva era nepotrivit. Poate acest gen de replicabilitate are sens pentru cei ce reușesc cumva să facă acest lucru, să facă un cuplu similar părinților. Nu a fost însă cazul meu, în special pentru că e vorba de alte generații, sunt alți oameni în ecuație. Nu consider că am reiterat modelul părinților. Am încercat însă, fără discuție, tot ce am putut ca să evit ceea ce nu-mi convenea mie din ceea ce făceau părinții mei. Însă nu am avut în fiecare caz certitudinea că n-a fost bine așa cum au făcut ei.

Percepția copiilor asupra vieții mele profesionale e o altă manieră de abordare, de completare. Sunt curioși, au participat și ei la unele activități de-ale mele, dar nu cred că le este foarte clar despre ce e vorba. Ei asociază viața mea profesională cu muncă și efort intens. E o chestiune cam stranie pentru ei, fiind integral copii ai generației lor.

Dacă ar fi să vorbim în continuare de replicabilitate, nu mi-am dorit ca ei să preia ca opțiune aceeași carieră universitară, poate pe partea didactică, în general, sau pe cea de participare la conferințe. Oricum ar fi, ceea ce mi-am imaginat eu că ar fi copiii mei e departe de ceea ce îmi pare că urmează să fie, pentru că nu citesc suficient. Oricât ai face, orice liceu ai termina, orice medie și orice note ai avea, oricât ai performa într-un domeniu nu-i suficient. Fără lecturi solide, nu vei reuși niciodată să ai anvergură cu adevărat și să te miști în lume nonșalant. Eu îmi doresc copii *cetățeni ai lumii*. Eu așa mi i-am visat și încă îi visez, cum aș fi vrut să fiu eu, tocmai pentru că probabil nu am avut cum. Am avut *capacul* acela până la vârsta de 22 de ani, apoi până mi-am reluat firul, mi-am stabilit traseul și mi l-am așezat mai bine, aveam deja 30 de ani.

Prin *cetățean al lumii* înțeleg exact acea stare pe care o am atunci când sunt plecat în străinătate, când țin o conferință în

Scoția sau când vizitez Egiptul. Mă simt confortabil, pot să vorbesc fluent două limbi, pot înțelege lejer încă vreo trei, mă pot descurca într-o mulțime de țări, am putut obține remunerații bune și în țară, și în străinătate. Nu am neapărat un soi de loialitate autarhică cu un anumit spațiu, cu un anumit loc.

Din punctul de vedere al genului, nu am avut niciodată un comportament diferențiat față de cei doi copii, băiat și fată. Există interacțiuni diferite, de nivelul fiecăruia, la un moment dat, dar acestea au foarte puțin legătură cu genul. Mai mult, nu identific din perspectiva mea aplicarea unei educații nonsexiste copiilor mei. Este mai degrabă o atitudine relaxată pe care o am și care vine chiar din convingerea mea că discriminarea de gen este mai mult o sintagmă decât o realitate. Ca să rezum până și schematic, valorile pe care încerc să le transmit copiilor mei – valori care nu au legătură cu genul chiar deloc – sunt: excelența/profesionalismul (caută să faci cât de bine poți ceea ce faci) și libertatea responsabilă (alege-ți drumul pe care îl vrei, dar asumă-l fără rezerve).

În definirea mea ca părinte în raport cu cei doi copii ai mei, nu am intenționat și nici nu voi intenționa să dezvolt o tipologie anume. Pot spune că sunt un părinte care a încercat să-și sprijine copiii de la început să se autonomizeze corespunzător etapei de dezvoltare în care se aflau. Ca exemplu minor, dacă era capabil/ă să-și lege șireturile, atunci nu trebuia să o facă altcineva în locul lui/ei. Dar este adevărat că au învățat repede că sunt alții dispuși să le lege șireturile în continuare.

Genul în perspectivă

Cât privește genul și schimbările ce ar fi de dorit, nu pot vorbi despre toată societatea europeană, dar în societatea românească cu siguranță ar trebui o mai mare atenție pentru politicile care să descurajeze cât se poate de mult violența în familie. Femeile sunt deseori victime ale violenței în familie, împreună cu copiii. Iar în al doilea rând, este absolut nevoie de ajustarea

drepturilor taților, pentru că aceștia nu au nici pe departe aceleași drepturi ca mamele. Este un semn de înapoiere a societății românești. Devine clar că tații sunt puternic discriminați în cazul în care apare o problemă de separare, de divorț. Nu au nicio posibilitate de a se exprima, fiind practic legați de mâini și de picioare. Sunt doar excepții cazurile în care tații primesc copiii sau pot într-adevăr să mai interacționeze cursiv cu ei. Aici identific o mare problemă, care afectează copiii în primul rând. Pe partea aceea de brută, bărbatul trebuie stopat, dar pe partea cealaltă este nevoie de egalitate de gen, dar în favoarea bărbaților, pentru că ei sunt cei defavorizați.

Nu sunt de acord nici ca femeile să fie considerate grup vulnerabil. Mi se pare o exagerare. Societatea românească nu are o istorie de genul acesta, dacă avem în vedere și perioada comunistă la care am făcut trimitere mai sus.

Prin egalitate de gen, vorbind teoretic-formal, înțeleg exact ceea ce *stricto sensu* se poate înțelege de aici, și anume drepturi egale, și din punct de vedere formal juridic, și din punctul de vedere al vieții obișnuite.

Cred însă că nu există egalitate de gen în România, dar nu pentru că ar exista neapărat un dezechilibru într-un sens. Există lucruri dezechilibrate într-un sens și lucruri dezechilibrate în celălalt sens. Este un fel de dezechilibru diform, sau un echilibru ce se realizează ca extremitățile unor roți dințate, care se întrepătrund. De altfel, fie că e vorba de o perspectivă de gen sau nu, consider că nu există o rețetă anume a succesului în viață. Nu există asemenea rețetă. Ar fi bine dacă ar exista, oricum ar arăta. Depind prea multe de bunul plac al unuia sau al altuia ca să putem măcar intui o direcție.

Viața profesională – proiecții și realizări

Cât privește proiecția asupra vieții de profesor și punctul efectiv de împlinire reală al acesteia, consider că este un subiect amplu

de dezvoltat, pentru că au fost mai multe perioade. N-aș spune că sunt neapărat perioade legate de cariera mea în sens strict. Primii zece ani ai activității mele didactice au coincis cu o perioadă în care lucrurile au mers oarecum bine. În general, în învățământul superior, chiar și în cel particular (pentru că nu se pseudoprivatizase învățământul de stat), exista concurență, exista examen de admitere. Se asigura astfel o anumită calitate a studenților, care s-a diluat ulterior foarte mult.

Raportat la ceea ce proiectasem, nu am avut dezamăgiri, pentru că am făcut-o din pasiune. Lucrurile s-au mai schimbat, pentru că ulterior m-am îndreptat și pe partea de cercetare, dar și pe partea de management de proiect, precum și pe cea de administrație universitară. Am renunțat la un moment dat – și nu mi-a fost ușor – la seminare, dar am renunțat cumva natural, pentru că nu prea mai aveam cu cine să interacționez corespunzător. În momentul în care nu mai ai seminare, deja lucrurile sunt foarte diferite în cariera didactică.

În continuare fac cu plăcere meseria de profesor, țin cu plăcere cursurile, dar mă simt profesor cu adevărat atunci când mă duc în străinătate la diverse activități. Acolo simt presiunea altfel, pentru că, în momentul în care nu mai ai presiune din sală, spectrul deprofesionalizării pândește.

Îmi vine acum în minte un exemplu: o serie de curs dintr-un an universitar unde, după patru serii din care nu-mi amintesc mai nimic luminos, am în sfârșit cu cine să interacționez, deși doar la 12%-15% față de cum interacționam cu sălile de studenți înainte. Înainte de această perioadă, prin 1997, de exemplu, am avut și experiența unui amfiteatru cu sute de studenți, în care fie și numai presiunea fizică a sălii era suficientă pentru *a fi în priză*. Era o provocare care îmi făcea foarte bine. Dar lucrurile s-au schimbat.

Dar nu, nu am sentimentul că mi-aș fi trădat cumva profesia. Îmi pare rău că s-au schimbat lucrurile în ultimii cinci, șapte ani. Sunt convins că, dacă nu s-ar fi schimbat, dacă s-ar fi mers fie și numai rezonabil pe linia calității, aș fi făcut chiar mai mult decât am făcut până acum. Au venit însă și alte oportunități

pentru dezvoltarea profesională. M-am dezvoltat pe zona de management de proiecte, după cum au fost activități pe partea administrativă care la un moment dat m-au atras.

Pentru viitor, nu pot să fac acum o proiecție viabilă. Situația dificilă a instituțiilor de învățământ particulare la noi în țară îmi blochează perspectiva. Dar voi obține gradul de profesor universitar și bănuiesc că va mai fi nevoie de mine undeva în lume.

Viața mea profesională este împletită cu existența instituției în care lucrez. Am ales tocmai această instituție pentru că mi-am dat seama că aici voi avea posibilitatea să mă dezvolt așa cum îmi doresc. Sprijinul instituțional a fost foarte important în carieră. Eu m-am dus de fiecare dată în străinătate în calitate de cadru didactic universitar, de pe o poziție anume. Pentru mine este foarte important că pot să vin cu plăcere la serviciu. Nu știu cum ar putea fi în altă parte. Aici mi-am asumat întotdeauna riscurile pe care le intuiam, și mi le-am asumat într-o manieră care să fie digerabilă. Dar acum nu mai pot ști cum va fi. În orice caz, rămâne proiectul de a obține gradul didactic de profesor. Ar fi astfel un cerc închis, chiar dacă aș pleca a doua zi.

În loc de concluzii

Este evident că nu mi-am propus în cadrul acestui exercițiu identificarea unor probleme de gen sau evidențierea aspectelor pozitive/negative. Intenția a fost de a evidenția momente mai consistente din punct de vedere autobiografic, cu relevanță pentru demersul mai larg în care se înscrie. Cheia de lectură poate fi dată atât de gen, cât și de o dinamică între intenții/targeturi personale și realizări efective. Interpretarea rămâne în ultimă instanță la îndemâna cititorului. Demersul mi s-a părut interesant nu doar pentru că este o noutate pentru mine.

◆

Tudor Pitulac (n. 1967) este profesor doctor la Facultatea de Asistență Socială și Sociologie, Universitatea „Petre Andrei" din Iași. Absolvent al Facultății de Filosofie a Universității „Al.I. Cuza" din Iași (sociologie-politologie), doctor în filosofie cu lucrarea „Idei și proiecte în reconstrucția spiritului comunitar în spațiul românesc" (2004). Domenii de interes: sociologia comunităților, managementul proiectelor de dezvoltare și de intervenție, sociologia politică (partidele politice), asigurarea calității în învățământ. Expert consultant pentru Departamentul Community Learning and Development din cadrul North Ayrshire Council, Scoția. Bursier postdoctoral în cadrul Academiei Romane, Filiala Iași, cu proiectul de cercetare „O perspectivă comunitaristă asupra vieții sociale în spațiul urban românesc. Mecanisme de instituire și de perpetuare a disfuncțiilor sociale" (2011-2013). Membru al structurilor profesionale sociologice naționale și internaționale (SSR, ESA, ISA). Membru al Consiliului EURASHE. În 2012 a obținut certificarea internațională PMP. A publicat volume în calitate de autor și coautor, precum și numeroase articole științifice în enciclopedii, volume colective și publicații de specialitate, în țară și în străinătate.

Dincolo de mit. O experiență masculină de la sfârșit de mileniu

Arnaldo Spallacci

Am scris o carte intitulată *Maschi*[1], apărută în Italia în 2012, în care am observat și expus – cu o privire „exterioară" și detașată – condiția bărbaților de astăzi. Nu am vrut să mă implic pe mine în mod direct în acea carte; abordarea a fost a mea, punctul de vedere științific, analitic, rațional despre masculinitate – sub aspectul sociologic și politic. Însă în acea carte nu am vrut să apar. Nu am îndeplinit un scop – cum mulți bărbați au făcut – de „autoconștientizare", nu m-am concentrat asupra mea.

În această „povestire a vieții" mi se cere, dimpotrivă, să realizez procedeul invers: să-mi consider viața de bărbat sub aspectul de gen. Nu e o sarcină ușoară, este pentru prima dată pentru mine. Cine sunt eu? Un bărbat italian, în vârstă, din burghezia de mijloc, născut în centrul Italiei, la Roma. Bunăstarea originară a familiei mele a ținut, din păcate puțin, în primul rând, din cauza morții tatălui meu, decedat tânăr, când eu aveam doar cinci ani, în al doilea rând, odată cu falimentul bunicului meu, om de afaceri, care a finanțat ani de zile cu multă generozitate copii și

1. *Maschi* [*Bărbații*, n. tr.], Editore Il Mulino, Bologna, 2012.

nepoți, oferindu-ne tuturor o viață fără griji. Din acel moment, am amintirea unei copilării problematice și triste; tristețe derivată din incertitudinile economice, din lamentările continue ale mamei mele, a nostalgiei sale pentru „vremurile frumoase de altădată".

Am avut o copilărie și o adolescență aproape fără bărbați, dar în familie, *înconjurat de femei*: mama, sora, mătușii, verișoare. Nu am frați, unchii și verișorii (cu câteva excepții) au fost puțin prezenți și puțin semnificativi. În cadrul familial, raporturile dintre bărbați și femei erau respectuoase, formale, ca în imaginea tradițională a bunelor familii burgheze. Nu-mi amintesc în familia mea de femei (vorbesc de mama mea și de mătușii) subordonate, exploatate, dominate de bărbați. Erau femei burgheze, din centru și din sud, câteva din nordul Italiei, care păreau pentru mine destul de libere – și nu vorbesc de astăzi, ci de acum cincizeci de ani, când Italia era o țară în cea mai mare parte rurală, însă eu, locuind la oraș și neavând rude din zona rurală, am trăit experiența modernă a ambientului urban și metropolitan. Nu era, totuși, în familia mea o ambianță intelectuală, „radicală", în genul Virginiei Woolf; femeile nu participau, desigur, la bătăliile politice sau culturale (din contră, erau conservatoare), nu erau intelectuale, dar mie mi se părea că în casă decideau totul, că aveau autonomie, nu le-am auzit niciodată vorbind cu teamă despre bărbați; unele (inclusiv mama mea) erau, când era nevoie, chiar foarte autoritare, îmi părea că mai mult decât bărbații. Însă vorbesc despre acum mulți ani, despre o altă lume, amintirile din acea vreme sunt șterse, ca imaginile dintr-o fotografie veche, nu pot să exclud faptul că am rămas din copilăria mea cu o viziune pitorească, onirică.

Tatăl care a lipsit

În copilărie și adolescență deci s-a verificat lipsa unui *model masculin patern*. Am puține amintiri legate de tata: povestirile mamei, fotografiile lui în alb și negru. Reprezentarea pe care

mi-am creat-o despre el e duplicitară și contrastantă. Pe de o parte, o persoană fără personalitate, generoasă, lipsită de agresivitate. Era un funcționar de stat; despre serviciul lui am avut mereu o imagine gri, birocratică, tristă, de care voiam să fug. Pe de altă parte, un dandy (după cum fusese în tinerețe), destul de bogat, aventurier, rafinat, juca cărți și paria la curse de cai, mare fumător, elegant în uniforma sa de ofițer, și toate acestea îmi plăceau mult; de această imagine a lui nu voiam să fug, chiar devenise pentru mine un model. Un lucru, în fine, este cert: tatăl meu nu era totuși un „patriarh", din amintirea lui (nu atât din realitate) nu reiese niciun semn al puterii patriarhale.

În copilărie și în adolescență, am căutat adesea un model masculin care să-l substituie pe cel patern, absent. L-am căutat în multe persoane, în profesorii de la școală, unchii mei, alte rude. Amintirea cea mai intensă mă duce la un verișor, acum decedat, avocat, foarte burghez, din Milano, o persoană fascinantă, care vorbea germana și spaniola, influențat de *vitalismul* lui Nietzsche (incredibil pentru acele vremuri; el a fost cel ce mi l-a prezentat pentru prima oară cu filosoful german, de altfel). A fost cel care m-a influențat cel mai mult în acea perioadă a vieții mele: și el un model plin de contraste, burghezul cult și formal, dar și intelectualul anarhist, nonconformist, pe care îl reprezenta.

Apoi a venit momentul școlii, experiența fundamentală în termeni de gen. În ciuda provenienței familiale, nu am urmat un liceu umanistic (școala anumitor burghezi în Italia). Condiția economică familială nu-mi permitea. Mama mea m-a obligat, fără să țină cont de protestele mele, să urmez un liceu tehnic (în Italia nu se numeau licee, ci „institute"), în mod exclusiv numai de băieți, care te pregăteau pentru o profesie tehnică, o școală care, după părerea ei, mi-ar fi dat o diplomă pentru a lucra fără să fie nevoie să merg la universitate. A fost o experiență dificilă și frustrantă, pe care eu am respins-o în mod profund, pentru că nega toate aspirațiile mele culturale, constrângându-mă să fac ore și ore de obiecte tehnice, fizică, chimie, electrotehnică, mecanică. Am fost mereu un străin, considerat un pic ciudat de către colegi și

profesori. Dacă ne gândim în termeni de gen, am detestat acea școală (chiar dacă am găsit și buni prieteni), pentru că acolo se respira o atmosferă, cum s-ar spune în Italia, de „cazarmă". Nu mi-au plăcut niciodată mediile exclusiv masculine, cazarma, barul, echipa sportivă. Am încredere doar în cele feminine; mediile monosexuale pot fi din punct de vedere funcțional utile, în anumite momente istorice pentru unele experiențe (femeile au trebuit să se regăsească singure, pentru a se recunoaște ca femei, la începutul feminismului), dar, dincolo de aceasta, cred că este mai bine în mediile în care sunt prezente ambele sexe. O voi spune după ce voi fi reflectat asupra experienței mele profesionale.

Experiența paternității a fost și este încă și astăzi pentru mine foarte importantă, și până la urmă pozitivă, înălțătoare; am fost norocos că am avut o fiică. Judecând în termeni de gen, nu știu cum aș fi putut contribui – ca tată – la construirea „identității masculine" a unui băiat, a se înțelege în sens tradițional: în experiența fundamentală a sportului, de exemplu, loc tipic în construcția unei complicități-continuități între tați și fii, eu, care n-am văzut niciodată un meci sportiv, nu sunt fan al niciunei echipe de fotbal sau baschet, am practicat sport doar la nivel individual, nu știu ce înseamnă echipă sportivă, vestiar, suporter, competiție prin forță fizică. Toate acestea le-am putut evita cu fiica mea, care până la urmă îmi seamănă mie. M-am eliberat de problema de a duce mai departe, de a afirma o *genealogie masculină*. În percepția mea, dacă se poate vorbi de genealogii în familia mea, acestea au fost feminine. Foarte solidă, inflexibilă, indestructibilă, aceea dintre soacra mea, soția mea și fiica mea.

Familia și „prezența dublă"

Muncile și viața în familie. În familie, nimeni nu m-a servit prea mult, îngrijit, alintat. Totul începe încă o dată în copilărie, de la scena aceea în care mama mă invita, de fapt mă obliga, să-mi curăț pantofii singur. Mama îmi spunea că încălțămintea o

curăță persoanele de serviciu (în Italia astăzi se numesc „colaboratori domestici", atunci se numeau „femei de serviciu"), plătite special pentru aceasta și alte sarcini, dar de care noi, în familie, nu mai dispuneam (bunăstarea, după cum am spus, se terminase devreme). Ea sublinia că nu este „servitoarea nimănui" și trebuia deci să mă descurc. Toate acestea au rămas în mintea mea, în dimensiunea dublă a unei „legi morale" și a unui stil de viață: și astăzi încă, dacă cineva se oferă să-mi curețe pantofii, să mă „servească", mă simt jenat.

Deci… *timpul* în familie: de „îngrijirea" tipic feminină am beneficiat puțin, nu am fost un privilegiat din acest punct de vedere. O singură excepție a fost soacra mea, femeie de origine de la țară, foarte muncitoare, obișnuită cu rolul de casnică, dar și de stăpână a casei, care a manifestat mereu neîncredere la propunerea mea de a mă ocupa măcar în parte (voiam astfel să-mi „salvez conștiința") de treburile domestice. Desigur, curățenia în casă a trebuit să o fac uneori eu pentru mama mea (când era în vârstă), pentru fiica mea și alte persoane din familie; ca și alți bărbați de astăzi, a trebuit să mă ocup de alte persoane. Și din acest motiv nu mă regăsesc în reprezentarea experienței tipice patriarhale.

Sunt obișnuit să fac singur, chiar dacă nu-mi place; nu atât pentru că detest munca domestică, ci pentru oboseala de a munci și în același timp să trebuiască să te îngrijești de casă. În Italia, fenomenul a fost definit „dubla prezență" a femeilor, în casă și la muncă; este o experiență pe care am trăit-o și eu, dificilă, poate aceea care m-a făcut să înțeleg mai mult femeile, m-a apropiat de ele.

Teoria sociologică despre masculinitate și despre raportul între genuri face distincția între *spațiul public* și *spațiul privat*, unde spațiul public le este rezervat bărbaților (puterea, succesul…), cel privat femeilor, iar în cel privat, bărbații, datorită grijii femeilor, ar reconstitui energia pentru competiția dintre ei în mediul public. Nu am avut „în spate" o femeie, cum se spune despre bărbații puternici. Pot să o spun fără regrete, chiar dacă a trebui să faci singur e obositor (am spus-o deja de mai multe ori…). Nu am

„libidoul puterii", nu îmi place să am în jurul meu persoane care să mă servească, nu e demn pentru ele, nu e funcțional pentru mine, pentru că de la servitori ajung să devină sclavi, dependenți, limitându-ne propria noastră autonomie.

Binomul bărbat-putere nu cred că mă privește pe mine. Nu mă consider o persoană cu avantaje și privilegii specifice bărbaților, cu câteva excepții; m-am bucurat de avantajele generale ale originii și ale statutului meu: să trăiesc în Occident, deci într-o zonă bogată a lumii, în această perioadă istorică, aparținând clasei de mijloc: avantaje care țin mai mult de o persoană (chiar și de o femeie), decât cele care sunt specifice unui bărbat.

Munca și viața relațională

Ceea ce a fost pentru mine foarte important a privit viața profesională, înțeleasă nu ca o cucerire a puterii, ci ca parcurs și oportunitate de a mă realiza pe mine însumi, aspirațiile mele, în muncă. Asta înseamnă să studiezi, să faci cercetare. Și, bineînțeles, este nevoie să și câștigi. Cum e analizabilă în termeni de gen experiența mea profesională? O nouă experiență, înconjurată în mare măsură de femei. E un fapt normal, considerând interesele mele de studiu și profesionale, cu privire la sociologie, educație, consiliere, studiile de gen, domenii în mare parte feminine, astfel încât aparțin de un sector terțiar; dacă aș fi fost inginer mecanic, aș fi lucrat în industrie, mai ales cu bărbați. Contextul personal și colectiv e foarte schimbat de la începutul activității mele până astăzi. Cu mulți ani în urmă, era normal să găsești ca șefi, în munci în care eram implicat, bărbați, de multe ori autoritari și cu un comportament patriarhal, arogant, pe care îl suportam cu dificultate. Apoi, progresiv, femeile au început să fie din ce în ce mai prezente, chiar și ca șefi sau responsabile de activități. Mai puțin patriarhale, evident, dar din când în când autoritare și mai ales, așa mi se pare, mai puțin dispuse la mediere.

În realitate, mi se pare că adesea – și prin aceasta contrazic teoria de gen – mai mult decât apartenența la un anumit gen sunt predominante în relațiile interpersonale caracteristicile și dispozițiile *personale*. Am lucrat cu femei cu care am știut să compensăm și să echilibrăm perfect caracteristicile noastre și tendințele personale care țin de gen; cu altele a fost mai obositor, mai ales din cauza rigidității lor, a dificultății de a discuta despre decizii deja luate, din cauza severității lor, altă dată din cauza fricii pe care mi-o transmiteau (temându-se că nu vor reuși să ducă la bun sfârșit sarcina atribuită); uneori, din cauza lipsei de claritate și de transparență în comportamentele lor. În timp ce o calitate a lor indiscutabilă este *simțul practic*, capacitatea de a păstra lucruri concrete și să decidă în consecință, calitate puțin prezentă în rândul bărbaților – dincolo de aparențe și stereotipuri, și care în mod clar nu-mi aparțin. Multe femei în realitate îmi păreau asemănătoare cu mine, nu reușeam să le recunosc *ca femei*, ajungeam asemănători atât în virtuți, cât și în defecte. Trebuie să recunosc, în fine, că nu pot să afirm dacă mă simt mai bine la lucru cu bărbații sau cu femeile. Au avut în toate cazurile, după cum am spus, prioritate comportamentele și atitudinile care țin de persoană.

Ca mulți bărbați *single*, în special după separarea de soția mea, pot spune că am avut în special în trecut mai multe prietenii feminine decât masculine. Mulți bărbați afirmă același lucru. De ce? În mod sigur, în anii trecuți aceasta s-a datorat faptului că în special în Italia anilor ’80 și ’90, femeile din anumite zone și clase sociale (mă refer la clasa mijlocie) au avut multă libertate (pentru prima oară), inițiativă, voință de a trăi, de a cunoaște noi persoane, să se distreze, să își arate autonomia în toate formele vieții lor. Era mult mai ușor în acele vremuri să ieși, să călătorești, să te distrezi (astăzi se spune *a socializa*) mai degrabă cu femei decât cu bărbați. Dacă se mergea la un eveniment cultural, să dansezi, în călătorie, la restaurant, era normal să vă întâlniți șapte femei și doar doi-trei bărbați. Bărbații de vârsta mea în acele vremuri păreau speriați, eclipsați, în mod clar lipsiți de inițiativă. Femeile, pentru *leisure time*, erau adevăratele protagoniste, ca

prezență și capacitate de a proiecta, de a organiza, de a aduna oameni. Întrebarea cea mai uzuală de atunci era „Unde au dispărut bărbații?”. Femei care se plângeau de singurătate, de lipsa relațiilor cu genul masculin. Femei cu care am împărtășit idei, proiecte, emoții, aveam, după cum am spus mai sus, condiții reale de viață foarte asemănătoare (statut, venit, drumuri profesionale, condiții familiare, faptul de a fi fost căsătoriți și apoi separați, de a trebui să crești, să educi, să întreții copii). Sunt persoanele în care am avut încredere cel mai mult, cu care m-am confruntat și cărora le-am împărtășit bucurii și dureri, aspirații și dezamăgiri.

Apoi au apărut bărbații, și eu cred că acest lucru a fost important pentru propria mea identitate de gen. A trăi înconjurat numai de femei nu este până la urmă pozitiv, din motivele pe care le-am enunțat mai sus: cred într-o prezență echilibrată – în toate situațiile vieții – ale celor două genuri. Cu bărbații „regăsiți” am reconstruit o solidaritate pierdută și o „complicitate” masculină. Dar în prietenia cu bărbații, în special în ultimii cinci, șapte ani, s-a instalat în mod profund povestea *crizei* economice. Mulți bărbați pe care eu îi cunosc, în special mici întreprinzători, profesioniști sau lucrători în industrie, și-au înrăutățit în mod vizibil condițiile de viață, și-au pierdut locul de muncă, și-au redus consumul la un nivel minim, ducând astăzi o viață modestă. Despre acest lucru se vorbește adesea cu ei, cu ocazia unei solidarități masculine regăsite, din păcate în „scădere”, străbătută de nostalgia față de timpul pierdut sau de lipsa de încredere în prezent.

Este de subliniat aici faptul că mulți dintre acești bărbați au contribuit, cu *masochismul* masculin tipic (altă problemă care nu este adesea recunoscută de bărbați), la înrăutățirea propriilor condiții de viață, tocmai din cauza lipsei acelui simț practic despre care am vorbit mai sus, calitate prezentă, dimpotrivă, după părerea mea, la multe femei. Cu toate acestea, mulți dintre ei au știut să fie buni tați, sunt sigur de aceasta, am mărturiile copiilor lor și ale partenerelor, au știut să gestioneze bine casa și munca domestică; dar în munca profesională s-au aruncat în aventuri

riscante și apoi a venit criza care a contribuit ulterior la distrugerea vieților lor. În timp ce femeile, cel puțin cele pe care eu le cunosc, au rezistat mai bine crizei, deoarece au fost mai prezente în sectorul public, în Italia acesta fiind, în genere, garantat și protejat.

Mit și realitate

Criza, desigur, nu mi-a fost străină; doar subliniez acest lucru, nu vreau să cad în *victimizare*, sentiment răspândit, în lumea contemporană, mult printre bărbați, și nu puțin printre femei. În mod personal, și eu sunt implicat. Trebuie să fac aici o mărturisire, să povestesc un episod despre care am vorbit puțin în Italia. Sunt întrebat adesea de ce eu, sociolog în educație și muncă, am început să mă interesez și să studiez masculinitatea. Există explicații raționale, pe care le expun în cartea mea: temă actuală, puțin (și adesea prost) tratată în Italia, cu o valență mare sociologică etc. Totul e adevărat. Dar a fost un mic eveniment, în aparență irelevant, însă semnificativ, despre care cred că a constituit începutul resortului, impulsul interesului meu (până atunci ocultat) pentru studiile despre bărbați. Într-o dimineață, cu mulți ani în urmă – nu-mi amintesc când, cred că spre sfârșitul anilor '90 –, ascultam o transmisiune la un radio italian, un buletin informativ despre presa zilei. Jurnalistul, nu-mi amintesc cine era, a deschis jurnalul nu cu știri despre politica italiană sau internațională, ci citind dintr-un mic articol din *Corriere della Sera*, scris de corespondentul din Stockholm al acelui ziar, Francesco Saverio Alonso, intitulat „Suedia: bărbatul din bucăți își revine astfel". Vorbea despre Centre de Asistență deschise în Suedia acelor ani pentru a susține mulți bărbați „în criză", frustrați, demotivați, în mare măsură din cauza – așa se susținea – avansatei autonomii a femeilor din acea societate. Acel titlu m-a intrigat foarte mult, am alergat să cumpăr ziarul; era un articol scurt, în josul paginii.

Nu-mi amintesc bine cum mă simțeam în acea dimineață, dar sunt sigur că din acel moment am început să adun materiale, statistici, articole de toate felurile despre bărbați. Astfel, tema masculinității nu e pentru mine un simplu interes sociologic, asta ar fi previzibil; dar nu reușesc să stabilesc cu certitudine o graniță între aspectul de ordin personal, emotiv – de „autoconștiință" – și cel rațional – de studiu „obiectiv" – pe care am încercat să îl mențin pe parcursul cărții pe care am scris-o.

Ca bărbat al acestui timp, care a trăit anii turbulenți din 1970 și până azi ai schimbării raportului între sexe, și pentru mine există, în definitiv, dubiul identității, confuză și incertă. Trebuie să mă reîntorc din nou cu gândul la mama mea, care îmi spunea adesea, când eram un copil, ceva destul de banal pentru acele vremuri: „Fii bărbat!". Nu voia să mă incite spre vreo formă de „macho", pentru că acest lucru era necunoscut culturii ei, ci încerca să mă facă să fug de incertitudinea mea difuză, de incapacitatea de a lua decizii rapide și eficiente. Mama mea avea în minte un model de bărbat determinat și sigur pe sine, ceea ce eu nu eram; eu știam că ea înțelege acest lucru, pentru că eu și ea aveam în mintea mea un „model ideal comun" de bărbat. Astăzi nu cred că li se mai spune tinerilor „Fii bărbat", pentru că atât cel ce o pronunță, cât și cel ce o ascultă n-ar ști la ce bărbat să se refere.

Mă întorc, în final, la ceea ce am scris la început, adică la cartea mea, unde se vorbește despre distanță, despre golul de necuprins între reprezentarea mitologizată a imaginii bărbatului (erou sau agresor, slab sau dominator) și viața reală a bărbaților care este astăzi diferită de cea acum stereotipizată; viața mea personală, în acest sens, fie din cauza părții pe care am ales-o, fie din cauza celei pe care am trăit-o, constituie o mărturie.

Bologna, mai 2013

◆

Arnaldo Spallacci (n. 1948) este sociolog la Centrul de Studii despre Gen și Educație (CSGE), Universitatea din Bologna, Italia. A predat Sociologie generală și Evaluarea sistemelor școlare în cadrul Universității din Bologna și Modena (Italia). A condus numeroase studii de cercetare despre sistemele școlare și formative, despre ocupația tinerilor și educația adulților. Actualmente se ocupă de identitatea masculină contemporană, de stereotipurile de gen și de consum cultural, de experiența școlară a tinerilor. Dintre publicațiile sale recente amintim *Maschi*, Il Mulino, Bologna, 2012.

Tranziții sociale și personale: de la roluri de gen predeterminate la *femeia-subiect*[1]

Alina-Mery Hurubean

Capitalul de (ne)încredere al femeilor în cultura de tip *macho*

Dacă ar fi să contextualizez social-istoric traiectoria mea de viață de până acum, aș delimita *două mari perioade*, aproximativ egale ca alocare temporală: *primii douăzeci de ani* (1970-1990)

1. Am pornit de la ideea femeii în calitate de *subiect* așa cum apare aceasta în cartea lui Gilles Lipovetsky, *A treia femeie*, Univers, București, 2000, și în cartea lui Alain Touraine, *Lumea femeilor*, ART, București, 2007. Ascensiunea femeii spre condiția de subiect, de actor social al propriei vieți și a vieții comunității nu se reduce la procesul unei eliberări de o feminitate impusă de bărbați și, drept urmare, nu se definește în termeni de opoziție sau de luptă. Femeia-subiect este femeia care se construiește pe ea însăși, dincolo de presiunile și prescripțiile sociale care o defavorizează (de tipul „Fii frumoasă și taci" ș.a.), dobândind conștiința sinelui ca o *conștiință a libertății* (ca afirmare

sunt anii de socializare primară și formare școlară petrecuți în perioada comunistă, iar *ultimii douăzeci și cinci de ani* (1990-2015) coincid cu perioada tranziției postcomuniste. Așadar, am crescut și m-am format, până la 19-20 de ani, într-un regim comunist ce impunea roluri de gen tradiționale, asimetrice și inegal valorizate social. Acestea erau camuflate și legitimate de postularea triumfalistă a principiului egalității (în fapt al egalizării și uniformizării) între femei și bărbați, precum și de promovarea unor simulacre de modele feminine de succes, care mascau profunde inegalități sociale de gen.

Ca majoritatea fetelor din generația mea și din alte câteva generații anterioare, și eu am fost educată, în principal, în spiritul obedienței, al pasivității și al supunerii față de o autoritate văzută sau nevăzută și mai puțin în sensul autonomiei și al afirmării potențialului propriu. Întregul arsenal educativ – familie, școală, grupuri de apartenență, instituții, norme și practici sociale – a contribuit la modelarea noastră în acest sens. Fetelor li se spunea adesea că trebuie să fie blânde, bune, frumoase și în același timp gospodine („hărnicuțe"), ca să-și poată găsi un bărbat prin care să-și asigure o identitate și un rost în viață. Identitatea femeilor se construiește, astfel, pe tiparul raportării la nevoile celuilalt, ignorând nevoile personale. Căsnicia și îngrijirea copiilor erau și încă mai sunt considerate prioritare în evoluția și construcția identității unei femei în raport cu educația și cariera, chiar dacă cele mai multe familii, de condiție medie sau mai modestă, își susțin fetele atât pe traseul formării lor școlare, cât și după finalizarea studiilor universitare. De-a lungul vieții, primim prescripții de gen-rol pentru ceea ce înseamnă să fii o „soție bună" și o „mamă bună", multe femei trăindu-și întreaga viață încercând să fie ceea ce *ar trebui să fie* și nu ceea ce *sunt* în realitate sau și-ar dori să fie.

---

de sine, ca afirmare a sinelui autentic). De aici și nevoia pe care am resimțit-o de a defini și a nuanța ideea egalității de gen în termeni de *libertate egală.* Toate aceste argumente se regăsesc dezvoltate în paginile care urmează și în textele pe care le-am publicat anterior.

În perioada formării mele școlare și profesionale, fetele erau orientate preponderant spre categoria profesiilor așa-zis feminine, respectiv domeniile feminizate: învățământ, industria ușoară, administrație publică, sănătate, în cadrul cărora femeile ocupau, în genere, poziții subordonate, considerate mai confortabile pentru motivul că ar oferi posibilitatea acoperirii sarcinilor din sfera vieții profesionale și a celor din sfera vieții private. Țin minte un episod dintr-o discuție, din perioada în care eram elevă în primii ani de liceu, între tatăl meu și un profesor de prestigiu din școală, căruia îi cerea sfatul și îndrumarea cu privire la orientarea mea profesională viitoare. Având un oarecare spirit voluntarist și justițiar, camuflat de un gen de timiditate sau sfioșenie feminină, eu aș fi vrut să urmez Facultatea de Drept, însă cei doi bărbați au considerat că mai potrivit pentru mine, ca fată, ar fi o carieră didactică. Bineînțeles, la acea vârstă și în contextul sociocultural al anilor '80, acceptam prescripțiile sociale de gen-rol ca fiind reguli nescrise ce trebuie respectate. Nu-mi amintesc să fi protestat sau să mă fi revoltat pentru situațiile vizibil injuste, care limitau libertatea de alegere și de mișcare a fetelor/femeilor. Știu însă că am revendicat cel puțin două alegeri majore pe traiectoria formării mele școlare, care au însemnat pentru mine câștiguri importante în planul libertății de opțiune și al capitalului de încredere în forțele proprii. Mi-am dorit foarte mult să învăț la oraș și am reușit să-i conving pe părinții mei să mă lase să fac gimnaziul la Suceava, ceea ce a însemnat mutarea mea în alt județ, la șaptezeci de kilometri de casă, la vârsta de doar zece ani. A doua opțiune a fost cu privire la Facultatea de Filosofie, o alegere considerată de părinții mei destul de bizară și lipsită de simț practic.

Foarte puține dintre mesajele și modelele transmise fetelor prin mecanismele de socializare, atât înainte, cât și după anii 1990, le indică acestora opțiuni socioprofesionale alternative sau „atipice" pentru femei (prin raportare la norma general acceptată) și traiectorii în care independența și asumarea unor poziții subiect să fie prioritare. Însuși gestul administrativ de schimbare a numelui prin mariaj, devenit „banal"/„normal" prin

convenționalitatea sa, însoțit de schimbarea apelativului „domnișoară" în „doamnă", indică maniera diferențiată și inegală de construcție a identității de gen pentru femei, care prin aceste ritualuri sociale devin „bunuri de schimb simbolic" trecând astfel din „proprietatea" și protecția tatălui/a familiei de origine în cea a soțului[1]. Cu toate schimbările care au intervenit în ultimii douăzeci și cinci de ani în societatea românească, percepția mea este că socializarea fetelor rămâne cantonată în modelul rolurilor de gen tradiționale (rolul de mamă și soție)[2], la care implicit am subscris și eu cel puțin până la vârsta de treizeci de ani. Oricum, față de generația mamei mele, născută în 1948, într-un sat din nordul extrem al Moldovei (județul Botoșani), într-o familie cu cinci copii, condiția fetelor/femeilor de astăzi s-a schimbat semnificativ, în sens pozitiv. Ea îmi povestește adesea cum au hotărât părinții ce și câtă școală să facă (facultatea nici nu a intrat în discuție, iar munca în gospodărie era prioritară pentru fete/femei față de munca intelectuală), precum și cu cine și când să se mărite (imediat după terminarea liceului).

*

Fiind unicul copil al părinților mei, am beneficiat și încă mai beneficiez (chiar și la această vârstă) de avantajele, dar și de limitele acestei condiții. Când spun avantaje, mă refer la faptul că părinții mi-au acordat toată grija și atenția lor, copleșindu-mă adesea cu protecția și paternalismul lor. Când spun limite, mă refer la supraprotecția lor și la un gen de dependență reciprocă. Mama mea, deși o femeie voluntar-autoritară și mereu revoltată în privința dublei zile de muncă a femeilor, încercând constant să renegocieze distribuția rolurilor în familie, și-a asumat, în cea mai mare parte a vieții în cuplu, un rol tradițional în privința

1. Laure Bereni, S. Chauvin, A. Jaunait, A. Revillard, *Introduction aux gender studies. Manuel des études sur le genre*, Éditions De Boeck Université, Bruxelles, 2011, p. 81.
2. *Ibidem*, p. 99.

muncilor casnice, performând după modelul clasic feminin al autosacrificiului și grijii față de ceilalți. Despre tatăl meu, acreditat de societate drept „capul familiei", nu pot spune că s-a bucurat de această onorabilă recunoaștere și în mediul familial, unde era adesea criticat pentru focalizarea sa excesivă pe profesie (de inginer agronom), în detrimentul vieții de familie și al sarcinilor domestice față de care, drept vorbind, dovedea o inabilitate constantă, găsind multiple motive și prilejuri pentru a se sustrage.

Cel puțin până la vârsta de douăzeci de ani, am primit și am interiorizat mesajele clasice ale socializării diferențiate, stereotipizate și asimetrice, care prescriu fetelor/femeilor să fie ascultătoare, supuse, decorative, pasive, dependente, centrate pe grija față de celălalt – atribute dictate de etica sacrificiului și a dăruirii de sine –, și/sau să fie preocupate de propria corporalitate, atractivitate și sexualitate. În planul vieții reale a mediului familial în care am crescut, vedeam însă aceste atribute într-o oarecare măsură inversate, în sensul că multe dintre trăsăturile, alocate în mod obișnuit (stereotip) masculinității (precum: activismul, spiritul întreprinzător, autodepășirea, impunerea unor standarde înalte, stilul autoritar, asumarea riscului, spirit modern, independent, progresist, înclinat spre schimbare și evoluție, precum și voluntarismul, combativitatea, puterea de a învinge obstacolele) erau și sunt caracteristici pe care le-am văzut la mama mea. Tatăl meu întruchipează spiritul conformist, conciliant, destul de rezistent la schimbare, sensibil, analitic-contemplativ și conservator-nostalgic, foarte atașat de modelul comunist de organizare a muncii și a societății, care prin comparație cu experimentele social-politice din tranziția românească îi dădeau sentimentul de stabilitate și echilibru. Foarte posibil ca diferențele dintre ei să se datoreze profilului temperamental personal sau modelelor culturale în care au crescut (mama, moldoveancă din județul Botoșani, tata, ardelean de lângă Blaj).

*

După Revoluția din 1989, în societatea românească s-au perpetuat modelele tradiționale de feminitate și masculinitate,

alături de care s-au afirmat noile modele de „emancipare", cu o puternică tentă comercială, insistent mediatizată – „femeia ca obiect sexual" și „bărbatul de succes". Aceste modele încă domină spațiul social prin vizibilitatea lor exagerată, schematizarea imaginilor și ocultarea modelelor alternative, făcând adesea dificile opțiunile personale pentru modele adecvate cu propria personalitate. Perioada imediat următoare Revoluției a coincis pentru mine cu câteva experiențe existențiale majore: anii de facultate, care au însemnat și începutul vieții în cuplu și mariajul, derulat destul de timpuriu, privind acum retrospectiv (la 20 de ani, respectiv 24 de ani pentru soțul meu), dar corespunzătoare convențiilor și presiunilor sociale ale momentului (începutul anilor '90).

Era un fapt obișnuit la timpul acela să te căsătorești în facultate și să rămâi, mai mult sau mai puțin, în sfera de influență și de protecție a părinților, bineînțeles în funcție de posibilitățile familiilor de origine, de distanța fizică și psihologică față de acestea și, nu în ultimul rând, de priceperea tinerilor de a gestiona raporturile de interdependență și autonomie. Cum despre sexualitate, viața în cuplu și viața de familie nu ne învăța și, din păcate, nu ne învață nimeni nici astăzi în manieră explicită, deschisă și firească, rămânem doar cu varianta unei cunoașteri implicite, dobândite în baza modelelor sau antimodelelor pe care le aveam în jurul nostru și cu care interacționăm, fie că vrem, fie că nu vrem. Perpetuăm astfel în bună parte și fără să conștientizăm sau să problematizăm prea mult, disfuncțiile acestora, clișeele și stereotipurile mediului în care trăim, ghidându-ne adesea după principiul că „așa face toată lumea". Mimetismul social ține adesea loc de informare, cunoaștere de sine și comunicare cu celălalt gen. Pentru că mulți dintre noi nu resimțim nevoia de a învăța cum să trăim în cuplu și cum să fim părinți buni, considerând că aceste lucruri vin de la sine, preluăm din mers tot felul de mituri, exigențe și presiuni sociale cu privire la cum „trebuie" să fim ca femei, bărbați, soț/soție, părinți.

Reproducând într-o oarecare măsură meandrele unei societăți în schimbare, căreia îi este proprie căutarea unor noi formule

de relaționare și de definire a identității personale, cuplul nostru a trecut printr-un șir de șocuri și crize, parcurgând în doar treisprezece ani un drum sinuos de la mariaj (când aveam 20 de ani), la divorț (la vârsta de 25 de ani), uniune liberă și cuplu cu un copil (la 29 de ani) până la familie monoparentală (când eu aveam 33 de ani). Reflectând ca într-o oglindă, la scara vieții private, întreg zbuciumul unei societăți și al unei epoci, care își definesc anevoios și contradictoriu reperele, am sfârșit, în cele din urmă, prin a mă maturiza prin confruntarea directă și adesea dureroasă cu Celălalt semnificativ pentru construcția identității de gen și a feminității.

Până la vârsta de treizeci de ani, cred că pot spune că am asimilat și am performat după un model tradițional de feminitate, care a presupus în principal asumarea treburilor domestice, cumulul de roluri, preocuparea pentru aspectul fizic și cochetărie, în paralel cu finalizarea studiilor universitare și strădania de a construi o carieră profesională, care se proiecta, aproape inevitabil, în domeniul învățământului, având în vedere profilul urmat (filosofia). Inițial, traseul profesional l-am asumat mai mult ca un serviciu și mai puțin ca un proiect de carieră sau o conștientă construcție de sine. Pe acest traseu al formării și dezvoltării mele, nu aș putea spune că am avut niște modele clare și vizibile de reușită feminină după care să mă ghidez în planul vieții personale și profesionale. Și mai puține au fost modelele de femei intelectuale cu care am interacționat de-a lungul timpului. Cele mai multe dintre femeile pe care le puteam vedea în mediul familial și în mediul academic în care mă situam își afirmau identitatea preponderent prin mariaj și prin rolul matern. Cariera juca un rol secund, necesar, dar nu esential sau definitoriu sub aspectul exprimării/afirmării personale. Cel puțin, asta era percepția mea. Treptat, am început să identific câteva femei care își construiau cariere universitare oneste, afirmându-se ca bune profesioniste, care gândeau cu capul lor, dar a căror voce se auzea rar în spațiul public. Astăzi, situația s-a mai schimbat, inclusiv în acest spațiu provincial în care trăiesc (Iași), în sensul că a crescut vizibilitatea

publică a unor femei de carieră, care pot servi ca modele și care chiar au ceva de spus.

După vârsta de treizeci de ani și în contextul maternității, am căutat să înțeleg condiționările sociale și culturale privind feminitatea și masculinitatea, străduindu-mă să găsesc soluții de „conciliere" a vieții private și de familie cu viața profesională. Am trăit însă destul de tensionat cumulul de roluri „specific feminine", cu atât mai mult cu cât mi-am asumat condiția de familie monoparentală, crezând că pot fi superfemeie și vrând să le fac „perfect" pe toate. Așadar, până la patruzeci de ani, am răspuns așteptărilor sociale și presiunilor de gen-rol, chiar dacă nu m-am simțit întotdeauna confortabil în rolurile de gen asumate, conștientizând în fapt inegalitățile de gen invizibile pe care acestea le conțin. Abia după vârsta de patruzeci de ani (în contextul anilor 2010), am îndrăznit să formulez o serie de întrebări esențiale cu privire la ce îmi doresc cu adevărat, cu privire la sensul și semnificația vieții mele inclusiv din perspectiva genului. Astfel, pot spune că am parcurs un proces de trezire a „frumoasei din pădurea adormită", cu diferența că trezirea nu s-a datorat sărutului unui prinț, așa cum mi s-a povestit când eram copil, ci experiențelor de viață, din care mi-am luat lecțiile necesare, precum și lecturilor feministe, oamenilor pe care i-am întâlnit și locurilor pe care le-am vizitat. Prima „trezire", din perspectiva condiției mele de femeie, cred că a fost la vârsta de treizeci și trei de ani prin divorțul și separarea/detașarea treptată de partenerul meu de viață de atunci, când am început, de fapt, procesul de căutare de sine și redefinire, pornind de la mine însămi înspre celălalt și nu invers, cum făcusem până atunci.

Se spune, pe bună dreptate, că dacă nu faci greșeli nu înveți, iar greșelile mari ne servesc lecții mari. Îndrăznesc să cred că am învățat din propriile greșeli, chiar dacă am sentimentul că pe acestea le-am plătit și cel mai scump. Acesta a fost prețul creșterii mele de până acum, mai curând un drum al creșterii interioare decât al unor rezultate vizibile și măsurabile. Am simțit că m-am născut și am trăit cu un capital de neîncredere „specific feminin",

pe care l-am acceptat și interiorizat ca pe un dat natural, consumând multă energie și mulți ani pentru a mă convinge de situația contrară și de faptul că singura persoană care îmi stă în cale sunt eu însămi. Acesta este traseul emancipării mele ca femeie într-o societate și o cultură de tip macho, așa cum le percep la acest moment. Când spun „cultură macho" mă refer la acel mod de gândire și acțiune care se raportează prioritar la *standardul masculin de performanță*, cu etalarea puterii, a dominației, a superiorității bărbaților față de femei, cu visul multor părinți de a avea cel puțin un băiat, cu roluri de gen predeterminate și valorizarea inegală a atributelor/calităților masculine și feminine, cu femei de succes care performează după calități sau prescripții socioculturale masculine etc. Mă refer la acel mod de gândire dihotomică sau în alb-negru, superior-inferior, incapabilă să accepte diversitatea și complexitatea vieții, care configurează relațiile între oameni și, implicit, relațiile de gen ca relații de putere, generând reprezentarea stereotipică a femeii obiect și a bărbatului subiect.

Macho este acea societate și acea cultură în care femeile „se nasc" cu un capital de neîncredere și devalorizare[1], întreținut prin modele de educație și socializare diferențiată, în fapt polarizată și ierarhizată în termeni de superior-inferior, pozitiv-negativ, puternic-slab. Astfel, învățăm, generații la rând, că atributele aparținând registrului feminin de exprimare (blândețea, empatia, intuiția, sensibilitatea, emoția, grija, cooperarea, modestia ș.a.) sunt slăbiciuni, în timp ce atributele masculine/bărbătești (forța, curajul, raționalitatea, voluntarismul, combativitatea, agresivitatea, duritatea, egocentrismul, competiția, riscul ș.a.) sunt calități. De aceea, într-o *cultură machistă*[2], putem asista, aparent paradoxal, la *emanciparea femeilor după modelul masculin*, o femeie de succes fiind considerată femeia care performează după standardul masculin, care își însușește calități masculine, care știe să-și

1. Aude de Thuin, *Femmes si vous osiez, le monde s'en porterait mieux*, Éditions Robert Laffont, Paris, 2012, p. 33.
2. Clémentine Autain, *Macho pe înțelesul fratelui meu*, Cartier, București, 2009, p. 10.

impună autoritatea și duritatea, să domine, să dicteze celorlalți, să controleze situații și oameni (inclusiv bărbați), să fie o „doamnă de fier". În același registru atitudinal, al respectului față de polul mai bine valorizat social, se înscrie și reticența multor femei față de feminizarea numelui propriei meserii de teama unei devalorizări personale[1]. Doar un singur exemplu aș invoca în acest sens, atât de frecvent întâlnit încât face parte din normalitatea socială: utilizarea apelativului „doamnă profesoară" în învățământul preuniversitar și, invariabil, „doamnă profesor" în sistemul universitar.

În cultura de tip macho, construită predominant pe relații de putere, și nu pe relații parteneriale, chiar unii bărbați/băieți se pot simți dominați de femei/fete. Atât patriarhatul, cât și matriarhatul (în sens de dominație/asuprire a unui gen asupra celuilalt) sunt produse ale acestei culturi, ceea ce creează adesea confuzie, motiv pentru care unii bărbați simt nevoia de a revendica, pe bună dreptate, „egalitatea de gen pentru bărbați".

De fapt, ca fete/femei-băieți/bărbați suntem puși în opoziție și într-o neproductivă competiție de când ne naștem: „lumea în roz și lumea în bleu". Pe acest fundal cultural și mental inegalitar, ideea pacifistă a complementarității rolurilor și atributelor de gen pălește vizibil în fața procesului constant și foarte puțin conștientizat al segregării de gen. Pentru a înțelege în profunzime și a opera schimbări în mecanismele sociale și culturale care contribuie la reproducerea inegalității/polarității de gen ar fi nevoie să punem în discuție însăși paradigma gândirii liniare și dihotomice a raționalismului cartezian care a fundamentat modernitatea europeană și în limitele căreia continuăm să gândim și să acționăm în contexte actuale de viață postmodernă.

1. *Ibidem*, p. 26.

Alegeri dificile sau diferite? Condiția femeilor între supunere, sacrificiu de sine, renunțare și resemnare...

Pe parcursul anilor, am observat multe femei din jurul meu, de vârste și profesii diferite, cu talente și aptitudini recunoscute de către cei din jur, care au renunțat să investească în cariera lor, optând de voie sau de nevoie, pentru traiectorii profesionale modeste sau „liniștite", cu scopul motivat de a se dedica vieții de familie, creșterii copiilor și susținerii carierei soților lor. Unele dintre ele păreau a fi fericite cu opțiunea făcută, altele erau doar resemnate. În ce măsură aceste opțiuni sunt realmente libere sau doar răspund așteptărilor/constrângerilor sociale, generate de idealul de a fi o „mamă bună", o „soție model" sau „de trei ori femeie" este o problematică ce se cere nuanțată de la caz la caz. Deși complexitatea subiectului nu permite formularea unui răspuns general valabil, revine, inevitabil, o întrebare formulată atât în studiile de specialitate, cât și în dialogurile cotidiene și anume: *Cum se explică faptul că fetele au rezultate foarte bune la școală, dar că ulterior, pe piața muncii, multe dintre ele părăsesc „căile gloriei"?*[1] sau *Cum „aleg" femeile performanțe profesionale mai scăzute și bani mai puțini?*[2] *Sunt alegeri dificile sau doar diferite?*

Realitatea vieții arată că multe femei se autoelimină din competițiile profesionale și subscriu relativ ușor la convingeri autolimitative pentru a-și justifica renunțările. La acest capitol, al „obstacolelor interioare", există un specific feminin, în sensul că femeile au de recuperat un „capital de neîncredere" istoric, pe care l-au interiorizat și care acționează ca un mecanism inconștient ce le determină să coboare foarte mult nivelul propriilor așteptări,

1. *Ibidem*, p. 19.
2. Alina Dragolea, „Preferințe și mecanisme pe piața muncii – o abordare de gen sau cum «aleg» femeile performanțe profesionale mai scăzute și bani mai puțini", în O. Băluță, *Gen și interese politice. Teorii și practici*, Polirom, Iași, 2007, pp. 106-108.

obiective și aspirații. De asemenea, faptul că perioada maternității coincide cu perioada ascensiunii profesionale face ca așa-numita „conciliere între munca remunerată și familie" să fie trăită mai tensionat de către femeile care au copii decât de bărbații care își asumă rolul parental.

Fenomenul nonimplicării unor categorii de femei pe piața muncii și mai ales autoexcluderea lor din competiția pentru posturi de conducere și din viața publică sau politică sunt gesturi interpretate adesea simplist și tendențios prin invocarea motivului că femeile nu-și doresc posturi de conducere și o implicare mai mare pe piața muncii, în spațiul public și politic. În fapt, cele mai multe femei nu-și doresc să-și sacrifice familiile și creșterea copiilor pentru a se implica în astfel de posturi, care sunt configurate după standarde considerate universale, însă dominant masculine și care ignoră faptul că oamenii au viața privată și de familie, ce se cere armonizată cu viața profesională. Acest efort de armonizare nu poate fi lăsat doar în sarcina indivizilor (femei și bărbați, deopotrivă) și a familiilor lor, ci presupune intervenții la nivel de companii, firme, instituții și la nivel macrosocial. Cum acest lucru nu este o practică frecventă, instituționalizată, femeile cu copii mici/minori sunt nevoite să acționeze după o logică disjunctivă de tipul „sau… sau" (sau carieră, sau familie/copii), câștigurile obținute într-o zonă însemnând adesea sacrificarea/neglijarea celeilalte. Astfel, apar situații de tipul celor în care femeile amână maternitatea sau cazul femeilor care întrerup ori își încetinesc cariera pentru a acorda timp și spațiu maternității. Cert este că maternitatea, trăită fie conflictual, fie armonios în raport cu profesia/cariera generează și întreține, aproape oricând și oriunde, inegalitățile de gen, inegalități între femei și bărbați, dar și între femeile care au copii și cele fără copii.

Ca să existe condiții de posibilitate pentru acțiuni/alegeri de tipul „și… și" (viață de familie, viață personală și viață profesională; performanță profesională și viață de calitate), cred că ar fi nevoie, așa cum am căutat să argumentez anterior, de o schimbare de paradigmă, în sensul ieșirii din paradigma dominației masculine,

care supralicitează valorile, calitățile și criteriile masculine de performanță și impune un standard dublu, configurat pe relații de putere: *bărbatul-subiect* și *femeia-obiect*. Paradigma alternativă, de tip *win-win*, promovează în egală măsură valorile și atributele feminine, echilibrând relațiile de gen, care devin relații paritare sau între egali și lansează un standard flexibil și creativ în care bărbatul și femeia devin subiecți/actori sociali. Subscriu și dezvolt această din urmă abordare, chiar dacă, încă, nu pot spune că am identificat soluții durabile, în planul vieții personale și sociale, pentru concretizarea acestor principii. Știu că există totuși medii/culturi organizaționale și oameni care își construiesc o viață armonioasă pe baza valorilor feminine, valori care au la bază *un principiu integrator, și nu de separare între sferele de muncă și viață personală-familie*.

Pornind de la autoreflecția asupra existenței mele ca femeie, mă întreb adesea ce își doresc, de fapt, femeile? Cum ar arăta lumea (organizațiile, afacerile, viața cotidiană, familia, educația etc.) dacă valorile și atributele, generic sau stereotip, numite feminine (blândețe, modestie, preocuparea pentru calitatea vieții, empatie, ocrotire, atenția și grija acordate celorlalți, cooperarea, calitatea relațiilor, comunicarea pacifistă, creșterea oamenilor, leadershipul inspirațional, cultivarea relațiilor paritare sau între egali ș.a.) ar fi mai bine integrate și valorificate social? Eu însămi mă întreb și mă autoobserv cum și când îmi afirm și îmi respect valorile feminine în care cred și care sunt ipostazele în care performez după modelul masculin dominant, în virtutea tiparelor învățate? Putem afirma că faptul că multe femei renunță la competiția pentru poziții sociale cu mize economice și politice însemnate se datorează și faptului că acele poziții sunt configurate după valori și standarde masculine în care femeile nu se regăsesc și din care sunt excluse zona vieții private și rolurile parentale? Un răspuns afirmativ la această întrebare poate fi argumentat pe baza cercetărilor existente, care arată că multe femei nu subscriu la modelul dominant masculin de performanță socială și profesională și nu sunt dispuse să plătească prețul pentru a reuși după un tipar masculin. Renunțările femeilor la poziții de prestigiu public și

profesional pot semnifica, deopotrivă, o pierdere (pentru dezvoltarea potențialului propriu și al organizației/comunității) și un câștig (în sensul detașării de un model de succes în care nu se regăsesc valorile și experiențele lor de viață).

Realitatea cotidiană arată că ideologia supunerii (față de norme sociale nescrise, față de autoritatea tatălui/bărbatului/șefului) și a sacrificiului de sine în numele familiei și al maternității reprezintă un model încă dominant al educației fetelor în societatea noastră. Mesajele de tipul „fii frumoasă și taci", dublate de mecanismul cultural al sacrificiului de sine al femeii-mamă, bine conservat și pe filon creștin-ortodox, au un impact semnificativ asupra construcției identității feminine. Învățăm, încă din poveștile copilăriei, că Cenușăreasa nu se revoltă, ci așteaptă să fie salvată de un prinț.

*

Personal, am trăit conflictual supralicitarea maternității ca împlinire a „destinului" feminin, respectiv asumarea modelului mamei bune și, în același timp, subevaluarea socială a muncii de îngrijire, pe de o parte, și dorința de a avea o viață profesională împlinită, pe de altă parte. Dubla zi de muncă a fost și este considerată de majoritatea femeilor din România ceva „natural", ceva ce ține de „normalitate" și doar în mod excepțional este pusă în discuție și negociată cu partenerul de viață sau externalizată. De asemenea, sunt ignorate costurile de oportunitate/costurile profesionale implicate în asumarea dublei zile de muncă. Indiscutabil că, pentru multe femei, atribuțiile ce decurg din rolul matern și din administrarea treburilor casnice reprezintă surse de sens, de putere, de construcție identitară și de satisfacție, însă acest fapt nu schimbă semnificativ fondul problemei privind inegalitățile structurale de gen în raport cu munca și faptul că există un imens potențial feminin nevalorizat și nevalorificat pe piața muncii și în spațiul public al creației/creativității de orice fel.

Și pentru mine, rolul de mamă a trecut adesea înaintea ambițiilor profesionale. Deși uneori declar că profesia este prioritară, cred că, dintr-un reflex inconștient, am subscris modelului mamei bune, fără să pot pretinde însă că, realmente, sunt o mamă bună. De multe ori mi-am surprins sentimentul de culpabilizare față de rolul meu matern, reflex întâlnit la multe femei. De fapt, cine stabilește „standardele de calitate" ale mamei bune? În cuprinsul bugetului meu de timp săptămânal figurează în medie 35-40 de ore pentru munca domestică și de îngrijire, ceea ce echivalează cu o normă de lucru întreagă pe piața muncii. Cu toate acestea, fiind o familie monoparentală, având un cumul de roluri și externalizând doar secvențial muncile domestice și îngrijirea copilului, timpul petrecut efectiv cu fiica mea a fost concurat permanent de treburile administrative, precum și de angajamentele/aspirațiile profesionale. Este nevoie să spun și să fiu recunoscătoare de sprijinul pe care mi l-au acordat părinții de-a lungul timpului pe acest segment al muncii de îngrijire. Și de astă dată rolurile și atributele stereotipice au fost inversate: tata a fost „bona de serviciu" și mama a fost suportul material și motivațional.

Privind la scara vieții personale, sunt șaisprezece ani de când am devenit mamă. Aveam 29 de ani și, în ciuda „vârstei coapte", nu știam prea multe despre ce înseamnă să fii mamă, așa că am învățat „din mers". Am învățat, în primul rând, de la fiica mea, care încă de când era mică și-a conturat un profil mai degrabă androgin, voluntarist-afirmativ și combativ decât stereotip feminin, gingaș, pasiv și „sensibil", așa cum erau crescute fetele pe vremea mea. Am învățat de la ea că viața este o sursă de frumusețe și bucurie dacă îți păstrezi prospețimea și curiozitatea sufletului de copil, am învățat să fiu eu însămi, încetând să mai fac lucruri *contre-cœur* sau așteptând acceptarea celorlalți, am învățat că în viață este important să fii un om împlinit, ceea ce nu este chiar același lucru cu a fi un om de succes (în sensul simplist și convențional al termenului). Am învățat că nu sunt o mamă perfectă, dar pot fi o „mamă grozavă", am învățat să gestionez mai bine

supraîncărcarea și conflictul de rol între „mamă-femeie-carieră” (deși mai am destul de mult de lucru la acest capitol). Am învățat să mă bucur nu doar de „rezultatele obținute”, ci de tot acest parcurs al creșterii noastre împreună și al învățării reciproce. Pot să mulțumesc pentru toate aceste lecții învățate și pentru altele pe care sunt pregătită să le primesc, chiar dacă recunosc că nu sunt întotdeauna cea mai docilă și cea mai receptivă elevă.

Deși maternitatea, de fapt parentalitatea, face obiectul unor politici publice mai mult sau mai puțin avantajoase pentru femei și copii, ea este percepută mai cu seamă ca un aspect al vieții private/familiale, în ciuda limitelor evidente ale acestei abordări. De asemenea, într-o cultură ca a noastră, cu puternice tradiții patriarhale, obișnuită să premieze doar excepționalismul, vipurile, olimpicii, modelele exemplare și munca remunerată, statutul de *eroine/eroi ai vieții cotidiene*, pentru care multe mame și tați ar merita să fie măcar nominalizați, se pierde din păcate în anonimat pentru că nu are nimic extraordinar din perspectiva definiției masculine standard a succesului public.

Opțiuni feministe și dezvoltare personală: drumul către mine însămi

Am intrat în contact cu literatura feministă și cercetările din domeniul studiilor de gen la sfârșitul anilor ’90, după doi-trei ani de la terminarea Facultății de Filosofie, când am remarcat apariția în librării a unor cărți traduse sau scrise de autori români ce aduceau în atenția publicului o serie de teme mai puțin familiare pentru noi (stereotipurile de gen, maternitatea, relațiile de putere, violența în relațiile de cuplu, inegalitățile de gen, reprezentarea politică a femeilor etc.). Am citit inițial din curiozitate, iar ulterior din necesitatea de a înțelege, din perspectiva genului de care aparțin, anumite procese și contexte sociale pe care le traversam și le trăiam la acel moment. Am început să-mi pun întrebări și să

caut mai sistematic răspunsuri la o serie de situații strâns legate de experiența noastră cotidiană și socială ca femei/bărbați. Cărțile scrise de Mihaela Miroiu, Oana Băluță, Alice Iancu, Vladimir Pasti, Simone de Beauvoir, Gilles Lipovetsky, Alain Touraine, apărute în anii 2000, au fost pentru mine adevărate revelații. Aceste prime lecturi în registru feminist și altele care s-au adăugat pe parcurs au produs asupra mea un efect asemănător ochelarilor pe care îi utilizăm la cinematograf pentru a viziona filmele 3D. Sunt acei ochelari care măresc imaginea și te plasează în mijlocul acțiunii. La aceste filme nu poți să dormi sau să visezi la altceva, pentru că faci parte din poveste. Ești prezentă, conectată, implicată mintal și emoțional. Lecturile feministe au avut asupra mea acest *efect 3D*, ca un proces de „trezire" (aș numi-o a doua „trezire", în ordine cronologică) și ulterior de implicare în acțiuni de susținere a cauzei egalității de gen, în sens de libertate egală și de integrare a acestor valori în propria viață.

Pe baza acestor lecturi mi-am format spiritul critic și mi-am dezvoltat o anumită reactivitate față de formele cotidiene de injustiție socială, devenite mult prea „firești", încât să mai fie sancționate. La vremea aceea (sfârșitul anilor '90, începutul anilor 2000), fiind prinsă în țesătura îndatoririlor didactice și de cercetare doctorală, care erau din altă zonă tematică, consideram lecturile menționate ca fiind complementare preocupărilor de bază. Ulterior (în a doua jumătate a anilor 2000, în noul secol), am început studiul mai sistematic asupra problematicii de gen prin participarea la conferințe și stagii pe această temă în țară și în străinătate, prin organizarea de evenimente specifice, publicarea unor articole și studii, integrând această tematică în cuprinsul seminarelor și cursurilor pe care le aveam la facultățile de Științe Politice și Asistență Socială. Foarte curând am constatat că, deși pentru mine erau clare ideile, conceptele, teoriile cu care operam, îmi era destul de greu să transmit aceste informații, într-un limbaj accesibil, în fața unui public anume, fie că era vorba despre studenți, fie că erau profesioniști din alte domenii (administrație publică, învățământ preuniversitar sau universitar). Dificultatea pe care o

resimțeam era aceea de a formula tematica feministă într-o manieră care să trezească interesul și să provoace interogații și dezbateri. Adesea, efectul era contrar, în sensul că simțeam că vorbesc despre lucruri abstracte sau că lansez false probleme. Atitudinile cele mai frecvente pe care le întâmpinam din partea audienței erau fie indiferență/opacitate, fie respingere/negare, ambele sintetizate în replici de tipul: „Eu nu m-am confruntat cu situații discriminatorii și inegalități de gen. Sunt o norocoasă"; „Eu nu sunt feministă, dar susțin cauza femeilor"; „Ce le oprește pe femei să se afirme?" ș.a. Foarte posibil ca aceste poziționări să fi fost generate și de faptul că, multă vreme, am operat cu o serie de clișee terminologice și cu ceea ce se cheamă noul limbaj de lemn, asimilat din formalismul documentelor programatice și legislative românești și europene pe tema egalității de șanse între femei și bărbați. Căutând să formulez mesajul egalității de gen într-un limbaj accesibil și, în același timp autentic și de impact, prin care să ajung la diverse „publicuri-țintă", constat că am parcurs în timp un traseu dinspre paradigma revendicativ-combativă, având ca țintă dominația masculină și mecanismele socioculturale de conservare a acesteia înspre o paradigma feminină și feministă mai „soft", care are ca și concept referențial femeia subiect. Sau poate fi considerat un parcurs dinspre „feminismul victimist" înspre „feminismul asertiv".

Acest proces, identificabil la scară personală și la nivelul discursului feminist pe care îl promovez, trece prin cele *patru etape ale autonomiei*[1], despre care psihosociologii spun că se regăsesc atât în procesul dezvoltării noastre ca adulți, cât și în configurarea oricăror relații în care suntem implicați (de cuplu, colegiale, ca angajați etc.), precum și la scara evoluției sociale. Etapele acestui parcurs către noi înșine sunt: *dependența*, *contradependența*, *independența* și *interdependența*. Fără a intra în detalii de ordin psihologic, este nevoie totuși să reamintesc faptul că nu parcurgem toți

1. Isabelle Filliozat, *Trouver son propre chemin. La conscience de soi en 60 exercices*, Éditions Pocket, Paris, 1992, pp. 204-211.

aceste etape, așa cum vârsta noastră adultă nu echivalează întotdeauna și cu maturizarea noastră ca subiecți autonomi și responsabili. Pentru mine, utilizarea modelului analitic al celor patru etape ale autonomiei înseamnă o vizualizare mai bună a dinamicii unui proces personal continuu, dinspre dependență și conformism social spre *femeia-subiect*[1], proces de viață dublat și susținut de lecturi feministe, dezvoltare personală și coaching.

Pe scurt spus, dacă atașăm fiecărui stadiu menționat anterior cuvinte-cheie definitorii și operaționale, obținem o imagine mai clară a acestui traseu în care dependența de celălalt înseamnă *victimizare* și *pasivitate*, contradependența este faza de *negativitate* și *agresivitate* prin care căutăm să ne delimităm de celălalt și de ceea ce simțim că ne limitează, ne asuprește, iar independența echivalează cu *libertatea* și *afirmarea de sine* prin luarea unei distanțe față de celălalt. Spre deosebire de fazele anterioare, stadiul de interdependență presupune *încredere*, *putere interioară*, acceptare și armonie, *deschidere spre celălalt*, în termeni de respect și valorizare egală, construirea unor relații între egali/relații paritare, de tip win-win, absența sau irelevanța jocurilor de putere, deschiderea spre un alt orizont de conștientizare. Cu alte cuvinte, îndrăznesc să spun că am parcurs și am depășit, atât la nivelul discursului, cât și al realității trăite, etapele incipiente ale creșterii și „emancipării" feminine, trecând de la pasivitate și victimizare, la sancțiune și revoltă, pentru a ajunge la procesul de (re)construcție, redefinire în raport cu sine și cu celălalt gen semnificativ.

Acest traseu se regăsește și în conținutul cercetărilor și textelor elaborate de-a lungul timpului. Pe parcursul anilor de cercetare în domeniul studiilor asupra genului, am abordat teme diverse începând cu socializarea diferențiată și ierarhizată, stereotipurile și mecanismele sociale care transformă diferențele de gen în inegalități de gen, violența în relațiile de cuplu, integrarea

1. Gilles Lipovetsky, *A treia femeie*, traducere din limba franceză de Radu Sergiu Ruba și Manuela Vrabie, Univers, București, 2000, pp. 171-176; Alain Touraine, Lumea femeilor, traducere din limba franceză de Magda Jeanrenaud, ART, București, 2007, pp. 48-57.

dimensiunii de gen în politicile publice, inegalitățile de gen în raport cu munca remunerată și neremunerată, cotele de gen și reprezentarea femeilor în politică și altele între care un loc central deține analiza modelului cultural masculin dominant. Ce am aflat pe acest traseu? Ce s-a schimbat pentru mine ca și perspectivă de înțelegere? Am susținut multă vreme, din reflex și fără să conștientizez prea mult, *egalitatea de gen ca egalitate cu standardul masculin* ca model dominant și general recunoscut de performanță socială, model construit unilateral prin raportare la spațiul vieții noastre publice și a muncii profesionale remunerate. Am plasat astfel femininul în universul concurențial și meritocratic tradițional masculin, care amintește de feminismul anilor '60, firesc și necesar ca etapă de emancipare și eliberare a femeilor, cu câștigurile lui referitoare la accesul femeilor la poziții, domenii, resurse, libertăți accesibile până atunci doar bărbaților. Privită din această perspectivă, revendicarea egalității de gen ca și egalitate a femeilor *cu* bărbații, anihilează specificitatea femeilor, diferența lor și contribuie, în fapt, contrar așteptărilor eliberatoare și emancipatoare, la consolidarea paradigmei masculine dominante. Aceasta este, în realitate, scena pe care încă jucăm, mai mult sau mai puțin reușit, rolurile de gen. Cu alte cuvinte, nu ieșim din paradigma dominației masculine pe care, de pe anumite poziții feministe și de justiție socială, o criticăm. Acesta este un fenomen tipic pentru culturile predominant patriarhale/masculine, unde inegalitățile și asimetriile de gen se perpetuează într-o formă mai subtilă și paradoxală, chiar prin mijlocirea idealului egalității de gen.

Însăși ideea de egalitate de gen mi se pare ambiguă, cu multe capcane și, prin asta, nesatisfăcătoare. Dificultatea teoretică și practică pe care o resimt se situează nu doar în planul acestui concept central de egalitate (de gen, de șanse etc.), mai mult sau mai puțin abstract, cu care operăm adesea în planul studiilor asupra genului, cât dinspre paradigma în care operăm cu toate aceste dualități sau opoziții: *feminin-masculin*, *egalitate-inegalitate*, *discriminare-nondiscriminare*, *public-privat*, *subiect-obiect*, *rațiune-emoție*, *puternic-slab* etc. Aceasta este însăși paradigma

raționalismului modern european care a fundamentat un model de dezvoltare/modernizare puternic polarizat și din care relația femei-bărbați nu poate face excepție. Dacă alegem să gândim dinamica relațiilor de gen în interiorul acestei paradigme, sentimentul meu este că ne învârtim în cercul strâmt al gândirii în alb-negru și nu progresăm nici în plan ideatic, nici în planul vieții concrete. Dimpotrivă, ajungem să legitimăm realitatea de care căutăm să ne detașăm și anume *egalitatea de gen ca și egalitate cu standardul masculin*, iar feminismul pentru care optăm devine fără să conștientizăm ceea ce numim într-o formulare paradoxală *feminism misogin* (care disprețuiește femininul și femeiescul). Așadar, exact opusul a ceea ce vrem cu adevărat.

Pledez pentru reformulări și nuanțări ale ideii de egalitate de gen ce presupune *valorizarea egală* a rolurilor, a muncilor, a atributelor feminine și masculine, respectul diferențelor și acceptarea diversității, în sensul compatibilizării egalității și diferențelor de gen (egalitate în și prin diferență). Egalitatea de gen reală și funcțională se bazează pe o logică integratoare a pluralității de tipul A=B, diferită de logica polarității (care separă) prezentă în cadrul relației A= non-A, în care masculinul este referențialul (A) în raport cu care se definește femininul (non-A). Complexitatea argumentelor necesare pentru dezvoltarea acestei teme cere un spațiu mai amplu decât cel alocat acestui text. De aceea, rezum prin a spune că răspunsurile nu sunt definitive, însă este nevoie să schimbăm paradigma/perspectiva de gândire și acțiune. Ca instrument productiv în cadrul acestei schimbări nu sunt răspunsurile sau sentințele, ci întrebările: Care sunt modelele de socializare/educație pentru fete și băieți menite să ofere șanse egale de dezvoltare personală și profesională pentru ambele genuri? Cum integrăm valorile și atributele feminine în munca noastră, în organizațiile în care lucrăm, la nivelul modelelor educaționale în care ne creștem copiii, în viața cotidiană? Cum abordăm tema echilibrului în relațiile de gen ca subiect firesc al dezvoltării noastre personale ca femei și bărbați? etc.

Pentru mine, miza cercetării și promovării temei egalității de gen, de fapt, a dinamicii relațiilor de gen este aceea de a face astfel încât acest subiect să devină firesc, integrat în contextele vieții cotidiene, de a nu rămâne doar în cadre teoretice abstracte, accesibile unei comunități științifice, ci de a contribui prin ceva la îmbunătățirea vieții noastre. În ceea ce privește evoluția mea profesională, identific această miză și pe traseul pe care îl parcurg, de câțiva ani, dinspre statutul de profesor (cadru didactic) spre cel de trainer și coach, traseu pe care coabitează, relativ amiabil, condiția intelectuală cu cea de implicare socială, precum și statutul de angajată cu cel de întreprinzător independent, conectat la procesul continuu al dezvoltării personale. Scriind acest text, la un moment dat, m-am blocat pe la jumătatea drumului, trăind sentimentul că voi abandona acest proiect, cu toate că aveam responsabilitatea angajamentului asumat față de autorii care au contribuit cu texte pentru acest volum. Foarte posibil să fi coincis această „pauză", în care am luat distanță față de acest text și față de proiectul editorial în întregul său, cu etapa crizei/căutării de sens de la „mijlocul vieții" și a resemnificării și reconfigurării traseului personal și profesional.

*

Conceptul *femeia-subiect*, așa cum l-am întâlnit în analizele lui Gilles Lipovetsky (2000) și Alain Touraine (2007), îmi oferă la momentul actual un teren promițător de reflecție și acțiune, cu atât mai mult cu cât permite ieșirea din paradigma gândirii masculin-femininului în opoziție, gândire care alimentează radicalismele și segregarea genurilor. Femeia-subiect este acea conștiință feminină ce se dezvoltă într-un spațiu eliberat de limitări și autolimitări[1]:

1. Gilles Lipovetsky, *A treia femeie*, traducere din limba franceză de Radu Sergiu Ruba și Manuela Vrabie, Univers, București, 2000, pp. 171-203; Alain Touraine, *Lumea femeilor*, traducere din limba franceză de Magda Jeanrenaud, ART, București, 2007, pp. 48-66.

– diferită de „femeia-obiect”, construct al paradigmei dominației masculine, „proiectată” pentru a servi unor roluri predeterminate într-o lume a bărbaților;
– nu este modelul femeii subordonate bărbatului și concepută de el;
– nu este modelul femeii „emancipate” după modelul de succes masculin;
– nu trăiește din/pentru denunțarea dominației masculine, ci se definește prin „afirmarea unei voințe de construire a sinelui”;
– nu este femeia care se „luptă” cu bărbații (feminismul, valul I, II) și nici femeia care își dorește să devină ca ei;
– nu cere inversarea raporturilor de dominație, ci modelarea unor relații parteneriale de tip win-win;
– presupune încredere, putere interioară, acceptare de sine și armonie, deschidere spre celălalt, în termeni de respect și valorizare egală;
– prinde contur prin exprimarea femininului și a femeiescului;
– presupune afirmarea valorilor și trăsăturilor atribuite preponderent femininului (cooperarea, interdependența, grija față de celălalt etc.) și a trăi în numele lor;
– presupune flexibilitatea/transcenderea granițelor și a rolurilor considerate feminine sau masculine spre a avea acces la spiritul androgin.

*

Acest proces profund de schimbare de paradigmă presupune implicarea deopotrivă a femeilor și bărbaților, care parcurg fiecare în parte și împreună un proces de conștientizare a propriilor condiționări și eliberări sociale. Când masculinul și femininul se construiesc ca subiecți-actori sociali ai existenței lor, sensurile egalității de gen și conceptele corelative sunt provocate să se schimbe și să evolueze, foarte posibil înspre libertatea egală ca libertate reală de alegere, acces la resurse și construcție de sine

Postfață

Cele șaisprezece texte reunite în acest volum sunt *autobiografii directe provocate*, redactate cu ajutorul unui ghid elaborat de cercetător (coordonatoarea volumului), care are rol de cadru de referință[1]. Ghidul propune o serie de teme și întrebări, lăsând deplină libertate autorilor de a răspunde sau nu la propunerile făcute sau de a atinge alte evenimente și alte problematici, nespecificate în ghid. Povestirea traiectoriilor de carieră-viață în formă autoreflexivă, scrisă și destinată publicării, în care autorii înșiși se pun în scenă, fără intruziunea cercetătorului, oferă un material documentar foarte valoros pentru toate științele socioumane (antropologie, sociologie, etnologie, psihologie, istorie, filologie, științele educației etc.) care, cel puțin în ultimii treizeci de ani, se deschid către cercetarea calitativă, istoria vieții și metoda biografică.

De asemenea, lectura acestor texte este pentru orice cititor un câștig în planul conștientizării prin conexiunile pe care le poate face cu propria traiectorie de viață cu intenția de a înțelege dezvoltarea de-a lungul vieții și a privi viața ca întreg,

1. Dan Lungu, *Povestirile vieții. Teorie și documente*, ediția a II-a, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2009, pp. 44-45.

identificându-i sensul și semnificația[1]. Și pentru ca lectura cărții să fie într-adevăr un proces (trans)formator, recomand cititorilor/cititoarelor să facă ei înșiși/ele însele acest exercițiu de redactare a propriei povestiri a vieții[2] (și) din perspectiva genului.

Povestirea vieții ca povestire autobiografică este așadar un demers bogat în semnificații teoretice și aplicative care, dincolo de prezentarea traiectoriei de viață a autorilor în funcție de ordinea cronologică sau de substanța unor evenimente majore ale existenței individuale[3], oferă un important punct de plecare pentru identificarea unor noi teme de reflecție sau interogații epistemologice și axe de cercetare. În același timp, povestirile inspiră posibile direcții de acțiune și schimbare la scara vieții personale și sociale.

Survine în mod necesar întrebarea cu privire la relația dintre cercetător și textele autobiografice, respectiv aspectele referitoare la analiza și interpretarea povestirilor vieții. Opțiunea pentru

---

1. Robert Atkinson, *Povestea vieții. Interviul*, traducere de Sebastian Năstuță, Polirom, Iași, 2006, pp. 122-123: „Asemenea unui roman sau unui poem, o narațiune ne spune ceva despre viață – și despre viața noastră în particular. Adesea învățăm ceva din poveștile pe care le auzim sau citim. Ele ne învață ceva despre viață, ne validează propriile experiențe ori subliniază diferențele față de experiența noastră. Persoana ce-și povestește viața este profesorul, iar cea care ascultă e elevul. A aborda povestea vieții cuiva este ca și cum ai avea un mentor. Te-ai putea întreba: Ce am de învățat din această experiență? Ce înseamnă această poveste a vieții pentru mine din perspectiva propriei experiențe? Ce anume din viața mea regăsesc în această poveste? Ce anume pot învăța pentru a-mi spune propria poveste mai eficient?".
2. Elisabeta Stănciulescu, https://www.facebook.com/groups/coachingRO, 8 decembrie 2015:
   „Există vreun adult care nu își spune sieși povești?
   Categoric, nu.
   Și eu, și tu, și el, și ea, femei sau bărbați, creăm și ne spunem – conștient sau nonconștient – povești, nouă înșine, în fiecare zi. Iar acestea ne ghidează drumul, creșterea sau mersul în cerc (închis).
   Care e povestea care te ajută pe tine să crești?
   În ce direcții te conduce povestea aceea?
   Ce altă poveste te poate ajuta pe tine să crești mai frumos și să mergi mai departe?"
3. Mihaela Miroiu, Otilia Dragomir (coord.), *Nașterea. Istorii trăite*, Polirom, Iași, 2010.

modul de prezentare a datelor ca texte publicate și semnate de naratori, lăsate să vorbească de la sine se corelează cel mai bine cu o intervenție minimalistă a cercetătorului/coordonatorului. Considerente etice suplimentare se impun atunci când lucrăm cu un material personal atât de prețios și cu oameni care ne-au oferit în dar povestea vieții lor. În metodologia cercetării calitative se face distincția între povestirile vieții culese drept *materii prime*, ce urmează a fi prelucrate și integrate în construcții teoretice (de tipul *Grounded Theory* ș.a.), ipostază în care prezența și rolul cercetătorului sunt evidente, și povestirile vieții considerate *definitive*, *desăvârșite*, situație în care prezența cercetătorului este mai discretă, mai estompată[1]. Am optat pentru a doua variantă. De asemenea, merită menționat și faptul că autorii oferă deja o analiză și o interpretare a propriului parcurs de viață fie din perspectiva unor teorii la care fac referire în mod explicit, fie implicit, prin limbajul folosit și stilul argumentării/problematizării ce transmite perspectiva specialistului care activează într-un anumit domeniu profesional (psihologie, sociologie, studii de gen, științe politice, filologie, jurnalism).

Ca și alte demersuri editoriale similare, povestirile vieții reunite în acest volum pot fi privite de către cercetătorii interesați drept materie primă pentru analize calitative și cantitative viitoare, orientate către obiective precum configurarea unui profil de grup al universitarilor drept categorie socioprofesională, reconstituirea vieții dintr-o anumită epocă etc. Textele autobiografice din acest volum oferă un material documentar prețios prin diversitatea perspectivelor intelectuale și a experiențelor de viață raportate la variabilele gen (11 femei și 5 bărbați), vârstă (intervalul 30-70 de ani), profil profesional (științe socioumane), context cultural-istoric și geografic (13 autori români, 3 autori din alte țări), statut marital (căsătoriți, uniune liberă, celibatari), condiție parentală (cu și fără copii).

1. Dan Lungu, *op. cit.*, pp. 60-61.

Majoritatea autorilor români relatează secvențe de viață cotidiană din perioada comunistă (mai cu seamă din anii '70-'80, cu câteva trimiteri înspre anii '60), care coincide cu etapa copilăriei, a școlarității sau a tinereții lor. Lectura acestor texte completează și nuanțează în mod fericit o cercetare pe care am realizat-o anterior pe această temă[1]. Parcurgerea textelor din acest volum devine și mai interesantă în momentul în care avem posibilitatea să aruncăm fie și o privire fugară spre felul în care se derula viața, în aceeași perioadă a anilor '60-'70-'80, în alte țări precum Finlanda, Italia, Franța, grație povestirilor autorilor care aparțin acestor spații. Ne reține atenția prin bogăția și profunzimea povestirii, momentele de cotitură sau evenimentele-cheie care au modelat destinele personale ale autorilor/autoarelor, adevărate epifanii ce „individualizează viața, conferindu-i unicitate și irepetabilitate" (Lavinia Betea). Privind conținutul textelor, am putea contura un profil, mai mult sau mai puțin unitar, al intelectualului/intelectualei din mediul academic, angajat în procese de schimbare și reformare instituțională, civică sau culturală, evidențiind latura militantă și de apostolat a profesiei.

Povestirile reunite în această carte sunt, în același timp, relevante pentru a conștientiza condiționările de gen sau avantajele pe care ți le conferă genul, pentru a accepta discuția pe această temă sau a aplica perspectiva genizată în cercetările proprii. Acest demers conduce la un grad de obiectivitate științifică mult mai acceptabilă și mai eficientă, în zona științelor socioumane, decât pretinsa obiectivitate și neutralitate față de gen. În practica cercetării calitative, care își propune să surprindă dimensiunea subiectivă a realității sociale, obiectivitatea echivalează cu a conștientiza, ca cercetător, determinările istorice, sociale și personale în care te situezi.

1. Alina Hurubean (coord.), *Statutul femeii în România comunistă. Politici publice și viață privată*, Institutul European, Iași, 2015.

*

Respectând cerințele metodologice ale povestirilor vieții destinate publicării, conștientizând limitele, precum și distorsiunile acestui tip de producere a discursului, acest proiect editorial invită la *o lectură genizată a realității sociale și a dinamicii relațiilor femei-bărbați în spațiul public și privat*, realizată prin prisma experienței personale a autorilor. Cele trei dimensiuni/axe tematice care au oferit un cadru de referință în redactarea texelor fac trimitere la: *dinamica rolurilor de gen – între opțiuni personale și presiuni sociale*; *timp profesional, timp familial și timp personal*, respectiv raportul între *munca productivă și munca reproductivă (de îngrijire)*; *diferențele și egalitatea de gen în spațiul public și privat*, *contextualizate sociocultural*.

O lectură a textelor poate fi făcută chiar din perspectiva acestor axe tematice care i-au inspirat pe autori să redacteze propriile povestiri de viață. Prima dintre dimensiunile teoretice care a stat la baza proiectului editorial – *dinamica rolurilor de gen, între opțiuni personale și presiuni sociale* – se referă la modelarea socioculturală a propriei feminități sau masculinități, privite în manieră diacronică (reconstituind traseul principalelor etape de evoluție psihosocială) și sincronică (viața privită ca întreg). În acest registru tematic, cel puțin trei întrebări de cercetare ar putea fi relevante pentru înțelegerea dinamicii rolurilor de gen și a procesului de (re)construire a feminității-masculinității, în diferite etape de viață corelate cu contextul istoric parcurs: *Care sunt condiționările de gen pe care le-au perceput autorii textelor pe parcursul traiectoriei lor de viață? Care sunt atuurile identificate pe dimensiunea de gen? În ce măsură modelul de socializare diferențiată în funcție de gen, în care am fost și suntem formați, oferă șanse egale de dezvoltare personală și profesională pentru ambele genuri? Ce schimbări percep autorii/autoarele în dinamica relațiilor de gen de-a lungul timpului?*

Cercetările din domeniul psihosociologiei și studiile asupra genului arată că socializarea diferențiată se face după un model

dihotomic care produce ierarhizarea și segregarea genurilor, perpetuând tiparele de construcție a relațiilor sociale de gen ca și relații de putere. Reprezentările de gen, normele și valorile, trăsăturile, rolurile, statusurile sociale transmise în procesul de socializare diferențiată stereotipă sunt proiectate și valorizate diferit pentru cele două genuri. Cu alte cuvinte, modelele de masculinitate și feminitate acceptate social sunt construite în manieră dihotomică (A-nonA), urmând coordonate aflate în opoziție *activ-pasiv*, *puternic-slab*, *autonomie-dependență*, *rațional-emoțional*, *subiect-obiect*, *public-privat*, care grupează caracteristici de gen asimetrice și inegal valorizate social[1]. Trăsăturile asociate modelelor de feminitate sunt mai slab valorizate social în raport cu trăsăturile circumscrise modelelor de masculinitate, considerate ca normă sau standard universal. Aceste cercetări aduc în atenție o serie de aspecte problematice ale procesului de socializare, investigat prin prisma (in)egalității de șanse pe care o induce pentru ambele genuri, în proporții și maniere diferite pentru femei/bărbați. Dincolo de datele cercetărilor, în viața cotidiană, agenții socializatori (familia, școala, mass-media, biserica, grupurile de apartenență) continuă să rămână piloni conservatori ai modelelor tradiționale asimetrice de gen-rol.

Asimetriile și inegalitățile de gen, acumulate pe traseul procesului de socializare diferențiată, se regăsesc în dezechilibrul dintre munca profesională (remunerate) și munca de îngrijire („domestică"; neremunerată). Astfel, diferențierile între fete-băieți se regăsesc în zona orientării școlare și profesionale, în forma direcționării stereotipe a celor două genuri spre domenii de activitate considerate feminine sau masculine. Alegerea traiectoriei educaționale și profesionale este frecvent condiționată de genul căruia îi aparținem, fetele fiind adesea orientate către poziții subordonate și domenii care implică grija față de celălalt[2],

1. Mihaela Miroiu, „Despre politica «ultimei inegalități»", în Vladimir Pasti, *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*, Polirom, Iași, 2003, p. 19.
2. Alina Dragolea, „Preferințe și mecanisme pe piața muncii – o abordare de gen sau cum «aleg» femeile performanțe profesionale mai scăzute și bani mai

relaționarea și comunicarea (domenii și profesii legate de educație, sănătate, asistență socială, științe umaniste etc.), *mai slab valorizate social și economic*, în timp ce băieții sunt formați pentru competiție, pentru performanță publică și profesională, fiind direcționați preponderent spre profesii creditate cu statut social înalt și independență economică (filiere tehnice și științifice de excelență, inginerie, afaceri etc.). Băieții sunt socializați având la bază principiul „cel ce aduce banii în casă", iar fetele sunt educate în vederea asumării, cu prioritate, a condiției maritale și materne, respectiv a exercitării, aproape în exclusivitate, a rolurilor de îngrijire (copii, bătrâni, persoane dependente din familie) și a muncii domestice, neremunerate. Efectele socializării diferențiate și asimetrice pot fi observate la nivelul traseului profesional al femeilor care, comparativ cu cel al bărbaților, este în mult mai frecvente cazuri limitat, fragmentat și frânat de „bariere invizibile" (așa-numitul plafon de sticlă/*glass ceiling*; convingeri autolimitative; devalorizare/inferiorizare; stereotipuri negative de gen; sexism; desconsiderarea autorității și profesionalismului femeilor în anumite domenii etc.).

Schimbarea și flexibilizarea tiparelor de gen rămâne, în principal, o problemă de socializare și de conștientizare: *Socializarea înseamnă că atât fetele, cât și băieții învață care le e locul în societate, iar odată ce au învățat, cei mai mulți dintre ei vor ca lucrurile să rămână așa cum sunt. În societățile dominate de bărbați*, [poate părea paradoxal, dar] *majoritatea femeilor își doresc dominația masculină*[1].

Chiar dacă lucrurile s-au schimbat în dinamica relațiilor de gen față de acum cincizeci sau o sută de ani, relativ puține dintre mesajele/modelele transmise fetelor și băieților prin mecanismele de socializare le indică opțiuni de gen-rol alternative prin

---

puțini", în O. Băluță (ed.), *Gen și interese politice. Teorii și practici*, Polirom, Iași, 2007, p. 75.

1. G. Hofstede, G.J. Hotstede, M. Minkov, *Culturi și organizații. Softul mental. Cooperarea interculturală și importanța ei pentru supraviețuire*, Humanitas, București, 2012, p. 152.

raportare la norma general acceptată. Și la momentul actual, socializarea fetelor rămâne axată prioritar pe modelul rolurilor de gen tradiționale (rolul de mamă și soție). Exemple cu privire la aplicarea unui „dublu standard" în socializarea și valorizarea celor două genuri sunt numeroase și pot fi identificate în forma imaginilor și așteptărilor stereotipe (expectanțe ridicate pentru băieți versus expectanțe diferite și mai scăzute pentru fete, expectanțe care au un mare potențial de confirmare și autorealizare), foarte prezente atât în spațiul familiei, cât și al școlii (comportamente și atitudini ale profesorilor și colegilor; conținutul manualelor școlare) și, prin contaminare, în spațiul public și la nivel macrosocial[1].

Mecanismele de socializare generează presiuni asupra noastră pentru conformarea la modelele de gen-rol convenționale/stereotipe/tradiționale, care limitează alegerile personale și dezavantajează cel mai adesea femeile și uneori bărbații prin rigiditatea, segregarea și ierarhizarea rolurilor și a caracteristicilor de sex/gen social („lumea în roz" și „lumea în bleu"). Cel mai frecvent însă aceste modele sunt percepute ca un „dat natural" de către femei și bărbați și nu sunt considerate problematice, motiv pentru care mulți dintre noi perpetuăm asimetriile și inegalitățile de gen din reflex, fără să le conștientizăm. Doar când factorii socializatori promovează modele alternative și flexibile de gen-rol se oferă libertatea opțiunii și negocierii în funcție de care fetele și băieții, femeile și bărbații își pot construi identitatea de gen și traiectoria socioprofesională în concordanță cu caracteristicile și opțiunile personale și nu doar ca răspuns de conformare la presiunile sociale. Socializarea diferențiată și stereotipă întreține segregarea genurilor, reducând șansele echilibrării relațiilor de gen. Mecanismele socializării de gen diferențiate, care ierarhizează și trasează frontiere rigide între cele două genuri, prescriind ceea ce trebuie să fie și ceea ce trebuie să facă fiecare gen social, construiește și legitimează raporturi sociale asimetrice și inegale între cele

1. *Ibidem*, p. 99.

două sexe, creând astfel premise socioculturale pentru comportamente și atitudini de discriminare directă și indirectă[1].

*

Putem regăsi în textele autorilor/autoarelor relatarea unor secvențe de viață care exemplifică sau, dimpotrivă, se poziționează diferit față de perspectiva teoretică descrisă mai sus. Majoritatea autoarelor menționează în relatarea lor cum au trăit „faptul de a fi femeie"[2] și cum s-au confruntat cu anumite presiuni sociale de conformare la gen-rolul prescris, care le-au fost amintite fie în perioada copilăriei, fie mai târziu (în sensul limitării ambițiilor, direcționării alegerilor, modestia/„cumințenia" care li se cerea, paternalismul, sexismul blând, devalorizarea ș.a.). Unele dintre autoare și chiar unii dintre autori au perceput anumite interdicții, frâne în ceea ce privește accesul, ascensiunea, recunoașterea socială a legitimității alegerii unei anumite profesii, specializări sau promovare în carieră, ca și în privința creației științifice, a producerii cunoașterii. Unele autoare au fondat școli și instituții, și-au asumat funcții de conducere, s-au implicat în mișcări civice feministe sau în politică.

La majoritatea autoarelor poate fi identificată voința de autonomie, independență, de conștientizare a obstacolelor, dar accentul este pus pe felul cum le-au depășit și pe *rolul emancipator al școlarizării, al educației, al culturii, care le-au oferit forme*

1. Livia Aninoșanu, Daniela Marțiș, Irina Sorescu, *Cum gestionăm eficient cazurile de discriminare la locul de muncă. Ghid practic pentru sindicate și organizații neguvernamentale*, București, CPE, Centrul Parteneriat pentru Egalitate, 2008, p. 8: „Există un caz de discriminarea indirectă în situația în care o prevedere, un criteriu sau o practică, care sunt în aparență neutre și fără potențial discriminatoriu, dezavantajează, în realitate, anumite persoane, prin comparație cu alte persoane, având un impact negativ disproporționat asupra unui grup".
2. Claude Zaidman, France Aubert (coord.), *Histoires de vie et choix théoriques en sciences socials. Parcours de femmes*, Collection Changement Social, nr. 10, Paris, L'Harmattan, 2005, pp. 12-13.

inedite de libertate: „…cartea a fost și-a rămas fereastra mea către libertate" (Lavinia Betea). Investiția în educație și în propria formare rămâne un vector emancipator al femeilor, indiferent de epocă: „Am început să îmi doresc tot mai mult să arăt că propriile alegeri sunt bune chiar dacă nu se încadrează în standardele impuse. Și cea mai simplă cale a fost investiția în educație. Aici mi-am găsit puțin câte puțin libertatea și cu riscuri minime. Ar fi fost greu pentru oricine să spună că a pune pe primul loc școala e un lucru rău, chiar dacă asta însemna amânarea consistentă a întemeierii unei familii, dar și fundamentarea unor argumente care să zdruncine autoritatea patriarhală, lucru extrem de incomod pentru bărbații din familie" (Diana Neaga). O altă relatare din școala anilor '80 ai perioadei comuniste: „Am învățat în acei ani ce important este să îți aduci propria persoană în fața învățăceilor, cu poveștile, pasiunile, stângăciile proprii, să nu îți fie frică să te comunici, să te transmiți așa cum ești. Am învățat să detest postura dascălului anonim, care își disimulează trăirile, propriile parti-pris-uri și experiențele de viață pentru a fi educatorul *ready-made*" (Reghina Dascal).

Alte câteva fragmente selectate din textele autorilor sunt relevante pentru această *axă tematică*, cu atât mai mult cu cât pot fi identificate și diferențe de percepție între autori:

– despre stereotipuri și dublul standard în raport cu genul:

> „În timpul studiilor universitare, am devenit conștientă că era irelevant pentru profesori dacă femeile studente se descurcă excelent. Femeile nu contau. Studenții bărbați pricepuți erau observați, primeau feedback, primeau propuneri și în scurt timp erau aleși de academie" (Harriet Silius).

> „Se pare că în facultate profesorii noștri au crezut cu putere în faptul că întreaga filosofie (poate chiar întreaga cunoaștere) trebuie să fie produsul gândirii și experienței masculine, contribuțiile feminine fiind rare și subestimate. Despre contribuțiile gândirii filosofice

feministe, care valorifică specificitatea experiențelor feminine, nu am aflat decât la începutul anilor '90, la câțiva ani de la terminarea facultății" (Nicoleta Turliuc).

„...[mama] mi-a răspuns că viața băieților este mai ușoară, că femeile suferă mai mult în această lume. Așadar, m-am privit întotdeauna într-o oglindă care arăta compătimire pentru fete și admirație pentru băieți" (Cristina Neamțu).

„Fetele nu sunt potrivite pentru matematică, mi-a spus profesorul în liceu. A clarificat că noi trebuia să facem versiunea mai ușoară a ceea ce se numea pe atunci ora scurtă de matematică. Nu trebuia să alegem matematica la examenul final de înmatriculare de la sfârșitul celor opt ani" (Harriet Silius).

O povestire din spațiul finlandez al anilor '60-'70 semnalează:

„Am avut note mari la toate materiile școlare, dar, fără alte adăugiri, psihologul mi-a sugerat să nu termin școala întrucât, conform părerii lui, mi s-ar potrivi anumite îndeletniciri casnice. M-am opus. Am fost umilită. A fost un moment de cumpănă. Nu aveam nici o intenție să mă opresc și m-am simțit jefuită de capacitatea mea intelectuală. Mult mai târziu mi-am dat seama, când experiența mi-a oferit informații despre gen și clasă" (Harriet Silius).

– despre interiorizarea capitalului de neîncredere și a devalorizării femeilor:

„Îmi dau seama acum cât de mult am suferit din cauza devalorizării mele ca om generată de faptul că eram femeie. Nu-l judec pe tata (am făcut-o în adolescență), ci spun că abia acum cred că îl înțeleg. Nu ar fi putut altfel având în vedere lumea în care a trăit. El nu a avut ca mine șansa alterizării, șansă pe care, ironic, am avut-o prin munca lui. El a trăit într-o lume în care adevărul, binele și răul se identificau cu ordinea patriarhală. Pentru el, inegalitățile de gen au fost firești în

cea mai mare parte a vieții. Și cu toate astea, învață acum că ele sunt cultură și îl apreciez că, în felul său, face efortul să înțeleagă" (Diana Neaga).

– despre alegeri și expectanțe sociale cu privire la gen-rolul tradițional:

„Situația nu-mi lăsa însă loc de alegere. Acasă însemna să mă mărit cât mai curând și, implicit, alungarea din paradisul lecturii. O poveste de dragoste sfârșea în căsătorie, cu jugul casei, bărbatului și al copiilor. Din acea primă răscruce de viață, am purtat o stavilă mintală: dragostea pentru un bărbat și dragostea pentru înțelepciune nu pot fi trăite, intens, deodată" (Lavinia Betea).

„Tot în această perioadă, mi-a fost inoculată o hiperresponsabilizare, care mă urmărește până în clipa de față și care uneori îmi paralizează capacitatea de a alege. Fată fiind, și mai ales fata învățătorului din sat, trebuia să răspund standardelor impuse de comunitatea în care trăiam: să-mi aleg cu grijă prietenele, să mă îmbrac cuviincios și mai ales să caut bărbatul perfect cu care să am o relație finalizată, evident, prin căsătorie. Trebuia să fiu capabilă să controlez și să mă controlez, astfel încât să răspund cu succes așteptărilor normative ale părinților, generate la rândul lor de modelul patriarhal (...). Dar normalitatea trăită era diferită de normativitatea impusă. Așa am dezvoltat încetul cu încetul și un mecanism de autoblamare și o stimă de sine scăzută. Mai mult, trebuia să-mi asum responsabilitatea în condițiile unei lipse profunde de autonomie și de libertate de alegere (trebuia să fac, trebuia să fiu), fapt ce a generat în mine disonanța" (Diana Neaga).

„Dacă ne gândim în termeni de gen, am detestat acea școală (chiar dacă am găsit și buni prieteni), pentru că acolo se respira o atmosferă, cum s-ar spune în Italia, de «cazarmă». Nu mi-au plăcut niciodată mediile exclusiv masculine, cazarma, barul, echipa sportivă. Am încredere doar în cele feminine; mediile monosexuale pot fi din punct

de vedere funcțional utile, în anumite momente istorice pentru unele experiențe (femeile au trebuit să se regăsească singure, pentru a se recunoaște ca femei, la începutul feminismului), dar, dincolo de aceasta, cred că este mai bine în mediile în care sunt prezente ambele sexe. O voi spune după ce voi fi reflectat asupra experienței mele profesionale" (Arnaldo Spallaccci).

– percepții asupra prescripțiilor de gen-rol și socializarea diferențiată:

„În privința socializării, până la o anumită vârstă era o segregare pe genuri, pe care o consider naturală. Ulterior, socializarea nu mai ținea atât de mult cont de gen. În prezent, constat cu atât mai mult orientarea către un model comun de socializare, care desparte destul de puțin cele două genuri. Presiunea comercială este de luat în calcul, fiind deosebit de influentă" (Tudor Pitulac).

„...stereotipurile de gen vehiculate în mediul familial și social în care am evoluat până la vârsta adolescenței își regăseau intersecția în ideea că fetele sunt sensibile și băieții trebuie să le protejeze. Era inexistentă orice formă de violență. Ni se spunea și știam că, atunci când se lovesc, băieții nu trebuie să plângă (pentru că nu sunt fete), că în jocurile băieților nu intră cele cu păpuși (rezervate exclusiv fetelor), că fetele sunt mai disciplinate (aspect care era des asociat cu cel al succesului în plan școlar) și mai îngrijite" (Daniel Șandru).

„De-a lungul timpului, au mai fost momente prin care mi s-a arătat că nu mă comport adecvat, așa cum norma de gen predefinește. Mult mai târziu, profesoara mea de română din liceu mi-a spus la începutul clasei a IX-a că trebuie să-mi moderez tonalitatea vocii pentru că este deranjantă și o femeie trebuie să fie suavă, nu gălăgioasă. Am o voce baritonală, într-o măsură mai mare decât a altor femei. Episodul s-a repetat mai târziu, la interviul meu pentru

admiterea la doctorat, când s-a evidențiat încă o dată care este percepția despre comportamentul acceptabil pentru o femeie" (Cristina Rădoi).

„De aici și această schizofrenie socială – părinții ar fi vrut ca băieții lor să fie niște Casanova, iar fetele, în bună tradiție ortodoxă, să se căsătorească virgine. Având o soră, am putut asista la această inconsecvență logică din partea părinților mei, care, doctrinar, era ridicată la grad de adevăr absolut. Orice fată cu care veneam acasă era privită oarecum ciudat, deși cu simpatie – făcea parte din reificarea mitului –, în timp ce orice băiat cu care venea sora mea era privit cu suspiciune directă și în scurt timp scos din joc. Ilinca avea de învățat și deci nu avea timp de chestii din astea. Desigur, și mie mi se întâmpla la fel când conduceam o fată acasă. Rar o mai conduceam și a doua oară" (Andrei Ţăranu).

– despre granița fragilă între discriminare și socializare de gen diferențiată:

„Nu am nicio amintire care să mă conducă la ideea *discriminării* de gen. La vârsta copilăriei mici nu am avut niciun motiv să simt că mi s-ar fi dat mie sau fratelui meu, cu forța, mașinuțe sau fetițelor din jur păpușele. Sigur, exceptând acel cod cromatic: albastru pentru băieți și roz/roșu pentru fete. În ceea ce mă privește, nu-mi impunea nimeni să mă duc la raionul de mașinuțe și să nu mă duc la acela de păpuși. La fel am observat că s-au petrecut lucrurile și cu cei doi copii ai mei. Există o orientare de gen care nu are nimic de-a face cu exagerările ce spun că fiecare ar trebui să facă într-un anume fel, programând un anume tip de comportament de la început. Cred că există un echilibru în toate acestea, cel puțin în societatea românească, să spunem minimal în cea urbană. Cu toate acestea, acolo unde se manifestă această discriminare de gen, mai ales în mediul rural, dacă este vorba despre o manieră de orientare cu finalitate bine identificată, atunci putem accepta ca idee intenția de programare socială în vederea replicării structurilor de rol" (Tudor Pitulac).

– schimbări în percepția rolurilor și a identității de gen:

„În dinamica relațiilor de gen din societatea actuală, am observat multiple transformări, atât în spațiul public, cât și în sfera privată. În primul rând, în relația cu studenții am constatat că o parte dintre profesori afișează în continuare o atitudine de infantilizare, reducându-le astfel statutul de adulți în formare și puterea decizională care să le faciliteze maturizarea. Efectele asupra personalității studenților, cât și asupra actului de învățare sunt devastatoare. De asemenea, am constatat o tendință de fragilizare a identității masculine, în comparație cu cea a femeii, care prinde din ce în ce mai multă substanță. Fetele își asumă din ce în ce mai des rolul de lideri, iau atitudine mai clară și au o poziție mai fermă, față de băieți care prezintă, uneori, mai multe dificultăți în a-și dobândi o identitate masculină cu care să se simtă confortabil" (Elena Velescu).

– transgresarea dihotomiilor de gen, unitatea masculin-feminin și „mintea androgină":

„...pot fi întrebată sau mă pot întreba: cum e să devii femeie prin toate experiențele care îți pun în conflict laturi ale identității? Cum împaci mama (generația ta), cu soția, cu profesoara, cu cititoarea, cu mama (generația mamei, tu ca fiică), cu amintirea tatălui? Cum armonizezi reflecțiile tale cu ale altora? Cum te situezi de fiecare dată în spațiul dintre tine și oglindă? Tot Virginia mă scapă de eventuala criză printr-un răspuns care atât pentru Woolf, cât și pentru mine (...) sunt o soluție culturală. Woolf o numea «minte androgină», iar pentru ea acesta era idealul minții creatoare. (...) Cu alte cuvinte, mintea androgină poate deveni un principiu creator de cultură, (...) o stare de echilibru între ideile și principiile masculin-feminin, care nu mai sunt concepute ca o binaritate în conflict, ci ca unitate în armonie. (...) conceptul minții androgine transcende, trece dincolo de barierele și tensiunile de gen. Mie una îmi este foarte drag acest concept, despre care am tot discutat cu studenții (mai ales studentele, la Litere numărul domnișoarelor fiind net preponderent). Îmi este foarte drag conceptul fiindcă, oricât s-ar chinui mulți sau multe

nemulțumite de eteritatea lui să-l aducă în corp, conceptul nu se referă la materialitate, ci la spirit, după cum Virginia o spune dincolo de orice dubiu. De ce am accepta mai degrabă (pentru a câta oară o citez?) «nu te naști, ci devii femeie» și natura de construct cultural a feminității, pe care oricât am suci-o și am transforma-o în «armă de luptă» feministă, tot construct rămâne, eventual unul reciclat, și nu am accepta natura intelectual-spirituală a minții androgine propusă de Virginia?" (Dana Bădulescu).

– dincolo de predeterminări sociale și culturale sau despre flexibilitatea rolurilor și relațiilor de gen:

„În cadrul stagiilor universitare efectuate la Konstanz sau la Dresda, m-a frapat în mod deosebit faptul că tinerii sunt încurajați să caute mereu să rezolve o situație dată într-un alt fel, sesiunea de întrebări din cadrul seminarelor fiind un adevărat maraton al argumentării inteligente și al retoricii pline de profunzime. Acest lucru era practic inexistent în perioada studiilor mele, profesorii fiind preocupați mai degrabă să ne ofere cât mai multe răspunsuri decât să ne creeze întrebări... (...) Un alt aspect interesant a fost legat de relațiile dintre fete și băieți: fetele nu simțeau nevoia de a seduce, de a se face plăcute într-un mod evident, de a atrage, iar băieții păreau mult mai relaxați în comunicarea cu fetele. Acest lucru facilita atât contactul direct dintre colegi, cât și contactul pe scară ierarhică și se regăsea în respectul acordat fiecărui student prin modul sincer și direct de a se saluta printr-o strângere de mână" (Elena Velescu).

*

A doua axă tematică a proiectului editorial are în atenție raportul dintre *timpul profesional, timpul familial și timpul personal*, respectiv dintre tipurile de munci și timpul alocat pentru *munca productivă și munca de îngrijire*. Vorbind despre asimetriile/dezechilibrele între femei și bărbați în raport cu timpul și munca (în toate ipostazele acesteia: remunerată și neremunerată; productivă

și (re)productivă sau domestică), aducem în discuție aspecte controversate cu privire la *raportul între sfera vieții publice și sfera vieții private*, considerate multă vreme zone de demarcație ale celor două genuri. Inegalitățile de gen sunt, în bună parte, inegalități în raport cu timpul și muncile prestate în spațiul public și privat. Este vorba despre diferențele și inegalitățile de gen în alocarea bugetului de timp și valorizarea muncilor. Același model de gândire dihotomică ce legitimează socializarea de gen diferențiată intervine și în reprezentarea sferelor separate și genizate ale vieții publice și private, precum și a modelului diviziunii sexuate și inegalitare a muncii. În acest context, procesul de socializare este privit în corelație cu standardul masculin dominant de normare a vieții sociale și profesionale, cu delimitarea rigidă și asimetrică între sfera vieții publice și sfera vieții private, respectiv între tipurile de munci asociate acestora. Toate acestea sunt mecanisme „invizibile" care generează inegalități de gen.

Această dimensiune de analiză caută să identifice cum sunt percepute cele două sfere ale vieții noastre (publice-private) și rolurile asociate lor, în textele autoarelor și autorilor. Reprezentarea celor două sfere în interdependență sau, dimpotrivă, separarea lor, respectiv opțiunea pentru corelare sau segregare între public-privat, muncă productivă-muncă (re)productivă/de îngrijire arată gradul de acceptare a parteneriatului de gen și a condițiilor de concretizare a egalității de gen în viața socială cotidiană. În acest sens, relevante ar putea fi următoarele întrebări de cercetare aplicate textelor autobiografice: *Cum negociază autorii/autoarele bugetul de timp în cuplu? Cum realizează echilibrul între profesie-familie-viață personală? Care sunt mecanismele sociale, culturale și politice care contribuie la conservarea diviziunii sexuate și inegalitare a muncii din sfera vieții publice și private?*

Încă din anii 1970, studiile feministe și cercetările cu privire la dinamica relațiilor sociale dintre sexe arată că este nevoie să privim problematica egalității între femei și bărbați la intersecția dintre spațiul public și cel privat pentru că inegalitățile din zona vieții private se proiectează, inevitabil, și se consolidează în sfera

muncii profesionale și a vieții publice[1]. Prin această abordare, munca de îngrijire (*care work*) este scoasă din zona vieții private și devine un câmp de cercetare referențial, având importante mize economice și politice.

Munca domestică sau munca re-productivă (incluzând menajul, întreținerea casei, pregătirea mâncării, îngrijirea și educația copiilor, îngrijirea persoanelor dependente, sarcinile administrative ș.a.) este considerată munca din spatele muncii productive (remunerate, vizibile) și este prestată, în majoritatea țărilor europene, ca și muncă neremunerată. Această muncă revine, prin tradiție și aproape în exclusivitate, femeilor, sub forma „dublei zile de muncă", în condițiile în care acestea sunt, în același timp, active pe piața muncii. Chiar dacă există deosebiri de vederi între teoreticieni cu privire la mizele economice și soluțiile identificate cu privire la valorizarea socială a muncii domestice, pot fi identificate puncte comune cu privire la conținutul specific al acesteia: *munca domestică* include orice tip de muncă, realizată gratuit pentru ceilalți, în cadrul cuplului și al familiei, în numele naturii, al dragostei sau al datoriei materne[2]. Atitudinile și reprezentările sociale cu privire la munca domestică se configurează în jurul unei tendințe dominante: munca de îngrijire nu este considerată muncă, rămânând în zona din spatele ușilor închise ale spațiului privat și este astfel considerată o „datorie naturală" a femeilor, ceva ce vine de la sine și se rezolvă doar prin aranjamente individuale sau familiale. Inegalitățile din sfera vieții private sunt multiple, însă nu obișnuim să vorbim despre ele și, drept urmare, acestea nu sunt percepute ca probleme sociale sau ca probleme de interes public. Separația rigidă și asimetrică între sfera vieții publice și sfera vieții private, ca și genizarea celor două sfere fiind considerate „naturale" și neproblematice generează „inferiorizarea" privatului și invizibilitatea muncii domestice.

1. Laure Bereni, S. Chauvin, A. Jaunait, A. Revillard, *Introduction aux gender studies. Manuel des études sur le genre*, Éditions De Boeck Université, Bruxelles, 2011, p. 110.
2. *Ibidem*, p. 111.

Cultura parteneriatului, a negocierii și a partajării sarcinilor și rolurilor, a valorizării egale a diferențelor între sexe, a rolurilor și muncilor este încă puțin dezvoltată în societatea românească actuală, atât în planul vieții de cuplu și de familie, cât și în spațiul vieții publice. În societatea românească actuală și în multe dintre țările europene, femeile se confruntă cu constrângeri și presiuni sociale, care presupun opțiuni de viață dificile și uneori radicale, de tipul „*sau… sau*" (sau viață profesională/carieră, sau viață de familie), reușita într-unul dintre cele două domenii presupunând, adesea, sacrificarea celuilalt palier. Datorită modelelor culturale și de socializare, echilibrul profesie-familie este formulat în termeni mai imperativi pentru femei decât pentru bărbați și, implicit, este trăit mai tensionat pentru că stă sub semnul precarității, al conflictului de rol și al permanentelor negocieri în cuplu cu privire la distribuirea muncii neremunerate din spațiul privat. Aceasta este starea de fapt caracteristică țărilor în care actorii sociali principali (statul, piața, organizația, compania) nu se implică în sistemul gestionării bunăstării sociale din perspectiva egalității/echilibrului de gen în raport cu munca și piața muncii.

*

În privința *raportului public-privat și a gestionării timpului familial și a muncilor domestice*, regăsim în textele autorilor o diversitate de perspective și opțiuni: unii autori (îndeosebi bărbați) spun că se realizează „de la sine", alții recunosc meritele partenerei în realizarea acestui echilibru, alții neagă relevanța acestui raport, alți autori/alte autoare vorbesc despre negociere și relații parteneriale sau despre externalizarea serviciilor de îngrijire.

Am selectat din textele volumului doar câteva experiențe de viață care problematizează și exemplifică cea de-*a doua axă tematică* a cercetării:

– despre (de)valorizarea muncilor de îngrijire și supralicitarea carierelor de succes (vizibile public):

„În spatele fiecărui bărbat de succes stă o femeie puternică; în spatele fiecărei femei de succes stă cel puțin o altă femeie care prestează roluri tradiționale. Personal, am convingerea că munca tradițională a femeii este cel puțin la fel de importantă ca performanța femeii «de carieră». De aceea, mă revoltă vizibilitatea ipocrită a recunoașterii doar a meritelor determinate de performanțe, mesajele «culturii pentru femei», pentru care nu contează decât segmentul «de carieră». (...) De ce nu se recunoaște importanța socială covârșitoare a rolului feminin tradițional? Îmi doresc nespus să trăiesc momentul în care rolul casnic va fi considerat o profesie în sine și va fi retribuit ca atare, pe măsura responsabilității sale intrinsece. Ar putea fi o soluție de natură să redea demnitatea tuturor femeilor" (Cristina Neamțu).

– despre roluri și profiluri de gen nonstereotipe:

„...ca și alți bărbați de astăzi, a trebuit să mă ocup de alte persoane. Și din acest motiv nu mă regăsesc în reprezentarea experienței tipice patriarhale. Sunt obișnuit să fac singur, chiar dacă nu-mi place; nu atât pentru că detest munca domestică, ci pentru oboseala de a munci și în același timp să trebuiască să te îngrijești de casă. În Italia, fenomenul a fost definit «dubla prezență» a femeilor, în casă și la muncă; este o experiență pe care am trăit-o și eu, dificilă, poate aceea care m-a făcut să înțeleg mai mult femeile, m-a apropiat de ele. (...) Nu am avut «în spate» o femeie, cum se spune despre bărbații puternici. (...) Nu am «libidoul puterii», nu îmi place să am în jurul meu persoane care să mă servească, nu e demn pentru ele, nu e funcțional pentru mine, pentru că de la servitori ajung să devină sclavi, dependenți, limitându-ne propria noastră autonomie. Binomul bărbat-putere nu cred că mă privește pe mine" (Arnaldo Spallacci).

„...opinii de tipul «Un bărbat se descurcă mult mai ușor decât o femeie», «O femeie are mai multe dificultăți în a se afirma decât un bărbat». Cu toate acestea, în mediul meu familial predominau mai degrabă femei amazoane, iar nu ființe serafice și lipsite de apărare.

O prezență feminină care mi-a marcat copilăria a fost bunica, o femeie cu autoritate, cu o prezență de spirit extraordinară și un simț fin al oamenilor. Ea mi-a insuflat multă încredere și curajul de a fi eu însămi" (Elena Velescu).

„Nu-mi amintesc în familia mea de femei (vorbesc de mama mea și de mătușii) subordonate, exploatate, dominate de bărbați. Erau femei burgheze, din centru și din sud, câteva din nordul Italiei, care păreau pentru mine destul de libere – și nu vorbesc de astăzi, ci de acum cincizeci de ani, când Italia era o țară în cea mai mare parte rurală, însă eu, locuind la oraș și neavând rude din zona rurală, am trăit experiența modernă a ambientului urban și metropolitan. (...) femeile nu participau, desigur, la bătăliile politice sau culturale (din contră, erau conservatoare), nu erau intelectuale, dar mie mi se părea că în casă decideau totul, că aveau autonomie, nu le-am auzit niciodată vorbind cu teamă despre bărbați; unele (inclusiv mama mea) erau, când era nevoie, chiar foarte autoritare, îmi părea că mai mult decât bărbații" (Arnaldo Spallacci).

– despre beneficiul relațiilor parteneriale:

„1996 a fost anul unor importante schimbări și în plan privat: m-am recăsătorit și pot să spun acum, după 17 ani, că, fără a fi întreținut vreodată prea multe iluzii despre căsătorie, pe care continui să o consider o instituție mediocră, profund asimetrică din perspectiva beneficiilor pe care le aduce membrilor cuplului, am avut șansa de a trăi într-o relație partenerială cu o bună și în mare parte dreaptă alocare a sarcinilor domestice și de îngrijire, o relație de prietenie, punctată de descoperirea unor afinități nebănuite, printre care sensibilitatea la problematica de gen" (Reghina Dascăl).

– despre timpul profesional și timpul pentru muncile de îngrijire; relația viață de familie – carieră (în comunism și postcomunism):

„Am fost un «copil cu cheia de gât», ca marea majoritate a celor din generația mea [este vorba despre perioada comunistă a anilor '80,

n. coord.]. Intervenția statului, din acest punct de vedere, a făcut prea puțin în ceea ce privește rezolvarea tensiunii dintre carieră și viața de familie a părinților mei. La asta s-a adăugat și faptul că nu am avut decât o bunică, prea bătrână pentru a se mai putea ocupa de creșterea unui copil (ea crescându-l însă pe fratele meu cu zece ani mai mare). Părinții mei veneau de la serviciu, iar apoi viața le (și ne) era în mare măsură gestionată indirect, «din afară», de constrângerile cărora le eram cu toții supuși: gazele «veneau» noaptea, așa că doar atunci mama sau tata puteau găti, apa caldă avea un program scurt și de regulă tot nocturn, deci rufele erau spălate tot atunci ș.a.m.d." (Valentin Quintus Nicolescu).

„Amândoi am investit cât puteam de mult în timpul profesional, eu cam 80% din timpul pe care îl aveam la dispoziție, Adina în jur de 50%. O spun fără înconjur: în cazul soției mele, „dubla zi de muncă" a femeilor a fost o realitate și tinde, în bună măsură, să fie în continuare. Fără a căuta scuze, o realitate directă și ușor cuantificabilă: suprapunerea, peste orarul meu profesoral și de cercetare, a unei poziții administrative, ceea ce ar fi imposibil fără sprijinul soției mele în ceea ce privește asigurarea unui excelent climat familial. (...) Mergând mai departe, aș spune că, în ceea ce mă (ne) privește, echilibrul dintre cele două dimensiuni ale vieții noastre a survenit în chip natural" (Daniel Șandru).

„Un alt aspect legat de *relația viață de familie – carieră* este cel care ține de ceea ce numim capacitarea economică a femeilor, dar și valorizarea lor ca producătoare de cunoaștere. Astfel, conștiente de capcanele dependenței economice, de valorizarea femeilor mai degrabă în ce privește corpul, iar nu mintea, în societățile patriarhale, feministele fac tot posibilul pentru ca în viața lor de zi cu zi să spargă aceste capcane. Se aruncă astfel în vârtejul carierei (independență economică, creșterea stimei de sine) nu doar de dragul acesteia, ci fiind conștiente că numai așa vor putea intra în relații realmente parteneriale sau în care acestea să negocieze de pe poziții de egalitate cu bărbații" (Diana Neaga).

– despre externalizarea muncilor de îngrijire și existența serviciilor publice de suport:

„În timpul anilor 1970, am avut trei băieți. În 1973-1974 am stat acasă mai puțin de două luni după naștere și cam trei luni pentru al doilea (1976) și al treilea copil (1979). Toate concediile au fost plătite sută la sută. Spre sfârșitul anilor 1970, aș fi putut să stau mai mult în concediu de maternitate cu o compensație de aproximativ 60%, dar nu am făcut-o. Ar fi însemnat șomaj pentru dădaca mea sau ea să plece la o altă familie. În anii 1970, în Finlanda, subvențiile nu erau un drept subiectiv al fiecărui copil așa cum este astăzi. (...) Aceea a fost o perioadă a creșterii economice, când asistența socială se extindea și serviciile se îmbunătățeau an de an. Când cel mai mic dintre copiii noștri a început școala, nu mai aveam pe nimeni acasă, deși primii ani la școală în Finlanda nu sunt cu program întreg. Astăzi există activități organizate după-amiază și asistență pentru elevii mici, dar nu și în anii 1970 sau 1980" (Harriet Silius).

– dihotomia și genizarea raportului dintre sfera vieții publice și sfera vieții private care configurează și normează organizarea muncilor și structurilor sociale:

„Fenomenul persistent de minorizare, și adesea și de excludere a femeilor de pe scena politică în acest început de secol XXI, se cere deci a fi scrutat de aproape. O asemenea întreprindere trece prin analiza dihotomiei care opune sfera publică și sfera privată și a organizării sociale care, în ansamblul societăților contemporane (cu mai multă sau mai puțină forță, e adevărat) continuă să înscrie în mod prioritar sexul masculin în prima sferă și sexul feminin în a doua. (...) Se știe în privința aceasta că menținerea unei repartiții total inegale a sarcinilor domestice are ca efect direct inegalitatea de statut a bărbaților și a femeilor, în ciuda multiplelor schimbări intervenite în viața acestora din urmă de ceva mai mult de un secol. Cu toate că rațiunea dezechilibrului s-a schimbat, afirmația ironică a Virginiei Woolf că «jumătate din munca fiicelor bărbaților educați este întotdeauna

neremunerată» își păstrează, din păcate, în mare parte actualitatea" (Jacqueline Heinen).

– despre interiorizarea dihotomiei public-privat și invizibilitatea sau „absența" femeilor din istorie[1]:

„...cu toate că au fost aproape întotdeauna în primele rânduri ale bătăliilor în fazele de confruntare, femeile nu apăreau niciodată – fie în scrieri cu caracter istoric, fie în cele care emanau de la mișcarea muncitorească – ca protagoniste ale istoriei pe cale de a fi scrisă (...) Prin comparație, povestirile cronicarilor și jurnaliștilor – care se mărgineau în general să fotografieze scenele pe care le aveau în fața ochilor – se opreau adesea îndelung asupra rolului femeilor în fazele revoluționare. Acestea figurau în povestirile lor pentru că ele erau cu adevărat acolo, în carne și oase, luptând alături de bărbați, adesea chiar în primele rânduri. În revanșă, istoricii care tratau aceleași perioade cel mai adesea își centrau atenția pe momentele marcante ale confruntărilor și pe pozițiile curentelor politice ale vremii. Or, femeile cântăreau așa de puțin în conducerile organizațiilor muncitorești, încât dispăreau din istorie ca prin farmec. (...) Acest lucru ținea, fără îndoială, de puterea interiorizării (la femeile și bărbații respectivi) dihotomiei între public și privat" (Jacqueline Heinen).

1. Conștientizarea acestui mecanism de interiorizare a dihotomiei public-privat aduce în atenția noastră întrebări clasice și încă actuale: *Unde este cealaltă jumătate a istoriei?/Unde au „dispărut" femeile din istorie?* Aceste întrebări amintesc despre un studiu invocat de Theodora-Eliza Văcărescu, intitulat sugestiv „Mai mulți cai decât femei în istorie". Este vorba despre o cercetare având ca obiect de analiză frecvența cu care apar femeile și bărbații în imaginile din manualele de istorie din învățământul preuniversitar din România postcomunistă. Acest gen de cercetări arată că istoria oficială pe care o studiem în școală este o istorie a conflictelor militare și a experiențelor de viață masculine, o istorie a vieții publice, o istorie a bărbaților. Munca, viața și experiențele femeilor, pentru că se derulează preponderent în zona vieții private și a familiei, rămân neconsemnate, neincluse în istorie, fiind considerate neimportante: Theodora-Eliza Văcărescu, „Despre pile, femei și istorie", în Zoltán Rostás și Theodora-Eliza Văcărescu (coord.), *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind*, Curtea Veche, București, 2008, pp. 449-450.

*

A treia axa tematică a proiectului editorial se focalizează pe problematica *diferențelor și a egalității de gen în spațiul public și privat*, *contextualizate sociocultural*. În acest orizont tematic, întrebări de cercetare și conștientizare relevante ar putea fi: *Cum percep autorii și autoarele textelor diferențele de gen? Cum se explică faptul că diferențele între sexe se transformă adesea în inegalități de gen? Ce ne determină să valorizăm prioritar și să conservăm modelul/standardul masculin de performanță? Cum percep autorii/autoarele ideea egalității pentru femei și bărbați, feminismul și studiile de gen?*

Corelația *diferențe-egalitate de gen*, intens dezbătută în zona științelor sociale și politice, oferă noi clarificări teoretice și posibilități de operaționalizare conceptuală. Felul în care abordăm și înțelegem problema diferențelor de gen ne poate conduce la sensuri și nuanțe distincte ale (in)egalității de gen. La nivelul gândirii obișnuite, diferențele și egalitatea de gen sunt privite în opoziție și, drept urmare, incompatibile, pentru motivul că simpla existență a diferențelor dintre oameni face imposibilă situarea lor pe poziții de egalitate. Când vorbim despre *diferențe de gen*, ne referim atât la diferențele naturale sau biologice, cât și la cele construite social: „diferențele sociale, economice și culturale dintre bărbați și femei, pentru a pune accent pe mecanismele sociale complexe prin care anumite diferențe dintre femei și bărbați se transformă în inegalități”[1].

Putem delimita cel puțin patru opțiuni principale în privința abordării diferențelor de gen[2] în procesul de socializare, ca și în alte contexte de cunoaștere și de acțiune concretă, cu referire în special la mentalul colectiv și realitățile sociale românești actuale:

1. Laura Grünberg, „Gen și societate”, în Lazăr Vlăsceanu (coord.), *Sociologie*, Polirom, Iași, 2010, p. 208.
2. Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu (editoare), *Lexicon feminist*, Polirom, Iași, 2002, pp. 72-76, 88.

a) ierarhizarea diferențelor de sex și gen (segregarea și ierarhizarea sexelor și a genurilor; *dublul standard*; socializarea diferențiată; conservarea inegalităților de gen);
b) ignorarea diferențelor de gen (*neutralitatea în raport cu genul*; camuflarea dominației masculine și conservarea inegalităților de gen prin invocarea unui *standard universal*);
c) ștergerea diferențelor (egalitarismul de gen caută atenuarea modelului masculin dominant prin avansarea ideii unei utopice societăți unisexuate; standardul masculin rămâne o prezență dominantă, implicită, în *standardul unic*, cu care se substituie);
d) valorizarea egală a diferențelor de gen (egalitatea de gen ca egalitate intrinsecă și libertate de alegere; *două sau mai multe standarde/modele culturale egal valorizate*).

În procesul de definire și concretizare a ideii de egalitate pentru femei și bărbați este foarte important modul în care gândim și ne raportăm la diferențele de sex și gen social: privim diferențele drept categorii bipolare, drept opoziții sau ierarhii sau le acordăm o valorizare egală, un respect egal? Primele trei perspective de raportare la diferențele dintre femei și bărbați menționate anterior sunt „produse" ale modelului dominației masculine, care generează și întreține mecanisme sociale și culturale de definire și construcție identitară a femeii în raport cu bărbatul. În momentul în care optăm, mai mult sau mai puțin conștient, pentru ierarhizarea, ignorarea sau ștergerea diferențelor de sex și gen, în fapt, le privim ca termeni bipolari, aflați în opoziție și activăm astfel, implicit, mecanismele de ierarhizare a genurilor și de construcție socioculturală a inegalităților între femei și bărbați. Diferențele de gen sunt văzute ca „deficiențe" și convertite în inegalități de gen construite social. Cu alte cuvinte, diferențele de gen trecute prin filtrul devalorizării, ierarhizării sau ignorării devin *inegalități de gen construite social*.

Când aducem în discuție problematica egalității între femei și bărbați/băieți și fete, mulți oameni își centrează atenția pe *discriminare* și declară, după o rapidă analiză a propriei experiențe

de viață și a celor din proximitatea lor, că nu au fost și că nu s-au simțit niciodată discriminați. Această poziționare apare și în unele dintre textele reunite în cadrul acestui volum, care ne duc cu gândul în special la formele de discriminare directă (în școală, pe piața muncii, în spațiul public etc.). Prin exercițiul autoreflexiv lansat în această carte, am intenționat să aducem în atenție nu atât discriminările directe pe criterii de sex, cât inegalitățile de gen structurale ca discriminări indirecte, înrădăcinate în mentalul colectiv și în practicile sociale cotidiene, devenite fapte obișnuite, pe care nici nu le conștientizăm sau, în caz că le cunoaștem/conștientizăm, le ignorăm. Un fragment selectat din textele acestui volum, aduce un plus de claritate în acest sens:

> „...multe dintre semenele noastre (care au ajuns la un anumit nivel de împlinire profesională), când discută despre discriminare, par să accepte realitatea discriminării în general, pentru celelalte femei, dar nu și pentru sine. Este imposibil să nu fi trecut printr-o situație discriminatorie de tipul: inegalitate de șanse sau de oportunitate la angajare, urmată de excluderea colegială sau neglijarea benignă (prin care femeile sunt făcute să se simtă invizibile sau neimportante prin izolare fizică, socială, profesională), utilizarea dublului standard, desconsiderarea autorității femeilor în diferite domenii, salarizarea inferioară a domeniilor feminizate, eliminarea tacită din profesiile și pozițiile cu câștiguri ridicate, tratarea lor cu o atitudine protectivă și paternalistă, hărțuirea prietenoasă etc." (Nicoleta Turliuc).

În mediile profesionale românești (și nu numai), este un gest reflex, absolut firesc și neproblematic de a considera mai bun tot ceea ce este asociat cu modelul masculin. Chiar dacă acesta îi avantajează pe bărbați, sunt și cazuri în care bărbații nu sunt de acord și nu se adaptează prescripțiilor stereotipe de gen-rol. În perimetrul acestei accepțiuni a diferențelor, ca diferențe ierarhizate/polarizate, ideea de egalitate este definită într-un sens pervertit/impropriu ca egalitate a femeilor cu bărbații care este, în substanța ei, o falsă egalitate pentru că trimite la *egalitatea cu*

standardul masculin, și nu la respectul diferențelor. În această ipostază de înțelegere a egalității, femeia nu se definește ca subiect, ci rămâne „femeia-obiect".

În multiple contexte de viață socială putem identifica faptul că *modelul masculin de performanță* rămâne dominant și normează în continuare carierele și practicile profesionale și organizaționale. Întregul nostru sistem de educație formală, instituționalizată este conceput după modelul masculin, în sensul că sunt cultivate preponderent și sunt mai bine valorizate social caracteristicile asociate standardului masculin: *raționalitatea* în detrimentul empatiei și a afectivității/emoționalului, *competiția* în detrimentul cooperării, *aspectul cantitativ/măsurabil* și mai puțin cel calitativ (de profunzime), *aparența* (exterioritatea) și mai puțin esența/substanța/sensul unui comportament sau al unei acțiuni. Și în mediul universitar românesc, ca și în majoritatea mediilor profesionale, obișnuim să spunem că operăm cu un „standard neutru" în privința performanței, a criteriilor de promovare sau de recunoaștere a succesului, însă ca orice atitudine ce se pretinde a fi neutră și aceasta camuflează modelul universalist al standardului unic (masculin) și opacitatea față de gen (*gender blind*). Standardul masculin de performanță rămâne dominant în universități, indiferent de domeniul de specializare. Este modelul competitiv sau modelul „câștigătorul ia totul"[1]:

> „...multe probleme apar tocmai din *nerecunoașterea* faptului că există diferențe între sexe. Locurile de muncă și programele de carieră gândite din perspectiva unui bărbat singur, standard, cu o abordare tipică asupra competiției și succesului descurajează multe femei, în ciuda inteligenței, oportunităților de educație și realizărilor lor impresionante. (...) Universitățile care le oferă condiții speciale

1. Susan Pinker, *Paradoxul sexelor. Bărbații, femeile și adevărata prăpastie dintre sexe*, traducere din limba engleză de Monica Tudora, Curtea Veche, București, 2011, p. 367.

femeilor după naștere sau care oferă concedii de maternitate dedicate (în contrast cu cele de paternitate) se pricep mai bine la a anticipa fenomenul femeilor care se întorc din acest concediu cu restanțe, iar bărbații – cu o carte scrisă. La polul opus, ignorarea diferențelor de sex poate avea efectul neintenționat al pedepsirii femeilor pentru că au ales să aibă familii, în același timp răsplătind bărbații, poate unul dintre motivele pentru care bărbații din mediul universitar, care au copii, au mai multe titluri publicate decât bărbații fără copii, în timp ce femeile din mediul academic care au copii au mai puține titluri publicate decât femeile fără copii"[1].

Ce înseamnă însă să recunoști diferențele și să creezi condițiile de posibilitate ca acestea să se afirme liber și egal? În primul rând, a recunoaște și a integra experiențele feminine ale existenței umane în formele de organizare a vieții sociale ar conduce la o egalitate de gen reală, și nu doar o egalitate juridică, formală:

„Configurarea vieții politice, a profesiilor, a culturii a fost făcută ținând cont de experiențele celor care au deținut monopolul puterii normative. (...) Oferta de muncă se pretinde neutră la gen, dar în practică se consideră că cei care lucrează nu trebuie să aibă grijă de copii. Dacă femeile conduceau societatea, susțin teoreticienele feministe, de bună seamă găseau ele fonduri să aranjeze ca serviciul și copiii să poată coexista. (...) Egalitatea nu se reduce doar la șansa să urmezi roluri [și cariere] definite de bărbați, ci să creezi roluri definite de femei sau roluri androgine"[2].

Întrebarea *unde este „cealaltă jumătate a istoriei"*[3] sau afirmația făcută de Warren Buffet, legendarul om de afaceri american, cum că unul din motivele marelui său succes a fost faptul că el

1. *Ibidem*, p. 365.
2. Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu (ed.), *Lexicon feminist*, Polirom, Iași, 2002, pp. 88-89.
3. Zoltán Rostás, Theodora-Eliza Văcărescu (coord.), *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind*, Curtea Veche, București, 2008.

concurează numai cu jumătate din populație[1] ne provoacă să căutăm răspunsuri și soluții practice. *Multe dintre femeile active pe piața muncii nu se regăsesc în modelul masculin de succes și performanță profesională*. În acest sens, studiile vorbesc despre *un fenomen de automarginalizare și autoexcludere a femeilor din pozițiile de top* și, implicit, din istoria făcută, în bună parte, de bărbați (o istorie a conflictelor, a războaielor și a vieții publice separate de istoria vieții private). Putem aminti cel puțin două explicații ale acestui fenomen, situate în registre diferite: pe de o parte, femeile au acumulat și au de recuperat un „capital de neîncredere" istoric, pe care l-au interiorizat și care le face să coboare foarte mult ștacheta propriilor așteptări, obiective și aspirații[2]; pe de altă parte, femeile sunt mai atente la prețul pe care trebuie să-l plătească pentru alegerile pe care le fac în carieră și respectiv pentru alegerea modelului competitiv de dezvoltare (modelul masculin)[3]. Atunci când femeile au șansa de a face alegeri reale în privința traiectoriei lor profesionale, criteriile care stau la baza acestor opțiuni sunt diferite de cele ale bărbaților și fac referire la valori precum gradul de satisfacție a muncii, calitatea vieții (personale și de familie), contribuție socială, fericire.

*

Alte fragmente din textele autorilor, care fie confirmă, fie contrazic argumentația teoretică la care ne-am raportat anterior,

1. Sheryl Sandberg, Nell Scovell, *Femeile, munca și voința de a conduce*, traducere din limba engleză de Irina Brateș, Litera, București, 2015, p. 18.
2. *Ibidem*, p. 28.
3. Susan Pinker, *op. cit.*: „…în condițiile în care multe bariere culturale au căzut și femeile se bucură, în multe societăți democratice, de o reală libertate de alegere (egalitate de șanse), ele fac alegeri diferite/proprii care par a fi în dezavantajul lor, renunțând la cariere de succes, la posturi bine plătite sau alegând chiar să iasă de pe piața muncii (p. 19); (…) aproximativ 60% din femeile talentate refuză promovări sau ocupă posturi cu un salariu mai mic doar pentru a avea flexibilitate sau pentru a simți că munca lor face o diferență în societate" (p. 359).

pot fi selectate ca fiind relevante pentru *a treia axă tematică* a proiectului editorial:

– despre conștientizarea de gen ca alternativă la atitudinea de (auto)victimizare a femeilor:

> „Cred acum că cvasiinexistența femeilor în mediul universitar românesc înainte de 1989 [situația poate fi identificată și după 90, la anumite specializări, n. coord.] se datora în mare parte stereotipurilor de gen, convingerii că performanța în cercetare este specifică masculinității, sau misoginismului pur și simplu. Însă a limita expunerea de motive doar la aceste rațiuni ar echivala cu acceptarea ipostazei de victimă pentru toate femeile; cum eu nu cred că femeie egal victimă, trebuie să explorez și alte cauze, legate de autoperceperea rolului feminin în societatea românească a anilor '80 din secolul trecut. Ca studentă, n-am cunoscut nicio colegă care să aibă un nivel de aspirație mai înalt, dincolo de existența comodă dată de slujba la stat și de realizarea prin familie/copii. Dar n-am avut nici modele de rol, posibil de urmat" (Cristina Neamțu).

– despre diferențele de gen percepute ca deficiențe; despre misoginism, atitudini și practici discriminatorii „invizibile social":

> „Îmi amintesc și acum de parcă totul s-ar fi petrecut ieri: m-a așezat pe scaunul meu și mi-a spus că nu voi putea să-l bat niciodată, nu pentru că e mai mare ca mine, ci pentru că e băiat, iar băieții sunt mai puternici ca fetele. Știu că am întrebat de ce băieții sunt mai puternici, iar mama nu mi-a dat o explicație satisfăcătoare, dar m-a asigurat că situația nu se va schimba pe măsură ce trece timpul și eu mai cresc. A fost îngrozitor; primisem o sentință definitivă și irevocabilă, care nu-mi mai lăsa loc la nici o speranță. Am trăit atunci unul din cele mai mari șocuri emoționale din viața mea și-mi amintesc că viața mi s-a părut foarte nedreaptă. Am realizat atunci pentru prima dată că, fiind fată, Dumnezeu m-a repartizat automat în tabăra celor slabi, meniți s-o încaseze perpetuu, fără nicio șansă de a-și face

dreptate singuri. Atunci l-am invidiat pe fratele meu și mi-am dorit cu disperare să fiu și eu băiat" (Cristina Neamțu).

„Dacă misoginismul în armata română la baza ierarhiei era vizibil, cum urcai în ierarhie discursul se nuanța și era îmbrăcat și mascat cât mai frumos. Variabila gen nu avea semnificație foarte mare, doamnele general fiind și ele, la rândul lor, misogine, chiar dacă au admis, după ce am închis reportofonul, că au muncit de trei ori mai mult decât colegii lor bărbați pentru a ajunge în pozițiile respective. Una dintre respondentele mele cu nivel decizional ridicat și care ocupa o funcție civilă în cadrul acestei instituții mi-a relatat cum era jignită constant de unul dintre colegii săi, reproșându-i-se că e incapabilă, și cum a decis să-i trimită un buchet de flori pentru a putea pune capăt acestei situații și să-i intre cumva în grații, afectându-i-se colaborarea profesională" (Cristina Rădoi).

„...din perspectiva atitudinii față de gen, Facultatea de Filosofie a Universității din Iași avea, la momentul studenției mele [este vorba despre a doua jumătate a anilor '90, începutul anilor 2000, n. coord.], puține cadre didactice femei. De altfel, mi se părea că resimt o anumită viziune misogină în cazul unei bune părți a profesorilor. Este posibil să fi fost însă doar o impresie" (Daniel Șandru).

„Fără a crede în existența unei conspirații masculine împotriva feminității, observam că reflecțiile bărbaților cu privire la femei au fost dominate, în decursul istoriei, de cel puțin trei teme proeminente și recurente: cum să obțină obediența lor, cum să le controleze sexualitatea și cum să justifice statutul lor inferior. Ele ilustrează foarte clar modul în care atitudinile pot legitima inegalitatea, iar dacă forma de exprimare a acestor preocupări sau griji masculine a cunoscut unele variații în timp, conținutul lor a rămas multă vreme același" (Nicoleta Turliuc).

– despre machism[1]**, sexism**[2] **și asertivitatea femeilor.** Construindu-și argumentarea pornind de la o întrebare firească și simplă – *care sunt mutațiile observate în interacțiunile dintre femei și bărbați în cursul deceniilor scurse?* –, Jacqueline Heinen relatează câteva experiențe trăite la intervale diferite de timp:

> „Câțiva ani mai târziu, învestirea mea sindicală m-a făcut din nou să măsor amploarea obstacolelor legate de participarea femeilor în instanțe de conducere aproape exclusiv compuse din bărbați, precum și dificultatea de a face față surâsurilor ironice (și, adesea, animozității) colegilor convinși că locul tău este în altă parte. Scena se petrecea în Elveția, la începutul anilor 1970. (...) Reflecțiile sexiste nu lipseau și, în gura colegilor mei, termenul *feminism* era în mod vizibil un cuvânt urât".

O secvență trăită ulterior, într-un context cultural diferit, surprinde cam aceeași stare de fapt:

> „Machismul era atât de pregnant în mișcare [este vorba despre mișcarea Solidarność, n. coord.], încât eu, care, în această perioadă, am fost atât de bine primită de militanți(te) și dirigenți(te) – la domiciliul lor, ca și în reuniuni –, am ajuns să-mi ascund convingerile feministe, urmare a unor episoade în care am văzut uși închizându-se după ce mi-am mărturisit aceste convingeri" (Jacqueline Heinen).

1. Termenii *macho*, *machism* au o lungă istorie semantică, ale cărei începuturi se situează în feminismul din America Latină a anilor '60-'70, fiind utilizați pentru a desemna violența și agresivitatea masculină. Termenii continuă să fie asociați cu caracteristici negative ale masculinității: misoginism, sexism, dominație, intimidare și control în raport cu femeile.
2. Sexismul reprezintă ideologia supremației masculine cu sistemul de credințe, valori și practici care o susține. Sexismul se referă la forme de discriminare de gen mai subtile și mai puțin vizibile incluzând o gamă largă de gesturi, cuvinte, imagini sau practici de la socializarea diferențiată, la devalorizarea imaginii femeilor în reclamele publicitare, comportamente protecționiste (sexismul blând) până la hărțuirea sexuală. Vezi Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu (ed.), *Lexicon feminist*, Polirom, Iași, 2002, pp. 317-322.

– despre fenomenul „plafonul de sticlă”[1] în organizații/universități:

„...analizam evoluția numărului de cadre didactice din Universitatea «Alexandru Ioan Cuza» în perioada 1987-1995. Datele indicau că numărul cadrelor didactice femei angajate după 1990 a fost constant mai mic decât al bărbaților, că sunt foarte slab reprezentate la nivel ierarhic superior, că exista un raport invers proporțional între numărul cadrelor didactice femei și poziția lor în ierarhia profesională (cu cât poziția în ierarhie era mai ridicată, cu atât mai mult scădea numărul femeilor)” (Nicoleta Turliuc).

„...istoria mișcării Solidarność oferă cu acest titlu un exemplu dintre cele mai grăitoare: femeile erau foarte prezente în această mișcare socială și sindicală de masă, însumând aproape jumătate din rândurile militanților și ocupând un loc de prim-plan în activitățile locale. (...)Ele erau cvasiabsente din reuniunile naționale și din instanțele de conducere cele mai importante (nu au fost decât 6% femei printre delegații la Congresul Național, la un an după crearea sindicatului)” (Jacqueline Heinen).

– despre inadecvarea sau limitele epistemologice ale utilizării conceptului de discriminare:

„...eu sunt de cele mai multe ori foarte circumspect cu privire la discuțiile, dezbaterile, analizele legate de diferențele de gen, cel puțin pentru ceea ce înseamnă România, pentru că nu cred că există discriminare de gen. Fiind convins că afirmația va fi privită cel puțin cu suspiciune, adaug că interpretarea trebuie făcută în sensul cel mai larg. Nu spun că nu există cazuistică, mai ales în mediul rural, însă nu cred că generalizarea este întemeiată. Și da, mă refer atât la formele de discriminare directă, cât și la mecanismele sociale ce

1. „Plafonul de sticlă” (*glass ceiling*) se referă la dificultățile sau obstacolele, vizibile și invizibile, care se mențin în accesul femeilor în posturi de conducere în cadrul organizațiilor.

construiesc inegalitatea de gen. Cel mai relevant și mai dureros exemplu mi se pare violența fizică împotriva femeii. Faptul că nu există reacție pe măsură prin apel la structuri specifice ne arată că introducerea fenomenului într-o zonă etichetată drept «discriminare» nu ajută prea mult" (Tudor Pitulac).

– o critică a *feminismului misogin*[1] și evidențierea ideii că egalitatea de gen nu înseamnă să performezi după roluri și standarde masculine, nu înseamnă să fii „femeia-bărbat":

„...mă simt privilegiată că sunt femeie pentru că am trăit și trăiesc atât de multe experiențe minunate, pe care le-aș fi ratat dacă aș fi fost bărbat. Înțeleg acum dualitatea atât de frumos exprimată în reprezentarea grafică *yin-yang*; trebuie să fii mai întâi slab ca să poți deveni mai târziu puternic și să nu-ți folosești greșit puterea. Puterea îți îngăduie să iubești, autentic și profund. Cred că misiunea femeilor pe pământ este nu de a deveni duplicate caricaturale ale bărbaților, ci de a îmbogăți și înnobila cu grație și echilibru viața" (Cristina Neamțu).

1. Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu, *op. cit.*, p. 260: considerarea bărbaților ca normă socială și model de performanță unic/universal a influențat *feminismul egalității* prin tendința de imitare a „prototipului" și de instituire a egalității femeilor *cu* bărbații. Ulterior, această abordare a fost taxată și criticată ca *feminism misogin* (care disprețuiește femininul și femeiescul). Feminismul valului II, prin valorizarea egală a diferențelor de gen, a contribuit la reconsiderarea *femininului și femeiescului ca valori relevante cultural*. O analiză similară găsim în G. Hofstede, G.J. Hotstede, M. Minkov, *Culturi și organizații. Softul mental*, Humanitas, București, 2012, p. 157: „*De la țară la țară întâlnim o formă mai masculină sau mai feminină de feminism. Forma masculină susține că femeile trebuie să aibă aceleași șanse ca bărbații (sau să fie la fel ca bărbații s.n.). Forma feminină [a feminismului] vrea să transforme societatea, inclusiv pe bărbați. Nu doar eliberarea femeilor, ci și a bărbaților*". În România, ne situăm în contextul unei culturi masculine dominante în care identificăm o formă mai masculină de feminism, cel puțin la nivelul feminismului de stat, oficial (mainstream), identificabil atât la nivelul discursului, cât și în conținutul unor proiecte cu finanțare europeană, programe guvernamentale, politici publice etc.

– despre efectele discriminatorii ale utilizării standardului masculin de performanță ca model unic, în cadrul practicilor profesionale și organizaționale:

> „Iată cum nu se poate mai clar o față a dimensiunii de gen, pe care nu poți s-o interpretezi decât într-un singur fel, și anume în sensul că șansele de afirmare pentru femei (mai ales cele care au și copii mici) și pentru bărbați în mediul universitar nu sunt egale. Atunci de ce ar trebui să fie identice criteriile de evaluare a performanței? Am început să mă întreb dacă e corect ca performanțele unei femei să fie comparate cu cele ale unui coleg care nu e tată decât două ore pe săptămână" (Cristina Neamțu).

– despre indicatori care arată că **modelul masculin de normare socială este dominant în știință și în practicile vieții academice:** ponderea cercetării cantitative (minimalizarea cercetărilor calitative), absența/slaba vizibilitate a studiilor de gen (*gender studies*), a cercetărilor cu privire la viața privată, sociologia/psihologia familiei, a cuplului, psihosexologie ș.a.:

> „Într-o bizară reactualizare a ideologiei victoriene a celor două sfere – cea publică și cea privată –, mediul academic continuă să marginalizeze sau chiar să excludă aspectele vieții personale, ale privatității din domeniul cunoașterii legitimate, al vieții profesionale, ostracizându-le ca aspecte neprofesionale, fără valoare gnoseologică; iar în vreme ce productivitatea și vizibilitatea internațională devin criterii tot mai presante ale sistemului academic, acesta se îndepărtează tot mai mult de valorile întrupatului, trăitului, pe de o parte, și de comunitatea civilă, intelectuală, socială, pe de altă parte, definiția însăși a excelenței profesionale sau academice se cantonează în sentințe arhaice, vădit patriarhale asupra vieții sociale" (Reghina Dascal).

– despre cealaltă față a (in)egalităților de gen: autoritarismul feminin, misandrismul[1] și „feminismul represiv":

1. Misandrismul este reversul misoginismului și se exprimă în atitudini și comportamente care devalorizează, inferiorizează și discriminează bărbații.

„...atunci când însuși feminismul generează inegalitate de gen, el devine indezirabil. Căci atunci când ceri egalitate nu poți să ceri «mai multă egalitate», e o sintagmă precum «lupta pentru pace». Într-o societate în care inechitatea și inegalitatea este atât de mare și atât de apărată de curentele intelectuale și ideologice mainstream în numele capitalismului modernizator, a *emphasize* (a scoate ochii, a sublinia, a băga în ochii cuiva) doar o singură latură a inechității apare mai mult ca frustrant generând reacții de respingere. Feminismul s-a născut alături și în siajul atâtor mișcări și ideologii eliberatoare și egalizatoare social, lucru demn de toată stima, feminiștii și feministele militând alături de mișcările antisegregare și progresiste. Dar atunci când dorește să se transforme în mainstream intelectual, pare a căpăta aceleași obiceiuri autoritare ca și cultura pe care dorește să o înlocuiască. La fel, cum în copilăria și tinerețea mea mama și femeile dimprejurul meu mi-au dat sentimentul că doresc să-mi limiteze libertatea în numele bunăstării mele materiale și în celălalt caz sexuale. Atunci când egalitatea și libertatea devin monede de schimb pentru a obține altceva, democrația ca principiu dispare în numele lipsei de reprimare tocmai pentru a genera reprimare suplimentară" (Andrei Ţăranu).

– La ce bun feminismul și studiile de gen? Cum am devenit feministă? De ce iubesc feminismul?

„În condițiile acestea, nu e nici o surpriză că am apelat la proceduri subversive de-a dreptul pentru a preda studii de gen (...). Primele cursuri pe care le-am propus la Catedra de Engleză a UVT au intrat în meniul cursurilor opționale și, pentru că nu știam în 1998 ce nume să le dăm ca să nu lezăm anumite orgolii, am continuat să numim pe hârtie cursul *Autori fundamentali*, conținutul fiind de fapt *O istorie a feminismului* în câteva texte fundamentale. A fost un curs foarte popular, pe cei mai mulți studenți îi intriga și fascina totodată tocmai exploatarea istoriilor personale, a istoriei trăite la cursuri și seminare. Nu fuseseră înclinați vreodată să creadă că acestea ar putea crea cunoaștere autentică. Mi-au mărturisit că au învățat să se raporteze altfel la colegii lor, să îi asculte cu interes, să absoarbă alte

perspective, să creeze acel spațiu mintal ospitalier pentru diversitate și alteritate" (Reghina Dascăl).

„În 1986, Institutul Studiilor Feministe a debutat la Universitatea Åbo Akademi, primul din Finlanda. A avut trei cauze. Studentele au cerut ore despre teme feministe. Un grup de cercetători au început să se adune pentru a discuta întrebările de cercetare ce necesitau cunoștințe despre feminism. M-am alăturat acestei asociații bilingve de femei din aria științelor care a fost activă spre sfârșitul anilor 1980 și începutul anilor 1990. A treia origine a centrului a fost o colecție de cărți și literatura gri adunată de la 1950 încoace de către femeile academicieni din cadrul și din exteriorul universității. (...) În cele din urmă au avut nevoie de o bibliotecă pentru noua colecție. (...) Studiile academice feministe au devenit casa mea pentru următoarele trei decenii. (...) În anii 1990, studiile feministe au fost apărate de diferite atacuri și s-au dezvoltat. Am încercat să ne instituționalizăm cât de mult posibil, întrucât eram convinse că pozițiile permanente reprezentau cea mai bună garanție împotriva antifeminismului, care era foarte activ. Am devenit cercetătoare postdoctorală în cadrul centrului beneficiind de finanțare externă. Am introdus Studiile Feministe ca materie și am stimulat profesorii să-și creeze propriile module împreună cu studenții. Ei au introdus teme și modalități noi de învățare, respectiv începuturile pedagogiei feministe. Ne-am implicat în cooperarea nordică. Studiile Feministe erau mai mari, mai vechi și mai bine stabilite în Suedia, Norvegia și Danemarca. Cooperarea era extrem de importantă pentru noi. Am prezentat inițiativa Institutului Nordic pentru cercetarea genului (NIKK)" (Harriet Silius).

„Echipele se schimbă și, de asemenea, și sensibilitatea indivizilor față de tematica inegalităților. Pentru motive care țin de partea de risc din cariera mea, la doar doi ani de la ieșirea mea la pensie, mai multe dintre cursurile relative la această axă – înscrise în planul cvadrienal al universității – au fost suprimate. Astfel, problema raporturilor de gen – departe de a constitui un element care merge de la sine în programele pedagogice – depinde încă foarte adesea de

persoana care o susține și dispare atunci când aceasta din urmă nu mai este acolo" (Jacqueline Heinen).

„Am început astfel o nouă viață, una dedicată cercetării și activismului. Aceste activități au mers pentru mine mână-n mână, aveam astfel ocazia să și pun în practică ceea ce scriam în teză. Așa am avut contact cu criticile dure aduse feminismului academic (sau de salon, cum i se mai spune în sens peiorativ), cu prejudecățile și stereotipurile atașate feministelor, dar și cu falsa condescendență cu care suntem tratate în unele medii intelectuale. Am învățat de la doamna Miroiu să nu mă las afectată de falsitatea unei lumi la care visasem, cel puțin din prisma înțelegerii reale a inegalităților de gen, și să fac din asta un motiv în plus în susținerea cauzei mele. Am cunoscut alte diferențe generatoare de inegalități (rasă, etnie, clasă, orientare sexuală) și am învățat toleranța și respectul pentru diversitate" (Diana Neaga).

„Iubesc feminismul pentru că m-a făcut să mă simt normală, acceptată, pentru că mi-a adus în viața mea colege și prietene care nu mă critică pentru cât mănânc, care mă ascultă când sunt supărată, care înțeleg greutățile pe care femeile le împărtășesc în viață, care se bucură cu mine de reușitele mele, care nu mă fac să mă simt în permanență în competiție pentru atenția bărbaților, pentru supremația intelectuală într-un grup. Iubesc feminismul pentru că m-a făcut să fiu și mai empatică, cooperantă, sensibilă la factorii ce intermediază și construiesc deciziile și comportamentele femeilor și bărbaților. Iubesc feminismul teoretic pentru că am renunțat la prejudecățile pe care le aveam față de femeile pe care le consideram «slabe», față de bărbații pe care îi consideram «monștri», față de femeile despre care consideram că își folosesc feminitatea pentru a urca pe scara socială, față de bărbații care profitau de femei pentru a-și susține egoul. Iubesc feminismul pentru că m-a ajutat să mă dezbrac de prejudecăți și stereotipuri față de oamenii din lumea largă, că mi-a dat lentile de gen prin care să cunosc și să prețuiesc oamenii așa

cum sunt ei cu adevărat. Iubesc feminismul pentru că mă învață să încep să mă iubesc pe mine și pe fetița în palton verde!" (Cristina Rădoi).

– opțiuni feministe la masculin:

„Așa am devenit feminist. Citindu-i pe Eminescu, Mircea Eliade (de-ar ști mama...) sau Cioran. Am realizat că trăisem într-un turn de fildeș în care «Ce nu vă convine, aveți drepturi!» căpăta un cu totul alt înțeles. Am văzut dintr-odată că «împăratul e gol», o structură ideologică incredibilă și extrem de eficace, cea patriarhală. Am înțeles că nu doar femeile trebuie să se emancipeze, ci și bărbații. Că nu suntem lumi diferite, dar că ne construim de parcă am fi. Că ordinea patriarhală poate fi extrem de insidioasă și că poate crea monștri, însă tinde să reproducă, cum spunea Borges despre oglinzi, aceeași imagine la infinit. Ceea ce începuse ca o simplă curiozitate intelectuală se dovedise a fi buturuga mică ce mi-a schimbat întru totul înțelegerea societății în care trăiesc" (Valentin Quintus Nicolescu).

– de la feminism la studiile despre bărbați:

„Sunt întrebat adesea de ce eu, sociolog în educație și muncă, am început să mă interesez și să studiez masculinitatea. (...) a fost un mic eveniment, în aparență irelevant, însă semnificativ, despre care cred că a constituit începutul resortului, impulsul interesului meu (până atunci ocultat) pentru studiile despre bărbați. Într-o dimineață, cu mulți ani în urmă – nu-mi amintesc când, cred că spre sfârșitul anilor '90 –, ascultam o transmisiune la un radio italian, un buletin informativ despre presa zilei. Jurnalistul (...) a deschis jurnalul nu cu știri despre politica italiană sau internațională, ci citind dintr-un mic articol din *Corriere della Sera* (...) intitulat „Suedia: bărbatul din bucăți își revine astfel". Vorbea despre Centre de Asistență deschise în Suedia acelor ani pentru a susține mulți bărbați „în criză", frustrați, demotivați, în mare măsură din cauza – așa se susținea – avansatei autonomii a femeilor din acea societate. (...) Trebuie să mă reîntorc din nou cu gândul la mama mea, care îmi spunea adesea, când eram un copil, ceva destul de banal pentru acele vremuri: «Fii bărbat!». (...)

Mama mea avea în minte un model de bărbat determinat și sigur pe sine, ceea ce eu nu eram; eu știam că ea înțelege acest lucru, pentru că eu și ea aveam în mintea mea un «model ideal comun» de bărbat. Astăzi nu cred că li se mai spune tinerilor «Fii bărbat», pentru că atât cel ce o pronunță, cât și cel ce o ascultă n-ar ști la ce bărbat să se refere. (...) viața reală a bărbaților care este astăzi diferită de cea acum stereotipizată; viața mea personală, în acest sens, (...) constituie o mărturie" (Arnaldo Spallacci).

– despre competiție și egalitate/parteneriat de gen în viața cotidiană:

„...afirm limpede: în arealul nostru comunitar, agenda publică nu este în măsură să rețină tema egalității de gen, ceea ce nu înseamnă că singura soluție e resemnarea de tip mioritic. Lucrurile nu stau, desigur, precum în cazul gazonului englezesc, dar este, încă, nevoie de timp. De cât timp anume, inclusiv noi, teoreticienii sociali și profesorii, suntem direct responsabili. (...) Ca atare, e greu de spus, din perspectiva mea, cum va evolua, date fiind elementele actualității, problematica egalității de gen. Pentru că există, trebuie s-o spun aici, un risc major: acela ca această problemă să se închidă între copertele cercetărilor academice ori între cele ale prea-frumoaselor reglementări europene, fără să fie transpusă în practici cotidiene la nivel social" (Daniel Șandru).

„În ceea ce ne privește, absența celui de-al doilea val feminist – fundamentul cel mai favorizant pentru dezvoltarea și instituționalizarea studiilor de gen în vest – este o altă provocare. Beneficiem, din plin, pe de altă parte, în societatea noastră mereu originală, de ispitele postfeminismului și ale feminismului celui de-al treilea val, frenetic manipulate de revistele *glossy* și asezonate cu manifestările de *backlash* antifeminist aferente" (Reghina Dascăl).

„Adolescența mea a coincis cu perioada cea mai dură a comunismului, cea de sfârșit de epocă, în care s-au fondat modelele psihologice

ale contemporaneității. (...) Viitorul era sumbru și mizerabil, la fel ca prezentul, așa că toți am învățat arta supraviețuirii și a competiției acerbe pentru acel minor orizont colorat ce se întrevedea în fața noastră în viitor. În această competiție dementă – și azi îmi dau seama că fără nici un rost –, egalitatea de gen era respectată complet. Băieți și fete deopotrivă își transgresau genul pentru a fi în competiția pentru treapta I, treapta a II-a, pentru facultate, pentru orice. Într-o țară socialistă, competiția pentru status era uriașă, mult mai mare decât oriunde în Occidentul capitalist, boala care s-a permanentizat în societatea românească cred că din acea perioadă" (Andrei Ţăranu).

*

Cred că este important să vedem egalitatea de gen, la care facem referire pe traseul acestei argumentări, dincolo de egalitarism sau nivelare și uniformizare a nevoilor și intereselor de gen. Egalitatea sau echilibrul de gen spre care tindem nu se reduce la formula „egalitatea femeilor *cu* bărbații", sistem în care masculinitatea reprezintă norma, iar feminitatea este negativul/opusul masculinului. De asemenea, egalitatea de gen nu se reduce la aspecte cantitative, în sensul egalizării unor indicatori precum numărul femeilor în structurile de conducere sau în anumite domenii de activitate și nu înseamnă doar măsuri specifice focalizate pe femei ca și grup-țintă dezavantajat istoric.

Egalitatea de gen autentică presupune o reconfigurare a relațiilor femei-bărbați pentru găsirea unor *alternative de tip partenerial* în raport cu patriarhatul sau matriarhatul de gen; presupune o *echilibrare a relațiilor de gen* în toate domeniile vieții, în sensul depășirii paradigmei rolurilor de gen stereotipizate și a relațiilor de gen ca relații de putere (dominație-supunere; câștig-pierdere; puternic-slab). Pentru a prinde viață în practici sociale concrete, egalitatea de gen cere *valorizarea egală* a rolurilor, a muncilor (productivă și de îngrijire), a atributelor feminine și masculine

(putere și sensibilitate, rațiune și emoție, public și privat, creștere/competiție și cooperare etc.). Cu alte cuvinte, respectul diferențelor și acceptarea diversității, egalitatea în și prin diferență, precum și libertate egală. Pentru a obține această schimbare de perspectivă este nevoie să ieșim din tiparele gândirii dihotomice (disjunctivă, bipolară sau gândirea în alb-negru, care separă și exclude) și să optăm pentru o gândire sistemică, flexibilă, deschisă, incluzivă, care face posibilă echilibrarea relațiilor de gen ca relații parteneriale de tip *win-win*.

Alina-Mery Hurubean

Résumé

PROJET ÉDITORIAL

Thème: *Biographies au regard du genre: trajectoires au carrefour de la vie personnelle et professionnelle*

Catégorie: volume collectif

Mots-clés: *genre - famille – carrière; temps professionnels et familiaux – temps de travail et temps personel; le travail productif et reproductif; rapport public-privé; l'égalité entre hommes et femmes par rapport au travail; genre et intersectionnalité; trajectoires de vie/ récit de vie.*

Le but du projet: identifier les représentations de la féminité/masculinité à l'intersection entre les parcours personnel et professionnel des femmes et des hommes dans le milieu universitaire et de recherche.

La finalité spécifique du projet: la publication d'un ouvrage collectif[1], qui rassemblera des récits de vie écrits, du point de vue

1. Ce projet a été enrichi pendant mon stage de recherche à l'ISH, en 2012, à la suite des discussions au sein du Séminaire interdisciplinaire de recherche sur le genre de l'ISH (L'Institut des Sciences de l'Homme), Lyon, responsables: Christine Planté (LIRE) et Laurence Tain (CMW) et du Master européen EGALES, Université Lumière Lyon 2, France (Coordinatrice: Laurence Tain). Les textes réunis dans ce volume ont été écrits entre 2012-2014.

du genre, par des auteur.e.s de l'université et de centres de recherche de Roumanie, de France et d'autres pays européens; la création d'un espace de dialogue sur des thèmes appartenant au registre du genre.

Résumé:

Nous vous proposons un projet éditorial situé au carrefour de la science et de la vie, de la théorie et de la biographie, une démarche autoréflexive qui est peu explorée dans le champ actuel des sciences sociales et politiques et néanmoins tout à fait nécessaire à la compréhension et à la définition consciente de la dynamique des relations de genre. Il s'agit notamment de réfléchir à notre devenir dans la confrontation quotidienne à une multitude de rôles sociaux (formateur.e.s, chercheur.e.s, directeur.e.s, parents, partenaires de vie, frères/sœurs, fils/filles, citoyen.ne.s etc.).

Le thème générique qui réunira nos textes (des récits de vie autobiographiques), au sein d'un dialogue transdisciplinaire, bienvenu et constructif, aura la configuration suivante: *Biographies au regard du genre: trajectoires au carrefour de la vie personnelle et professionnelle.*

Le projet propose une approche qualitative, basée sur l'histoire de vie autobiographique rédigée[1] par les auteur.e.s, à partir d'une perspective de genre et qui sera publié sous la forme d'un ouvrage collectif. Une autobiographie est *un récit de vie écrit par soi-même* dans le but d'être lu par autrui[2], donc distinct du journal intime[3]. Les auteur.e.s sont aussi invités à réfléchir et à

1. A. Lainé, *Faire de sa vie une histoire. Théories et pratiques de l'histoire de vie en formation*, Paris, 1998, *apud* J.L. Grand, „Définir les histories de vie", *Revue Internationale de psychosociologie. Récits de vie et histoire sociale*, nr. 14, 2000: *Histoire de vie = récit de vie + analyse des faits raportés*, p. 39.
2. C. Vouhé (coordination du module), „Construction du soi genré. Consigne pour la redaction d'une autobiographie", *Formation en ligne en genre et développement. Pôle genre et développement de l'IHEID* (Institut de Hautes Études Internationales et du Développement), Geneva, 2009.
3. V. Gaulejac (ed.), „Itinéraires de sociologues, Histoires de vie et choix théoriques", *Les Cahiers du Laboratoire de Changement Social*, nr. 11,

répondre à un ensemble de thèmes, tout en ayant la possibilité d'étendre le domaine thématique.

Le projet vise à appréhender les expériences vécues des rôles de genre par les femmes et les hommes, du vécu de l'(in)égalité, de la féminité/masculinité, de la discrimination sexuée ou sexuelle de chaque auteur.e. Le projet est un exercice de réflexion sur soi-même et d'autoreprésentation. Il s'agit avant tout de parler de nous, d'analyser notre expérience de vie genrée telle que nous l'avons vécue et ressentie à différents moments de notre vie de femme ou d'homme afin de comprendre notamment l'articulation entre la vie professionnelle et la vie personnelle/la vie familiale des femmes et des hommes[1], appartenant au même groupe professionnel (des femmes et des hommes qui ont une carrière académique ou de recherche)[2].

Champ de recherche auquel ce livre appartient: les études sur le genre et parcours de vie; le paradigme du parcours de vie familiale et professionnelle selon le genre, les milieux sociaux et historiques, du point de vue de l'(in)égalité de genre dans les parcours de vie et les carrières.

Objectifs:

– appréhender l'articulation entre les différentes sphères des parcours de vie d'une perspective de genre à partir d'un approche autobiographique;

L'Harmattan, Paris, 2007; F. Aubert (ed.), „Parcurs de femmes", *Les Cahiers du Laboratoire de Changement Social*, nr. 10, L'Harmattan, Paris, 2006.

1. V. Gaulejac, „Introduction Deuxième partie: Le sujet face à son histoire. La demarche «Roman familial et trajectoire sociale»", *Revue Internationale de psychosociologie. Récits de vie et histoire sociale*, nr. 14, 2000, p.104.
2. F. Aubert (ed.), „Parcurs de femmes", *Les Cahiers du Laboratoire de Changement Social*, nr. 10, L'Harmattan, Paris, 2006; V. Gaulejac (ed.), „Itinéraires de sociologues. Histoires de vie et choix théoriques", *Les Cahiers du Laboratoire de Changement Social*, nr. 11, L'Harmattan, Paris, 2007.

– suscite et renouveler l'intérêt sur les recherches sur le genre, sur les femmes, les rapports sociaux de sexes et les représentations du masculin/feminine grâce à des récits de vie[1];
– élargir le champ de recherche interdisciplinaire sur le genre; promouvoir l'égalité entre les sexes dans la recherche scientifique et carrière universitaire;
– identifier les besoins des femmes et des hommes du point de vue des politiques d'égalité.

Les auteur.e.s:

– le volume rassemble les textes de seize auteur.e.s (qui travaillent dans les sciences humaines, les sciences sociales et politiques, les études sur le genre dans différentes centres universitaires de France, de Roumanie et d'autres pays européens); certain.e.s auteur.e.s ont déjà une carrière académique consolidée et sont reconnu.e.s comme expert.e.s dans leur domaine de spécialité, d'autres auteur.e.s sont au cours de construction et de renforcement de leur carrière;

Parmi les auteurs qui participent à ce volume on pourrait mentionner: Harriet SILIUS (Professeure, Gender studies, Åbo Akademi University, Finland), Jacqueline HEINEN (Professeure émérite de sociologie, Université de Versailles, France), France), Arnaldo SPALLACCI (Professeur, Centro studi sul genere e l'educazione (CSGE), Universita di Bologna), Daniel ȘANDRU (Professeur en Sciences Politiques, Université „Petre Andrei", Iași, Roumanie), Tudor PITULAC (Professeur en sociologie, Université „Petre Andrei", Iași, Roumanie), Reghina DASCĂL (Professeure, les études de genre, Université de l'Ouest, Timișoara, Roumanie), Nicoleta TURLIUC (Professeure de psychologie de la famille et du couple, Université „Alexandru Ioan Cuza",

1. M. Oris (ed.), *Transition dans les parcours de vie et construction des inégalités*, Presses polytechniques et universitaires romandes, Lausanne, 2009; les recherches du Centre lémanique d'étude des parcours et modes de vie (Centre PAVIE).

Iași, Roumanie), Cristina NEAMȚU (Maîtresse de conférence en psihosexologie, Université „Alexandru Ioan Cuza", Iași, Roumanie), Lavinia BETEA (Professeure en psychologie sociale Université „Aurel Vlaicu", Arad, Roumanie), Andrei ȚĂRANU (Maître de conférence en Sciences Politiques, École Nationale d'Études Politiques et Administratives, Bucarest, Roumanie), Dana BĂDULESCU (Maîtresse de conférence, Département d'Anglais, Faculté des Lettres, Université „Alexandru Ioan Cuza", Iași, Roumanie), Diana NEAGA (chargé(e) de cours en Sciences Politiques, Université „Nicolae Titulescu", Bucarest, Roumanie), Valentin Quintus NICOLESCU (chargé de cours en Sciences Politiques, Université „Nicolae Titulescu", Bucarest, Roumanie), Cristina RĂDOI (Ph D en Sciences Politiques, expert en études sur le genre, Bucarest), Elena VELESCU (chargé(e) de cours, langues français et l'allemand, Université des Sciences Agricoles et de Médecine Vétérinaire „Ion Ionescu de la Brad", Iași, Roumanie), Alina HURUBEAN (chargé(e) de cours en Sciences Politiques, Gender studies, Université „Petre Andrei" din Iași, Roumanie).

– la diversité intellectuelle et l'hétérogénéité des expériences de vie (par rapport au sexe, l'âge, la formation) permettra d'enrichir la connaissance et la communication interculturelle et intergénérationnelle;
– la motivation du choix de ces auteurs à participer à ce projet éditorial est ancrée dans leur mission en tant que formateur.e.s des jeunes générations, leur rôle dans la transmission des valeurs, dans l'innovation des connaissances scientifiques, dans l'évolution des mentalités et des pratiques sociales.Toutes ces aspects sont des éléments communs des auteur.e.s impliqués dans la rédaction du volume collectif. Les auteur.e.s roumain.e.s ont aussi en commun le fait qu'ils ont vécu l'expérience du communisme soit comme adultes, soit comme jeunes élèves ou étudiants.

À qui s'adresse ce livre?

Les bénéficiaires de ce livre seront les étudiant.e.s, professeur.e.s et chercheur.e.s, les formateur.e.s et expert.e.s en sciences sociales et politiques, en sciences de l'éducation et psychologiques ou celles et ceux qui travaillent sur les projets européens, mais aussi de façon plus générale le public concerné par les thèmes développés dans cet ouvrage.

Quelle est la nouveauté apportée par ce livre?

L'apport scientifique du projet réside dans de nouvelles perspectives sur *les interactions complexes entre parcours de vie familiale et professionnelle et normes de genre*. Les informations, sur les causes du maintien des différences de genre dans le parcours de formation, le parcours professionnel et la vie familiale ou peut-être de leur disparition, serviront de base pour la conception d'une politique durable de l'égalité et le développement d'un système de formation et d'un environnement professionnel plus propices à l'égalité entre hommes et femmes.

Ce projet éditorial a démarré et a été déterminé par une recherche plus ample[1], qui se concentre sur l'analyse des politiques publiques de l'Union Européenne du point de vue de l'égalité de genre (les politiques concernant le marché du travail; les politiques familiales; l'articulation entre la vie professionnelle et la vie privée; les politiques concernant la participation équilibrée des femmes/hommes aux processus décisionnels; *gender mainstreaming*). Les recherches concernant la relation entre le genre et la politique ne sont pas réduites à des simples interrogations à l'égard de la place des femmes dans la politique, mais prennent en compte la

1. Il s'agit du sujet de recherche postdoctorale *Analyse comparative des politiques d'égalité entre les femmes et les hommes dans l'Union Européenne* financé par le contrat POSDRU/89/1.5/S/62259, projet stratégique « Sciences sociales et politiques applicatives. Programme de formation post-doctorale et de bourses post-doctorales de recherche dans le domaine des sciences sociales et politiques », co-financé par le Fonds Social Européen à travers le Programme Opérationnel Sectorial Développement des Ressources Humaines 2007-2013.

dynamique des rapports entre les femmes et les hommes dans la société. A cet égard, les recherches du domaine proposent trois thèmes centraux pour comprendre les rapports entre le genre et la politique: la citoyenneté, l'Etat et les politiques publiques, la théorisation du rapport public-privé[1].

Dans ce contexte théorique, nous considérons que les politiques publiques sensibles à la dimension du genre peuvent être développées seulement en ancrant celles-ci dans les réalités sociales et les expériences personnelles concrètes des sujets (femmes/hommes) et qui fournit le meilleur indicateur des mécanismes sociaux de construction de l'identité et de l'(in)égalité des sexes. C'est aussi l'un des arguments théoriques principaux qui fondent le projet que nous proposons et à travers lequel nous espérons contribuer à la compréhension des mutations des rapports sociaux entre les sexes au niveau de la famille, de la vie privée, de l'éducation et du travail.

Cette initiative éditoriale est basée sur des approches thématiques et méthodologiques similaires qui existent dans la champ de recherche: les études sur le genre et parcours de vie[2]. Par

1. T.H. Ballmer-Cao, V. Mottier, L. Sgier (eds.), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Édition Gallimard, Paris 2000, p.8-12.
2. G.R. Pavel, D. Lungu (coord.), *Tovarășe de drum. Experiența feminină în comunism* (*Les camarades de route. L'expérience de femme dans le communisme*), Polirom, Iași, 2008; M. Miroiu, O. Dragomir (coord.), *Nașterea. Istorii trăite* (*La naissance. Histoires vécu*), Polirom, Iași, 2010; V. Gaulejac (coord.), „Itinéraires de sociologues, Histoires de vie et choix théoriques", *Les Cahiers du Laboratoire de Changement Social*, nr. 11, L'Harmattan, Paris, 2007; F. Aubert (coord.), „Parcurs de femmes", *Les Cahiers du Laboratoire de Changement Social*, nr. 10, L'Harmattan, Paris, 2006; C. Vouhé (coordination du module), „Construction du soi genre. Consigne pour la redaction d'une autobiographie", *Formation en ligne en genre et développement. Pôle genre et développement de l'IHEID* (Institut de Hautes Études Internationales et du Développement), Geneva, 2009; F. Giust-Desprairies, „Raconter sa vie: la quête ontologique du sujet contemporain", *Revue Internationale de psychosociologie. Récits de vie et histoire sociale*, nr. 14, 2000; M. Oris (coord.), *Transition dans les parcours de vie et construction des inégalités*, Presses polytechniques et universitaires romandes, Lausanne, 2009; les recherches du Centre lémanique d'étude des parcours et modes de vie (Centre PAVIE); les recherches

rapport à cette recherche notre projet apporte l'innovation sur le principal *thème* choisi (genre-carrière-famille-vie privée), sur *l'approche* proposée (participation des auteurs et acteurs du monde universitaire et de recherche de plusieurs pays européens ce qui engendre une perspective interdisciplinaire et multiculturelle), et sur *le résultat attendu* (la production de récits autobiographiques centrée sur un guide thématique et qui seront publiés sous la forme d'un ouvrage collectif).

Le récit de vie de chaque auteur n'est pas un récit autobiographique „classique", qui suit le parcours chronologique du devenir personnel et professionnel de chacun.e, en soulignant quelques personnages et moments de référence du cours de cette évolution. En respectant les exigences méthodologiques de l'histoire de vie, en reconnaissant les limites et les pièges de ce type de discours, l'option théorique sur laquelle se base ce projet éditorial invite à une lecture de la dynamique des relations sociale dans l'espace public et privé, réalisée à travers l'expérience personnelle des auteurs et *dans une perspective du genre*. Autrement dit, contrairement à d'autres histoires autobiographiques, la démarche que nous proposons nécessite une réflexion et une analyse plus détaillées de la biographie personnelle et intellectuelle du point de vue du genre.

Étant distinguée de l'introspection psychologique, *la valorisation de l'expérence vécue par différents acteurs sociaux* constitue un matériel précieux pour la théorie sociale à travers lequel nous voudrions contribuer à la compréhension des mutations subies par les rapports sociaux entre les sexes au niveau de la vie publique et privée.

Le guide thématique présenté ci-dessus est non-directif, ayant pour rôle d'expliciter les trois composantes du thème du volume et de contribuer à l'unité et à la cohérence du projet

---

du Institut des Sciences de l'Homme, Centre Max Weber (L'équipe DYVPI, Dynamiques de la vie privée et des institutions), Lyon, Franța.

éditorial. La structure-cadre, qui invite chaque auteur.e à la réflexion et à la narration, est configurée selon trois dimensions:

– *Genre et intersectionnalité:* la dynamique des rôles sociaux entre options personnelles et pressions sociales;
– *Temps professionnels, temps familiaux et temps personnel:* le travail productif et reproductif, des spécificités pour le milieu universitaire et de recherche;
– *Egalité et différence dans l'espace public et privé contextualisé socio-culturell.*

La problématique discutée détruit «la coquille» de la vie privée afin de repenser et de reconfigurer la frontière entre les deux sphères de notre vie (publique/privée), considérées longtemps comme zones de démarcation entre les sexes. Leur séparation, faite au nom du droit à la vie privée, a exclus de l'aire de la recherche et de l'intervention par politiques publiques une partie considérable des problèmes essentiels de la vie sociale[1]. L'effet escompté que nous envisageons est de parler de ces deux dimensions de notre vie qui évoluent sans cesse, parfois en harmonie, parfois en conflit, et qui peuvent offrir l'image complète et authentique de ce que nous sommes, seulement si elles sont regardées ensemble[2].

L'argumentation de la thématique annoncée se rapporte à *la perspective du genre* en tant que *démarche transversale et pluridisciplinaire*, qui part de l'idée que les rapports sociaux entre les sexes constituent une dimension centrale de toute société et que la problématique du genre représente plus d'un domaine ou d'un axe de recherche pour les sciences sociales et politiques, imprégnant toute la problématique sociale (la problématique de l'intersectionnalité). L'analyse du genre, comme construction sociale, est circonstrite

1. M.S. Okin, „Le genre, le public et le privé", în T.H. Ballmer-Cao, V. Mottier, L. Sgier (eds.), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Gallimard, Paris, 2000, pp. 345-347.
2. F. Giust-Desprairies, „Raconter sa vie: la quête ontologique du sujet contemporain", *Revue Internationale de psychosociologie. Récits de vie et histoire sociale*, nr. 14, 2000, p. 89.

à la démarche épistemologique de dé-naturalisation ou de dés-essentialisation de la féminité/masculinité et de contestation du déterminisme biologique comme justification de la domination masculine et de la subordination ancestrale, économique, sociale et politique des femmes. A travers ses facettes heuristiques et applicatives, cette perspective mène à la reconsidération de quelques concepts et théories classiques, en ouvrant de nouvelles possibilités d'analyse pour les sciences de la vie et de la société qu'elle inclut, de cette manière, dans un dialogue constructif. Par conséquent, l'inclusion de la dimension du genre dans l'analyse sociale ne se résume pas à l'investigation d'une problématique qui se réfère seulement aux femmes ou aux hommes et ne délimite pas un territoire, plus ou moins insulaire, de la connaissance scientifique[1].

L'option pour une perspective basée sur le genre nécessite qu'on concentre notre attention sur *la dynamique des relations, des différences et des inégalités dans les rapports sociaux de sexe* dans divers contextes culturels et historiques, respectivement les types d'interactions entre les hommes et les femmes au sein des institutions et des pratiques quotidiennes, par rapport à l'éducation, à la division du travail, à la vie publique et privée. Une perspective postmoderne pluraliste, qui parle d'identité de genre multidimensionnelle (androgyne) et multiples, nous offre une alternative d'analyse plus flexible et plus approprié.

L'ignorance du genre comme catégorie d'analyse des processus et des phénomènes sociaux, l'absence du sujet de l'égalité des chances entre les hommes et les femmes dans les débats publics et dans les programmes gouvernementaux de développement de la Roumanie ou le formalisme des approches, à côté de la précarité des fondements des politiques sociales nous obligent, une fois de plus, à chercher des arguments plus convaincants qui pourraient

1. L. Bereni, S. Chauvin, A. Jaunait, A. Revillard, *Introduction aux gender studies. Manuel des études sur le genre*, Éditions De Boeck Université, Bruxelles, 2011, p.11.

nous aider à soutenir la pertinence théorique et applicative de la perspective du genre et du principe de l'égalité de genre *pour* les sciences sociales et politiques, *pour* les processus de formulation et d'application des politiques et *pour* la pratique de la vie quotidienne[1].

1. M. Miroiu, O. Dragomir (coord.), *Naşterea. Istorii trăite* (*La naissance. Histoires vécu*), Polirom, Iaşi, 2010.

Referințe bibliografice

Abele, A., Wojciszke, B., „Agency and communion from the perspective of self versus others", *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 2007.

Aninoșanu, Livia, Marțiș, Daniela, Sorescu, Irina, *Cum gestionăm eficient cazurile de discriminare la locul de muncă. Ghid practic pentru sindicate și organizații neguvernamentale*, București, CPE, Centrul Parteneriat pentru Egalitate, 2008.

Apitzsch, Ursula, Prue Chamberlayne, Joanna Bornat (eds.), *Biographical methods and professional practice*, Bristol, Policy Press, 2004.

Ashmore, R.D., „Sex Stereotypes and Implicit Personality Theory", în D.L. Hamilton (ed.), *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behavior*, Hillsdale, N.J., Erlbaum, 1981.

Atkinson, Robert, *Povestea vieții. Interviul*, traducere de Sebastian Năstuță, Polirom, Iași, 2006.

Aubert, F. (coord.), „Parcurs de femmes", *Les Cahiers du Laboratoire de Changement Social*, nr. 10, L'Harmattan, Paris, 2006.

Autain, Clémentine, *Macho pe înțelesul fratelui meu*, Cartier, București, 2009.

Bakan, D., *The Duality of Human Existence: An Essay on Psychology and Religion*, Rand Mc Nallly, Chicago, 1966.

Ballmer-Cao, T.H., Mottier, V., Sgier, L. (eds.), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Édition Gallimard, Paris, 2000.
Banaji, M.R., Greenwald, A.G., „Implicit gender stereotyping in judgments of fame", *Journal of Personality and Social Psychology*, nr. 68, 1995.
Banaji, M.R., Hardin, C., „Automatic stereotyping", *Psychological Science*, 7, 1996.
Baumgartner, Doris, *Travail familial, modèles d'activité rémunérée et répartition du travail domestique*, Office fédéral de la statistique, Neuchâtel, 2005.
Bem, S.L., „The Measurement of PsychologicalAndrogyny", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 1974.
Bereni, Laure Chauvin, Jaunait, A., Revillard, A., *Introduction aux gender studies. Manuel des études sur le genre*, Éditions De Boeck Université, Bruxelles, 2011.
Broverman, I.K., Vogel, S.R., Broverman, D.M., Clarkson, F.E., Rosenkrantz, P.S., „Sex-role Stereotypes: A Current Appraisal", *Journal of Social Issues*, 28(2), 1972.
Broze Laurence, Lizan Véronique, «En France, les femmes sont largement exclues du recrutement des enseignants-chercheurs en mathématiques». SMF – Gazette, n° 128 : http://smf4.emath.fr/Publications/Gazette/2011/128/smf_gazette_128_83-89.pdf, 2011.
Carver, T., „Théories politiques féministes et théories postmodernes du genre", în T.H. Ballmer-Cao, V. Mottier, L. Sgier (eds.), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Éditions Gallimard, Paris, 2000.
Coupé, Annick, „Féminisme et syndicalisme", *Agone. Histoire, politique et sociologie*, nr. 28, 2003.
Crandall, C.S., Stangor, C., „Conformity and prejudice", în J.F. Dovidio, P. Glick, Rudman, L. (eds.), *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport*, Blackwell Publishers, Oxford, UK, 2005.
De Thuin, Aude, *Femmes si vous osiez, le monde s'en porterait mieux*, Éditions Robert Laffont, Paris, 2012.

Devreux Anne-Maire, Lamoureux Diane, «Les antiféminismes: une nébuleuse aux manifestations tangibles», *Cahiers du genre*, 'Les antiféminismes', nr. 1, 2012.

Dragolea, Alina, „Preferințe și mecanisme pe piața muncii – o abordare de gen sau cum «aleg» femeile performanțe profesionale mai scăzute și bani mai puțini", în O. Băluță (ed.), *Gen și interese politice. Teorii și practici*, Polirom, Iași, 2007.

Dragomir, Otilia, Miroiu, Mihaela (ed.), *Lexicon feminist*, Polirom, Iași, 2002.

Eagly, A.H., *Sex Differences in Social Behaviour: A Social-Role Interpretation*, Hillsdale, N.J., Erlbaum, 1987.

Eagly, A.H., Mladinic, A., Gender stereotypes and attitudes toward women and men. *Personality and Social Psychology Bulletin,* 15, 1989.

Eagly, A.H., Mladinic, A., „Are people prejudiced against women? Some answers from research on attitudes, gender stereotypes, and judgments of competence", în W. Strobe, M. Hewstone (eds.), *European review of socia1 psychology*, vol. 5 (1-35), Wiley, New York, 1993.

Evola, J., *Metafizica sexului*, Humanitas, București, 2002.

Filliozat, Isabelle, *Trouver son propre chemin. La conscience de soi en 60 exercices*, Éditions Pocket, Paris, 1992.

Gadant, Monique, *Parcours d'une intellectuelle en Algérie*, L'Harmattan, Paris, 1995.

Gaulejac, V., „Introduction Deuxième partie: Le sujet face à son histoire. La demarche «Roman familial et trajectoire sociale»", *Revue Internationale de psychosociologie*. *Récits de vie et histoire sociale*, nr. 14, 2000.

Giron, F., „Hommes-Femmes. Toutes les différences", *Le Point,* 932, 1990.

Giust-Desprairies, F., „Raconter sa vie: la quête ontologique du sujet contemporain", *Revue Internationale de psychosociologie. Récits de vie et histoire sociale*, nr. 14, 2000.

Grünberg, L., *(R)evoluții în sociologia feministă. Repere teoretice, contexte românești,* Polirom, Iași, 2002.

Grünberg, L., *Gen și societate*, în Lazăr Vlăsceanu (coord.), *Sociologie*, Polirom, Iași, 2010.

Haraway, Donna, „Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective", *Feminist Studies*, vol. 14, nr. 3, 1988.

Hearn, Jeff, „Writing as Intimate Friends… How Does Writing Profeminist Research Become Methodologically Challenging?", în Mona Livholts (ed.), *Emergent Writing Methodologies in Feminist Studies*, Routledge, New York, 2012.

Heinen, Jacqueline (ed.), *Le droit de choisir. Avortement-contraception: lutte internationale des femmes*, La Brèche, Paris, 1979a.

Heinen, Jacqueline *et al.*, *Femmes et mouvement ouvrier,* La Brèche, Paris, 1979b.

Heinen, Jacqueline, „Public/Private. Gender, Social and Political Citizenship in Eastern Europe", *Theory and Society*, vol. 26/4, 1997.

Heinen, Jacqueline, «Le droit de choisir en question. Hier et aujourd'hui», în David Paternotte, Nora Nagels (eds). *Imaginer la citoyenneté*, L'Harmattan, Louvain-la-Neuve, 2013.

Heinen, Jacqueline, Matuchniak-Krasuska Anna, *L'avortement en Pologne. La croix et la bannière*, L'Harmattan, Paris, 1992.

Hemmings, Clare, *Why stories matter: the political grammar of feminist theory*, Duke University Press, Durham, 2011.

Hochschild, A.R., *The time bind: When work becomes home and home becomes work*, Henry Holt, New York, 1997.

Hofstede, G., Hotstede, G.J., Minkov, M., *Culturi și organizații. Softul mental. Cooperarea interculturală și importanța ei pentru supraviețuire*, Humanitas, București, 2012.

Hulin, Nicole, Hermann, Claudine, *Les femmes, l'enseignement et les sciences. Un long cheminement (XIXe-XXe siècle)*, L'Harmattan, Paris, 2008.

Hurubean, Alina (coord.), *Statutul femeii în România comunistă. Politici publice și viață privată*, Institutul European, Iași, 2015.

Judd, C.M., Park, B., „Group differences and stereotype accuracy", în J.F. Dovidio, P. Glick, L. Rudman (eds.), *On the Nature of Prejudice: Fifty Years After Allport*, Blackwell Publishers, Malden, MA, 2005.

Lainé, A., „Faire de sa vie une histoire. Théories et pratiques de l'histoire de vie en formation", Paris, *apud*: J.L. Grand, „Définir les histories de vie", *Revue Internationale de psychosociologie. Récits de vie et histoire sociale*, nr. 14, 2000.

Lefort, Claude, *L'invention démocratique. Les limites de la domination totalitaire*, Fayard, Paris, 1981.

Lipovetsky, Gilles, *A treia femeie*, traducere din limba franceză de Radu Sergiu Ruba și Manuela Vrabie, Univers, București, 2000.

Lloyd, B., „Diferențele dintre sexe", în S. Moscovici (ed.), *Psihologia socială a relațiilor cu celălalt*, Polirom, Iași, 1998.

Lungu, Dan, *Povestirile vieții. Teorie și documente*, ediția a II-a, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2009.

Marques-Pereira, Bérengère, *La citoyenneté politique des femmes,* Armand Colin, Paris, 2003.

Marcuse, Herbert, *Eros și civilizație. O cercetare filosofică asupra lui Freud*, Trei, București, 1996.

May, Vanessa (ed), *Sociology of personal life*, Palgrave Macmillan, Houndmills, 2011.

Miroiu, Mihaela, *Gândul umbrei. Abordări feminist în filosofia contemporană*, Alternative, București, 1995.

Miroiu, Mihaela, „Prefață", în Moira Gatens, *Feminism și filosofie. Perspective asupra diferenței și egalității,* Polirom, Iași, 2001.

Miroiu, Mihaela, „Despre politica «ultimei inegalități»", în Vladimir Pasti, *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*, Polirom, Iași, 2003.

Miroiu, Mihaela, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Polirom, 2004.

Niskanen, Kirsti, Christina Florin (eds.), *Föregångarna. Kvinnliga professorer om liv, makt och vetenskap* [*The pioneers. Women professors on life, power and science*], Stockholm, SNS, 2010.

Nye, F.I., Gecas, V., „The Role Concept: Rewiew and Delineation", în F.I. Nye *et al.* (eds.), *Role Structure and Analysis of the Family*, Beverly Hills, Sage Publications, London, 1976.

Okin, M.S., „Le genre, le public et le privé", în T.H. Ballmer-Cao, V. Mottier, L. Sgier (eds.), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Édition Gallimard, Paris, 2000.

Pavel, R.G., Lungu, D. (coord.), *Tovarășe de drum. Experiența feminină în communism*, Polirom, Iași, 2008.

Pease, Bob, „Interrogating Privileged Subjectivities. Reflections on Writing Personal Accounts of Privilege", în Mona Livholts (ed.), *Emergent Writing Methodologies in Feminist Studies*, Routledge, New York, 2012.

Peeters, Vivian E., „The Persistence of Stereotypic Beliefs: A Cognitive View", în Richard P. Bagozzi, Alice M. Tybout (eds.), *Advances in Consumer Research*, vol. 10, Association for Consumer Research, 1983.

Perrot, Michelle, „Histoire et pouvoir des femmes", în Aubert Nicole *et al.*, *Le sexe du pouvoir*, Desclée de Brouwer, Paris, 1986.

Perrot, Michelle, „L'air du temps", în Pierre Nora (ed.), *Essais d'ego-histoire*, NRF-Gallimard, Paris, 1987.

Ponthieux, Sophie, Schreiber, Amandine, „Dans les couples de salariés, la répartition du travail domestique reste inégale", *Données sociales: la société française*, INSEE, Paris, 2006.

Rostás, Zoltán, Văcărescu, Theodora-Eliza (coord.), *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind,* Curtea Veche, București, 2008.

Sandberg, Sheryl, Nell Scovell, *Femeile, munca și voința de a conduce*, traducere din limba engleză de Irina Brateș, Litera, București, 2015.

Sandel, Michael J., *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*, Farrar, Straus and Giroux, 2012.

Spallacci, Arnaldo, *Maschi*, Editore Il Mulino, Bologna, Italia, 2012.

Stănciulescu, Elisabeta, https://www.facebook.com/groups/coachingRO, 8 decembrie 2015.

Touraine, Alain, *Lumea femeilor*, traducere din limba franceză de Magda Jeanrenaud, ART, București, 2007.

Trat, Josette, *Les Cahiers du féminisme. Dans le tourbillon du féminisme et de la lutte des classes (1977-1998)*, Syllepse, Paris, 2011.

Turliuc, M.N., *Psihologia cuplului și a familiei*, Performantica, Iași, 2004a.

Turliuc, M.N., „Statutul social al femeii și teama ei de succes", în Cătălin Turliuc, Maria Nicoleta Turliuc (eds.), *Condiția femeii în România Modernă*, Fundația Academincă „A.D. Xenopol", Iași, Performantica, 2004b.

Vogel-Polsky Éliane, *Les femmes et la citoyenneté européenne*, Commission européenne, Bruxelles, 1994.

Vouhé, C. (coordination du module) „Construction du soi genre. Consigne pour la redaction d'une autobiographie", *Formation en ligne en genre et développement. Pôle genre et développement de l'IHEID* (Institut de Hautes Études Internationales et du Développement), Geneva, 2009.

Woolf Virginia, *Three Guineas*, The Hogarth Press, London, 1938 [*Trois guinées*, traduit de l'anglais par Léa Gauthier, Les presses du réel, Paris, 2012].

Wojciszke, B., „Morality and competence in person and self perception", *European Review of Social Psychology*, 16, 2005.

Yankelovich, D., „The Meaning of Work", în J.M. Rosow (ed.), *The Worker and The Job*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1974.

Zaidman, Claude, France, Aubert (coord.), *Histoires de vie et choix théoriques en sciences socials. Parcours de femmes*, Collection Changement Social, nr. 10, L'Harmattan, Paris, 2005.